

UNIVERZITET CRNE GORE
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

NEBOŠA ČAGORVIĆ

GLOBALIZACIJA I IDENTITET – IZGRADNJA MALIH DRŽAVA

SA POSEBNIM OSVRTOM NA SLUČAJ CRNE GORE

DOKTORSKA DISERTACIJA

Podgorica, 2016.

PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANTU

Ime i prezime: Nebojša Čagorović

Datum i mjesto rođenja: 09.03.1960., Titograd

Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka:

War Studies, King's College, University of London 1996.

INFORMACIJE O DOKTORSKOJ DISERTACIJI

Naziv doktorskih studija: Doktorske studije Fakulteta političkih nauka; Studijski

program: Politikologija; Oblast istraživanja: studije globalizacije

Naslov teze: Globalizacija i identitet – izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore

Fakultet na kojem je disertacija odbranjena: Fakultet političkih nauka

UDK, OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE:

Datum prijave doktorske teze: 31.01.2008.

Datum sjednice Senata Univerziteta na kojoj je prihvaćena teza: 02.10.2008.

Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata:

prof. dr Ivo Banac, prof. dr Srđan Darmanović, prof. dr Dušan Janjić

Mentor: prof. dr Dušan Janjić

Komisija za odbranu doktorske disertacije:

predsjednik prof. dr Ivo Banac, prof. dr Srđan Darmanović, prof. dr Dušan Janjić

Lektor: Ksenija Sekulić

Datum odbrane: 04.01.2016.

Datum promocije: 28.04.2016.

Predgovor

Ova disertacija pokušava pružiti teorijski doprinos tumačenju procesa izgradnje i održavanja identiteta malih država u međunarodnom kontekstu. Poslije referenduma 2006. i obnove nezavisnosti, Crna Gora se suočila sa novim izazovima u areni u kojoj dugo nije bila samostalni akter. Stoga je valjalo dati doprinos razmatranju uloge i mjesta malih evropskih država u novim okolnostima globalizacijskih procesa i euroatlantskih integracija za koje se Crna Gora opredijelila sa svojom nezavisnošću. Pitanja nacionalnog identiteta i dileme pred kojima se nalaze opterećuje i velike i male države i sa njime se već decenijama bave generacije politikologa tražeći odgovor na stalne dileme kao što su: suverenitet, nacionalna država i međunarodne integracije.

Disertacija spada među prve koji problem održanja i izgradnje identiteta države Crne Gore posmatra u okviru složenih procesa globalizacije, što bi trebalo da doprinese dubljem razumijevanju složenih problema sa kojima se suočava savremena Crna Gora i crnogorska nacija. Rad se sastoji iz četiri dijela. U prvom se razmatraju teorijski aspekti problema identiteta, u drugom pitanja identiteta, globalizacije i izgradnje zajedničkog evropskog identiteta, treći je posvećen studijama slučaja četiri male evropske zemlje sa stanovništvom koje nedostizhe jedan milion ljudi (Luksenburg, Malta, Kipar i Island) a predstavljaju dio evropskih integracija; četvrti dio rada obrađuje Crnu Goru i njen ranjivi nacionalni identitet u kontekstu euroatlantskih integracija. Disertacija ima interdisciplinarni karakter i primjenjuje politikološku, istoriografsku, komparativnu metodu, metodu studije slučaja kao i analizu sadržaja relevantnih domaćih i međunarodnih dokumenata koja se odnose na predmet istraživanja.

Međunarodne okolnosti se kontinuirano mijenjaju i iznalaženje adekvatnog odgovora na pitanja mjesta i uloge jedne države u tim okolnostima je pitanje konteksta u kome se u nekom istorijskom momentu ta država našla, ali i pitanje njene samosvijesti o istorijskom trajanju i ciljevima kojima stremi. Sa jasnom racionalnom predstavom o sebi sigurnije se korača kroz međunarodni život i komunicira sa datim vremenom i sa više samopouzdanja biraju ciljevi i prioriteti.

Izvod teze

Predmet disertacije su razmatranja pitanja nacionalnog identiteta, međusobnog odnosa državnog i etničkog identiteta, odnosno pitanja izgradnje i prilagođavanja nacionalnog identiteta u globalizacijskim procesima. Rasprava daje pregled relevantnih informacija i stanovišta koja se bave pitanjima identiteta, nastanka i izgradnje malih država, kao i učinkom procesa globalizacije. Disertacija iznosi neke moguće odgovore na pitanja što je identitet, koja je uloga malih država u međunarodnim odnosima, kakav je odnos globalizacije i nacionalnog identiteta. Posebno su obrađeni različiti problemi s kojima se male države susrijeću, kao i opcije koje pred njima stoje. Posebna je pažnja usmjerena ka problemima suverenosti, odnosu nacionalne države spram globalizacije i uloge nacionalne države u međunarodnim odnosima. U kontekstu naročito uticajne politikološke literature, raspravlja se o pitanju odnosa multikulturalnosti i identiteta, te kakav je odnos između nacionalnog i globalnog identiteta. Iako u procesu globalizacije nacionalni identitet nije isključivi proizvod države, ova disertacija nudi osnovnu hipotezu da globalizacija omogućava malim državama i malim društvima očuvanje sopstvenog identiteta. Disertacija pruža i komparativnu analizu pet studija slučaja (Luksenburg, Malta, Kipar, Island i Crna Gora) kao i njihov odnos prema Evropskoj Uniji i evropskom identitetu. Potencijalni konflikti između nacionalnog identiteta i zajedničkog evropskog identiteta mogu se razrješavati samo kroz izgradnju jedinstvenog pluralnog evropskog identiteta dovoljno inkluzivnog da u njemu koegzistiraju i razvijaju se razni nacionalni, teritorijalni i grupni identiteti. Autor analizira ulogu heroizma u formiranju crnogorskog identiteta tokom XIX stoljeća kao i složenu ulogu antifašizma u formiranju savremenog crnogorskog identiteta. Disertacija, takođe, razmatra napore Crne Gore da pristupi Evropskoj Uniji i NATO i da se izgradi kao građanska država koja formira i izgrađuje nacionalni identitet na građanskim osnovama a čuvajući svoju multietničnost i multikulturalnost.

Ključne riječi: identitet, izgradnja države, male države, etnicitet, globalizacija, EU, Crna Gora, Luksenburg, Malta, Island, Kipar

Abstract

Identity and nation building of small states juxtaposed to the external pressures of globalization are in focus of this doctoral dissertation (*Globalization and Identity: Nation Building of Small States with a Special Focus on the Case of Montenegro*). The evolution of nation states and creation of new states is not a static phenomenon; the proliferation of new states and emerging new independent states present constant challenge to the international community. The subjects examined concern nature of state and ethnic identities, their mutual interrelation and their identity formation and its evolving construction in complex processes of globalization. In the context of an ongoing academic debate the author asserts that national identity is rooted in political and historical material. The dissertation compares five small European states formation: Cyprus, Malta, Iceland, Luxembourg and Montenegro and offers examples of their relationship and interaction with the demands of European Union.

In the case of Montenegro, the author argues for a concept of “heroism” that played a key role in formation of Montenegrin identity in the 19th century. To that end he outlines perception of Montenegrin identity by international travellers and visitors. The thesis also analyzes the complex role that the concept of antifascism played in the formation of contemporary Montenegrin identity. The author shows how antifascism became “a label of convenience” which has been used and abused by politicians of all political stripes over the past twenty years. The author draws attention to the ways in which antifascist’s rhetoric was continually redefined and exploited by those in power in Montenegro to garner approval for a series of changing and frequently contradictory approaches and policies. The dissertation focuses on the effort of Montenegro to build itself as civic oriented state that respects its multicultural, multiethnic dimensions in its effort to join European Union and NATO.

Keywords: identity, national identity, state identity, state building, small states, ethnicity, globalization, EU, Montenegro, Luxembourg, Malta, Iceland, Cyprus

Sadržaj

Predgovor	3
Izvod teze	4
Abstract	5
1. Prvi dio	
1.1 Uvodna zapažanja	8
1.2 Terminološka i pojmovna razjašnjenja	10
1.3 Modernisti i primordijalisti	13
1.4 Nacija i problemi identiteta	30
1.5 Nacionalna država i problemi multikulturalnosti	39
1.6 Problemi stvaranja nacionalnih država	48
1.7 Male države u međunarodnim odnosima	56
1.7.1 Kategorizacija malih država	62
1.7.2 Spoljna politika malih država	68
1.8 Javna diplomatija	71
1.8.1 Brendiranje malih država	74
1.8.2 Pozitivni i negativni mit o malim državama	77
1.8.3 Male države i njihove ekonomije	79
2. Drugi dio	
2.1 Globalizacija i identitet	80
2.1.1 Globalizacija u funkciji konstituiranja identiteta	84
2.2 Državljanstvo i identitet	90
2.3 Pitanja evropskog identiteta	94
2.4 Jezik i identitet	107
2.5 Odbrana i identitet	109

3.	Treći dio	
3.1	Luksemburg	110
3.2	Malta	119
3.3	Kipar	126
3.4	Island	134
4.	Četvrti dio	
4.1	Crna Gora i problemi njenog identiteta	142
4.2	Istorijat razvoja crnogorskog identiteta do maja 2006. godine	145
4.2.1	Duh romantizma i heroizma	145
4.2.2	Crnogorski identitet nakon Berlinskog kongresa	157
4.3	Antifašizam i identitet Crne Gore	162
4.4	Crna Gora poslije povratka nezavisnosti	178
4.5	Iskušenja identiteta Crne Gore u euroatlantskim integracijama	188
5.	Zaključne napomene	196
6.	Bibliografija	199

1. Prvi dio

1.1 Uvodna zapažanja

Predmet disertacije su pitanja državnog i etničkog identiteta, njihovog međusobnog odnosa, odnosno, uspostavljanje i redefiniranje nacionalnog identiteta u složenom procesu globalizacije. Rasprava ovih problema ima za cilj da na sistematičan način obuhvati splet relevantnih informacija i stanovišta koji bi poslužili boljem razumijevanju složenih pitanja identiteta i etniciteta u kontekstu izgradnje malih država i globalizacije.

Za Evropu je karakteristično da se njeno etničko, religiozno i kulturno nasljeđe i mnogostrukost izražava u velikom broju država. Njihov broj se i dalje povećava, ali, sa druge strane, njihova moć i značaj djelimično opada u procesima evropskih integracija. Proces integracija predstavlja poseban problem identiteta za nove i potencijalne zemlje članice Evropske Unije tim prije što su neke od njih počele da slobodno iskazuju svoj nacionalni identitet tek poslije pada Berlinskog zida i sloma totalitarnih režima. Manje zemlje se plaše da će ulaskom u Evropsku Uniju biti izložene nekontrolisanim procesima globalizacije u kojima će izgubiti svoju nacionalnu posebnost. Evropa je rodno mjesto nacionalizma i nacionalnih država, živo poprište etnonacionalizma i jedno od čvorišta globalizacije i uznapredovalih međunarodnih integracija. Zato će se ova analiza prevashodno baviti pitanjima identiteta i globalizacijom u evropskom kontekstu, što vrijedi i za izabrane studije slučaja.

Izgradnju države razumijemo ne samo u smislu izgradnje državnih institucija, nego i uspostave političke zajednice. Polazište ovog rada je da građansko društvo u Evropi treba stvarati polazeći od individualnog prava građanina, a ne od kolektivnog prava grupa. Na to se nadovezuje izgradnja nacionalnog identiteta, što je prevashodno pitanje transformacije društva, pa tek onda pitanje ekonomske rekonstrukcije. Nacionalni identitet implicira određeni stepen identifikacije članova određenog entiteta sa samim tim identitetom, bilo da su to njegove granice, ili sam narod definiran sopstvenom kulturom.

Globalizacija je promijenila obrasce političke legitimizacije, a državni monopol da određuje što je legitiman identitet nije više opšte prihvaćen. Globalizacija je pridonijela individualnoj zaštiti svakog pojedinca i širenju njegove slobode izbora. Prije ere globalizacije egzistirala je postojana i dobro definirana veza između određene teritorije i kulture, odnosno kultura koja su se na njoj razvijale. U tom kontekstu, istraživanje ima za cilj da sagleda kako pojedine države vrše konstrukciju nacije i na koji način pokazuju inkluzivitet prema raznorodnosti svoje populacije. Imajući u vidu savremenost procesa globalizacije, teorijska razmatranja o njoj najbolje je upotpuniti sa studijama slučaja kojima bi se pojasnili neki teorijski navodi. Opredijelili smo se da kao objekte posmatranja razmotrimo sljedeće evropske zemlje: Kipar, Maltu, Luksemburg, Island i Crnu Goru. Prilikom njihovog izbora prevladali su sljedeći elementi: broj stanovnika koji je ispod jednog miliona. Broj stanovnika se smatra osnovnim kriterijumom za klasifikaciju malih država, a to je i jedini kriterijum koji određuje broj glasova pojedinih članica Evropske Unije u Evropskom parlamentu shodno Lisabonskom ugovoru (2009). Iako su po svojoj kulturi, tradiciji i povijesnom razvoju ove zemlje raznorodne, veže ih euroatlantizam - bilo da su članice Evropske Unije i NATO, ili da to žele da budu bez obzira na činjenicu da su svojedobno u jednom povijesnom trenutku Malta i Kipar, a i Crna Gora kao konstituent SFRJ, vodile nesvrstanu spoljnu politiku; uz to Island i Luksemburg su od početka članice NATO, a Luksemburg je i zemlja osnivač Evropske Unije.¹

Ova rasprava ima nekoliko aspekata, a cilj joj je da pokuša da odgovori na pitanja: odnosa države i nacije, kao i pitanja suštine nacionalnog identiteta i uloge malih država u međunarodnim odnosima. Ovaj rad će pokušati da pruži odgovor i na pitanja sa kakvim se problemima susrijeću male evropske države i koje opcije pred njima stoje. Analiziraće se odnos globalizacije i nacionalnog identiteta, kao i međusobna interakcija nacionalnog i etničkog identiteta. Poseban dio analize posvećen je pitanjima suverenosti, nacionalne države, globalizacije, kao i uloge i važnosti nacionalne države u međunarodnim odnosima. U savremenom evropskom kontekstu zanimljiva je i napetost između multikulturalnosti i nacionalnog identiteta.

¹ Plischke, Elmer, *Microstates in World Affairs: Policy problems and Options*, Washington DC, American Enterprise Institute for Policy Research, 1977., str. III i 18

1.2. Terminološka i pojmovna razjašnjenja

“Svijet kojega znamo je svijet nacionalnih država”.²

Nakon Drugog svjetskog rata gotovo da nema humanističke discipline koja nije problematizirala ideju nacije i nacionalnog identiteta. Iako veliki poznavalac problema nacionalizma britanski historičar *Hugh Seaton Watson* je bio prisiljen da zaključi kako nije moguće postaviti “znanstvenu definiciju” pojma nacije, a da fenomen ipak postoji i postojat će, zaključujući uopšteno da “jedino što bih ovdje mogao reći jest da nacija postoji kad znatan broj ljudi u nekoj zajednici smatra da tvori naciju, ili se ponaša kao da je tvori”.³ Fluidnost i izmicanje fenomena u suštini je podsticaj da se savremenim kategorijalnim aparatom pokušaju dešifrirati neki njegovi aspekti.

Riječ *nacija* ima korijen u latinskom *nasci*, biti rođen ili *natio*: rod, pleme, narod; i on određuje značenje ovom pojmu. Često se pojmovi „etnos – etnički“ rabe kao sinonimi za naciju. Pojmovi etniciteta i etničkog identiteta egzistiraju gotovo otkako je ljudske zajednice gdje su u zametku plemena i plemenski identitet, dok su nacija i nacionalni identitet fenomeni novijega doba. Postoji veliki dio preklapanja sadržinskih elemenata oba pojma (jezik, tradicija, simboli, vjera, običaji, katalog mitova, svijest o pripadanju). U engleskom jeziku postoji simultana upotreba izraza nacija (*nation*) i za državu i za naciju u smislu naroda koji živi u nekoj državi. Sadržina pojma je vremenom evoluirala i u različitim društvenim uređenjima poprimala drugačija značenja. Termin dobija „političko značenje“ od 17. stoljeća i počinje da pokriva i pojam države i „krajem osamnaestog veka“ „konačno prelazi u oblast ideologije“. ⁴ Vremenom se formiralo „sveto trojstvo evropskog mišljenja o naciji i državi“: moderno građansko društvo – nacija – država. ⁵

Neke države su višenacionalne, a neke nacije su razdijeljene na više država (Kurdi, Albanci, Njemci), pri čemu imaju ili nemaju sopstvenu nacionalnu državu. Neke nacije nemaju nacionalnu državu poput Kurda, ali neke imaju kao Albanci, Grci, Kinezi, Njemci

² McNeely, Connie L., *Constructing the Nation State: International Organization and Prescriptive Action*, Greenwood Publishing Group, 1995., str.150

³ Seaton-Watson, Hugh, *Nacije i Države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Zagreb, Globus, 1980., str. 29

⁴ Janjić Dušan, *Rečnik nacionaliste*, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1986., str. 61-73

⁵ Janjić Dušan, *Moderno društvo, država, nacija: prilog za bibliografiju, 1869-1986. godine*, Beograd, Marksistički centar Gradskog komiteta organizacije SK u Beogradu, 1987., str. IV

a neke su dijelovi višenacionalnih država.

Nacija je skupina koja je razvila političku svijest, želi biti učesnik političkih dešavanja u kojima je želja za samoopredjeljenjem ključna za razlikovanje nacije od etničke grupe, mada i ona vrlo često nastaje na određenoj etničkoj osnovi. Želja za samovladom ili državom, pa čak i žal za njom, ukoliko je izgubljena (kao što je bilo kod Jevreja) u bitnom opredmećuje naciju. U stalna nastojanja nacije da stvori državu utkana je i težnja da se uspostavi monopol nad političkim životom čitave države: ako se on odvija mimo okvira koji nacija uspostavlja, onda on nije 'legitiman' i 'rodoljuban' jer dovodi u pitanje samosvojnost i opstojnost same nacije. Izuzetak predstavljaju nacije koje tvore kompozitnu, višenacionalnu državu, ali i tada su nužno uspostavljena jasna pravila igre po kojima pojedina nacija stalno želi da se repositionira radi boljeg mjesta u odnosu na mehanizme vlasti. Najrelevantniji primjeri su Škotske u Velikoj Britaniji, Kvebeka u Kanadi i Katalonije u Španiji. Američki sociolog *Immanuel Wallerstein* primjećuje da „država teži da ima samo *jednu* naciju i *mnogo* etničkih grupa“.⁶ Nacija unutar sebe ne trpi konkurente jer čuva snagu za okršaje i obračune u međunarodnoj areni. Odgovor na pitanje identiteta je odgovor na pitanje koje postavlja kanadski filozof *Charles Taylor* „kome moderna država pripada“, te „zbog toga i stimuliranje homogenog identiteta“.⁷

Moderna država se u ovome radu shvata u smislu *Piersonove* definicije po kojoj je karakteriziraju sljedeće osobine: 1. monopol – kontrola nad sredstvima prisile, 2. teritorijalnost, 3. suverenitet, 4. ustavnost, 5. impersonalizirana vlast, 6. javna birokratija, 7. autoritet/legitimnost, 8. državljanstvo⁸, dok se međunarodni odnosi analiziraju u realističkim i neorealističkim obrascima teorije međunarodnih odnosa. Tako ovaj rad slijedi ideju *Roberta Keohane*a, američkog politikologa, koji kaže da su „najvažniji aktori u svjetskoj politici teritorijalno organizirani entiteti (gradovi države i moderne države; da se ponašanje države može objasniti racionalno: i da države potražuju moć i kalkuliraju

⁶ Wallerstein Immanuel, “The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity” u: Wallerstein Immanuel, *The Essential Wallerstein*, New York, The New Press, 2000., str. 306

⁷ Vrcan, Srđan, *Nacija, nacionalizam, moderna država: Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*, Zagreb, Golden marketing/Tehnička knjiga, 2006., str. 19

⁸ Pierson, Christopher, *The modern state*, Second edition, Routledge, London i New York, drugo izdanje 2004., str. 6

njihove interese u terminima moći u odnosu na prirodu međunarodnog sistema u kojem se nalaze“.⁹

Teoretičarka nacionalizma *Montserrat Guibernau* definira naciju kao „ljudsku grupu svjesnu toga da formira zajednicu, da dijeli zajedničku kulturu koja je pridružena jasno označenoj teritoriji, ima zajedničku prošlost i zajednički projekat za budućnost i koja polaže pravo da vlada sama sobom“.¹⁰ Jedan od najpoznatijih sociologa današnjice *Anthony Giddens* smatra da je nacija „kolektiv koji postoji na jasno označenoj teritoriji koja je predmet jedinstvene administracije, automatski nadgledane i od strane unutrašnjeg državnog aparata i aparata drugih država“.¹¹ Kanadski teoretičar multikulturalizma *Vill Kymlicka* terminom nacija označava „istorijsku zajednicu, manje ili više institucionalno dovršenu, koja zauzima datu teritoriju i koja ima osobeni jezik i kulturu.“ Za njega, nacija je „tesno povezana sa idejom naroda ili kulture i ovi pojmovi se često definišu jedni drugima“.¹²

Nacionalna država (*nation-state*, nacija – država) je karakterističan oblik organizacije međunarodne zajednice u Evropi već nekoliko stoljeća i nju ne treba poistovjećivati sa nacijom. Primjećujući da sam izraz nacija – država u ispreplijetanoj Evropi rijetko odražava podudarnost nacije i države, povjesničar Ivo Banac navodi da se izraz precizno može koristiti svega u odnosu na tri evropske države: Portugaliju i dvije male ostrvske države Maltu i Island koje su u ovom radu uzete kao studije slučaja.¹³

Jedan od vodećih sociologa nacije i nacionalizma *Anthony Smith* smatra da je „u modernom svijetu samo jedna forma političke zajednice priznata i dozvoljena. To je forma koju nazivamo „nacionalna država“. I to je prilično lako otkriti. Nacionalne države imaju granice, glavne gradove, zastave, himne, pasoše, valute, vojne parade, nacionalne muzeje, ambasade i obično mjesto u Ujedinjenim nacijama. One, takođe, imaju jednu vladu za

⁹ Keohane Robert O., *International Institutions and State Power*, Boulder, Westview Press, 1989., str. 38-39; nav. Prema: Christopher Pierson, *The modern state* str. 131

¹⁰ Guibernau, Montserrat, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Cambridge Polity Press, 1996., str. 100

¹¹ Giddens, Anthony, *Nation-State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge Polity Press, 1985., str. 116

¹² Kimlika, Vil, *Multikulturalizam: multikulturalno građanstvo*, Podgorica i Zagreb, Cid Podgorica/Jesenski i Turk, 2004., str. 22

¹³ Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, Durieux, 1995., str. 13

teritoriju nacionalne države, jedinstven obrazovni sistem, jednu ekonomiju, jedinstven sistem zanimanja i obično jednu garnituru zakonskih prava za sve građane, mada ima nekih izuzetaka“. I svi se oni, kako ironizira *Smith*, podvrgavaju „prećutno ili otvoreno jednoj ideologiji koja legitimizira čitav poduhvat: nacionalizmu. I čitav sistem država se gradi na njegovim pretpostavkama, čak iako njegova praksa često ne zadovoljava nacionalistička uputstva. I čak ga nazivamo „međunarodnim sistemom“.¹⁴

1.3 Modernisti i primordijalisti

Dva su uobičajena pristupa razmatranju nacionalnog identiteta. Prvi, koji ima korijene u liberalnom nacionalizmu i koji podrazumijeva da mu pripadaju svi ljudi koji žive u granicama jedne države bez obzira na njihovu etničku, rasnu ili religijsku pripadnost. Nacija se tu razumije kao idealni model asocijacije slobodnih građana (političko subjektivno razumijevanje nacije kao u Francuskoj).¹⁵ Drugi proističe iz etnonacionalizma koji se definira kao objektivno-etničko razumijevanje nacije na bazi određenih kriterija kao u Njemačkoj.¹⁶ On slijedi misao njemačkog romantičarskog pisca i filozofa *Johanna Gottfrieda Herdera* (1744-1803) koji drži da je nacija određena zajedničkim nasljedem koje u većini slučajeva uključuje zajednički jezik, vjeru, povijest ili etničko porijeklo. U svakom slučaju nacija uključuje, kako politička, tako i kulturna svojstva s jezikom kao ključnom komponentom.

Definiranje nacije nije završeni proces jer je podložan uticajima koji mijenjaju sadržinu pojma, bilo da se radi o povjesnim promjenama ili politički uslovljenim okolnostima kroz koje svaka zajednica prolazi. Svaka pojedina nacija ima svoje osobnosti i svoje specifično iskustvo koje je teško obuhvatiti jednom definicijom, bez obzira da li se vodimo jednim ili drugim pristupom nacionalnom identitetu. Iako se može činiti da se u razmatranju ili pokušaju definicije vrtimo u istom krugu, pokušavajući razumjeti da li se od *etnijske* razvija politički narod ili određeni politički aktivizam stvara *etnijsku* ili političku zajednicu, bez obzira vodimo li se teorijom liberalnog nacionalizma ili etnonacionalizma, nacije se

¹⁴ Smith, Anthony, "State making and Nation Building" u John A. Hall, *State: Critical concepts vol II*, Routledge London 1994., str. 59

¹⁵ Zundhausen, Holm, *Nacija - Izazov za intelektualce*, Naša Borba, utorak 28. oktobar 1997, http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/2810/2810_17.HTML

¹⁶ Ibid.

afirmiraju u prožimanju svojih etničkih elementa, kulturnog i povijesnog nasljeđa i političkog aktivizma.

Još jedna podjela vlada među teoretičarima nacionalizma – podjela na primordijaliste i moderniste. *Primordijalisti* (riječ dolazi od *primordial* / praiskon) smatraju da je nacija stara tvorevina, dok modernisti smatraju da je ona produkt novog doba: industrijskog i razvoja štampe, proizvod standardizacije i prihvatanja narodnih jezika.

Primordijalni i organicistički pristup smatra naciju proizvodom osnovnih društvenih grupa nastalih iz porodice. Nacija je po njemu tvorevina kulture i istorije ili zajedničkog kolektivnog sjećanja. Primordijalisti se stoga naslanjaju na tradiciju *J. G. Herdera*, *Jean Jacquesa Roussoua* ili *Maxa Webera*. U savremenoj politikološkoj literaturi velikog udjela imaju i antropolozi *Edward Shils*, *Clifford Geertz*, te sociolozi *Anthony Smith* i *Adrian Hastings*.¹⁷

Za primordijaliste nacija počinje od iskona, ona je trajna a njene tradicije su duboka rijeka usječena u vjekove. Njenim članom se postaje rođenjem, „pijenjem majčinoga mlijeka“, govorenjem jezika, poštovanjem običaja, pisanih i nepisanih pravila, poštovanjem uspostavljenje hijerarhije (sem ako se ona mijenja sa vrha, za što se opet navode nacionalni razlozi), dijeljenjem sjećanja, poštovanjem ženidbenih običaja, biranjem prihvatljivog partnera iz istoga kruga, igranjem narodnih kola, jedenjem slavskog kolača, kićenjem božićne jelke. Cjepivo nacijom je trajno i počiva na istorijskoj naraciji koja je duboko utemeljena. Za primordijaliste nacionalne crte su konstantne i provlače se kroz vjekove. U tako idealiziranoj predstavi djeca iskonske nacije se bude okupana žarkim suncem, piju vodu najčistijih rijeka, gledaju najljepše vrhove i žanju žito sa najplodnijih ravnica. Ljubav prema naciji čini svaku njihovu zajedničku crtu obogotvorenom osobinom vrijednom svakog poštovanja i te crte su neumitno vezane za tlo na kojima nacija obitava ili u izgonu pati. Nacija je sudbina od koje se pobjeći ne može jer je dugovječnija od bilo čijeg pojedinačnog postojanja i ona je realitet u životu svakog pripadnika nacije. Negiranje i zatvaranje očiju pred njom ne pomaže nikom da postane nevidljiv. Svaki pojedinac je

¹⁷ vidjeti više o “velikom jazu između ove dvije struje” u: Bellamy Alex. J., *The formation of Croatian National Identity: A centuries-old dream?* Manchester and New York, Manchester University Press, 2003 str. 7-20

rođenjem uronjen u naciju i valja mu plivati onako kako ga nesalomiva nacionalna struja njegovih sunarodnika nosi.

Drugi pristup – *organicistički* - proučavanja fenomena nacije potiče iz vrlo uticajnih radova *Ernest Gellnera, Elie Kedoriea, John Breuillyja, Eric Hobsbawna, Benedict Andersona i Anthony Giddensa*, koji porijeklo nacije vezuju za nacionalno integracijske procese nastale tokom devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Po njihovom mišljenju nacija u velikoj mjeri počiva na širenju ideje o zajedničkoj pripadnosti koja je posredovana intelektualnom elitom koja upravlja procesima nacionalne integracije.

Jedan od najčešće citiranih autora je *Benedict Anderson* koji nacije razumije kao “zamišljenim zajednicama”.¹⁸ Po njemu nacije postoje kao mentalne predstave posredovane obrazovanjem, masovnim medijima i procesom političke socijalizacije. Zbog toga je moguće da se pripadnici jedne nacije međusobno identificiraju, iako se lično ne poznaju. Stepem sličnosti i razlika među pripadnicima određuje stepen kohezije unutar jedne grupe. Poput *Andersona* i historičar *Eric Hobsbawm* smatra da su nacije proizvod “izmišljanja tradicije” i da se zbog toga političke elite angažiraju u *invenciji tradicije* da je tvore i formalno institucionaliziraju u namjeri da legitimiziraju svoju vlast i da time konstruiraju “naciju” tamo gdje je prethodno nije bilo. Stvaranje rituala, javnih ceremonija, podizanje spomenika, to jest - politika simbola, služi tom cilju. *Ernest Gellner* zajedljivo komentira da su „kulturalne zakrpe kojima se koristi nacionalizam često proizvoljne povijesne izmišljotine. Svaka bi stara zakrpa dobro poslužila”.¹⁹ Ukratko, svaki nacionalizam i teorije o njemu su ideološki konstrukt. Uz to, *Gellner* nalazi da je „nepobitni paradoks“ da „nacije mogu biti definirane samo pomoću razdoblja nacionalizma, a ne obratno kako bi se moglo očekivati“ i da isto tako „nacionalizam je taj koji stvara nacije, a ne obratno”.²⁰

Negdje između ova dva pristupa je *Anthony Smith* koji uviđa da su nacija i nacionalizam relativno novi fenomeni, ali podvlači da je njihov korijen *etnijski* u čijem stvaranju su veliku

¹⁸ Benedict, Anderson, *Imagined Communities: Reflecons on the Origin and Spread of Nationalism*, New York, 1991., str. 5

¹⁹ Gellner Ernest, *Nacije i Nacionalizam* (preveo Tomislav Gamulin), Zagreb, 1998., str. 76

²⁰ Ibid. str. 73

ulogu imali i umjetnost i tradicija i simboli i rituali zajedničkog sjećanja, koji u „predmoderna vremena nijesu bili baza za alternativno formiranje politike“.²¹

Pokušaj da se napravi definitivni katalog obilježja koja razlikuju jednu naciju od druge je gotovo nemoguć posao jer se neprestano mijenjaju faktori koji ih oblikuju kao i identitetski markeri za koje se one vezuje ili po kojima se prepoznaju.

I riječ identitet potiče od latinske riječi *identitas* i znači istovjetnost. Pojedini autori definiraju „identitet kao ukupnost činjenica koje služe tome da se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge“.²² Pitanje ličnog odgovora na pitanje naše pripadnosti nosi često i odgovor na pitanje naše legitimnosti i opravdanja sopstvenog postojanja. Kao i društveni identiteti i lični se stvaraju na sličan način. Sociolog *Samuel Huntington* analizirajući promjene u američkom nacionalnom identitetu kaže: „Identiteti su, pretežito, konstruirani. Ljudi stvaraju svoj identitet pod različitim stepenima pritiska, podsticaja i slobode... Identiteti su izmišljena sebstva: oni su to što mislimo da jesmo i što bismo željeli biti“.²³ Identitet ima skoro „neograničen“ broj izvora i njih *Huntington* dijeli na: „1. *prispisive*, kao što su starost, porijeklo, rod, srodstvo, etnička pripadnost (definirana kao prošireno srodstvo) i rasu; 2. *kulturne*, kao što su klan, pleme, etničku pripadnost (definiranu kao način života), jezik, državljanstvo, religiju i civilizaciju; 3. *teritorijalne*, kao što su susjedstvo, selo, grad, velegrad, provincija, država, područje, zemlja, geografska oblast, kontinent, hemisfera; 4. *političke*, kao što su frakcija, klika, vođa, interesna grupa, pokret, parija, ideologija, država; 5. *ekonomske*, kao što su posao, zanimanje, zvanje, radna grupa, poslodavac, industrija, ekonomski sektor, sindikat, klasa; 6. *društvene*, kao što su prijatelji, klub, tim, kolege, grupa za dokolicu, status“.²⁴

Za sociologa globalizacije *Manuela Castellsa* identitet je „proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u

²¹ Guibernau, str. 14

²² Banjavčić, Mirela; Erdeljac Vlasta, „Višejezičnost i identitet“, *Monitor ISH*, revija za humanistične i društvene vede, Ljubljana, XI/1 2009., str.20

²³ Huntington, Samuel P., *Who are we?: The Challenges to America's National Identity*, New York, London, Toronto, Sydney, Simon and Shuster, 2004., str.22

²⁴ Ibid. str.27

odnosu prema drugim izvorima smisla“. Za njega „identiteti su izvori smisla za same aktere“ i oni „organiziraju smisao dok uloge organiziraju funkcije“. ²⁵

Ljudi jesu što jesu, ali nijesu što nijesu. Često negativni identitet u istoj mjeri određuje nekog koliko i njegov osjećaj što jeste. Ovo proizilazi iz toga da su determinante formiranja ličnosti da je „a) svaki čovjek u izvjesnom smislu kao svi drugi ljudi, b) da je svaki čovjek kao neki drugi, c) i da je kao nijedan drugi čovjek“. ²⁶ One mu formiraju osjećaj sebe, ali i osjećaj da postoje drugi koji se razlikuju i koji mu nijesu identični. Prva determinanta potcrtava univerzalnost roda ljudskog bića, a druga i treća mu daju sociokulturni identitetski okvir. Naslanjajući se na ideju psihologa *Erika Eriksona* o identitetu ličnosti kao sviješću o tome da se očuva samoistovjetnost i kontinuitet i u skladu sa tim djeluje, možemo reći za nacionalni identitet da je on posjedovanje nacionalne svijesti o istovjetnosti i o kontinuitetu svoga, kako istorijskog trajanja, tako i svoje budućnosti. ²⁷ Kao što pojedinac ne vidi kontradikciju između svoje prošlosti i sebe i kako sagledava sebe zbog ovoga osjećaja kontinuiteta kao koherentnu ličnost, tako i nacija gotovo uvijek sebe sagledava kao koherentno istorijsko biće, dok u slučaju da to nije tako nalazi razloge u drugima ili u okolnostima kojima se neophodno prilagođavati.

Svaki identitet nastaje u istorijskom kontekstu i stvara se u odnosu na druge (interno druge u odnosu na zajednicu samu i eksterno druge: odnos te zajednice i njenih članova naspram drugih nacionalnih identiteta ili naspram njenih članova). Sloboda je bitna karakteristika identiteta, jer ako je nacija slobodna zajednica onda se ona kao slobodna ne može konstituirati na bazi neslobodnog izbora pojedinca. ²⁸ Nacionalni identitet je često vezan za osjećaj samopoštovanja, sigurnosti, teritorijalne i emotivne lociranosti, orijentiranosti i pripadanja, što je sve u katalogu osnovnih osjećanja čovjeka. Antropolog Zagorka Golubović navodi da je osjećaj nacionalnog identiteta bogatiji od osjećaja etničkog identiteta gdje sebe neko doživljava u etničkim kategorijama pripadanja. Nacionalni identitet je višestruk i „nije redukovan na jednu dimenziju“, on je i klasni i konfesionalni i

²⁵ Casstells Manuel, *Moć Identiteta*, Zagreb, Golden Marketing, 2002., svezak II, str. 16 i 17

²⁶ Murray, Henry A.; Kluckhohn, Clyde, *Personality in Nature, Society, and Culture*, New York, Alfred A. Knopf, 1953., str. 53

²⁷ Erikson, Erik, *Child and Society*, revised edition, London, Paladin Grafton Book, 1977., str. 23

²⁸ Golubović, Zagorka, *Ja i Drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd, Republika, 1999., str. 19-20

profesionalni, ali uključuje i mogućnost da je neko građanin svijeta.²⁹ „Nacionalni identitet je kulturno i političko povezivanje članova, koje ujedinjuje članstvo u datoj političkoj zajednici kao celini na osnovu prihvaćenih društvenih vrednosti i simbola, ali na osnovu mogućeg izbora, obezbeđujući integraciju individua i klasa u jednu superiorniju zajednicu“.³⁰ Međutim, bogatstvo nečije ličnosti se ne iscrpljuje u ovim osjećanjima i ovom identitetu.

Kako kaže *Michael Ignatieff* „nacionalni idenitet nije ni fiksiran ni stabilan: to je neprestana vježba proizvodnje iluzije i objašnjavanja podesnih bajki o tome ko smo „mi“.“³¹ Američki teoretičar međunarodnih odnosa *Marshall R. Singer* razlikuje nekoliko spona koje vezuju svaku zajednicu, uključujući i međunarodnu zajednicu. To su perceptualno/identitetske, komunikacijske, ekonomske, vojne i političke veze. Među perceptualno/identitetskim vezama on razlikuje: istorijske, lingvističke, religijske, rasne, klasne, ideološke i obrazovne veze. Identitetske veze su dinamične, podložne mijenjanju, zavisne od prirode odnosa između subjekata.³²

Monteserrat Guibernau smatra da je „nacionalni identitet kolektivno osjećanje zasnovano na uvjerenju o pripadanju istoj naciji i dijeljenju najvećeg broja atributa koje je čine drugačijom od drugih nacija“.³³ Ovi atributi mogu biti kultura, povijest, rođačka bliskost, jezik, religija, teritorija, vjera u zajedničku sudbinu i oni se mogu mijenjati, dok svijest o pripadanju istoj naciji ostaje konstanta.³⁴ Ovakva definicija nacionalnog identiteta se odnosi i na nacije bez države poput Baska, Kvebečana, Katalonaca ili Škota. Za *Guibernau* postoje pet „dimenzija“ nacionalnog identiteta: psihološka, kulturalna, teritorijalna, istorijska i politička.³⁵

Za početak, psihološka dimenzija počiva na ispoljenom i latentnom (u slučaju opasnosti) osjećanju pripadništva grupi. Socijalna kohezija počiva na ovom osjećanju i često je

²⁹ Ibid. str. 78

³⁰ Ibid. str. 79

³¹ Ignatieff Michael. *Identity parades*, Prospect, April 1998., str.18.

<http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/identityparades/#.U5Csp4LqfiM> pristupljeno 01.03.2014

³² Singer, Marshall R., *Weak States in a World of Powers: The Dynamics of Internaional Relationships*, New York i London, The Free Press/Collier-Macmillan limited, 1972., str. 87-418

³³ Guibernau, Monteserrat, *The Identity of Nations*, Cambridge, Polity Press, 2007., str 11

³⁴ Ibid. str. 11

³⁵ Ibid.

iracionalna u toj mjeri da emocije nadvladavaju razum, čega su političari i društveni agitatori svjesni. Institucije veličaju one koje brane naciju u internacionalnoj areni i to se odvija kroz apoteozu nacionalnih vođa i slavljenje mučeništva onih koji su za nju dali život. Kako je primijetio *Ernest Renan* u svom važnom dijelu „Što je to nacija?“ u naciju se stupa „anonimno“, ali je pripadnost naciji istodobno i oblik ispoljavanja herojstva koje tek treba da se potvrdi.³⁶

Što se pak kulturalne dimenzije nacionalnog identiteta tiče, kultura se prenosi sa generacije na generaciju, ali je kultura istovremeno i proizvod svake sljedeće generacije i aktivnosti svakog pojedinca. Ona obuhvata vrijednosti, običaje, jezik, vjerovanja, tradiciju. Ona stvara osjećaj solidarnosti svake zajednice.³⁷ Dok primordijalisti insistiraju na njenoj drevnosti, modernisti naglašavaju da se ona proizvodi i konstruira. Ovdje je osnovno pitanje da li nacionalnu kulturu stvara pismena uvezana elita sa vrha, iza koje stoje institucije obrazovanja i naslijeđeni fundus znanja i literature, ili je ona proizvod odozdo, izraz narodnog jezika i popularne kulture masa. U svakom slučaju nema kulture bez komunikacije ideja i simbola, a jezik je najbolji medij za njihovo prenošenje i on „stvara zajednička polja za razmjenu i komunikaciju“.³⁸ *Guibernau* iznosi tezu „da se za dva naroda koja se ne razumiju ne može reći da dijele nacionalni identitet“.³⁹ Nasuprot tome, dva pojedinca koja ne govore isti jezik mogu imati isti nacionalni identitet, kao, na primjer, u slučaju kada prva generacija iseljenika ne govori jezik očeva i majki, ali je od njih naslijedila nacionalni identitet kao dio porodičnog identiteta.

S druge strane, državljanstvo samo ne stvara automatski osjećaj nacionalnog identiteta kod pojedinca. Nekad je državljanstvo moguće steći rođenjem, ali ako se steknu i druge, uglavnom kulturne, odrednice identiteta neke nacije kroz jezik, sistem vrijednosti, običaje, povijesno znanje, popularnu kulturu, otežano je samopronalaženje sebe u okviru nečijeg drugog nacionalnog identiteta. Isto možemo reći i za kulturu – ona je jedan od uslova, ali ne sama po sebi dovoljan uslov za sticanje nacionalnog identiteta.

Nezaobilazna je istorijska dimenzija nacionalnog identiteta. Svaka nacija traži i nalazi

³⁶ Renan Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation*, Paris, Calman Levy, 1882

³⁷ Guibernau, Montserrat, *The Identity of Nations*, str. 13

³⁸ Ibid. str. 14

³⁹ Ibid.

presudne datume i činjenice u svojoj prošlosti važne za svoje konstituiranje. Što se dublje u istoriju zagradi to je istorijska zasnovanost nacije vjerodostojnija. Obično se koriste traumatični ili pobjednički trenuci koji imaju formativni karakter za nacionalnu svijest. To može biti na primjer za Kinu Dan 3. septembar pobjede nad Japanom u Drugom svjetskom ratu; za Crnu Goru 13. jul, koji se slavi kao Dan ustanka protiv fašizma i, ne slučajno, kao dan međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu 1878.; za Kataloniju Nacionalni dan je 11. septembar, dan kada su francusko-španske snage zauzele Barselonu (11. 09. 1714.); za Srbe prelomni trenutak je Vidovdan (28.06.) koji omeđuje srpsku istoriju od Kosovske bitke (1389.) do Miloševićevog govora na Gazimestanu (1989.).

O vrlo čestoj unutrašnjoj političkoj borbi za nacionalne praznike kao potvrdi ili negaciji državnog identiteta govore dva nedavna primjera. U trenutku otkrivanja biste Gavrila Principa, a bojkotirajući ceremonije u Sarajevu koje su obilježavale ubistvo Franca Ferdinanda koji je bio uvod u Prvi svjetski rat, Milorad Dodik, predsjednik jednog od dva entiteta u BiH izjavio je da „...nikada nismo i nećemo obilježavati zajedničke praznike, jer ih nije ni bilo. To govori o današnjoj BiH, državi koja se drži nasiljem međunarodnog faktora, koji ovdje pokušava da trenira neku vrstu izgradnje države, za šta nema elemenata, unutrašnje volje i saglasnosti“. Dodik je rekao da oni imaju njihovu Republiku Srpsku i da je njihov cilj jačanje njihove autonomije, sve do nezavisnosti.⁴⁰ S druge strane, u Škotskoj uoči referenduma za nezavisnost 2014. god., održane su dvije proslave: jedna je bila obilježavanje Dana oružanih snaga Ujedinjenog kraljevstva u *Stirlingu*, a druga proslava za Škote značajne bitke kod *Bannockburn-a* kada je 1314. Škotska *Robertu Brucea* porazila Englesku *Edwarda II*. Prva proslava je imala britanski, a druga škotski karakter, a obje su zamišljene da utiču na raspoloženje glasača uoči referendumu o nezavisnosti Škotske.⁴¹ Primjer nedavne nacionalne traume koja postaje bitna za nacionalni identitet su Sjedinjene Američke Države sa obilježavanjem terorističkog napada 11.09. 2001. tzv. *nine eleven* kada je poginulo 2783 ljudi.⁴² Taj datum označava razdjelnicu u savremenoj političkoj istoriji Sjedinjenih država.

⁴⁰ Kamenica Edina, "U Istočnom Sarajevu novi park i Spomenik: Dobro došao Gavrilo", *Oslobođenje* 27.06. 2014, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/radmanovic-i-dodik-otkrili-spomenik-gavrilu-principu>

"Mi imamo našu RS, i naš je cilj jačanje naše autonomije, sve do nezavisnosti".

⁴¹ Wyatt, Caroline, *Armed Forces Day celebrations take place across UK*, 28 June 2014, <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-tayside-central-28062712>

⁴² Guibernau, *National Identity*, str. 20

Za historičara *Erica Hobsbawma*, nacija bez prošlosti predstavlja *contradictio in adjecto*, „proturjeđe sa svojstvom jer ono što naciju pravi u odnosu na druge je prošlost, a historičari su ljudi koji je proizvode“ jer „historičari su za nacionalizam ono što su proizvođači maka za ovisnike heroína: mi snadbjevamo osnovnom sirovinom tržište“. ⁴³ U nacionalističkoj zloupotrebi povijesti sudjeluju uz historičare i sociolozi, književnici, intelektualci i ostali dijelovi društvene elite koji po *Hobsbawmu* 'unazad' proizvode smisao postojanja nacionalne države gdje je nacionalna država „krajnji cilj istorije“. ⁴⁴

Istorijska naracija nacije se uvijek bazira na selektivnosti jer se biraju datumi koji su pogodni za veličanje i adoraciju, osjećaj superiornosti i koji imaju emotivni naboj za prenošenje kolektivne memorije. S druge strane, za pojedine nacije važni su historijski periodi prešućivanja ili historijske manipulacije radi političke potrebe učvršćenja mita svoje nacije kao jedinstvene, herojske i oslobodilačke. Tako, na primjer, Crna Gora prešućuje masakr nekoliko stotina Albanaca sa Kosova u Baru 1944., prilikom njihovog prebacivanja za operacije Narodnooslobodilačke vojske na Zapad Jugoslavije, a Srbija u želji da dokaže da je uvijek vodila odbrambene ratove činjenicu da je napala Bugarsku 1885. godine poslije ujedinjena Istočne Rumelije sa Bugarskom, kojom prilikom je teško poražena.

Važno je ne zaboraviti teritorijalnu dimenziju nacionalnog identiteta. Teritorija je usko vezana za osjećaj individualne slobode kretanja u okviru nacije. To je prostor u kojem se osjećamo kao kod kuće i kada ga ne znamo jer pretpostavljamo da je naš. To je naša ulica, naše selo, naš grad, naša rijeka, naše planine i naše nebo: to su granice u kojima se osjećamo prirodno i koje ne primjećujemo, kao što ne primjećujemo vazduh koji dišemo. Za osjećaj toga prostora nije potrebno njegovo fizičko poznavanje. U stvari, kako primjećuje *Guibernau*, njega u potpunosti znaju samo elite jer običan puk nikada nije proputovao teritoriju svoje zemlje i kasno se opismenio ili su do njega kasno došli mediji da bi znao da je njegova nacionalna teritorija ograničena i jedinstvena. ⁴⁵ Ali bez obzira na tu činjenicu osjećaj povezanosti sa zavičajem instinktivno je vrlo važan i čini osnovu teritorijalne dimenzije nacionalne pripadnosti. Uprkos globalizaciji i dalje će privrženost pojedinaca biti fokusirana na prostore koje zna ili prema kojima osjeća snažnu pripadnost.

⁴³ Hobsbawm, E. J. and Kertzer, David J., „Ethnicity and Nationalism in Europe Today“, *Anthropology Today*, Vol. 8, No. 1 (Feb., 1992) izdaje Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, str. 3

⁴⁴ Zundhausenm Holm, „Manipulacije nacionalnih elita: Nacionalizam u postsocijalističkim zemljama (2)“, *Naša Borba*, 29. oktobar 1997, http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/3110/3110_12.HTM

⁴⁵ Guibernau, *National Identity* str. 201

U teritorijalnu dimenziju nacije treba ubrojiti i klimu. To je ono nebo, ono sunce i onaj kamen koji grije srce prve generacije nacije u dijaspori nenaviknute na klimu novog prebivališta.

Naposljetku, preostaje možda i najvažnija, politička dimenzija nacionalnog identiteta. Moguće je raspravljati o tome je li nacionalni identitet svojina državljana neke države ili zajedničko osjećanje koje dijele pripadnici jedne nacije. Razlika je u tome što „sve nacije nemaju svoju državu“.⁴⁶ Ova dimenzija proističe iz usmjernosti države da formira jezički i kulturno homogeno stanovništvo kroz uvođenje službenog jezika i obrazovnog sistema sa ciljem postizanja socijalne kohezije. Ideje o narodnoj suverenosti opredmećene uspješnošću Američke (1776.) i Francuske revolucije (1789.) tražile su dalju razradu kroz univerzalnost glasa svih punoljetnih građana nezavisno od pola ili materijalnog statusa. Proces je bio dvostruk, s jedne strane atomizacije naroda u građane sposobne da pojedinačno i samostalno ulaze u proizvodni odnos, a sa druge njihovo stapanje u naciju sposobnu da brani društveni i državni okvir koji ih je stvarao. Nacija je postala izvor legitimiteta političkih elita, dok je tuđinstvo raznih *Habsbourga*, *Sax Couburga* ili *Bourbona*, te njihov dinastički kosmopolitizam trebalo pretvoriti u nespornu političku nacionalnost. U procesu univerzalizacije pojedinačnih ljudskih prava razvijalo se pravo na državljanstvo kojemu je protivteža čitav niz obaveza spram države koja to državljanstvo daje počev od plaćanja poreza, izlaska na glasanje ili služenja vojske za muškarce. Kao najvažnija od tih obaveza podrazumijeva se lojalnost državi. Za novoprirodene državljanse se zato uspostavlja zakletva, ili drugi oblik potvrđivanja lojalnosti. To je i razlog da državni činovnici, ti visoki „sveštenici“ državnih poslova, mogu biti samo državljanse, iako nekada nije bilo ništa neobično da i ministri spoljnih poslova ili ministri obrazovanja za evropske države budu obrazovani stranci (u Crnoj Gori *opat Dolci* kao sekretar vladike Petra I i Jovan Sundečić ministar obrazovanja za vrijeme kralja Nikole) koji imaju neophodnu ekspertizu u oblastima u kojima rade.

Nacionalni identitet je dio javnog domena i izložen je uticajima ne samo onih koji ga stvaraju, nego i onih koji ga percipiraju. On nije samozatajni identitet tajnog društva, nego otvorena interakcija njegovih pripadnika i društvenih struktura koje otvoreno stvaraju međusobnim interakcijama plan budućnosti svoje zajednice. Dok je izgradnja države

⁴⁶ Ibid. str. 23

proces kroz koji države povećavaju svoju sposobnost da djeluju i proces koji se odvija na relaciji država – društvo, kvalitet toga odnosa daje sud o uspješnosti dobre vladavine. Koju god definiciju države da usvojimo za međunarodno pravo i međunarodne odnose, kriterijum postojanja države je da je ona priznata od drugih, te je stoga definicija po sebi tautološka i cirkularna.⁴⁷

Za potrebe ovoga rada nacionalnu državu ćemo podrazumijevati u smislu njene uloge kao „kolektivnog identiteta države“. Pitanje demokratije počinje kada je neka politička zajednica određena i doživljava sebe kao zajednicu, raspravljajući među sobom pitanja zajedničke budućnosti i međusobnih interesa. I to je mjesto razgraničenja sa pretpolitičkom zajednicom. Zbog toga su državljanstvo, a time i izborni okrug i fiskalna oblast za prikupljanje poreza odlučujući za shvatanje političke zajednice u užem smislu, jer vrlo jasno određuju dokle se moć države pruža. Međutim, kako politička zajednica nadilazi svoj politički institucionalni okvir, kao što često i dijalog nadilazi riječ, jezik ili gest, ona počiva na dijalogu njenih članova, te se njen širi domen prostire na sve one koji u tom dijalogu učestvuju ili kojih se taj dijalog tiče. Lingvističke rasprave o standardizaciji južnoslovenskih jezika, koje su se pružale preko granica država (Gaj, Vuk) svojim karakterom su se referirale na neku moguću buduću jugoslovensku političku zajednicu koja se kasnije nametnula silom koliko i slobodnim ili manipuliranim voljama u Prvom svjetskom ratu. Kako Banac jasno pokazuje, te rasprave nijesu bile samo o lingvističkim pitanjima, nego i o suštini, karakteru i demokratičnosti pretpostavljene političke zajednice.⁴⁸

Nacija se teško može razumjeti mimo političkog dijaloga koji se u njoj odvija. Kao u svakoj rijeci, a ovdje je riječ o povijesnom toku jednog društva, postoji matica i mirni plićaci koji proticanju rijeke daju zvuk, ton i boju. Da parafraziramo *Heraklita*, u istoj rijeci nacionalnog identiteta niko se nije okupao dva puta. Čak i u starim političkim zajednicama poput Velike Britanije ideje o njenom unitarnom nacionalnom jedinstvu su relativno nove (s konca 17. do 19. vijeka), a to što je suština britanstva se mijenja i nikada nije fiksirano. Nedavno je BBC programskom politikom prestao da govori o britanskom

⁴⁷ McNeely, Connie L., *Constructing the Nation State: International Organization and Prescriptive Action*, Westport, Greenwood Publishing Group, 1995., str. 150

⁴⁸ Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, Durieux, 1995.

identitetu. Stoga Crna Gora devedesetih i Crna Gora danas nijesu iste, iako obje izrastaju iz istoga stabla.

Manuel Castells razlikuje tri vrste identiteta: 1. *legitimirajući identitet* koji stvara civilno društvo, koji je stvaran od dominantnih društvenih institucija i koji je u funkciji proširenja i racionalizacije njihove dominacije naspram društvenih aktera; 2. *identitet otpora*, koji stvara komune i zajednice, stvaran na načelima suprotnim od društvenih institucija od subjekata obezvrijeđenih i/ili stigmatiziranih logikom dominacije; i 3. *projektni identitet* u cilju transformacije čitave društvene strukture kojem streme društveni akteri kreirajući novi identitet radi redefiniciranja njihovog položaja u društvu. Legitimirajući identitet stvaraju organizacije i institucije društva i on se neprestano iznova stvara reproducirajući i racionalizirajući „strukturalnu dominaciju“. ⁴⁹ *Castells* primjećuje da ko i kako stvara koji identitet, na kojim načelima i sa kojom suštinom ne može se apstraktno definirati nego je to pitanje društvenog konteksta i povijesnog situiranja. ⁵⁰

Glavni mehanizmi u stvaranju identiteta su masovni mediji („tiskarski kapitalizam“⁵¹ koji je počeo sa štampanjem Biblije u masovnim tiražima) i školski sistem („u osnovi modernog društvenog poretka ne stoji krvnik nego profesor“, kaže *Gellner* ⁵²), ali ako je legitimitet države upitan tada ni godine propagandnog rada kao u Sovjetskom Savezu („*Sojuz Nemogućih Država*“) ili bivšoj Jugoslaviji nijesu dovoljne da stvore lijepak koji će držati zemlju zajedno. ⁵³

Za usporedbu, *Guibernau* navodi nekoliko strategija konstrukcije jedinstvenog državnog identiteta: 1. stvaranje slike („imidža“) nacije koja je često zasnovana na dominantnoj naciji ili etničkoj grupi i na elementima koji je definiraju počev od povijesti, do sistema vrijednosti, kulture ili teritorije na kojoj obitava; 2. stvaranje i propagiranje seta simbola i rituala radi stvaranja osjećaja zajedništva; 3. „unapređivanje“ koncepta državljanstva koji počiva na čitavom setu građanskih, socio-ekonomskih i političkih prava i dužnosti radi

⁴⁹ Castells, Manuel, *Moć identiteta: Informacijsko doba, ekonomija, društvo i kultura*, svezak II, Zagreb, Golden Marketing, 2002., str.18

⁵⁰ Ibid. str. 20

⁵¹ Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica - Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, Školska knjiga, 1990., str. 42

⁵² Gellner, Ernest, *Nacije i Nacionalizam*, Zagreb, Politička kultura, 1998., str. 56

⁵³ Castells, Manuel, *Moć Identiteta: svezak II*, Zagreb, Golden Marketing, 2002., str. 42

povećanja inkluzivnosti u društvu ili uspostavljanja granice između onih koji mogu i koji ne mogu uživati pomenuta prava; 4. „kreiranje zajedničkih neprijatelja“, jer osjećaj prijetnje bilo realne ili izmišljene prirodno stvara osjećaj zajedništva; i 5. upotreba nacionalnog sistema obrazovanja i medija kao ključnih u širenju slike nacije sa svim što ona predstavlja počev od simbola do načina života i njenih neprijatelja uključujući i „ključnu definiciju“ što predstavlja i što se očekuje od „dobrog građanina“⁵⁴.

Svako društvo i svaka kultura imaju svoje simbole i oni su, zajedno sa ritualima, esencijalni za uspješnu komunikaciju u okviru političke zajednice. Simboli služe za koaguliranje kolektivnih i individualnih identiteta i preko njih se posreduje politička komunikacija.⁵⁵ Na nacionalnom nivou uspješni simboli integriraju aktivnosti lokalne zajednice u širi nacionalni okvir.⁵⁶ Većina ljudi ne razumije i ne haje za složenost političkih pojmova. Politički simboli su ti koji vezuju ljude za političke ideje. Oni daju prepoznatljivost i nose dublja prenosna značenja. Kroz njih se pojedinac integrira u političku zajednicu. U njihovom prihvatanju, ignoriranju ili odbijanju pojedinac nalazi sebe. Država se ne vidi; ona je u ritualnoj, simboličkoj ravni počev od novca u džepu do zastave na jarbolu. Stoga, kada se država uspostavlja, prvo se crtaju zastave i sviraju himne, bilo da se vade iz muzeja i starih partitura ili da se komponiraju nove. Simboli su gradbeni materijal svake nacije.⁵⁷ Simboli uspostavljaju kod razumijevanja i pripadanja između članova zajednice. Zastava može biti sveti komad tkanine za koji se gine i kojim se prekrivaju iz počasti mrtvački sanduci i čije vijorenje raspaljuje srca, a isto tako omrznuti simbol zavojevača koji se trga i pali, ili samo veća krpa za kakvu utilitarnu potrebu. Nacija je san, a za njegovo razumijevanje simboli su važni kao i literatura, jer nacija je domišljanje sebe i svoga kolektiva u stvaralačkoj imaginaciji. Literarni junaci često bolje od stvarnih opisuju stremljenja nacija, kuda ona želi da ide, ili muke koje je propatila na putu do slobode. Jedan Lalićev *Lado Tajović*, izgubljen u Lelejskoj gori, halucinira, batrgajući se po bespućima, stremljenju slobodi i oslobođenju sebe i naroda od okupatora. Često i politički dokumenti mogu dobiti ulogu simbola kao Američka deklaracija o nezavisnosti

⁵⁴ Guibernau, Montserrat, *National Identity*, str. 25

⁵⁵ Cerutti, Furio, „Identitet i politika“, u Furio Cerutti (ur.), *Identitet i Politika* (prevela Vesna Pavković), Politička kultura, Zagreb, 2006., str. 42

⁵⁶ Kertzer, David I., *Ritual, Politics and Power*, New Haven and London, Yale University Press, 1988., str.

21

⁵⁷ Ibid. str. 6

ili ustav pojedine zemlje. Tada se u njih svako zaklinje, gotovo niko ih ne čita, a oni dobijaju značaj fetiša.

Drugi metod stvaranja kohezije i širenja određenog tipa vrijednosti je fabriciranje heroja. Oni se obično proglašavaju dok rat još traje i njihov cilj je mobiliziranje i podstrekavanje ratničkog duha. Mrtvi heroji su često korisniji od živih, jer svojim životom ne mogu demantirati vrijednosti njihovih prošlih djela. Uz to, mnogo je lakše domišljati njihov savršen život koji je obično žrtvovan radi života nacije i domovine. Za heroje se biraju ličnosti čiji životopis ujedinjuje borbeni duh nacije i koji daje moralni nauk budućim pokoljenjima. U nekim slučajevima to je figura oca ili branitelja koji drugim nacijama služi u funkciji odvratanja, a svojoj u funkciji ratničkog mobiliziranja (kao *Stepan Bandera* u Ukrajini tokom ukrajinske krize 2014.). Svaki režim se razlikuje po junacima koje bira ili, još bolje, što o svojim herojima ne kazuje. Sa propašću država i njeni heroji doživljaju tužnu sudbinu. Navedimo ovdje primjer austrijskog feldmaršala Svetozara Borojevića junaka sa italijansko austrougarskog fronta koji je umro u bijedi. Primijetimo da nacionalni junaci čiji prestiž nije vezan za državu nego za narodno sjećanje imaju dugovječnije trajanje - jedino što se oni ne mogu proizvoditi kao na industrijskoj traci. Jer, svako narodno predanje može čuvati sjećanje na jednoga Stjepana Radića, France Prešerna, Njegoša, Winstona Churchilla ili Georgea Washingtona, ali ne i na 1322 narodna heroja Jugoslavije.

Po *Kertzeru* „ritual je simbolično ponašanje koje je društveno standardizirano i repetitivno“.⁵⁸ Rituali služe i da bi se kroz njih pokazalo jasno mjesto svakome u zajednici koja ih upražnjava. Ona pokazuje mjesto i odnose među elitama i običnim pukom i ta mjesta su hijerarhijski određena od crkve do države. U državnom protokolu *preseance* lista jasno pokazuje mjesto važnosti svakoga u svakom društvu i institucije koju predstavlja. U diplomatskom životu situacija je ista do te mjere da je „diplomacija bez rituala nezamisliva“.⁵⁹ U Mletačkoj republici je postojala posebna knjiga protokola *Libro Ceremoniale* koja je jasno određivala način dočeka, počev od osoba, njihovog broja, (sa duždom ili bez njega), odežda i mjesta dočeka stranih zvanica i protokol je bjelodano bez ikakvih dodatnih objašnjenja u suštini pokazivao značaj svake od njih za Mletačku

⁵⁸ Ibid. str. 9

⁵⁹ Ibid. str. 104

republiku.⁶⁰ Simboli su uvijek bili važni u diplomatskom životu time što su davali identitet onome koji ih nosi, ali i slali poruku drugima da su njihovi nositelji drugačiji ili da su ih samostalno izabrali. Tako se, na primjer, stiješnjena Venecija odupirala Vizantiji sa Istoka i Karolinzima sa Zapada i Sjevera. Vizantijci su Mletke pritiskali da prihvate relikvije Sv. Teodora, dok su Karolinzi nametali Svetoga Martina za zaštitnika grada. Usvajanje sveca zaštitnika je bio način da se gradi sopstveni politički identitet, te su mletački trgovci uspjeli 839. godine da prokrijumčare relikvije još značajnijeg sveca: Svetoga Marka iz Aleksandrije, koji je odmah proglašen za zaštitnika Mletaka. Ukrasti sveca je bilo herojstvo, uz to se drugim državama nije dugovalo ništa, pa se Sveti Marko zavijorio na svim mletačkim zastavama.⁶¹ Slične razloge u funkciji izgradnje identiteta autonomije gradova su imale i mošti Svetoga Nikole u Bariju, Svetoga Vlaha u Dubrovniku i Svetoga Tripuna u Kotoru, koje su sve stečene na sličan način kao i Sveti Marko.

Ritual je repetitivan i ta repetitivnost ritualu pruža stabilnost. Često je za njegovu uspješnost potrebno da ta repetitivnost bude duža od dužine mandata nosioca javne funkcije koji je obnaša. Tako je, na primjer, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, koji je polagao puno na rituale i simbole, uveo ritual posjete Oltaru domovine u koji je pretvoren stari sjednjovjekovni zamak Medveščak na padinama Sljemena, planine iznad Zagreba. Njegovom smrću običaj polaganja vijenaca je prestao, a gašenje vječne vatre na Oltaru domovine se opravdalo visokim troškovima. Problem mladih država leži u tome da političke elite koje se smjenjuju prečesto mijenjaju simbole i rituale, ponekad samo u želji da na njima ostave samo lični pečat.

Uspješan ritual u konstrukciji političkog realiteta stvara emotivnu situaciju u kojoj se njegova osnovna poruka ne propituje već se uzima zdravo za gotovo jer je on navodno inherentan stvarima onakvim kakve one jesu stvarajući „sliku svijeta tako emotivno ubjedljivu da je ona van (*svake*) debate“.⁶² On samim prisustvom proizvodi „kopče povezanosti a da se ne zahtijeva uniformnost vjerovanja“ što olakšava socijalnu identifikaciju sa grupom koja je šira od osjećaja pripadnosti istomišljeništva.⁶³ Nečija uspješnost u političkom životu počiva na tome da mora vladati simboličnim aparatom na

⁶⁰ Ibid. str. 105

⁶¹ Jonsson, Christer; Hall, Martin, *Essence of Diplomacy*, London, Palgrave Macmillan, 2005., str. 80

⁶² Kertzer, David I., *Ritual, Politics and Power*, str. 101

⁶³ Ibid. str. 67

kome počiva neka nacija, bilo u poštovanju starog ili uspostavljanju novog seta političkih simbola na kojim počiva njegova politička akcija. Nema sumnje da simboli i rituali presudno utiču na formiranje nacionalnog identiteta.⁶⁴ Kako kaže sociolog *Michael Walzer* „Država je nevidljiva: ona mora biti personificirana prije nego što se može vidjeti; simbolizirana prije nego se može voljeti, zamišljena prije nego se začne“.⁶⁵ Nacionalna država je socijalna konstrukcija, i glavno pitanje sa institucionalnog ugla je način na koji institucionalne strukture društva kreiraju i legitimiraju društvene entitete koje vide subjekte djelovanja, kao „aktere“.⁶⁶ I sama nacionalna država je konstrukcija društva i ključno pitanje iz institucionalnog ugla je koje i kakve institucije kao društvene aktere ona sama legitimira. Ako ona nema veliki legitimitet ni institucije koje stvara ne mogu imati veći. Još je veliki crnogorski, hrvatski i slavenski pravni ekspert Valtazar Bogišić pisao „što se grbo rodi to vrijeme ne ispravi“. Ako još krivo ona započne svoj život potrebni su vjekovi i mudri državnici da isprave kriva srastanja. Ako legitimitet neke države počiva na harizmatikom vodi, država nema budućnost mimo njegovog životnog vijeka. Kada prestane „sposobnost zastrašivanja građana“ ona propada, jer druge osnove legitimiteta nije pronašla ni izgradila.⁶⁷

Eric Hobsbawm piše o usmjerenosti nacionalne ideje koja ne daje nizašto drugo do za sopstveno samoostvarenje. Vođen svojim ideološkim ubjedenjima on smatra da nacionalisti umanjuju važnost nacionalnih ideologija radi ostvarenja nacionalne države. Razlika između kapitalizma i socijalizma prema njemu „nema nikakav značaj nacionalistima kojima nije stalo kakav je ovaj odnos sve dok Ruritanci“⁶⁸ (ili bilo koji drugi) ne ostvare suverenu državu kao nacija ili što će se desiti kasnije. Njihova utopija, do sada umrljana od upotrebe kao i neke druge, sastoji se precizno u ostvarenju ruritanske (a ako je moguće veliko ruritanske) nezavisnosti i vlade, a ako treba preko ne-Ruritanaca među njima“.⁶⁹

⁶⁴ Guibernau, Montserrat, *Nationalism: The nation-state*, str. 81

⁶⁵ Walzer, Michael, „On the Role of Symbolism in Political Thought“, *Political Science Quarterly*, vol 82, No. 2 (June, 1967), str. 194

⁶⁶ McNeeely, Connie L., *Constructing the Nation State*: str. 20

⁶⁷ Ignatieff, Michael, „Nationalism and the Narcissism of Minor Differences“ u: Ronald Beiner (ur.), *Theorizing Nationalism*, New York, State University of New York Press, 1999., str. 93

⁶⁸ Ruritania na engleskom jeziku u akademskom svijetu označava fiktivnu hipotetičku zemlju. Prvi put je pominje Anthony Hope-a u romanu *Zatvorenik Zelde* (*Prisoner of Zenda* 1894) po kojem je kasnije snimljen 1937. sa Douglasom Fairbanksom

⁶⁹ Hobsbawm, Eric, „Some Reflections on ‘The Break-up of Britain’“, *New Left Review* I/105, September-October 1977, str. 11, 12

Ova nacionalna solidarnost se lako ne pretače u klasnu solidarnost i altruizam i spremnost da se zajednički dijele socijalne tegobe i društveno bogatstvo. Možda ta solidarnost postoji u odnosu na pripadnike druge nacije, ali u okviru svoje dobro se vodi računa o sopstvenom interesu. *Bhiku Parekh*, britanski sociolog indijskog porijekla, s karakterističnom socijalnom osjetljivošću primjećuje porast tzv. zatvorenih, ograđenih naselja (*gated community*) privilegiranih građana neosjetljivih na milione siromašnih i rastuću bijedu oko njih.⁷⁰ On iznosi primjer vjerski, klasno i etnički raznorodne Indije čiji su nacionalni lideri koji su poticali iz gornjih slojeva društva odmah poslije nezavisnosti često parafrazirali tezu *Massima di Azeglia* da nakon uspostave Indije kao samostalne države treba stvarati Indijce. Nezavisna Indija je započela impresivan program pozitivne diskriminacije marginalizovanih grupa, seoskih zajednica i kasta nedodirljivih. Razlog je ležao u strahu od revolucije i u želji za integriranjem zemlje što je bilo nemoguće a da se ne pozabavi problemima ove populacije. U ovom slučaju osjećaj nacionalnog identiteta nije vodio redistribuciji bogatstva, nego je redistribucija bogatstva vodila većem osjećaju zajedništva i identiteta.⁷¹

Pitanje radikalnog redefiniranja nacionalnog identiteta ne predstavlja problem ako iza njih stoji odlučan harizmatski lider koji iza sebe ostavlja elitu odlučnu na njegovo sprovođenje. Takvu uspostavu novog identiteta je prošla Turska za vrijeme *Mustafa Kemal Paše Atatürka* („oca Turaka“, 1881-1938), kada je promijenila osnov svog identiteta od otomanskog ka turskom, uspostavljajući radikalne reforme u jeziku, pismu, kulturnoj orijentaciji, nošnji, izgledu, međunarodnoj poziciji. Kroz sličnu prilagodbu je prošla i Velika Britanija poslije Drugog svjetskoga rata, koja se od velike imperije u kojoj sunce nikada ne zalazi, u jednoj generaciji trebala prilagoditi ostrvskoj zemlji srednje veličine kojoj su u fokusu prevashodno evropski poslovi, jer je tokom duge istorije imala „lice okrenuto oceanima, a leđa Evropi“.⁷²

Međutim, treba imati u vidu *Parekhovo* upozorenje da „iako je nacionalni identitet promjenljiv, ne može ga se beskrajno prekrajati poput „projekta“ kojim će se baviti svaka

⁷⁰ Parekh, Bhiku, *The Incoherence of Nationalism*, u: Ronald Beiner (ur.), *Theorizing Nationalism*, New York, State University of New York Press, 1999., str. 314, 315

⁷¹ Ibid. str. 316

⁷² Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta: politička načela za međuovisni svijet*, (preveo Marinko Roos) Zagreb, Politička kultura, 2008., str.60

generacija kako joj se sviđa bez obzira na prošlost, kako to neki radikali zamišljaju“. Nevezano za namjere vlasti, svakodnevnim životom naslijeđeni nacionalni identitet se stalno preoblikuje shodno okolnostima, potrebama i pogledom na zajedničku budućnost i sebe u njoj. Takođe identitet se da preoblikovati i radikalno promijeniti, ali se ne da potpuno izbrisati kao da ga nema ili ga nije bilo.

Ako svakodnevno identitetsko prilagođavanje ne odgovori na izazove današnjice poput demografskih ili ekonomskih, ili je podložno tegobnim okolnostima te se može javiti kriza identiteta, sumnja u svoju istovjetnost i kontinuitet sopstvenog bića, osjećaj nesigurnosti i dezorijentacije. Procesi preispitivanja „jesmo li „mi“ jedan narod ili nekoliko njih... ako smo mi „mi“, što nas to razlikuje od „njih“ koji nijesmo mi...“,⁷³ mogu nastati kao posljedica socijalnih zbivanja kao što su globalizacija, kosmopolitizam, multikulturalnost, imigracije, nacionalizam, ekonomska kriza i kriza političkog vođstva.

1.4 Nacija i problemi identiteta

Bog nije stvorio sve ove etnicitete.

Bog je stvorio pojedinačnu osobu.

Ljudi su stvorili etnicitet kasnije.

Pastoralna adresa parohija Biguku, Uganda⁷⁴

Izgradnja nacije je složeni poduhvat koji počiva na interakciji mnogih elemenata. Uvođenje obaveznog obrazovanja, industrijalizacija, opismenjavanje stanovništva, pojava štampe, nacionalne literature, simbolizma, samo su neki od elementa koji su najčešće tokom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća uticali na formiranje samosvijesti novih nacija. Kako kaže britanski teoretičar nacionalizma *Adrian Hastings*, „svi etniciteti se ne pretvaraju u nacije“, a etniciteti koji su se „utvrdili“ na osnovu sopstvene književnosti se rijetko spajaju sa drugima. „Svijetu koji je konstantno predočavan kao svijet nacija-država urođeno je da sve etnički prepoznatljive zajednice teže statusu političke nacije“. ⁷⁵

Može se primijetiti da je bit politike formuliranje novih kolektivnih identiteta, način da se

⁷³ Huntington, Samuel P., *Who are we?: The challenges to America's National Identity*, New York, Simon & Schuster, 2005., str. 9

⁷⁴ Dorman Sara; Hammett Daniel; Nugent Paul, (ur.) *Making Nations, Creating Strangers: States and Citizenship in Africa*, Boston, Brill Leiden, 2007., str. 250

⁷⁵ Hastings, Adrian, *Gradnja nacionaliteta* (preveo Miroslav Jančić), Sarajevo, Rijeka, Buybook/Adamić, 2003., str. 160 i 161

privuče i zadrži što više pristalica koji dijele iste predstave o društvu i o sebi u njemu.⁷⁶ Politika ima u sebi osobinu projiciranja obećane budućnosti svojim akterima. U ostvarenju ili propasti političkog sna leži istorijska presuda političarima da li su vizionari ili prodavci iluzija. Malo je onih koji su vjerovali *Theodoru Herzlu* ili *Jaseru Arafatu* da će iznjediti palestinski ili izraelski identitet.⁷⁷ Prije četrdeset godina, a o tome postoji još živo sjećanje, palestinska nacija je djelovala kao nacionalistička tlapnja dešperantnih izbjeglica sklonih terorizmu. Za svaku naciju probni kamen dokazivanja je to da ona ima državu ili da je može imati. Vjera u zajedničku sudbinu pod teretom vremena, diskriminiranje, ali i samoviktimizacija impregnirana religijom može u potpunosti formirati neku naciju u rasijanju kao što su to Jevreji ili Jermeni. Ono što Rome čini etničkom grupom, a ne nacijom je odsustvo zahtjeva za svojom državom. Država je ono što neki kolektiv opredmećuje u naciju. No, s druge strane, mogu postajati i države sa nekoliko nacija. Pomenimo samo Veliku Britaniju ili Belgiju.

Kako primjećuje talijanski filozof *Furio Cerruti* liberalna demokratija ne zahtijeva od pojedinaca nikakav poseban identitet – ni etnički, klasni, ni religijski, sem što u svojoj „političkoj formuli“ propisuje da su građani – građani; jednaki po ustavu i pred zakonom. To je „univerzalistički identitet načela“ koji je u stalnoj interakciji sa realitetom različitih konstelacija pojedinačnih i kolektivnih identiteta, po kojima se ovaj „složeni politički identitet“ iznova stalno „prilagođava promjenama situacija i aktera“ u čijoj su funkciji ustavne promjene ili odluke ustavnog suda kao izraz potrebe stalne reinterpretacije „vlastite verzije građanstva“.⁷⁸ Identitet je ukupnost činjenica kojim se jedna nacija razlikuje od druge. Nacionalni identitet je sve manje ideološki monolitna tvorevina, jer je sve više rezultat rasprava o njemu i borbi za prevlast raznih interesnih grupa i kompetitivnih diskursa i naracija. Valja biti svjestan upozorenja da „brojne postojeće definicije samo potvrđuju da je nacija komplikovana socijalna pojava i da suštinske razlike u teoriji nastaju uglavnom kada se postavi pitanje kako odrediti, ispitati i utvrditi 'unutrašnje veze' koje ljude spajaju u nacionalnu zajednicu“.⁷⁹

Cerruti identitetsku politiku definira kao „svijest o vlastitoj egzistenciji kao obespravljen

⁷⁶ Cerutti, Furio, *Identitet i politika*, str. 35

⁷⁷ Ibid. str. 35

⁷⁸ Ibid. str. 45

⁷⁹ Janjić Dušan, *Rečnik nacionaliste*, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1986., str.64

ili nepriznate grupe, razvoj odgovarajuće doktrine i organizacije. Pritisak političkim sredstvima da se grupi priznaju prava i povlastice – već se dugo zove *politics of identity* (identitetskom politikom)⁸⁰. To je američki fenomen, a američki fenomeni se mogu ponavljati u Evropi sa zaostajanjem od nekoliko stoljeća, tvrdi *Cerruti*. Zato je izvjesno da za Evropu, u koju stalno pristižu afričke i azijske izbjeglice, taj problem tek predstoji. Problemi nastaju kada se za svoju zajednicu stalno traže privilegije i prava dok se zauzvrat, umjesto državi, dužnosti, obaveze i lojalnost poklanjaju isključivo svojoj zajednici. To je ponekad posljedica lažne proklamacijske univerzalnosti građanskog identiteta dok u političkoj realnosti postoji segregacija ili diskriminiranje čitavih grupa.⁸¹ Proces nacionalnog osvješćivanja, sticanje slike o sebi kao političkom narodu sposobnom na samovladu je složen i posljedica je mnogih faktora.

Osvajanje Španije od strane Napoleona podstaklo je otpor i snažnu samoidentifikaciju protiv osvajača. Treba samo pogledati mobilizatorsku ulogu Gojinih slika koje su podstakle liberalnu revoluciju u Španiji. Tada je novim ustavom od 1812. uspostavljena „španjolska nacija“ i njena suverenost a Španija kao „nacionalna, konstitucionalna, parlamentarna i katolička“.⁸² U dvadesetom stoljeću Baski i Katolinci u istoj toj Španiji reaguju otporom na hegemoniju dominantnog naroda. Nekada nacionalni otpor nastaje kao reakcija na neuspjeh državnih institucija da artikulišu i zadovolje osnovne potrebe stanovništva. Proces nacionalnog sazrijevanja je ponekad izraz kulturnog otpora procesima asimilacije, ubrzan oružanim otporom državi u kojoj se ta nacija našla, a ponekad, jednostavno, izraz artikulacije sopstvenih interesa kroz sopstvene paradržavne institucije nastale u otporu državi kao što je bilo na Kosovu devedesetih. Moguće je da bude i izraz funkcionisanja legalnih institucija u federalnim državama ili državama sa velikim stepenom autonomije (Crna Gora, Škotska, Kvebek).

Andrian Hastings pod etnicitetom podrazumijeva „zajedničku kulturu, gdje grupa ljudi ima zajedničku osnovu življenja – odjeću, oblik kuća, način na koji se odnosi prema životinjama i zemlji, način funkcioniranja zajednice, kako su podijeljene uloge između muškarca i žene, kako se lovi, kako se tretiraju ubojstava i pljačke, kako se organizira

⁸⁰ Cerutti, Furio, *Identitet i politika* str. 47

⁸¹ Ibid. str. 48

⁸² Quiroga, Alejandro, *Making Spaniards: Primo de Rivera and the nationalization of the masses*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008., str. 8

odbrana protiv neprijatelja, kako se stiče vlasništvo i vlast, rituali rođenja, vjenčanja i smrti, običaji udvaranja, poslovice, pjesme, uspavanke, zajednička povijest i mitovi, vjerovanja u ono što se događa poslije smrti, vjerovanja u boga, bogove ili druge duhove. Sve ovo postaje zajedničko putem govornog jezika. Etnicitet i govorna riječ idu ruku pod ruku“.⁸³

Kultura se manifestira u nošnji, običajima i prije svega jeziku – samo možemo maternji jezik naučiti perfektno. Herder je rekao „nema pojedinca, nema zemlje, nema naroda, nema istorije jednog naroda, nema države koja je kao druga. Zbog toga, istina, ljepota i dobro nijesu isti za sve njih. Sve se guši ako se ne traži sopstveni put i ako se druga nacija slijepo uzima kao model“.⁸⁴ Osim na tako partikularan način, istorija neke zemlje se može posmatrati na brodelovski način u procesima dugog trajanja jer su „i savremnost i istorija i predistorija dijelovi istog procesa“ u kojima se preplijeću razni tokovi i da bi se razumjela u svojoj sveukupnosti treba primijeniti „i geografiju i antropologiju, i demografiju i političku ekonomiju, i političke nauke i studije kulture i mentaliteta i sociologiju i međunarodne odnose“.⁸⁵ Po *Fernand Braudelu*, najuticajnijem modernom francuskom istoričaru, nacija ima mnoštvo realiteta i živi van nedavne istorijske naracije, jer „samo ako raširimo ruke možemo gotovo dotaći period prije Francuske revolucije“. Njega ljuti kada se se pita „jesmo li zaista tako mlad narod“, kada se „istorija tako sabija kao da je harmonika“, da sve ostalo liči na „maglu vremena“ i stoga istoriju Francuske treba posmatrati kao cijelinu „u čitavom rasponu od prije Rimskih osvajanja Galije do današnjice“.⁸⁶

Pitanje identiteta je pitanje i pripadnosti i lojalnosti jer „nacije su artefakti ljudskih uvjerenja, odanosti i solidarnosti“.⁸⁷ Pripadnost se prevashodno odražava kroz odnos državljanstva, a odsustvo lojalnosti se kažnjava kroz krivični postupak, propagandni napad ili induciranu moralnu osudu. U državama krhkim, sa klimavom vladavinom, prava gotovo nema. U tom slučaju kao u šahu „prijetnja je opasnija od izvedbe“, pa onda i kada ima evidentne izdaje nacionalnog interesa ili kršenja zakona, nema pravne sankcije nego se

⁸³ Hastings, Adrian, *Gradnja Nacionaliteta*, str. 149

⁸⁴ Van Creveld, Martin L., *The rise and Decline of the State*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1999., str. 192

⁸⁵ Braudel, Fernand: *The Identity of France: Volume I History and Environment*, New York, Harper and Row publishers, 1986., str. 20 i 21.

⁸⁶ Ibid. str. 16 i 19

⁸⁷ Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, str. 27

samo prijeti, a prijatnja se ne izvrši. Kada se otvara pitanje lojalnosti, onda se otvara pitanje renegatstva, prebjegavanja, disidentstva i otpadništva.

Nacionalne države rođene u narodnim revolucijama koje su proklamirale jednakost i slobodu, zahtijevale su da pojedinci vide sebe ne samo kao pasivne objekte uspostavljenih državnih institucija, nego kao voljne i priželjne učesnike stvaranja državnog tkiva. Nacionalne države nijesu rezervoari masa, nego su istkane od javnosti koju stvaraju njihovi građani. Ono što neku naciju čini ekspanzionističkom je pitanje gdje ona vidi svoje granice– da li se te granice prelivaju preko ruba državnih granica i na koji način i kako se preklapa osjećaj sebe i svoga prostora sa osjećanjem drugih. Ono što je ovdje bitno je da se nametnuti državni poredak, država kao institucija provođenja reda, kako kaže *Gellner*,⁸⁸ impregnira sa snažnim osjećanjem pripadništva, emotivne identifikacije, za koju nije teško. i život dati u slučaju da nacionalna država to traži ili kada se osjeća ugroženom. Tada banalitet objekata poput granica ili osjećanja časti zbog fudbala kao u četvorodnevnom ratu između Salvadora i Hondurasa (1969.) postaje uzvišeni osjećaj iskristaliziranog patriotizma.

Samodoživljaj sebe kao člana neke javnosti, „tima“, „porodice“, „zajednice“ koju još sačinjavaju hiljade ili milioni ljudi a da se nikada nijesu sreli je ključna ideja teze *Benedicta Andersona* izložene u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica* (1983.). Ova individualna konceptualizacija zajednice se odvija preko čitavog, od okoline već ponuđenog aparata jezika, povijesti, geografskog pripadanja. Ovo mapiranje sebe je slobodni proces, ali se odvija kao i uvijek u kontekstu datosti i individualne interakcije sa pojedincima i grupama. Njime vladaju i racionalni i iracionalni motivi individualnih ponašanja. Kako kaže novinar i dobitnik Pulitzerove nagrade *Chris Hedges* „Mi se sami određujemo. Sve ostale definicije se ne računaju“.⁸⁹ Identitetsko samoodređenje je konstituisanje i integriranje sebstva u političku zajednicu.

Proces individualne socijalizacije je uvijek praćen procesom samospoznaje i samotkrivanja sebe. Povećana socijalna mobilnost, obrazovanje, izloženost novim iskustvima, putovanjima, njihova razmjena potaknuta novim mogućnostima komunikacije,

⁸⁸ Ibid. str. 24

⁸⁹ Hedges, Chris, *War is the force that gives us meaning*, New York, Public Affairs, 2002., str. 10

pronalaženje novih interesovanja, praćenje trendova, modnih stilova, stvaranje novih kolektivnih rituala, manja sigurnost radnih mjesta, stvaraju situaciju stalne individualne i kolektivne adolescentosti i traganja i pronalaženje sebe u novim obličjima. Novi proizvodi, nove tehnike marketinga koje od potrošača stvaraju nova plemena koje povezuje jedan proizvod ili jedan način života potiču nestabilnost i ranjivost grupnih identiteta. U pitanju je proces „detradicionalizacije društva“ i njegovih tradicionalnih parametara identiteta koji se odvija kroz procese diferencijacije, individualizacije i pluralizacije društva.⁹⁰

Gellner opisuje beznacionalnost kao čovjeka koji je izgubio svoju sjenku suočen sa dubokim osjećanjem ličnog gubitka. „Čovjek mora imati nacionalnost, baš kao što mora imati nos i dva uha... Sve se to čini očitim premda je, nažalost, netočno. No činjenica da je trebalo doći do toga da se to čini tako očito točnim doista je jedan aspekt ili sama srž problema nacionalizma. Imati naciju nije inherentno svojstvo čovječanstva, no danas je došlo do toga da se takvim smatra. Zapravo, nacije su, poput država, mogućnost a ne sveopća nužnost. Ni nacije ni države ne postoje u svim vremenima i svim okolnostima...“.⁹¹ Sličnu ideju o odbačenju individui bez individualnosti koja traži utočište u nacionalizmu razvija pisac Danilo Kiš „Ako pojedinac, u okviru društvenog projekta, nije u stanju da se „izrazi“, ili zato što mu taj društveni projekt ne ide na ruku, ne stimuliše ga kao individuu, ili ga sprečava kao individuu, što će reći ne daje mu da dođe do svog entiteta, on je primoran da svoj entitet traži izvan identiteta i izvan tzv. društvene strukture. Tako on postaje pripadnik jedne skupine koja postavlja sebi, bar na izgled, kao zadatak i cilj problema od epohalne važnosti: opstanak i prestiž nacije, ili nacija, očuvanje tradicije i nacionalnih svetinja, folklornih, filozofskih, etičkih, književnih, itd. Sa teretom takve, tajne, polujavne ili javne misije, N.N. postaje čovek akcije, narodni tribun, privid individuum. Kad smo ga već sveli na tu meru, na njegovu pravu meru, pošto smo ga izdvojili iz krda, u koje se on sam smestio – ili gde su ga drugi smestili, imamo pred sobom individuu bez individualnosti, nacionalistu, rodaka Žila (*Jules*)“.⁹²

„Nacije i nacionalizam su dvostrani fenomeni, rekao je *Hobsbawm*, koji su u biti

⁹⁰ Rackinger, Rachel; Ville Christian, “Reasearching Identity Constructions u IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces“ u: Wilhelm Amann (ur.). *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, 2011., str.11

⁹¹ Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, str. 26

⁹² Krivokapić, Boro, "Naši putevi se razilaze: doba sumnje – to je naše vreme: Razgovor "Ideja" s Danilom Kišom" , *Ideje*, IV:4 (1973)97-137

konstruirani odozgo, ali koji se ne mogu razumjeti ukoliko ih se ne analizira i odozdo, to jest u okviru pretpostavki, nada, potreba, težnji i interesa običnih ljudi⁹³. Svakodnevno etniciranje pojedinaca podsjeća na oscilacije žica na gitari koja stvara zvuk onako kako vlast tu žicu hvata i trza na nacionalnoj ili lokalnoj ravni.

Jedan od važnih faktora koji utiču na identitet države je pitanje da li je do nezavisnosti došlo mirnim ili nasilnim, „revolucionarnim ili evolutivnim“ putem; Je li nastanku države prethodila radikalna promjena političke i socijalne strukture, kao što se dogodilo u Alžiru ili Libiji ili u manjem obimu kao u Maroku, jer „riječ nezavisnost pokriva lepezu grijehova“.⁹⁴ Nacionalni pokreti za samopredjeljenjem su nastali kao rezultat sazrijevanja pojedinih društava, ali i oslabljene moći kolonijalnih sila koje su iscrpile snagu u Drugom svjetskom ratu. Neki od ovih antikolonijalnih pokreta su primjenjivali silu kao oblik antikolonijalne borbe. Vrlo često oni su prerastali u revolucionarne pokrete, tu babicu nastanka novih država koje je podsticao međunarodni komunistički pokret kroz ideologiju diktature proletarijata tj. Sovjetski Savez i pojedine socijalističke zemlje. Sjedinjene Američke Države su prema dekolonizaciji imale pozitivan stav, što zbog svog historijskog iskustva, što zbog obezbjeđivanja novih tržišta ili stvaranja novih saveznika. Ova politika SAD se najbolje vidjela tokom Suecke krize 1956. pošto su Britanija, Francuska i Izrael napravile urotu da bi povratile nacionalizirani Sueski kanal čemu su se Sjedinjene države suprotstavile. Ova kriza je konačno označila kraj Britanije kao supersile. Pošto je podsticanje revolucionarnih pokreta često značilo poigravanje vatrom izazivanja globalnog rata, socijalističke zemlje su prešle na politiku miroljubive aktivne koegzistencije koja je ostavila iste ciljeve stvaranja novih socijalističkih zemalja, ali političkim putem, dok su Sjedinjene države prešle na politiku blokovskog obuzdavanja protivnika. *David Reynolds* primjećuje da je proces dekolonizacije pothranjivao hladni rat.⁹⁵ Rat je osnovna boljka civilizacije jer čitava ljudska povijest svjedoči o rijetkim razdobljima mira. Sila je neizostavni pratilac ljudske prirode, kako kaže *Chris Hedges*, a rat je sila koja ljudima daje značenje i fenomen koji ima sopstvenu kulturu nasilja. *Hedges* samo razrađuje nešto stariju ideju *Marshalla McLuhana* da su „svi oblici nasilja potraga za identitetom“.⁹⁶ Države

⁹³ Hobsbawm, *Nacije i Nacionalizam*, Zagreb, Novi Liber., str. 12.

⁹⁴ Reynolds, David, *One World Divisible: A Global History since 1945*, New York i London, W.W. Norton and company, 2000., str. 65.

⁹⁵ Ibid. str. 65

⁹⁶ McLuhan, Marshall, „Quest for the Identity“ u: McLuhan Marshall (uredili Stephanie McLuhan i David Staines), *Understanding Me: Lectures and Interviews*, Cambridge MA, MIT Press, 2005., str. 264

porodene u nasilju stvaraju sopstvenu sliku beskompromisnih pobjednika i međunarodnih predvodnika.

Identitetski pojedinačni stavovi se formiraju u okviru određenog političkog i kulturnog konteksta koji ih dominantno određuje. Porodični kontekst i odrastanje obilježavaju početnu putanju nečije socijalizacije. Vođe grupe (porodice), politički lideri obično biraju i šire određeni tip uljepšane, pojednostavljene, pamtljive naracije o samoslici porodice, grupe, partije, nacije koju predvode. Ova naracija pruža mapu i predstavlja sistem orijentacije za svakog poželjnog člana grupe. U toj naraciji vođa obično se tka i simbolizira novi materijal, izmišljen ili realan, anegdotalnog tipa o harizmatičnim sposobnostima vođe koji služi kao buduće neporecivo historijsko tkivo za potvrdu identiteta i vođe i njegovog stada. Gradivni materijal su još i šale stereotipskog karaktera koje su obično prerađeni stari materijal ili pozajmljeni klišeji iz drugih društava za slične situacije. Za ilustraciju može poslužiti anegdota o Crnoj Gori koja je nastala kao hrpa kamenja koju je odbacio bog pošto je završio posao stvaranja svijeta, što se može čuti u mnogim drugim stjenovitim zemljama poput Avganistana.

U slučaju posebno traumatičnog iskustva ili događaja koji je označio prekretnicu u historijskom toku, neke države onda oko njega pletu svoju identitetsku priču. Tako na primjer Kanada, sa posebnom pažnjom slavi Dan D (*D day*), dan savezničkog iskrcavanja u Normandiju. Za *D day* se kaže da je on oblikovao naciju i doveo je na međunarodnu scenu. Najveća muzička nagrada je nekoliko desetljeća poslije iskrcavanja dobila ime *Juno* po kodnom imenu plaže na koju su se iskrcali kanadski vojnici. Historičar *Jack Granatstein* je ovo istakao na sljedeći način: "Bili smo od značaja. Bili smo zemlja od svega 11 miliona ljudi, ali smo igrali iznad svoje kategorije. Meni to izgleda da ima puno veze sa načinom na koji su Kanadani mislili o sebi. U tom smislu to je bila najveća generacija. Ljudi gledaju na rat (Drugi svjetski) kada je zemlja pronašla sebe".⁹⁷ U slučaju Crne Gore posebna pažnja se poklanja 13. julu kao danu kada je Crna Gora međunarodno priznata na Berlinskom kongresu 1878. i danu kada je 1941. počeo ustanak protiv fašizma. Datum priznanja na Berlinskom kongresu se relativno od nedavno ističe jer se time hoće naglasiti kontinuitet crnogorske državnosti na koji se obnovljena država naslanja.

⁹⁷ <https://ca.news.yahoo.com/blogs/dailybrew/canada-role-d-day-helped-shape-identity-world-131142452.html> pristupljeno 08.06.2014 u 10.55

Za neke nacije pojedini običaji poput nošenja ili posjedovanja oružja, mogu postati odlika u onoj mjeri u kojoj su to gostoljubivost ili sklonost određenom tipu humora. Pravo na nošenje oružja garantirano američkim ustavom pretvorilo je Sjedinjene države u zemlju sa najvećom količinom oružja po glavi stanovnika (90 komada oružja na sto stanovnika). Susjedna Kanada ima svega 31. Ovo je postalo glavni problem zemlji u kojoj je „nasilje konstanta i kod kuće i u inostranstvu“, u kojoj svakoga dana od oružja pogine 30 ljudi, dok u susjednoj Kanadi ta brojka iznosi svega 200 za godinu.⁹⁸ Tradicionalno nošenje oružja bilo je svojstveno Crnogorcima – kao posjedovanje trofeja, ili upotreba na porodičnim i javnim svečanostima kao običaj. Tokom devedesetih godina prošlog vijeka naoružavanje stanovništva po političkoj liniji služilo je za zastrašivanje onih dijelova stanovništva često druge nacije koji su smatrani kao potencijalni budući protivnici. Tek nakon sticanja nezavisnosti u procesu evroatlantskih integracija radi se na sistematskom suzbijanju posjedovanja i nošenja oružja i usklađivanju zakona sa evropskom regulativom.⁹⁹

Da bi bila uspješna, država mora imati razgranatu i efikasnu državnu upravu, mora biti uspostavljena kao efikasna organizacija koja je u stanju da odgovori svim izazovima koje su pred njom, da objezbijedi siguran, efikasan okvir funkcioniranja društva. Staro je pravilo da svaka moć počiva na organizaciji, tako i moć pojedine države počiva na njenoj organizaciji. Kako primjećuje *Singer* prije nego što neka organizacija postane efikasna mora se uspostaviti zajednički identitet i vrlo često taj identitet prethodi njenom stvaranju.¹⁰⁰ Istovjetna percepcija spoljnih okolnosti upućuje na zajedničku akciju zbog čega se razvijaju razni oblici komunikacije između članova, stvara se sopstveni jezik organizacije i simbolički aparat razumijevanja. Sve ovo utiče na dalje „koaguliranje“ identiteta. *Singer* skreće pažnju na jednu bitnu razliku između nacije i države. Dok u prvom slučaju ne postoji upitnost lidera, jer se za njih pretpostavlja da su *naši* i sa njima se dijeli sličnost pripadanja, za državne dužnosnike, ako nijesu *naši*, može se postavljati upitnost njihovog vođstva, jer se o njima kao i o drugim stanovnicima države manje zna. Studije o nerazvijenim zemljama pokazale su da postoje veliki segmenti stanovništva koji

⁹⁸ Hedges, Chris, „Vigilante Nation: Why the United States loves guns“, *The Walrus*, September 2013, str. 40

⁹⁹ Stamatović J.; Cvijović D., „Zloupotreba oružja u Crnoj Gori“, *Pobjeda* 23.02.2014, <http://www.pobjeda.me/2014/02/23/zloupotreba-oruzja-u-crnoj-gori-mup-eg-cekajuci-evropski-zakon-o-oruzju/#.U5M8qoLQd3o> pristupljeno 12.07.2014

¹⁰⁰ Singer, Marshall R., *Weak States in a World of Powers: The Dynamics of International Relationships*, New York i London, The Free Press / Collier-Macmillan limited, 1972., str. 71

ne znaju ni u kojoj su državi, pa ne znajući ništa ni o onima koji je vode, nemaju nikakvu lojalnost.¹⁰¹ Drugim riječima, efikasnost državne organizacije i kampanja o sebi unutar same države, a za *Singera* je država prvenstveno organizacija, su uslovi izgradnje državnog identiteta tj. „ako država, a većina zemalja svijeta su države, a ne nacije, se drži zajedno dovoljno dugo, i ako se dostatni kanali komunikacije razviju u okviru te organizacije onda je moguće da se stvori jedna nacija“.

Već smo izložili da je država organizacija unutar koje i prema kojoj se formira nacionalni identitet. Moderna država počiva na ustavnosti i vladavini prava i cjelokupan državni domen je premrežen sveobuhvatnim spletom institucija i propisa koje normiraju gotovo svaku oblast ljudskog djelovanja. Na vrhu piramide propisa nalazi se ustav kao najviši pravni akt neke zemlje koji određuje podjelu vlasti i njihove nadležnosti kao i prava i slobode građana, njihov odnos spram države i međusobne odnose institucija kroz koji se odvija najznačajniji dio pravnog i političkog života. Sem ako je fasadnog karaktera, ustav određuje kako politički život neke zemlje funkcionira i koji se tipovi veza u društvu uspostavljaju. Ova organska preskriptivnost ustava određuje i osnovni karakter i identitet nekog društva i stvara identitet političke zajednice. Za pretpostaviti je da bliski državni identiteti konvergiraju i uspostavljaju integrativne veze. Za to je dobar primjer proces i način stvaranja Evropske Unije, sporazum NAFTA u Sjevernoj Americi, Mercosur u Africi i ASEAN u Aziji. Za to kako ustav mijenja nacionalni identitet neke zemlje dobar primjer je Španija. Frankistička Španija (1939-1975) je bila zasnovana na centralizmu, katolicizmu, konzervativnim vrijednostima i kastiljanskoj kulturi. Demokratski ustav iz 1978. potvrđujući regionalni karakter zemlje je to promijenio pružajući autonomiju Baskima i Kataloncima i priznajući „nacionalitete i regione“.¹⁰²

1.5 Nacionalna država i problemi multikulturalnosti

U današnjem svijetu postoje 194 nezavisne zemlje članice Ujedinjenih nacija i oko 600 jezičkih i 5000 etničkih skupina. Moderna društva su suočena sa stalnim zahtjevima manjina da im se „prizna identitet“ i prilagodi „njihovim razlikama“.¹⁰³ *Parekh* kaže da

¹⁰¹ Singer, Marshall R., *Weak States in a World of Powers...* str. 71

¹⁰² Guibernau, Montserrat, *National Identity*, str. 27

¹⁰³ Kimlika, Vil, *Multikulturalizam: multikulturalno građanstvo*, Podgorica i Zagreb, Cid/Jesenski i Turk, 2004

pojam „multikuturno društvo“ „općenito označava društva koje karakterizira raznolikost, bez obzira kako je došlo do te raznolikosti i je li ona isključivo kulturne naravi“. ¹⁰⁴ Za *Kymlicku* izraz „multikulturan“ „pokriva često različite oblike kulturnog pluralizma“. ¹⁰⁵ Termin, takođe, uključuje multinacionalne (nastale kolonizacijom ili konfederalizacijom) i polietničke države (nastale migracijskim procesima). ¹⁰⁶ *Kymlicka* kaže da zemlja koja ima više od jedne nacije nije nacionalna država već „multinacionalna država u kojoj manje kulture obrazuju „nacionalne manjine“. ¹⁰⁷ Kultura je minimalni zajednički okvir gdje „pripadnici društva jedino mogu disati, opstati i proizvoditi. Za neko društvo to mora biti ona kultura u kojoj svi oni mogu disati govoriti i proizvoditi; dakle, to mora biti ista kultura“. ¹⁰⁸

U predmodernim društvima nacionalni identitet je bio plitak i ograničen zato što doseg države i vladara u individualni život pojedinaca nije bio sveobuhvatan i dubok jer ga nijesu pokušavali potpuno „oblikovati“; kako primjećuje *Parekh* na određeni način jer sve što se od pojedinca tražilo je „plaćanje poreza i pridržavanje zakona“. ¹⁰⁹ Neukorijenjeni nacionalni identitet kod pojedinaca ima manju važnost od etničkog identiteta. To lijepo ilustrira odgovor *Walija Kahna*, doajena paštunskog nacionalizma, na pitanje „osjeća li se prvo kao musliman, Paštunac ili Pakistanac“ koji je rekao da je on „6000 godina stari Paštun, 1000 godina stari musliman i 27 godina stari Pakistanac“. ¹¹⁰

Međuzavisnost država proizvela je osporavanje tradicionalnog konstruiranja identiteta oko jedne dominirajuće skupine i u postkolonijalnom globaliziranom svijetu i skrenula pažnju na svu složenost društava koje su podloga za kreiranje nacije. Razmaknuta koprena je otkrila raznolikost i rasparčanost svakog društva i fluidne višestране kolektivne identitete i nametnula potrebu razmatranja uspostave nacionalnih identiteta koji će odražavati slojevitost i kulturne razlike u samom društvu čuvajući slobodu, kako pojedinaca, tako i svih društvenih grupa.

str. 9 i 21

¹⁰⁴ Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta: politička načela za međuovisni svijet*, str.71

¹⁰⁵ Kimlika, Vil, *Multikulturalizam: multikulturno građanstvo*, str. 21.

¹⁰⁶ Ibid. str. 31

¹⁰⁷ Ibid. str. 22

¹⁰⁸ Gellner, Ernest, *Nacije i Nacionalizam*, str. 57

¹⁰⁹ Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, str.53

¹¹⁰ Ibid. str.53

U postkolonijalnom svijetu, koliko se rađaju novi identiteti uspostavljeni procesom izgradnje države, toliko ponovo iskrsavaju identiteti određeni u užem smislu poput religijskih, regionalnih ili komunalnih. Vrlo često ljudi insistiraju na jednom dijelu svoga identiteta u namjeri da se bore ili suprotstavljaju drugom. Kako kaže teoretičar postkolonijalizma *Edward Said* na određeni način to se može pratiti sve od antičkih Grka i varvara. „Znate, vi ste Grk zato što niste varvarin, a biti varvar znači neko ko ne govori grčki. Drugim riječima, to je antagonistički nacionalni identitet i on igra vrlo negativnu ulogu“.¹¹¹ No, kako jedan od osnivača nauke o međunarodnim odnosima *E.H. Carr* kaže „apeli za 'nacionalnom' solidarnošću u unutrašnjoj politici uvijek dolaze od dominantne grupe koja može upotrijebiti ovu solidarnost da ojača sopstvenu kontrolu nad nacijom kao cjelinom, dok apeli za međunarodnom solidarnošću i svjetskim jedinstvom dolaze od strane dominantnih nacija koje se nadaju kontroli nad ujedinjenim svijetom. Zemlje koje se bore da se probiju u dominantnu grupu prirodno teže pozivanju na nacionalizam protiv internacionalizma kontrolirajućih sila“.¹¹²

Zanimljiv je primjer izgradnje i propagiranja ruskog identiteta tokom 19. vijeka. Uoči Napoleonovih ratova na ruskom dvoru se govorio francuski; većina plemstva na selu je govorila njemački, a gotovo polovini seljaštva ruski nije bio materinski jezik. Tada je budući ministar prosvjete *Sergej Uvarov* predložio da se rusko carstvo temelji na tri principa od koja su dva stara – autokratija i pravoslavlje, i novi – princip nacionalnosti, koji je u suštini značio rusizaciju, koja je efektivno počela tek 1887. godine kada se ruski jezik proglašava jezikom obrazovanja.¹¹³ Za pojedine autore ruska revolucija iz 1905. nije samo otpor samovlašću careva, nego i otpor rusizaciji brojnih manjina.¹¹⁴

Industrijsko društvo je donijelo visoku univerzalnu, standardiziranu kulturu. Kulturu određenu, propisanu od strane vlasti kroz obrazovni sistem, širenu u mediju na koji je ona imala dominantan uticaj. Kako to bez zavora izlaže *Gelner*: “Mogućnost zapošljavanja,

¹¹¹ Said, Edward W., *Power, politics and culture: interviews with Edward W. Said* with an introduction Gauri Viswanathan, 2001, str. 417

¹¹² Ovu tvrdnju Carr ilustrira engleskim nacionalističkim otporu internacionalizmu papinstva u šesnaestom stoljeću i u zadnjih sto pedeset godina otporu njemačkog nascent nacionalizma internacionalizm prvo Francuske pa onda Britanije posebno kada su 1919 stvorili novi ‘međunarodni poredak’ kao branu za sopstvenu dominaciju. Vidjeti Carr, Edward Hallet, *The twenty years’ crisis, An Introduction to the Study of International Relations*, New York, Harper and Row publishers, drugo izdanje, 1964., str. 86

¹¹³ Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica – Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb, Školska knjiga, 1990., str, 82

¹¹⁴ Ibid. str. 83

dostojanstvo, sigurnost i samopoštovanje pojedinaca, tipično za većinu ljudi, sada ovisi o njihovu *obrazovanju*; granice kulture unutar koje su obrazovani također su granice svijeta u kojemu mogu moralno i profesionalno disati. Čovjekovo je obrazovanje njegovo neusporedivo najdragocjenije ulaganje i ono zapravo prenosi na njega svoj identitet. Čovjek modernog doba, ma što on govorio nije lojalan monarhu, zemlji ili vjeri nego kulturi“.¹¹⁵ Stoga *Gellner* smatra kulturu najvrijednijim posjedom aktivnog građanina, ona je „njegova prava ulaznica za puno građanstvo (*citizenship*) i ljudsko dostojanstvo, na društvenu participaciju. Limiti njegove kulture su limiti njegove upošljivosti, njegovog svijeta, njegovog moralnog građanstva“.¹¹⁶

Problem kako izgrađivati demokratski zasnovanu naciju je u tome što ona mora biti otvorenog, inkluzivnog tipa, jer ako je ona samo „krvna zajednica“ onda je ona nužno i „zatvoreno društvo“ gdje je nemoguće „srodstvo po izboru“.¹¹⁷ Tada se identitetska pitanja nameću kao pitanja razlika, a ne pitanja zajedničke samosvjesti i dijeljenja zajedničkih demokratskih vrijednosti. To nije jednostavno postići u višenacionalnim zajednicama. Banac primjećuje da se „uvijek iznova vladajuća elita upušta u nadmena kršenja nacionalne ravnopravnosti u prilog jednoj - obično najbrojnijoj - konstitutivnoj nacionalnosti (*hegemonizam*), razvija nadnacionalne ideologije (često „*ersatz*“-*nacionalizam*, ili pak sugerira, u najmanju ruku, dobrobiti ujedinjenja ponekad nagovještavajući da su nacionalna mjerila manje vrijedna sredstva političkog organiziranja“.¹¹⁸

Problem višenacionalnih država leži i u tome što su nacionalne manjine uvijek manjine, trajno fiksirane manjine koje teško mogu postati većine. U demokratskim društvima osnovna je pretpostavka da svaka manjina kroz politički proces na bazi promjene stavova glasača može postati većina. U slučaju fiksiranih manjina (jezik, religija, kultura) one mogu postati dio većine samo ako se uspiju asimilirati ili ako se asimiliraju u nju. Srpska antropološkinja Zagorka Golubović izvodi zaključak „da se o demokratskom identitetu ne

¹¹⁵ Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, str. 55,56

¹¹⁶ Gellner, Ernest, *Culture, Identity and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987., str. 16

¹¹⁷ Zundhausen, Holm, „Nacija-izazov za intelektualce“, *Niša Borba*, utorak 28. oktobar 1997, http://www.yuorpe.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/2810/2810_17.html pristupljeno 24.10.2010

¹¹⁸ Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb 1975., str. 21

može govoriti u singularu jer je upravo pluralitet identiteta (zasnovan na načelu samoodređenja) odlika demokratskog identiteta“.¹¹⁹

Otjelotvorena nacija, tj. nacija koja je sebe ostvarila kroz političko organizovanje sticavši slobodu uvijek teži ostvarivanju sebe kao perfektna, savršene zajednice i često samodovoljne zajednice. Iz toga slijedi želja da dominira i da određuje što se zbiva u svim ostalim pod-zajednicama u okviru nje: od porodice, religijskih zajednica, strukovnih udruženja ili određene regionalne zajednice. Nacija uvijek misli da zna bolje i da je njen zov jači od bilo kojeg drugog. Nacija je često Narcis zagledan u sopstveno lice, u protok svoga historijskog sjećanja, u vodu svoje samopredstave. Međutim, ova težnja za kontrolom svih podidentiteta joj često protivrječi jer insistiranju na identitetu jednog njenog dijela može podstaći „lokalne razlike“ i pojačati još više identitet toga dijela.¹²⁰

Dominirajući karakter nacije uvijek izaziva otpore. Često kao metod održavanja državnog jedinstva ili stvaranja same države, politička elita bira metode proigravanja ili sukobljavanja i mirenja raznih grupa primjenjujući oprobani metod „*divide et impera*“. Takav metod vladavine je bio karakterističan za kraljevinu SHS / Jugoslaviju između dva rata ili za Austrougarsku u dobrom dijelu 19. vijeka.¹²¹ „Intenzivni i homogenizirajući nacionalizam“ je čak bolji „garant jedinstva“ od održavanja napetog ekvilibrijuma između neprijateljski nastrojenih i zavađenih skupina. Čak i kada postoji efikasna i sposobna administracija ona ne uspijeva integrirati takve manjine, te je stoga liberalni pristup poštovanja manjina umjesto podvrgavanja manjina homogenizirajućoj kulturi većine bolji, piše teoretičar međunarodnih odnosa *Quincy Wright*.¹²²

Dominirajući identitet obično pristupa asimilaciji ili integraciji manjinskih identiteta. Asimilacija se opravdava potrebom za kohezijom i stabilnošću i održanjem zajedničkog života.¹²³ Društvo koje asimilira uslovljava predmet svoje asimilacije (predmet jer se prema tom kolektivu ponaša kao prema predmetu, a ne kao prema živoj skupini) izborom između prihvatanja nametnutih vrijednosti i diskriminacijom i odbacivanjem ukoliko se

¹¹⁹ Golubović, Zagorka, *Ja i drugi*, str. 70

¹²⁰ Wright, Quincy, *A Study of War*, Chicago and London, The University of Chicago Press, Second Abridged Edition, 1964., str. 216

¹²¹ Ibid. str. 221

¹²² Ibid.

¹²³ Parekh, Bhiku, *Nacionalni Identitet*, str.73

asimilacija priželjno ne prihvata. *Parekh* kaže da asimilacija „nije bez svojih prednosti“ jer se „društvo ne može držati na okupu ako njeni članovi ne dijele neka zajednička vjerovanja i vrijednosti“, ali da „pobornici asimilacije, međutim, griješe tražeći veći stupanj i opseg jedinstva nego je to moguće ili nužno“. ¹²⁴ Asimilacija unosi nesigurnost kod asimiliranoga, jer on nikada nije siguran da li je i kako ispunio zahtjeve asimilacije te on iznova stalno traži potvrdu svoje pravovjernosti i često je prepušten na „milost i nemilost drugih“. ¹²⁵

Drugi pristup manjinama je njihovo integriranje gdje se „s pravom insistira“ na tome da useljenici treba da se posvete novom društvu, poštuju njegove institucije i vrijednosti te pokazuju temeljnu lojalnost“, te da bi trebalo da učestvuju u običnom životu društva i stvaraju veze sa ostalim pripadnicima zajednice. ¹²⁶ Problem ovoga pristupa je u tome što je on kao i „asimilacija“ jednosmjerna ulica gdje sve leži na odgovornosti i spremnosti drugih da se prilagode većinskom modelu.

Ovaj model tolerira autonomiju kulturnih potreba i ličnog identiteta pojedinca, dok se autonomija same zajednice kojoj pojedinac pripada smatra kao njena želja za odvojenošću jer je „zahtjev za integracijom kao i onaj za asimilacijom nezasitan“ i „iz perpektive integracionalista, integracija je visokovrijedan nacionalni cilj, te definira kakvoću nečijeg članstva u naciji“, a „djelimično integrirani useljenici ostaju sumnjivi, te ih neki smatraju legitimnim objektima nejednakog i diskriminatoriskog tretmana“. ¹²⁷

Parekh tvrdi da je „potreban izvjestan stupanj asimilacije u smislu prihvaćanja određenih temeljnih uvjerenja i vrijednosti“ i da su „integracija i asimilacija sredstva, a ne ciljevi, a njihova narav, oblici, stupnjevi i granice trebali bi biti određeni njihovom sposobnošću izvršavanja općeg zadatka u kontekstu stalno promjenljivih odnosa između useljenika i šireg društva“. ¹²⁸ *Michael Ignatieff* se zalaže za „aktivnu toleranciju“ koja naspram „negativne tolerancije“ koja samo trpi razlike, raznolikost aktivno objeručke prihvaća. ¹²⁹ Osjećaj pripadnosti je dvosmjernan i on treba da počiva na dubokom osjećanju poštovanja

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid. str. 74

¹²⁶ Ibid. str. 75

¹²⁷ Ibid., str. 76

¹²⁸ Ibid. str. 77

¹²⁹ Ignatieff, Michael, *Identity parades*, Prospect magazine London, 20 april 1998., <http://www.prospectmagazine.co.uk/features/identityparades> pristupljeno 25.02.2014

tudih identiteta i toleranciji posebnosti, podsticanje osjećaja neugroženosti, solidarnosti, empatije i brige, kako većinske, tako i manjinske zajednice jedne za drugu, što vodi konvergenciji identiteta.

Vrlo je teško napraviti katalog spona koje obezbjeđuju društveno jedinstvo neke zemlje. One se razlikuju od društva do društva. Navedimo ovdje sedam takvih vrijednosti koje je kanadska vladina komisija Građanski forum o budućnosti Kanade (*Citizen's forum on Canadas future*, tzv. *Spicerova komisija*) 1991. utvrdila kao zajedničke za Kanadane: „vjera u jednakost i pravičnost; vjera u dogovaranje i dijalog; značaj prilagođavanja i tolerancije; podrška raznovrsnosti; saosećanje i velikodušnost; privrženost kanadskim prirodnim ljepotama; da kanadski imidž u svijetu počiva na opredjeljenju za slobodne, mirne i nenasilne promjene“.¹³⁰

Među faktorima koji pridonose osjećaju jedinstva u nekom društvu su adekvatna rasprostranjenost i jednaka pristupačnost i otvorenost državnih institucija svim građanima, objektivno javno informiranje stanovništva o radu njihovih predstavničkih institucija i svim aspektima razvoja društva preko javnih medija, kao i infrastrukturna (saobraćajna i komunikacijska) povezanost zemlje. *Ignatieff* primjećuje da se jaka „građanska“ kultura oslanja na „ulaganja u javni sektor: na školama, bolnicima, putevima, javnoj rasvjeti, policiji, bibliotekama, bazenima, parkovima“ i da je sve to institucionalna osnova „jakog“ nacionalnog identiteta. Ako ovakva institucionalna osnova zakaže, onda bogati obezbjeđuju ove usluge sami na privatnom tržištu, prestaju da plaćaju poreze, a siromašni „povlače svoju saglasnost iz nacionalnog projekta“. Stoga je za izgradnju snažnog identiteta bitna snažna ekonomija, i „dobro finansirana“ država blagostanja koja podstiče socijalnu inkluziju.¹³¹

Will Kymlicka zalagajući se za grupno–diferencirana prava i multikulurno građanstvo navodi tri načina koja potpomažu očuvanju raznolikosti multikulturalnih društava, a to su: *pravo na samoupravu*, kojom se centralna vlast delegira na manjinske zajednice, *reprezentaciona prava* (objezbjeđivanje zastupljenosti manjina unutar centralnih institucija

¹³⁰ http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/Committees/Spicer/spicer_2.html pristupljeno 26.02.2014

¹³¹ Ignatieff, Michael, „Identity parades“, *Prospect magazine*, 20. april 1998, <http://www.prospectmagazine.co.uk/features/identityparades> pristup 12.06.2014

države), kao i *polietnička prava* (finansijska potpora i zakonska zaštita za određene običaje koji su vezani uz konkretne etničke i vjerske grupe).¹³² Ograničenje ovim pravima jesu principi da nijedna grupa ne može da vrši represiju nad drugim, da se promovira jednakost između grupa, kao i da grupna zaštita znači „slobodu unutar“ grupe i poštovanje individualnih sloboda i lične autonomije¹³³ kao i mogućnost pojedinaca da „dovodi u pitanje ili da revidira tradionalne običaje njihove zajednice“. Kritikujući premisu *Michael Ignatieffa* da je „građanski nacionalizam nužno demokratski jer predaje suverenitet cijelom narodu“, *Kymlicka* primjećuje da ima mnogo zemalja sa snažnim nacionalnim identitetom, kao u Latinskoj Americi, koji nije etnički zasnovan, ali da u njima nema ništa „nužno demokratsko“ i to ilustrira primjerima Brazila i Perua koji su multietnička društva gdje podjednako državljanstvo dobijaju i bijelci i crnci i Indijanci i Azijati.¹³⁴

Osnov demokratičnijeg, pravednijeg društva je poštovanje individualnosti pojedinca i različitosti grupa kojima voljno pripada. Zahtjev za demokratičnošću se ne ispunjava samo poštovanjem prava religijskih, etničkih i kulturnih manjina, nego se odnosi i na često marginalizirane grupe u društvu ili u okviru manjina samih (koje netoleranciju prema njima mogu imati još na većem stepenu) kao što su seksualne manjine. Prava i položaj često diskriminiranih i zapostavljenih grupa (homoseksualaca, lezbejki, žena, starih, djece, osoba sa posebnim potrebama, socijalno ugroženih grupa) su lakmus test na kojem se vidi demokratičnost svakog društva i njegov pravi nivo tolerancije, solidarnosti i otvorenosti. Liberalni kritičari multikulturalizma navode da on podstiče manjine u insistiranju na razlikama umjesto da ih ohrabruje na ono što je zajedničko sa drugim grupama i sa cjelinom. Po njima, prijedlozi da se javne funkcije poput kulturnih, sportskih, zdravstvenih ili obrazovnih delegiraju etničkim zajednicama vode tome da država postane „zajednica zajednica“, ne doprinose interakciji između različitih dijelova društva i ograničavaju slobodu izbora pojedinaca. Ovakav način multikulturalizma je bio karakterističan za autoritarna društva, na primjer miletski sistem u Osmanskom carstvu ili organizovanje Jevreja do sredine 19. vijeka u Rusiji preko *kahala* i kada su se ti sistemi raspali najveće

¹³² Kimlika, Vil, *Multikulturalizam*, str. 17

¹³³ Ibid. str. 222

¹³⁴ Kymlicka, Will, „Misunderstanding Nationalism“ u: Ronald Beiner (ur.) *Theorizing Nationalism*, State University of New York Press, 1999, str. 135

žrtve su bile manjine. S toga, kaže sociolog *Brian Barry*, „geografski utemeljene upravne jedinice koje presijecaju granice zajednica“ su bolje rješenje.¹³⁵

Jedna od osnovnih potreba multietničkih društava današnjice i „najurgentnijih zadataka“ je „identifikovanje baze društvenog jedinstva...“ jer „globalizacija čini mit o kulturno homogenoj državi još nerealističnijim i prisiljava većinu unutar svake države da se otvara prema pluralizmu i raznovrsnosti“.¹³⁶ Očigledno, rješenje nužno diskriminirajućeg karaktera nacionalne države ne može biti u kosmopolitizmu „kao teoriji univerzalnog svjetskog građanina“ i „utapanju u apstraktnome čovječanstvu“, nego u zajedništvu „kao kulturalno utemeljenom činu vođenja dobrog života bez odricanja od nacionalnog podrijetla“.¹³⁷ S druge strane, briga za opštehumane vrijednosti, za dobrobit čovječanstva, za očuvanje i unapređenje životne sredine daje svrhu i plemenitost postojanja svima i svakoj zajednici. Naravno, i na ovome uspostavljena definicija nacija može poslužiti opravdavanju međunarodnog intervencionizma, kao na primjer kada se Sjedinjene države definiraju kao „univerzalna nacija bazirana na vrijednostima zajedničkim čitavom čovječanstvu i obuhvaćajući sve narode“.¹³⁸ Kao i uvijek, sve je pitanje konteksta, pa i pitanje opravdanosti pojedinih međunarodnih intervencija.

Imajući u vidu da je država prije svega monopol vlasti nad mehanizmima organizovane prisile za nju postoji jedno ključno ograničenje, ona može tolerirati i poticati različitost identiteta, ali teško može uspostavljati nekoliko nacionalnih identiteta istovremeno. Dok god je država kao primarnih subjekata međunarodnih odnosa, to će biti osnovni identitetski paradoks vezan za probleme multikulturalnosti društava.

Marksistički teoretičari ističu da su nacionalne razlike u funkciji klasnih borbi, jer „proletarijat nema domovine“, da „isticanje nacionalnog u našoj epohi ima prije svega (uvijek kad nije riječ o antikolonizatorskom pokretu) jednu temeljnu funkciju: da prikrije, zabašuri, zakamuflira, mistificira klasne odnose“.¹³⁹ Za njih se „i sama mogućnost

¹³⁵ Barry, Brian, *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2006., str. 105 i 106

¹³⁶ Kimlika, Vil, *Multikulturalizam...* str. 19

¹³⁷ Paić, Žarko, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Zagreb, Antibarbarus, 2005., str. 71

¹³⁸ Huntington Samuel P., *Who are we?: The challenges to America's National Identity*, New York, Simon & Schuster, 2005, str. 9

¹³⁹ Grlić, Danko, „Marginalije o problemu nacije“, *Praxis*, Zagreb, godina VIII, br3-4, 1971., str.554

nacionalne netrpljivosti, pa i međunacionalne eksploatacije po sebi nužno, nezaobilazno ukida s dokinućem klasne eksploatacije“, jer “...narodi ne mogu biti međusobno neprijateljski suprotstavljeni, već samo njihove nacionalne buržoazije, njihovi 'predstavnici' i profesionalni političari“. ¹⁴⁰ Sa ovih polazišta je lako razumjeti kako je *Gustave Herve*, francuski socijalista, u osvit Prvog svjetskoga rata izjavio *Notre patrie c'est notre class* pozivajući na revoluciju, ako bi se proglasila mobilizacija. ¹⁴¹

Nije važna samo vlast države nad građanima, u smislu njene neupitnosti kao suverena i ostvarivanja njenog punog legitimiteta, nego i činjenica da je nacionalna država i horizontalno povezano društvo. ¹⁴² Postizanje ideala o samosvjesnosti političke zajednice, o njenim granicama, vrijednostima, povijesti i zajedničkoj budućnosti je nužnost njenog političkog održavanja. Samo aktivna, jednakopravna i kreativna interakcija među kulturama koje tvore *demos* može smanjiti trvenja u društvu. Parafrazirajući *Renanovu* misao o naciji kao „svakodnevnom plebiscitu“ možemo reći da je multikulturalnost svakodnevni plebiscit naroda i pojedinca o njegovoj suštini i sadržini, jer oni taj suživot mogu samo aktivno stvarati.

1.6 Problemi stvaranja nacionalnih država

Pitanje države, iako kompleksno, mnogo je lakše nego pitanje nastanka nacije čija neuhvatljivost i danas proizvodi brojnost pogleda i hrpu akademskog materijala. U analizi nastanka država i nacija može se početi od različitih teorijskih polazišta i upotrijebiti različite metode ali, uvijek, da upotrijebimo analogiju *Charlesa Tillyja*, dočeka nas kao psa vezanog za drvo: kraj lanca i tiranija prošlosti. ¹⁴³ Samo pomjeranje drveta i kidanje lanca ne vodi do nekih rezultata.

Ni Grci ni Rimljani nijesu državu shvatali kao apstraktni entitet odvojen od svojih građana. *Tukidid* je pisao “grad to su njegovi ljudi“, a *Ciceron* je definirao *res publica* kao „skupštinu ljudi koji žive u skladu sa zakonom“. Sve do nastanka države, jedna veća politička jedinica od plemena i grada države, mogla je biti imperija sa svim svojim

¹⁴⁰ Ibid. str. 556

¹⁴¹ Cobban, Alfred, *A History of Modern France*, Harmondsworth, Penguin books, Vol. III, 1965, str. 99

¹⁴² Hastings, Adrian, *Gradnja Nacionaliteta* str. 15

¹⁴³ Tilly, Charles, “Reflections on the History of European State-Making,” u Tilly Charles (ur.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1986., str 3

nesavršenostima.¹⁴⁴ *Van Creveld* razvoj prethodnih državnih oblika vidi u formi plemena, plemena sa starješinom, gradova država i imperija.

Pojava nacionalnih država u Evropi, početkom 16. vijeka, nastaje na određenoj uniformnosti „vitalnoj i naprednoj kulturnoj homogenosti“ zakona, religije, administrativne prakse, poljoprivrede, zemljoposjedništva i možda srodstva koji su proizvod nasljeđa rimske imperije.¹⁴⁵ Nastanak nacionalnih država nije bio jedina mogućnost. *Tilly* kao ostale alternative¹⁴⁶ identificira nastanak imperije, teokratske federacije, trgovačke mreže i feudalnog sistema.¹⁴⁷

Evropa je početkom 15. stoljeća imala nekih petstotinjak, manje ili više, nezavisnih država, da bi u 19. imala svega dvadeset pet. Sam taj proces je kako kaže *Tilly* stvorio mnoštvo gubitnika i bio je karakteriziran pobunama, izdajama i zavjerama. Državotvorci su nemilosrdno nametali svoju volju silom, a oporezivanjem su uvećavali vojsku i policiju za njeno sprovođenje. U tom vrtlogu su netragom nestali slobodni gradovi, knjaževstva, vojvodstva, biskupati. Evropa je bila prepuna svrgnutih prinčeva, rivalskih pretendena na krunu, vojvoda i pustolova željnih prijestola. U tom društvu je i jedan budvanski samozvani konte, vagabund *Stjepan Hanibal Zanović* (1751-1786) imao svoje zapaženo mjesto. O bogatstvu oblika i običaja nestalih državica dovoljno je čitati trubadursku i putopisnu literaturu toga doba. Tako, na primjer, *Ljuba Nenadović* piše „Sva je Italija pocepana na male države i dinastije, koje imaju svoje zasebne interese. Svaka ta država ima svoje stroge granice, svoju istoriju, svoje novce, svoju osobitu politiku. Na granici papine države jednom putniku zadrža cenzura neku francusku knjigu samo zato što je imala crvene korice; sumnja je bila da se u toj knjizi ne govori o crvenoj republici. Nije slobodno ni crvenu maramu oko vrata nositi; i to je znamenje revolucije. Sreća je još to, te sve male države imaju jedan književni jezik. To će ih može biti dovesti do državnog jedinstva, za kojim svi patrioti žude“.¹⁴⁸ Međutim, nije književni jezik objedinio Italiju nego govor *Garibaldijevih* pušaka i crvenih košulja - sve u interesu Pijemonta.

Sam proces nastanka nacionalne država zahtijevao je po *Tillyju* stanovništvo koje ima neki

¹⁴⁴ Van Creveld, Martin, str. 58.

¹⁴⁵ Tilly, *Reflections on the History of European State-Making*, str. 18

¹⁴⁶ Ibid. str. 31

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Nenadović, Ljubomir P., *Pisma iz Italije*, Beograd, Srpska Književna Zadruga, 1907., str. 135

oblik zajedničkog političkog života i koje je nominalno podložno nekoj vrsti centralne vlasti, organizaciju vlasti koja ima kontrolu nad sredstvima prinude i neku vrstu rutiniranih odnosa između te organizacije vlasti i stanovništva.¹⁴⁹ Jedan od načina razumijevanja historije Evrope je kroz historiju ratovanja i nasilja. Kako piše hrvatska historičarka *Andrea Feldman* komentirajući mit o Evropi zapisan još kod *Ovidija* u *Metamorfozama* (Zeus otima Evropu, zavodi je i siluje i nosi „iz svijeta istoka u nepoznati zapad“) „jedno od temeljnih značenja mita jest nasilje“ koje se provlači kroz čitavu evropsku povijest.¹⁵⁰ Čuvena je *Tillyjeva* tvrdnja „Rat je stvarao državu, a država je stvarala rat“.¹⁵¹

Oružanih sukoba nije manjkalo ni nedavno i kao njihova posljedica nastalo je sedam država na teritoriji bivše Jugoslavije, kao što je i sama država SHS preteča Jugoslavije nastala u ratu. Postojanje kulturno homogenog stanovništva olakšavalo je troškove nastanka država, kao što je činilo administrativne troškove vladanja njime lakšim i što je promoviralo lojalnost i solidarnost. Naravno, opstanak svake države bio je lakši ako susjed nije bio ekspanzionistička država koja je podsticala pobunu kod stanovništva.¹⁵² Ova homogenost stanovništva je uticala na mogućnost opstanka države, mada, kada je državna presija bila duga i uporna i ona je stvarala zajednički osjećaj jedinstva i nacija. Proces je bio lakši za unitarne nego za tzv „mozaične države“, jer centralne vlasti nijesu morale da se bave partikularnim regionalnim interesima i postepeno se kod svih javljao zajednički nacionalni interes. Prije ili kasnije sve evropske države su pristupale homogenizaciji stanovništva putem različitih metoda, od uvođenja državne religije ili jezika do protjerivanja stanovništva. Neuspjeh u homogenizaciji stanovništva može da povećava vjerovatnoću fragmentacije države na „kulture podcjeline negda u budućnosti“ upozorava *Tilly*.¹⁵³

Stvaranje snažne države je uvijek bilo praćeno pobunama, otporima oporezivanju, vojnoj obavezi, pobunama zbog hrane... Zato su procesi razvoja nacionalne svijesti, participacije

¹⁴⁹ Tilly str. 32

¹⁵⁰ Feldman, Andrea, „Elementi Identiteta: Hrvatska pred izazovima 21. stoljeća“ u Mežnarić Silva (ur.) *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću: položaj i uloga Hrvatske*, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk / Hrvatsko sociološko društvo, 2002., str. 335

¹⁵¹ Tilly, *Reflections on the History of European State-Making*, str. 42

¹⁵² Ibid. str. 41, 42

¹⁵³ Ibid. str. 44

stanovništva u državnom životu, lojalnosti i posvećenosti sopstvenoj državi presudni za opstanak svake države.

Nastanak stajace vojske kao instrumenta prisile je bio veoma važan u nastanku država. Tek sredinom 16. vijeka suvereni prinčevi obezbjeđuju takvu vrstu kontrole nad teritorijom da je postalo moguće stvaranje i održavanje stajace vojske.¹⁵⁴ U posljednjih petsto godina priprema za rat i odbranu je uvijek podizala nacionalnu svijest, ali isto tako i podsticala nelojalnost i podjele u društvu. Potreba da se građani organizuju kao vojni obaveznicu za rat velikih razmjera, ili da se oporezuju da bi se obezbijedila bolja tehnologija, uvijek je bio snažan podsticaj za uprošćavanje i jačanje državne strukture.¹⁵⁵ Vojska je obezbjeđivala i stvarala granice, a njena mašinerija obuke je mljela regrute i davala im identitet državne cjeline. Lojalnost i nacionalizam su postajale poželjne karakteristike za napredovanje u vojničkoj službi gdje je vojna elita uvijek kreirala svoju sliku nacije koju treba da stvara, osvaja ili brani. Da citiramo izreku načelnika pruskog generalštaba feldmaršala *Gneisenaua* (*August Wilhelm Anton Gnesenau von Neidhardt* 1760-1831) „Narodu treba dati otadžbinu ako hoće da brani tu Otadžbinu efikasno“. *Michael Howard* s pravom primjećuje da je za običnog vojnika bilo uzvišenije braniti Njemačku, nego imanje kraljevske kuće *Hohenzollerna*.¹⁵⁶

Ono što je nuđeno Crnogorcima je bila religiozno – oslobodilačka borba („za krst časni i slobodu zlatnu“ - Njegoš), teritorijalna ekspanzija (Onamo 'namo za brda ona - kralj Nikola), pansrpsko ujedinjenje („za slobodu srpstva i jugoslovenstva“¹⁵⁷ - opet kralj Nikola u ratnom proglasu 1914.), jugoslovenska ravnopravnost (Crna Gora u boj kreće robovati više neće - antifašistička pjesma iz Drugog svjetskog rata) i izvitoperena solidarnost sa drugim narodom u njegovoj želji za dominacijom (*rat za mir*).

U konačnici, po *Tillyju* „uspješnost vođenja savremene države zavisi od opšteg i uniformnog procesa oporezivanja, dobro utrenirane vojne sile i visokog nivoa industrijske proizvodnje.¹⁵⁸ Sistem država koji je iznikao na temeljima Vestfalskog mira od 1648. je

¹⁵⁴ Howard, Michael, *War in European History*, Oxford, Oxford University Press, 1976., str. 49

¹⁵⁵ Bayly, Christopher A., „The Birth of Modern World 1780 - 1914“, Oxford, Blackwell, 2004., str. 247

¹⁵⁶ Howard, Michael, *War in European History* str. 87

¹⁵⁷ Šišić, Ferdo, (ur.), *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, Naklada Maticе Hrvatske, 1920., str. 7

¹⁵⁸ Tilly str. 81

ponikao u Evropi i ulaznica za njega je bila ispunjivanje „civilizacijskog standarda“, a to je u osnovi značilo da je u pitanju hrišćanska država. Turska, iako velesila od davnina, bila je prihvaćena u društvo naroda tek Pariskim mirom 1856. godine. S druge strane, imperijama je bilo karakteristično da priznaju samo sebe same i da im niko nije ravan. Svako van njenih granica je bio smatran varvarinom ili nižega ranga. Tako je ruski *Petar Veliki* smatrao kraljicu *Elizabethu* samo 'udavačom', dok su na turskom dvoru ambasadori morali nositi preko svojih odora turske, da bi se tako pokazao niži rang zemalja iz kojih dolaze.¹⁵⁹ Prava univerzalizacija sistema država je započela tek u 19. stoljeću.¹⁶⁰

Ugovorima iz *Munster* i *Osnabrucka*, koji su poznati kao *Vestfalski mirovni ugovor*, je okončan Tridesetogodišnji rat i njime pokušaj kuće *Habsburga* da uvede svoju hegemoniju u Evropu. Ugovorima, svih velikih sila, sa izuzetkom Engleske, Poljske i Rusije, je okončan vjerski rat i njima je uspostavljen princip sekularizacije međunarodnog života. Njima je obezbijedeno da svaka zemlja može imati sopstvenu religiju, da su sve države nezavisne i u teoriji jednake, ali da mogu težiti ostvarenju hegemonog položaja. Njima je u osnovi iscrtana mapa Evrope do Napoleonovih ratova poslije kojih je ponovo restauriran manje više isti odnos snaga.¹⁶¹

Tek od Vestfalskog mira države nacije se vide kao trajni entiteti odvojeni od svojih vladara.¹⁶² Uspostavljeni sistem je gotovo predatorskim karakterom omogućio da države povećanom kontrolom resursa i državnog aparata postaju velike i snažne. Uspon kapitalizma kao sistema pratio je nastanak snaženja države i obrnuto. Monarhija kao njen oblik i kapitalizam kao ekonomska podloga su išli ruku pod ruku, kako primjećuje *Crevald*.¹⁶³ Kapitalizam je obezbijedivao finansijsku snagu, a država sigurnost.

Mnogi autori vide nastanak nacija kao karakterističnu zajednicu Evrope nastalu na razvalinama Rimskog carstva od 5. vijeka i njihovo omasovljenje poslije Francuske

¹⁵⁹ Van Creveld str. 41

¹⁶⁰ Warbin, Colin, „States and Recognition in International Law u: Evans Malcolm D. (ur.), *International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2001., str. 205,

¹⁶¹ McKay, Derek, Scott HM, *The Rise of the Great Powers 1648-1815*, London i New York, Longman, 1991, str. 6

¹⁶² Neff, Stephen C., „Short History of International Law“ in Malcolm D. Evans (ur.) *International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2001., str 38

¹⁶³ Van Creveld str. 119

buržoasko revolucije rađanjem 'modernog patriotizma'.¹⁶⁴ U 19. stoljeću nastaju masovni politički identiteti na pokušajima homogenizacije kulture (pitanje standardizacije jezika). Uz jezik, religija i klasa su još jedni od mobilizatora masa u njihovo stapanje u naciju.

Kroz naciju, Francuska revolucija spaja *ethnos* i *demos* i uspostavlja novi izvor legitimizacije države putem narodnog suvereniteta gdje vlast dolazi od naroda.¹⁶⁵ Tada se obilježavaju granice, donose popisi stanovništva, crtaju mape. Kartografija je uvijek igrala ulogu u izgradnji nacionalnog identiteta. Ona je poticala nacionalnu svijest i instucioniranje nacije, označavala njene fizičke i zamišljene granice (etnički ili kulturni prostor). Kartografija nije samo obilježavanje puteva, željezničkih linija, planina, vodotokova. Bez dobrih karata prostornih odnosa, nema ni dobrih vojnih operacija i osvajanja. Tako su, na primjer, Napoleonovi pohodi ostavili u nasljeđe prve precizne karte Egipta, a njegov režim dao novi podsticaj detaljnom mapiranju Evrope radi političkih, finansijskih, vojnih ciljeva i uveo metrički sistem koji se održao i novi kalendar, koji nije.¹⁶⁶ „Mape su igrale ključnu ulogu u imperijalizirajućim državama i kroz predstave objašnjavale nove veze i ambicije. Istorijski atlasi, a posebno zidne mape igrali su veliku ulogu u ovom procesu, mada uticaj snažnih struja nacionalizma ne može biti precizno procijenjen. Rast nacionalnih država i nacionalnih imperija je bio i uzrok i posljedica *mentatiteta (mentalités)* koji su bili više usmjereni na naciju, a ovo se prenosilo na prošlost, jer su prethodna veličina i pretenzije bile ključne komponente nacionalnih mitova, dok je kontinuitet sadašnjosti i prošlosti bio naglašen. Razvoj nacionalnih država se može predstaviti kroz istorijske atlase, a nacionalni školski sistem je igrao glavnu ulogu u propagiranju takvih radova“.¹⁶⁷

Dovoljno je i ovlaš vidjeti podneske srpskog akademika antropogeografa Jovana Cvijića kao eksperta delegacije države Srba, Hrvata i Slovenaca upućene Pariskoj mirovnoj konferenciji pa odmah shvatiti o čemu se radi i na koji način država upreže nauku radi sopstvenih interesa. O tome kako potez perom utiče na sudbine ljudi i naroda i “kako li se neko osjeća griješivim” piše lijepo tokom trajanja Pariške mirovne konferencije 1919.

¹⁶⁴ Bibó, István, *Beda malih istočnoevropskih država*, Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996, str.15

¹⁶⁵ Cerutti, Furio, *Identitet i politika*, str. 53

¹⁶⁶ Black, Jeremy, *Maps and History: Constructing Images of the past*, New Haven, Yale University Press, 1997., str. 25

¹⁶⁷ Ibid. str. 53

Harold Nicolson u svom dnevniku od 24. februara 1919.: “Mapa - olovka - papir za kopiranje, srce mi stane na pomisao na narod koji naša slučajna linija uključuje ili isključuje, što znači sreću nekoliko hiljada ljudi”.¹⁶⁸

Tokom devedesetih često se u crnogorskim medijima reproducirala mapa Crne Gore iz 16. stoljeća koja ju je pokazivala kao malo ostrvo slobode u turskoj imperiji. Time se potcrtavao slobodoljubivi karakter Crnogoraca i činjenica da je Crna Gora drevna država što je bio osnov traženja njenog obnavljanja. Iza mapa uvijek viri država kao njihov glavni naručilac. Prisjetimo se vađenja mapa tokom brojnih susreta bosanskih političara, Tudmanove mape na salveti britanskog političara *Paddyja Ashdowna* ili problema sa koridorima za enklave tokom *Daytonske* konferencije 1995. Mape sa kojima se svakodnevno susriječemo su mape vremenske prognoze. Valja uvijek obratiti pažnju kako često oblaci i sunce nad drugim državama i dijelovima njihove osporene teritorije se prikazuju vješto u okviru „naše“ kao vid posjedovanja koji govori o politici, a ne o vremenskoj prognozi. Stoga vrijedi pogledati, pogotovo ako je to na državnim televizijskim kanalima, kakvo je vrijeme u susjednim državama nad Kosovom ili Bosnom i Hercegovinom.

Za pojedine države prostor je gotovo glavna karakteristika njihovog identiteta. Tako je, na primjer, kanadski premijer *Mackenzie King* rekao da ako neke države imaju odviše mnogo historije, Kanada ima premnogo geografije.¹⁶⁹

Od feudalnih vojski vitezova prelazi se na vojske plaćenika da bi se došlo do regularne državne stalne vojske. Ratovanje više nije bilo privilegija i razbibriga careva i knjaževa radi dinastičkih razloga u kome je civilno stanovništvo uživalo nekakvu vrstu imuniteta i gdje se moglo ratovati a da nema fronta i gdje bi nestanak novca za plate kondotijerima i najamnicima značio kraj ratne kampanje. Rat se demokratizovao a država dobila monopol nad njime. Vojnici su postali administratori nasilja, stvarala se stalna policija, uspostavljali zatvori, fundamenti države nacije. Tokom 19. stoljeća izvršena je militarizacija društva, oružane snage više nijesu bile samo kraljeva svita nego „oličenje nacije“, a „parade, vojna

¹⁶⁸ Drinkwater, Derek, *Sir Harold Nicolson and International Relations: The Practitioner as Theorist*, Oxford, Oxford University Press, 2005., str.21

¹⁶⁹ Lipset Seymour, Martin, *Continental Divide: The values and Institutions of the United States and Canada*, New York/London, Routledge, 1990., str. 56

muzika, vojni ceremonijali su obezbjeđivali imidž nacije sa kojom su se sve klase mogle identificirati¹⁷⁰. Tada se vrši transformacija države od instrumenta u ideal.¹⁷¹

Prvi svjetski rat je prvi univerzalni sukob, rat kojim je trebalo okončati sve ratove znanijek („*war to end all wars*“) a za ratne kredite su glasali svi i sve su nacije spremno skočile da hvataju jedna drugu za grlo. Rat za koji se planirala ofanzivna strategija, gdje se očekivalo da će se vojske prošetati do neprijateljskih prijestonica, ubrzo se pretvorio u višegodišnje poziciono iznurivanje, u klanicu u kojoj je poginulo šesnaest miliona ljudi. Vojna propaganda regrutovanja čitavih nacija, propaganda o izuzetnim sposobnostima generala, iako su bili odgovorni za nevidenu klanicu (*Kitchener vs Hindenburg*), o uzdignutosti svoje nacije, o varvarizmu druge strane, mada su obje upotrebljavale bojne otrove, značio je, takođe, i vrhunac homogenizacije nacija jer se sve manje razlikovao front od pozadine, vojnik od civila, te dalju etnizaciju internacionalnih i između sebe orodjenih evropskih dinastija. Tako je, na primjer, britanska dinastija *Sax Cobourg Gotha* iz patriotskih razloga promijenila svoje ime u više rodoljubno ime dinastiju Windsor (*House of Windsor*).

Uoči Prvog svjetskoga rata bilo je 55 priznatih država. Po njegovom okončanju propašću otomanske, ruske i austrougarske imperije, broj se popeo na pedeset devet, 1950. ih je bilo i dalje 59, da bi se onda, deset godina kasnije, broj popeo na 69, prije svega zahvaljujući dekolonizaciji Afrike. Daljom primjenom principa samoopredjeljenja ugrađenog u Povelju UN i procesa dekolonizacije u Aziji, Africi, Okeaniji i raspadom Sovjetskog Saveza broj se popeo na 191. Crna Gora je primljena u UN kao 192. država članica. Povećanje ovoga broja država se nije desilo samo kroz proces dekolonizacija, nego kao i posljedica neuspješnosti mnogih državnih okvira. Nacionalne države propadaju kada ih preplavi unutrašnje nasilje i kada „više ne mogu da pružaju pozitivna politička dobra svojim stanovnicima. Njihove vlade gube legitimitet, a priroda pojedine nacionalne države sama postaje neligitimna u očima i srcima rastuće većine svojih građana“.¹⁷² Nema trajne vlasti bez pristanka onih kojima se vlada. Kvalitet, dubina i suština prihvatanja vlasti određuje legitimitet vlasti. S druge strane, u nijednom društvu niko nema apsolutnu moć, ona se

¹⁷⁰ Howard, Michael, *War in European society* str. 110

¹⁷¹ Van Creveld str. 205

¹⁷² Rotberg, Robert I., „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair,” u Rotberg, Robert I. (ur.), *Why States Fail: Causes and Consequences*, Princeton, Princeton University Press 2004., str. 1-45

nalazi u svim grupama i u svakom pojedincu. Moć je difuzna i fragmentirana i u demokratskim društvima, gdje postoji sloboda govora i udruživanja, ona se transformira u vlast putem demokratskih, opštih izbora, reprezentativnih institucija. Sporovi u društvu i među pojedincima se rešavaju mirnim putem, vladavinom prava, kroz institucije bez nasilja. Gola vlast se može držati silom, ali na kraju ono što je održava, vojska i policija, kao najskuplji dijelovi državnog aparata, se na duge staze, zbog hipertrofiraniosti i time ekonomske neodrživosti, urušavaju. Imperije su propadale kada se njihova moć urušavala zbog pretjeranih troškova koje je njihova ekspanzija zahtijevala.¹⁷³ Vojna moć ima svoja velika ograničenja ili kako je primijetio francuski premijer *Talleyrand* (1754-1838) „S bajonetima se mnoge stvari daju učiniti sem što se na njima da sjediti“.

Ignorirati silu kao odlučujući faktor u svakoj političkoj situaciji je čist utopijski poduhvat u međunarodnim odnosima.¹⁷⁴ S druge strane, vladanje golom silom na kraju uvijek proizvede revolt. Iako je prisila često produktivni izvor saglasnosti kako u unutrašnjoj tako i u spoljnoj politici i pitanja sile se ne mogu izražavati u terminima moralnosti – svaki međunarodni poredak pretpostavlja donekle određenu mjeru saglasnosti.

1.7 Male države u međunarodnim odnosima

Još je Tukidid jasno pokazao u *Povijesti Peloponeskog rata* što se dešava kada se sukobe interesi velikih i malih. U šesnaestoj godini rata između Sparte i Atine, 416. p. n. ere, moćni Atinjani su otplovili na ostrvo *Melos* i stavili Meljane pred izbor da se predaju i plaćaju im danak ili da se bore i budu uništeni. Meljani su se pozvali na helenske vrijednosti i svoju slobodu uz želju da ostanu neutralni, ali su se suočili sa odgovorom da znaju „da pravda u ljudskim odnosima dolazi do priznanja; ako je jednaka nužda za obje strane; ono pak što je samo moguće, to moćniji provode, a slabiji u tome popuštaju“.¹⁷⁵ Čuvši ovo Meljani su odbili da se predaju, a Atinjani su u skladu sa „svojim interesom“¹⁷⁶ pokorili Melos te pobili sve odrasle muškarce, a djecu i žene odveli u ropstvo. Meljani su neosporno imali snažan osjećaj sopstvenog identiteta, ali ih je ta beskompromisnost izbrisala sa političke mape.

¹⁷³ Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of The Great Powers*, New York, Random House, 1987

¹⁷⁴ Carr, str.2

¹⁷⁵ Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata*, Zagreb, Matica hrvatska, 1957., str.315

¹⁷⁶ Ibid. str. 50

Tokom 19. stoljeća na valu nacionalizma u Evropi su od malih nastajale velike države. Tako je ujedinjena Njemačka (1871.) ili Italija (takode 1871.) za koju je pionir talijanskog ujedinjenja *Massimo di Azeglio* ustanovio da je „sada stvorena Italija, ali moramo stvoriti Italijane (*fatta l'Italia, bisogna fatti gli Italiani*)“.¹⁷⁷ Primijetimo da je za austrijskog kancelara Meterniha „Italija bila samo geografski izraz“.¹⁷⁸ Ovakav proces narastanja država do njihovih „prirodnih granica rase i jezika“ nalazio je široko odobravanje tadašnjih liberalnih i nacionalističkih krugova i odražavao karakter vremena što je u suštini značilo potiskivanje i eliminaciju malih država s međunarodne scene.¹⁷⁹

Sama istorija Crne Gore je bremenita primjerima poigravanja velikih sila sa njenom sudbinom ili, bolje rečeno, sa nedovoljnom sposobnošću da određuje sopstvenu sudbinu kao nezavisna nacija.

U namjeri da spriječi širenje Francuske na Istočni Mediteran i da ostvari svoj uticaj, ruski ministar spoljnih poslova knez *Adam Czartoryski*, inače Poljak i lični prijatelj cara Aleksandra, je 1805. predlagao da Crna Gora proširena Jonskim ostrvima tvori nezavisnu državu.¹⁸⁰ Čak i tako idealistički nastrojeni vladar, kao što je bio ruski car, pred potrebom stvaranja novih koalicija ovu je utopijsku šemu odbacio, te je Crna Gora ostala i dalje u okviru Turske. Štoviše car Aleksandar je na Bečkom Kongresu žrtvovao i sebi bliže Poljake i potvrdio još jedanput svoju izreku da je prvo Rus, pa tek onda Sloven.

U toj epohi i dalje su mali osviješćeni narodi maštali o sopstvenoj državi i govorili i optuživali Englesku koja je podržavala integritet Osmanskog carstva u Evropi „da drži mrtvu tursku ruku pod našom gušom (Njegoš)“.¹⁸¹ Slična optužba na račun međunarodne zajednice da drži mrtvu ruku jedne državne zajednice nad nacijama koje vape za nezavisnošću se čula i devedesetih godina prošlog stoljeća.¹⁸²

¹⁷⁷ Malia Hom, Stephanie, “On the Origins of Making Italy: Massimo D’Azeglio and “Fatta l’Italia, bisogna fare gli Italiani”, *Italian Culture*, Vol. xxxi No. 1, March 2013 str. 1-16

¹⁷⁸ Nepoznati autor, “Italy: Avanti, Italy pepeares to celebrate 150th anniversary“, *The Economist* 24.02.2011

¹⁷⁹ Marriot, JAR, “Big states and small nations“, u *Fortnightly review*, 1915 str 384

¹⁸⁰ McKay, Derek, Scott HM, *The Rise of the Great Powers 1648-1815*, str. 310

¹⁸¹ Nenadović, Ljubomir P., *Pisma iz Italije*, str.19

¹⁸² Erlanger, Steven, “The World; In the New Yugoslavia, a Familiar Dead Hand”, *New York Times*, 10.10.1999

<http://www.nytimes.com/1999/10/10/weekinreview/the-world-in-the-new-yugoslavia-a-familiar-dead->

To je doba kada se crnogorski vladar Petar II Petrović Njegoš melanholično vajakao sagledavajući idealistički budućnost Evrope: „Kad se Jevropa podeli na male kantone a svaki kanton bude od dva ili tri miliona duša, i kad budu međusobom u savezu i ukinu stajaću vojsku, onda će biti mirna i slobodna. A dokle god jedan čovek može raspolagati sa milion vojnika po svojoj volji, dotle će i njegovi susedi strepeti i biti ugnjetavani; pa zvao se on prezident, imperator, konzul ili papa, to je sve jedno. Čovečanstvo ne može biti spokojno i srećno dokle je podeljeno u države, koje imaju za glavni cilj: sebe, veru, narodnost i dinastije. Blagostanje sviju pojedinih ljudi treba u svakom obziru da je cilj države i čitavog društva ljudskog, i onda će na zemlju doći carstvo nebesko, koje je prije dvije hiljade godina Hristos nagovestio i koga vladaoci i narodi slave i preuznose a ne hoće da ga razumeju. Doći će carstvo nebesko, carstvo razuma, ali mi ni jedan što sada živimo, nećemo to dočekati. Čovečanstvo sporo ide napred. Ono sazreva uporedo sa planetom na kojoj živi.“¹⁸³

U okviru političke rekonstrukcije Balkana poslije jedne od brojnih kriza opstanka turske imperije u Evropi, Crna Gora se izborila za potpuno međunarodno priznanje, a kao maloj državi velike sile su joj nametnule niz ograničenja i odgovornosti (poštovanje manjina, zabranu držanja ratne flote). Kako kaže Živko Andrijašević, Berlinskim kongresom se okončava „herojsko doba“ Crne Gore i počinje nova epoha.¹⁸⁴

Nije trebalo čekati dugo da bi klatno u opredjeljivanju između malih i velikih država krenulo u drugom pravcu. Tako, na primjer, oksfordski profesor moderne istorije *H.A.L. Fisher* uoči Prvog svjetskog rata piše da „Gotovo sve što je najdragocjenije u našoj civilizaciji poteklo je od malih država - Sveto pismo, homerske poeme, antička i elizabetanska drama, umjetnost renesanse, običajno pravo Engleske. Nikome ne treba pričati o tome što humanost duguje Ateni, Firenci, Ženevi ili Vajmaru. Svjetski dug bilo kojoj od ovih država daleko nadmašuje sve što je poteklo iz militantnih monarhija Luja XIV, Napoleona ili sadašnjeg njemačkog cara“.¹⁸⁵ Nekako kao pravilo je da se uz podršku postojanja malih država pojavljuju ideje o međunarodnim integracijama kojima bi one bile

hand.html pristupljeno 11.11.2010

¹⁸³ Nenadović, Ljubomir P., *Pisma iz Italije*, str. 17-18

¹⁸⁴ Andrijašević, Živko M., “1878. kao granica epoha” *Matica*, jesen, 2009. str. 283

¹⁸⁵ Fisher, H.A.L., *The Value of Small States*, London, 1914., str. 9

akter. Možda je jedna od prvih ona savjetnika francuskog kralja *Henryija IV*, vojvode *Sullyija* (1560-1641), koji je predlagao prvu međunarodnu organizaciju, neki prototip *Lige naroda*.¹⁸⁶

Krajem 19. i početkom 20. vijeka pojavljaju se mnoge ideje o federalizaciji država i međunarodne zajednice gdje bi male države bile nukleus rješavanja problema i gdje bi se započelo od evropske federacije u kojoj bi male nacije „našle poštovano, sigurno i dovoljno nezavisno mjesto“.¹⁸⁷

Prekretnica u svjetskom sistemu je bio Prvi svjetski rat, „Velji rat“, „rat da se okončaju svi ratovi“, prvi globalni sukob koji je imao duboke posljedice na to kako je međunarodna zajednica organizirana. Maja 1916. *Woodrow Wilson* je objavio da “svaki narod ima pravo da izabere suverenost pod kojom će da živi” i “da male države svijeta imaju pravo da uživaju isto poštovanje njihovog suvereniteta i njihovog teritorijalnog integriteta na kojim velike i moćne nacije očekuju i insistiraju”.¹⁸⁸

Čak i ovako idealistički orjentiran državnik koji je imao ključnu ulogu u oblikovanju svjetskog sistema na Pariskoj mirovnoj konferenciji je priznao samo države koje su nastale na razvalinama ruskog, njemačkog, austroougarskog i otomanskog carstva. Kolonijalne imperije savezničkih država nijesu dirane, štoviše pridodat im je u nadležnost mandatni sistem novostvorene Lige naroda u okviru kojeg su se starale kada su pojedine bivše kolonije propalih carstava politički zrele da vladaju sobom. Time je istovremeno, ilustrirajmo to Palestinom, posijano sjeme i problema i budućih rješenja.

Tokom trajanja Pariske mirovne konferencije 1919. tada mladi američki diplomata *James Cabell Bruce* (1892-1980), izvijestio je poslije terenske misije u Crnoj Gori svog predsjednika *Wilsona* „da su Crnogorci zapravo prestali da postoje kao nezavistan narod“. Znajući da je to kršenje jedne od njegovih četrnaestih tačaka koja se odnosi na nezavisnost malih nacija *Wilson* je upitao da li se „Crna Gora može spasiti bez rizika opšteg rata“. Dobio je odgovor da može sa relativno malim američko-britanskim snagama, ali da bi to

¹⁸⁶ Van Creveld, str.85

¹⁸⁷ Marriot, JAR, str 393

¹⁸⁸ Wilson, Woodrow, *Speech to the League to Enforce Peace*, Washington, May 27, 1916 na <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=65391> pristupljeno 10.05. 2014

proizvelo „ogromne komplikacije“ i podijelilo saveznike. Na *Wilsonovo* pitanje da li je to „vrijedno“ - Crnoj Gori inače naklonjeni *Bruce* je odgovorio da „nije“ i time je Crna Gora „puštena niz vodu“. ¹⁸⁹ Kao i uvijek u međunarodnim odnosima principi važe dok se o njima pregovara ili dok se mogu sprovesti bez velike štete po sopstveni nacionalni interes. Pariska mirovna konferencija je principom samoopredjeljenja potpomogla stvaranje novih država, ali istovremeno iz realpolitičkih razloga faktički uskratila pravo postojanja jedne postojeće, do koje nikome nije bilo posebno stalo. Time je koloplet okolnosti, kojima je kumovala i sama Crna Gora, kako svojim držanjem (ponovljenim nastojanjima da prisvoji Skadar od tada neutralne Albanije 1915.), tako i unutrašnjom podijeljenošću i neadekvatnim vodstvom ili megalomanskim ekspanzionističkim naporima (zahtjev saveznicima da se proširi do Sarajeva, kada je u pitanju bio sam njen opstanak), doveo do istorijske traume jednog naroda i njegove dugoročne podijeljenosti. Ponašanje velikih sila se da objasniti samo realpolitičkim razlozima, jer, na primjer, Republika Austrija, koja je proglašena 30.11.1918. sa imenom Njemačka Austrija je na svojoj prvoj sjednici skupštine 12.11.1918. proglasila ujedinjenje sa Njemačkom, ali je to anulirano, uključujući i samo ime odlukama *Saint Germainskog* ugovora, koji je regulirao pitanje mira sa bivšom Austrougarskom. ¹⁹⁰

Kada je kako-tako prihvatljiva međunarodna konstelacija mirovnim ugovorima uspostavljena, za žalbe male nacije sada bez države niko više nije imao vremena. Tako, na primjer, *Alex Devine* navodi slučaj da je bitanski premijer *Lloyd George* 1922. našao vremena tokom Kanske konferencije da daje lekcije iz golfa francuskom premijeru *Briandu*, ili da primi mladu neiskusnu novinarku koja se kladila da će dobiti intervju od njega, ali ne i samog *Devinea* kao predstavnika crnogorske vlade u egzilu. ¹⁹¹

Naknadna pamet ili osjećaj grižnje savjesti mnogih međunarodnih zvaničnika nijesu Crnoj Gori između Prvog i Drugog svjetskog rata mnogo pomogli. Tako, na primjer, *Harold Nicolson* u svojim sjećanjima na Parisku mirovnu konferenciju piše da "priča o potopljavanju, ili kako bi lord *Cushendun* ¹⁹² rekao, gušenju Crne Gore, nije nimalo ugodna priča. Bilježim je ne samo zato što pruža dobar primjer sa kojim se mi neprestano

¹⁸⁹ Bruce, James Cabell, *Memoirs*, Baltimore, Gateway Press 1975., str. 165

¹⁹⁰ Guibernau, Monserrat, *The Identity of Nations*,

¹⁹¹ Whitbourn, Frank, *Lex: being biography of Alexander Devine, founder of Claysmore school*, London i New York, Longmans, 1937., str. 253-255

¹⁹² Radi se o *Ronaldu McNeillu* (1861-1934) britanskom pomoćniku ministra spoljnih poslova.

susrijećemo, nego zato što mi je u mom sopstvenom razmišljanju skrenula pažnju na veoma ozbiljan sukob motiva. Nijesam volio i bio sam nepovjerljiv prema (*kralju*) Nikoli, ali osjećao sam da je gotovo u pravu. Bio sam strasno za stvaranje jugoslavenske države, a ipak sam osjećao da su se oko svih onih bajoneta i te Podgoričke skupštine ponašali jadno. Znao sam da bi dugoročno bilo bolje zbog ekonomskih i političkih razloga da se Crna Gora u stvari usisa od strane Srbije ili, kako smo tada više voljeli da se izrazimo, pusti da uđe u blisku uniju sa državom Srba, Hrvata i Slovenaca. Uz to, osjećao sam se krajnje nesigurnim da li je takvo rješenje ono koje su željeli sami Crnogorci. Tu je bio slučaj na kojem su na jednoj strani bili dinastički interesi nasuprot unije jednog i oslobođenog naroda. Bilo je nelagodno razmišljati da je tas pravde pretezo prema dinastiji, a tas nepravde prema srpskim oslobodiocima. U vezi sa slučajem Crne Gore moja rana vjera u samoopredjeljenje kao lijek za sve ljudske bolesti postala je pomračena sumnjama i rezervacijama¹⁹³. Pitanje Crne Gore je za diplomatsku zajednicu bilo zatvoreno i pod imenom Montenegro tridesetih i četrdesetih godina se može naći više članaka o glumici *Conchiti Montenegro* nego o njoj.

Nezavisnost dekoloniziranih država značila je i mogućnost otvaranja sopstvenih univerziteta koji nijesu samo obrazovne, nego i političke institucije. To je značilo da se lokalno stanovništvo može obrazovati potpuno „na tradicijama, istorijama i jezicima“ svojih zemalja. Do tada je obrazovanje bilo usmjerno na širenje kulture kolonizatora. Ilustrirajući ovu tezu sopstvenim primjerom *Edward Said* kaže da je učio više o kolonijalnim prokonzulima poput *Cromera* i *Kitchenera*, nego o *Haroun al Rashidu* ili *Khalid ibn al-Walidu*.¹⁹⁴ Tako su i u Crnoj Gori bile prisutne brojne primjedbe o neadekvatnosti nastavnih programa u kojima se nije učila nacionalna istorija, ili da je filozofski fakultet lociran u Nikšiću, a ne tamo gdje je sjedište crnogorske državnosti - na Cetinju. Profesorska imenovanja su i danas u mnogim mjestima na svijetu i dalje imenovanja državnih činovnika gdje kriterij za napredovanje nije akademska stručnost nego politička podobnost, čime se negiraju akademske slobode i sloboda političkih uvjerenja. Pa ipak, kako kaže Said, „očekuje se da američki, francuski i indijski studenti koji se podučavaju čitanju *svojih* nacionalnih klasika prije nego što čitaju tuđe da cijene i lojalno pripadaju, često nekritički svojim nacijama i tradicijama dok omalovažavaju ili se

¹⁹³ Nicolson, Harold, *Peacemaking 1919*, New York, Grosset and Dunlap, 1965., str. 151-2

¹⁹⁴ Said, Edward W., *Reflections on Exile and other Essays*, Harvard, Harvard University Press, 2000., str. 391

bore protiv drugih“.¹⁹⁵

1.7.1 Kategorizacija malih država

Teško je uraditi tačnu i nepristrasnu kategorizaciju malih država, tim prije što države nijesu statična kategorija. Zbog toga se one najbolje mogu razumjeti u kontekstu njihovoga međunarodnoga života. Najčešći kriterij koji se uzima je broj stanovništva kao primarni, poslije njega dolazi veličina teritorije, bruto nacionalni dohodak ili drugi ekonomski kriteriji poput resursa, obima trgovine, zlatnih rezervi.

Svi ovi kriteriji se odražavaju na moć država u međunarodnom sistemu čija je esencija sila i vojna snaga kojom se ona projicira, kako unutar prema sebi, tako i vani prema drugim državama. Sem ovih kriterija koji imaju objektivni karakter, postoji i kriterij ranjivosti koji naglašava rizik koji prijete malim državama zbog lošeg političkog razvoja, resursa, infrastrukture itd.¹⁹⁶ Stoga mnogi vide podjelu na države shodno njihovom kapacitetu da mijenjaju međunarodni sistem kao onu koja odgovara realitetu međunarodnog života. U takvoj podjeli, supersila je država koja može sama u velikoj mjeri ponekad i na odlučujući način promijeniti međunarodni sistem, sekundarna sila može donekle uticati na sistemsko okruženje, dok srednja sila može to samo u koaliciji sa drugima, a mala sila je ona koja zaključuje da ne može ni sama a ni u koaliciji uticati na svjetski sistem.¹⁹⁷ U praksi je to izgledalo tako što su na Bečkom kongresu bile jasno odijeljene tadašnje velike sile koje su imale globalni interes svugdje, a time i mogućnost većeg odlučivanja od zemalja sa ograničenim interesom i moći. Slična je bila situacija i na Pariskoj mirovnoj konferenciji. Kako je pod *Wilsonovim* uticajem osnivačka Povelja Lige naroda bila dio mirovnih ugovora tako se i diskriminacija između malih i velikih država prenijela i na Ligu naroda u kojoj su zemlje priznate kao glavne saveznice: Ujedinjeno kraljevstvo, Italija, Francuska, Japan zauzele stalna mjesta u Savjetu Lige Naroda (trebale su biti među njima i SAD, ali američki kongres nije ratificirao povelju i SAD su zbog međuratnog izolacionizma ostale van Lige naroda). U sljedećoj metamorfozi ove globalne organizacije supersile su dobile

¹⁹⁵ Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, New York, Vintage books, 1993 str. XIII

¹⁹⁶ Rana, Kishan S. *The Diplomacy of Small States*,

<http://textus.diplomacy.edu/thina/TxGetXdoc.asp?IDconv=3226> pristupljeno 08.06.2014

¹⁹⁷ Keohane, Robert O., “Liliputans dilemma: Small States in International Politics”, *International Organizations*, vol 23, No 2 (spring 1969), 1969., str. 296

pravo veta i stalno mjesto u Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih naroda.

Prije Drugog svjetskog rata male države Lihtenštajn i San Marino su pokušale neuspješno da pristupe kao punopravne članice Ligi naroda. Odbijene su jer je smatrano da nijesu „sposobne da vode spoljnu politiku nezavisnu od njihovih većih susjeda“ ili da su „predale dio atributa suverenosti drugima i da nemaju armiju“.¹⁹⁸ Stoga im je predloženo pridruženo članstvo ili članstvo sa ograničenim učešćem u odlučivanju, što su ove zemlje odbile. Kasnije, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, otpori prijemu malih država u UN su obrazlagani time da male države imaju male kapacitete, pozivajući se na član 4, stav dva, da one ne mogu ispunjavati obaveze proistekle iz člana 2 Povelje UN, posebno stava 5, kojim se države obavezuju da „daju Organizaciji punu pomoć u svakoj akciji koju ona poduzima u skladu s ovom Poveljom i suzdržavaju se od pomaganja države protiv koje Ujedinjeni narodi poduzimaju preventivnu ili prisilnu akciju“. Zbog toga je za male države predloženo da imaju drugačiji status – počev od posmatračkog, članstva bez prava glasa ili biranja na funkcije, kao i različiti oblici pridruženog članstva. Međutim, Pravni savjet UN je došao do zaključka da bi to bilo u suprotnosti sa osnovnim načelom Povelje o suverenosti i jednakosti svih članova (član 2). To je utrlo put članstvu malih država i njihovoj jednakosti prilikom glasanja.¹⁹⁹ Međutim, neutralnost i sposobnost u pitanjima vođenja spoljne politike, pa time i izbora u Savjet bezbjednosti ostaje upitna za pojedine male članice UN, kao, na primjer, za Maršalska ostrva, Mikroneziju i Palau, koje su se obavezale da se uskladaju sa SAD oko svoje spoljne politike; Monako tako ima slične obaveze sa Francuskom, a Andora je trilateralnim ugovorom stvorila slične obaveze sa Francuskom i Španijom. U krajnjoj liniji, može se dovoditi u pitanje i članstvo članica Evropske Unije u Savjetu bezbjednosti koje su uspostavile obavezu i mehanizme koordiniranja svoje spoljne politike.

Zbog procesa dekolonizacije raspadom Britanskog carstva na brojne male države postoji prirodni interes zemalja *Commonwealtha* za sudbinu i stanje malih država, te je njegov Sekretarijat uradio nekoliko studija o stanju i potrebama malih država. Kategorizacija malih država *Commonwealtha* počiva na veličini populacije i industrijskom razvoju i

¹⁹⁸ Thorhallson, Baldur, “Small States in the UN Security Council: Means of Influence?”, *The Hague Journal of Diplomacy* 7 (2012), 2012., str. 144 i Stringer Kevin D., *Honorary Consuls in Small State Diplomacy: Through Liechtenstein’s Lens*, Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’ 2011., str. 4

¹⁹⁹ Ibid. str. 145

stavlja sve države sa manje od 1,5 milion stanovnika u grupu malih država, te drugim riječima u njoj ne postoji kategorija mikro država.²⁰⁰ Svjetska banka primjenjuje ovu kategorizaciju malih država. S druge strane, mnogi se zalažu za uvođenje kategorije mini države ili mikrodržave za koje je granica 300.000 stanovnika, ili „pod–mikrodržava“ sa manje od 100.000 stanovnika.²⁰¹ Ako bi se kao linija podjela između malih i velikih država uzela granica broja stanovnika između 10 do 15 miliona, onda bi u kategoriju velikih država iz Evrope pripadale samo: Ujedinjeno kraljevstvo, Francuska, Italija, Španija, Rumunija i Poljska. Kako kaže *Thorhallsson* „nedostatak konsensusa i saglasnosti u kategorizaciji država unutar i između međunarodnih organizacija i u teoriji međunarodnih odnosa čini još težim da se odredi sposobnost pojedine države da utiče na odluke na osnovu samo kvantitativnih kriterija“.²⁰² U suštini, „relaciona definicija malih država pomjera fokus sa moći koje države posjeduju na to kako tu moć ispoljavaju“.²⁰³ Postavlja se pitanje da li su Singapur sa svojim obimom trgovine, Monako sa pomorskom industrijom, Katar i Abu Dabi obimom avio prometa ili Island sa obimom ribarenja, zaista mikrodržave. Kako primjećuje *Marshall Singer* moć je relaciona stvar i u „svakoj formuli moći brojevi nijesu značajni. S druge strane organizirani brojevi konstituiraju glavnu komponentu moći“.²⁰⁴ Ključ uspješnosti malih država je u sposobnosti njihove državne organizacije da odgovori izazovima koji stoje pred njima.

Jednakopravnost svih država i pravo svake od njih na samo jedan glas prilikom donošenja odluka u UN je doprinio izlasku malih država na međunarodnu scenu. To je pridonijelo uticaju malih država koje su se počele udruživati kroz razne vidove da bi proširile domen svoga uticaja: putem Pokreta nesvrstanosti, ili Grupe 77. Vrlo često je ovo udruživanje za cilj imalo zahtjeve za promjenom međunarodnog ekonomskog sistema uspostavljenog *Bretonvudskim sporazumima* (Svjetska banka, MMF) i uspostavu pravednije međunarodne ekonomske razmjene.²⁰⁵

²⁰⁰ Commonwealth Advisory Group, *A Future for Small States: Overcoming Vulnerability* (Commonwealth Secretariat: London, 1997) str. 8-9

²⁰¹ Plischke, Elmer, *Microstates in World Affairs: Policy Problems and Options* (American Enterprise Institute for Policy Research), Washington, 1977., str. III

²⁰² Thorhallsson, Baldur, *Small States in the UN Security Council: Means of Influence*, str. 136

²⁰³ Ibid. str. 139

²⁰⁴ Singer, Marshall R., *Weak States in a World of Power: The Dynamics of International Relationships*, The Free Press, New York, Collier –Macmillan limited New York, 1972 „str. 73

²⁰⁵ Ulrichsen, Dr Kristian Coates, *Small States with a Big Role: Qatar and the United Arab Emirates in the Wake of the Arab Spring*, HH Sheikh Nasser al-Mohammad al-Sabah Publication Series no3, October 2012, str. 8

U sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, Singapur je 1992. godine uspostavio neformalnu grupu malih država na neideološkoj i negeografskoj osnovi - Forum Malih država (*Forum of Small States* - FOSS) koja sada broji 105 država i susrijeće se pet puta godišnje da bi raspravljala o zajedničkim pitanjima. Kriterij prijema je da država ima manje od 10 miliona stanovnika. Kao vid odgovora na susrete G7 (grupe 7 najrazvijenih zemalja) sa idejom da utiče na njihove stavove, Singapur je, takođe, podstakao formiranje Grupe za globalnu vladavinu (*Global Governance Group*) koja se sastoji od 30 malih i srednjih zemalja. Uz ovo, postoje Zajednica malih ostrvskih država (*Alliance of Small Island States* - AOSIS) i Malih Ostrvskih država u razvoju (*Small Island Developing States* - SIDS).

Iako udruživanje malih država povećava održivost malih država pogotovu ako su članice Ujedinjenih nacija u situacijama kada je Savjet Bezbjednosti blokiran zbog različitih interesa supersile, sistem kolektivne bezbjednosti im ne obezbjeđuje dovoljnu zaštitu. Tako na primjer, UN nijesu nikada poduzele nikakvu akciju protiv aneksije baltičkih država Sovjetskom Savezu tokom Drugog svjetskog rata, Tibeta Kini, Goa i Sikima Indiji, a reakcije povodom marokanske aneksije Španske Sahare bile su mlake, dok su u slučaju Timora tek poslije godina nasilja od strane Indonezije preduzele vodeću ulogu u obezbjeđenju demokratičnosti procesa koji je doveo do osamostaljenja Istočnog Timora.

Formalna jednakopravnost država kao subjekata međunarodnih odnosa garantirana dokumentima Ujedinjenih nacija je jedan od snažnih elemenata zaštite malih država u toj mjeri da se velike države zbog njihove jednakopravnosti i brojnosti prilikom glasanja žale na ovu „tiraniju malih“. Vrlo često zbog ovoga pravi forumi za donošenje odluka pogotovu oni koji se tiču međunarodne ekonomije i međunarodnog finansijskog sistema, nijesu oni gdje su mali prisutni, nego ekskluzivni forumi velikih poput G7, G8 ili G20.

Jedna od prvih pobjeda koju je novouspostavljeni sistem UN donio malim državama bila je odluka Međunarodnog suda pravde, kao specijaliziranog organa UN za sukobe među državama, 1951. godine u britansko-norveškom sporu oko ribarenja. Sud je faktički presudio na stranu manje Norveške, poslije čega je maleni Island „brzo uvidio kuda vode trendovi koji se tiču suverenosti“ i proširio svoju ribarsku zonu sa četiri na dvanaest milja a u sljedećih četvrt vijeka „ova najmanja od malih država“ je agresivno i postupno proširila

zonu ribarenja na 200 milja.²⁰⁶

Čak i u okviru Savjeta bezbjednosti, gdje velike sile imaju pravo veta, i zbog posebnih odgovornosti za svjetski mir stalnim prisustvom, male države kao nestalne članice Savjeta bezbjednosti uspijevaju da izgrade svoj uticaj i prepoznatljivost. To im omogućava član 35 Povelje Ujedinjenih nacija kojom svaka država članica „može da skrene pažnju Savjetu bezbjednosti ili Generalnoj skupštini na svaki spor ili svaku situaciju čija je priroda izložena u članu 34 povelje „koja može dovesti do međunarodnog trvenja ili da se pretvori u spor, kako bi utvrdio da li produžavanje spora ili situacije može da dovede u opasnost održanje međunarodnog mira i bezbednosti“ (član 34). Uticaj nestalnih članica Savjeta bezbjednosti se odvija kroz skupljanje informacija, izradu nacrti i predlaganje rezolucija posebice ako se nalaze u ulozi zemlje koja predsjedava sjednicama Savjeta.

Preduslovi njihove uspješnosti u Savjetu bezbjednosti su znanje i inicijativa, administrativna kompetentnost zasnovana na maloj efikasnoj birokratiji, sposobnost stvaranja koalicija i predvođenja, i diplomatsko umijeće. Uz ovo „imidž država i njihova reputacija kao preduzetnika normi (*sposobnost da zagovaraju i predlažu nove pravna rješenja* NČ) i njihova primijećena neutralnost su važni izvori uspjeha“.²⁰⁷ Zanimljiv je slučaj Lihtenštajna koji je 2000. godine stvorio na Princstonskom Univerzitetu Institut za samoopredjeljenje (*Liechtenstain Institute on Self - Determination at Princeton University*) koji se bavi podučavanjem, istraživanjem i publikacijama pitanja koja proizilaze iz principa samoopredjeljnja, a koja se tiču države, samouprave i suvereniteta i diplomatije i koji je vezan za misiju Lihtenštajna pri UN iz koga ova crpi znanje i ekspertizu što sve pridonosi brojnim inicijativama ove zemlje u UN i, konsenkventno, njenom međunarodnom identitetu i reputaciji.²⁰⁸ Čak i u slučajevima gdje nema adekvatno znanje međunarodnih odnosa, članstvo u SB je plodonosno za male članice, jer ih tjera na inicijativu i na traženje savjeta od prijatelja i od susjeda.

U međunarodnim odnosima koji sve manje počivaju na odnosima moći i politike sile i koji imaju sve manje odlike anarhičnog društva koje karakterizira odsustvo krajnjeg suverena i

²⁰⁶ Corgan, Michael, *Small States Diplomacy*, <http://www.e-ir.info/2008/08/12/small-state-diplomacy/> pristupljeno 08.06.2014

²⁰⁷ Thorhallson, Baldur, *Small States in the UN Security Council*, str. 135 i 140

²⁰⁸ Stringer, Kevin D., *Sovereign Lichtenstein: The Soft Power Power Projection of a Very Small State*, University of Island, Centre for Small Institute of International Affairs, 2013., str. 34

gdje se međunarodni poredak uspostavlja sve više dogovorom, veze „zajedničkih vrijednosti, istorija, trgovina i regiona“ spajaju države.²⁰⁹ U takvom pomirljivom okruženju gdje je agresija zabranjena, pruža se veće polje aktivnosti za male države i za njihovo samodokazivanje i izgradnju sopstvenog identiteta. Postoji svega jedna članica koja nema stalnu misiju u sjedištu UN: Kiribati. Skandinavske države koje spadaju u red malih država grade svoj uticaj u svijetu kroz građenje pozitivne slike o njima i na ovoj „mekoj moći“ grade svoju spoljnu politiku.²¹⁰

Zbog svega ovoga za male države ključni način ispoljavanja sebe, svoje državne volje u međunarodnom sistemu je tzv meka moć - *soft power*. Prema *Josephu Nyeu*, koji je uveo taj koncept u teoriju međunarodnih odnosa,²¹¹ to je sposobnost država da natjeraju druge države da urade ono što hoćete bez prisile ili protiv-nadoknade, dok je tvrda moć (*hard power*) sposobnost da natjerate druge da urade ono što i ne bi htjele. *Hard power* ostvaruje preferirani ishod obično silom i prijetnjama, a *soft power* na iznijansirani način, diplomatskim umijećem, vještinom ubjeđivanja, pozitivnom percepcijom, reputacijom, zajedničkim vrijednostima. Meka moć počiva na kulturi i vrijednostima, kako onoga ko je subjekt, tako i onoga koji je objekt primijenjene moći. Vrlo često objekt i ne zna da je u statusu manipuliranoga učesnika dijaloga gdje i ne znajući ispunjava planove subjekta moći. Glavni mehanizam ispoljavanja i oblikovanja moći je spoljna politika neke zemlje. Meka moć je projiciranje svoga uticaja bez elemenata prisile sve za račun „interesa druge strane“. Propaganda, metodi komuniciranja poruke, prepoznatljivost, brendiranje, nacionalni identitet koji daje kredibilitet poruka, važni su elementi u vođenju sveobuhvatne politike jedne zemlje. U računarskim terminima tvrda moć je *hardware* (aparatura računara) državne politike, a meka *software* (programi računara) koja se oslanja na kvalitete nečije države u koje spada i nacionalni identitet.

Postoje neke karakteristike mikrodržava koje im daju prepoznatljivost mimo njihove veličine. To je, prije svega, otvorenost gdje zbog male ekonomske osnove spoljna trgovina ima veliku ulogu. Druga karakteristika je problem sa limitima u kvalitetu ljudskih resursa i nedostatkom ljudstva za menadžerske pozicije, što se obično rješava stranim osobljem. To

²⁰⁹ Thorhallson, Baldur, *Small States in the UN Security Council* str. 141

²¹⁰ Ibid. str. 143

²¹¹ Nye, Joseph S., „*Soft Power: The Means to Success in World Politics*“, New York, Public Affairs, 2004., str. 11

je slučaj i kod bogatih malih država kao što je Luksemburg. Treća osobina je fleksibilnost i činjenica da je politički sistem robusniji i demokratičniji nego kod velikih država u razvoju.²¹²

1.7.2 Spoljna politika malih država

Postoji brojna literatura o malim i slabim državama nastala u posljednjih nekoliko desetljeća jer kako je napisao *Keohane* ako su Liliputanci mogli vezati Gullivera ili ga natjerati da se za njih bori, onda ih treba isto tako pažljivo proučavati kao i divove.²¹³

Pojedini istraživači navode kao bitne sljedeće osobine spoljne politike malih država: 1. ograničenu interakciju sa drugim državama; 2. visok nivo aktivnosti u međunarodnim organizacijama; 3. visoku podršku međunarodnom pravu; 4. izbjegavanje upotrebe sile kao sredstva za vođenje spoljne politike; 5. spoljnu politiku koja izbjegava sukobe sa velikim silama; 6. spoljnu politiku koja je usmjerena na regionalna pitanja; 7. obrazlaganje svoje politike s moralnog ili normativnog stajališta.²¹⁴ Stoga spoljna politika malih država često ima reaktivni karakter i da se obrazlagati modelom racionalnog ponašanja. Imajući u vidu ograničene resurse, kapacitete i slabosti „diplomacija ostaje glavni, ako ne i jedini instrument državnštva koji im preostaje iako na užem polju pitanja i interesa“.²¹⁵

Ministarstva malih država imaju ograničeno ljudstvo i ograničen broj diplomatskih misija, uz ograničena sredstva za njihovo finansiranje. To ih čini limitiranim u procesu sakupljanja informacija i fokusiranja na širok spektar međunarodnih problema. To je i razlog zašto male države puno polažu na svoje članstvo u međunarodnim organizacijama, prisustvo u međunarodnim forumima ili *ad hoc* međunarodnim konferencijama gdje se njihovi predstavnici u kratkom roku na jednom mjestu mogu susresti sa predstavnicima drugih zemalja i na marginama konferencija raspraviti akutne probleme. Ovo odsustvo sveobuhvatne globalne diplomatske mreže, specijalista za pojedine oblasti međunarodnih

²¹² Ali Naseer, Mohamed, *The Diplomacy of Micro-states*, The Hague, Clingendael Institute, 2002., str.7

²¹³ Keohane, Robert O., “*Liliputans’ Dilemmas: Small States in International Politics*”, *International Organizations*, 23(2), 1969, str. 310

²¹⁴ East, Maurice, “*Size and foreign policy behaviour: A test for two models*”, *Journal of World Politics* Vol 25 no 4, Jul 1973, 556 -576

²¹⁵ Stringer, Kevin D., *Honorary Consuls in Small State Diplomacy: Through Liechtenstein’s Lens*, Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’ 2011., str. 7

odnosa često utiče na ishitrene odluke malih država i sklonost preuzimanju nepotrebnih rizika u međunarodnim odnosima. Male države su hendikepirane u obimu i kvalitetu prikupljanja podataka zbog nedostatka tehnologije te „krajnje limitirane u broju i širini međunarodnih problema koje mogu da prate“.²¹⁶ Ovim faktorima bi se lako moglo objasniti svojeglavo, kočoperno, riskantno ponašanje kralja Nikole tokom Balkanskih ratova i krize koju je izazvao zauzimanjem Skadra u Balkanskim ratovima koja je dovela do međunarodnih sankcija, pomorske blokade, izolacije Crne Gore i kasnijeg nedostatka kredibiliteta tokom Prvog svjetskog rata. Naime, Crna Gora tada nije imala diplomatska predstavništva ili veleposlanike ni u Londonu, ni u Beču, ni u Rusiji, tim silama koje su uveliko oblikovale krajnje rezultate balkanskih sukoba. Ruski ministar *Sazonov* je za diplomatski metod kralja Nikole sarkastično prokomentirao da je sklon da zapali požar svetskog rata da bi na njemu ispekao kajganu“.²¹⁷

Veoma male evropske države kao što su Andora, Monako, Lihtenštajn održavaju samo minimum diplomatskih misija i to samo u zemljama sa kojima se graniče. Andora ima predstavništva u Francuskoj i Španiji, Lihtenštajn u Austriji i Švajcarskoj, Monako u Francuskoj. One obično sa susjedima sklapaju aranžmane u pogledu konzularnog i diplomatskog predstavljanja. Imajući u vidu drugačiji kontekst i evropske pretenzije ovo nijesu bile opcije za Maltu, Kipar, Luksemburg ili Island.

Zbog velikih troškova male države obično pribjegavaju rješenjima da: 1. akreditiraju rezidentnog ambasadora simultano u nekoliko susjednih zemalja (tako je ambasador Crne Gore u SAD akreditiran i u Kanadi); 2. da ambasadora pri međunarodnoj organizaciji akreditiraju u zemlji gdje je sjedište te međunarodne organizacije (slučaj Crne Gore u Austriji); 3. da akreditira nerezidentnog ambasadora koji vodi poslove prema zemlji prijema iz sopstvene zemlje, putujući u zemlju primateljicu nekoliko puta godišnje (Crna Gora primjenjuje ovaj metod, ali ima simboličnu vrijednost. Više služi za zadovoljavanje karijernih ambicija diplomata željnih titule, nego što metod ostvaraje stvarnu ulogu²¹⁸); 4. pojedine zemlje upotrebljavaju kvazi-diplomatske misije, gdje turistička predstavništva ili privredna predstavništva preuzimaju diplomatsku ulogu (Crna Gora je prošla ovu fazu

²¹⁶ East, Maurice A., “Foreign Policy-Making in Small States: Some Theoretic Observations Based on a Study of the Uganda Ministry of Foreign Affairs”, *Policy Sciences* 4-1973 str. 492

²¹⁷ Potemkin, V.P. (ur.), *Istorija Diplomacije: Diplomacija novog doba (1872-1919)*, sveska druga, Beograd, Arhiv za pravne i društvene nauke 1949 str. 201

²¹⁸ Intervju sa karijernim crnogorskim ambasadorom

tokom diplomatske borbe za svoje pravo na samoopredjeljenje. U tom periodu imala je privredna predstavništva u Londonu, Rimu, Briselu i SAD. Sličan je bio slučaj sa Hrvatskom koja je u Londonu upotrebljavala predstavništvo naftne kompanije Ina); 5. slanje ambasadora koji bi funkcionirao u zajedničkom diplomatskom predstavništvu sa drugom zemljom gdje bi se dijelila zajednička infrastruktura (lokalno osoblje, zgrada ambasada. Tako je Danska odaslala ambasadora u Etiopiji i pri Afričkoj uniji da radi u okviru švedske ambasade sam sa kompjuterom bez ikakvog dodatnog osoblja);²¹⁹ 6. uspostavljanje mreže honorarnih konzula. Ovoj metodi male države sve češće pribjegavaju i njihova upotreba „nadilazi ograničenja sa kojima su male države suočene u međunarodnim odnosima“.²²⁰ Pogotovu imajući u vidu da se za honorarne konzule biraju uspješni pojedinci, poput bogatih biznismena koji već imaju svoje etablirano mjesto u društvu i kojima nije važno to što im država akreditacije plaća samo osnovne troškove vezane za njihovu funkciju i koji to rade prevashodno zbog počasti i prestiža. Fleksibilno tumačenje člana 5 Ženevske konvencije o konzularnim odnosima, kada se on konkretno primjenjuje, kroz bilateralne konzularne konvencije omogućava malim zemljama da tradicionalnim konzularnim funkcijama pridodaju i nove, koje proširuju nadležnosti honorarnih konzula. Lihtenštajn ima ovakav pristup.²²¹ Uz ovo, honorarni konzuli potpomažu promociji države šiljateljice, njenom imidžu, prepoznatljivosti, prisutnosti i brendiranju. Sem klasičnih funkcija konzularne zaštite, počasni konzuli imaju važnu ulogu u uspostavljanju kontakata sa preduzetničkom i akademskom zajednicom.

Male države preferiraju multilateralnu diplomatiju jer putem svojih misija u međunarodnim organizacijama mogu da obavljaju bilateralne poslove vezane za pojedine zemlje koje su takođe članice tih organizacije.²²² Tako je, na primjer, Crna Gora putem svoje misije u UN obezbijedila niz bilateralnih priznanja drugih država koje se ne nalaze u fokusu crnogorske spoljne politike i koje su van njenog uobičajenog međunarodnog doticaja. U slučaju predsjedavanja nekom međunarodnom organizacijom mala država obično upotrebljava tu funkciju da obuči svoje osoblje, kao što je to nedavno uradila Srbija kada je njen predstavnik 2013. predsjedavao Generalnom Skupštinom UN-a, ili

²¹⁹ Rana, Kishan S. *The Diplomacy of Small States*,

<http://textus.diplomacy.edu/thina/TxGetXdoc.asp?IDconv=3226> pristupljeno 08.06.2014

²²⁰ Stringer, Kevin D., *Honorary Consuls in Small State Diplomacy: Through Liechtenstein's lens*, Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', str. 4-11

²²¹ Ibid. str. 32

²²² Ibid. str. 9

upotrebljava Sekretarijat Međunarodne organizacije oslanjajući se na ekspertizu njegovih međunarodnih službenika.

Oslanjanje na diplomate, povjerljive službenike vlasti gdje je lojalnost i povjerljivost ključna u njihovom odabiru u stranom okruženju koje često zna da bude i neprijateljsko, njihov kolektivni identitet im je utočište koje im omogućava da obavljaju svoj posao. Taj osjećaj ličnog identiteta proistekao iz prestiža, oportunističkih ili karijernih pobuda ili samo rodoljublja, zna da bude pomućen i drugim fenomenom: fenomenom cehovske solidarnosti koji ga narušava i ponekad može da bude prepreka u obavljanju posla. *Harold Nicolson* je primijetio da već od početka 18. vijeka postoji težnja među diplomatama „koji se znaju godinama, koji su već služili u nekoj zemlji zajedno u mladim danima... da razvijaju korporativni identitet nezavisno od njihovog nacionalnog identiteta” kao i da je ova vrsta “profesionalnog slobodnog zidarstva...od velike koristi za pregovore”.²²³

1.8 Javna diplomatija

Kao što pojedinac svoj identitet konstruira zavisno od pripadnosti socijalnoj grupi kojoj pripada (počev od stila govora i načina oblačenja do načina razmišljanja i usvojenog sistema vrijednosti), tako i države svoj identitet oblikuju zavisno od međunarodnog konteksta, savezništva i međunarodnih organizacija kojima pripadaju i kojima pridaju najveći značaj.

U prikrivenom imperijalističkom maniru postoji tendencija da se identitet tumači shodno stepenu političkog, ekonomskog i društvenog razvoja, gdje se kao mjerilo ili model uzimaju najrazvijenije zemlje kao etalon poželjnog identiteta.

Jedan od problema malih država je kako da se otresu stereotipa kojim su podložni izrugivanju i koji kod njih stvaraju osjećaj inferiornosti. Tako, na primjer, u svojim turističkim biltenima kojim hoće da predstavi vojvodstvo kao „srce Evrope“, Luksemburg želi da se otrese stereotipa „operetske države”.²²⁴ Za već pomenutog *Harolda Nicolsona*

²²³ Nicolson, Harold, *The Evolution of Diplomatic Method: Being the Chichele Lectures delivered at the University of Oxford in November 1953*, London, Constable, 1954., str. 75

²²⁴ Wilhelm, Amann; Viviane Bourg; Paul Dell; Fabienne Lenz, “Images and Identities” u: IPSE - Identités

crnogorski kralj Nikola je jedan od evropskih „seljačkih kraljeva“, dok je za neke druge srpska dinastija „svinjarska“ zbog izvoza svinja u Austriju. *Franz Lehar* je komponovao operetu „Vesela udovica“, po kojoj je snimljen film zbog kojeg je kraljev sin, princ Danilo, dobio odštetu zbog izrugivanja pred pariskim sudom.²²⁵

Međutim, stereotipi takode malim državama obezbjeđuju i prepoznatljivost i identitet. To je ona medalja, 'Orderi di Danilo', kojom se Veliki Getsbi „saosjećajući sa hrabrom borbom crnogorskog naroda“ i „osmjehom koji odražava burnu istoriju Crne Gore“ hvali sagovorniku da ga je čak i ta „mala Crna Gora na Jadranskom moru“ odlikovala i to je za razliku od ostalih na tako pompeznom Getsbiju „stvar koja je djelovala autentično“.²²⁶ Kralj Nikola je pokušavao da velikim brojem odlikovanja u zadnjim danima svoje vladavine, izrazi zahvalnost i pridobije ugledne pojedince koji bi lobirali za izgubljeno međunarodno priznanje. Tako, na primjer, pojedinci koji su bili u humanitarnim misijama u Crnoj Gori poslije 1919. su istovremeno dobijali medalje i srpske i crnogorske vlade iako su one bile u sukobu.²²⁷

Efektivna javna diplomatija uključuje aktivnosti informisanja, obrazovanja i kulture da bi se kroz nju posredno uticalo na strano javno mnjenje, spoljnopolitičke odlučioce, tj. vladu države prema kojoj je javna diplomatija usmjerena. U slučaju da javna diplomatija nema fokus, onda je ona najprije usmjerena na širenje pozitivne slike i oblikovanje percepcije svoje zemlje. Klasična diplomatija uključuje odnose između predstavnika vlada, dok ostali oblici diplomatije šire to polje učesnika ali i javnosti kojoj se obraćuju.

Kulturna diplomatija je po *Miltonu Cummingsu* „razmjena ideja, informacija, umjetnosti i drugih aspekata kulture među državama i njihovim narodima u namjeri da se ojača

Politiques Sociétés Espaces (ur.), *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, Bielfeld, Transcript Verlag, 2011., str. 169

²²⁵ Nepoznati autor, ““Merry Widdow” film: Prince Danilo of Montenegro Wins Action”, *The Scotsman*, 20.03.1930, str. 14

²²⁶ Fitzgerald, Francis Scott, *Great Gatsby*, New York, Collier books / Macmillan publishing company, 1992., str. 67-68

²²⁷ Vođa humanitarne misije Američkog Crvenog Krsta u Crnoj Gori dobio je odlikovanje i crnogorske vlade i vlade SHS. Fairclough, Rushton H., *Warming both hands: the autobiography of Henry Rushton Fairclough, including his experiences under the American Red Cross in Switzerland and Montenegro*, Stanford University, Oxford, Stanford University Press/Oxford University Press, 1941., str. 420

međusobno razumijevanje“.²²⁸ Svaka razmjena između naroda je dio kulturne diplomatije i ona podrazumijeva saradnju u oblasti literature, umjetnosti, folkloru, muzike, sporta, raznih susreta i manifestacija. Da bi bila uspješna, da bi polučila rezultate kulturna diplomatija mora biti dugoročno koncipirana.

Tako je za *Simona* kulturna diplomatija “upotreba kulture države radi podrške spoljnopolitičkim ciljevima jedne zemlje”. Učinkovitost podrške diplomatiji se ogleda u tome što može kod strane javnosti prevazići usađenu sumnju prema službenim prezentacijama zemlje prema kojima se uvijek ima zazor kao prema službenoj propagandi i poruci dati novi kredibilitet, notu i sadržinu. Na nacionalnom nivou, kulturna diplomatija potpomaže socijalnoj koheziji, posebno kada se obraća ili služi manjinama bilo svoje zemlje ili zemlje prema kojoj je usmjerna.²²⁹ Tako je 2014. stalna misija Crna Gore u Ženevi pri UN zajedno sa misijom Albanije organizirala foto izložbu koja je sadržala 30 odabranih fotografija iz perioda 1850-1950, iz bogate kolekcije fotografa *Marubi* (ukupno tri generacije – *Pietro, Kel i Gega Marubi*): “Evropski korijeni: Razmišljajući o našim tradicijama– razmišljamo o sebi (“*Reflecting our traditions, reflecting ourselves*”). Izložba je bila zajednički projekat Skadra i Ulcinja pod okriljem Savjeta Evrope koji je imao ideju da se „promoviraju istorijske, socijalne i kulturne vrijednosti oba grada kao izraz kulturnih različitosti i evropskog identiteta“. Izabrane stare fotografije predstavljaju različite etničke i religijske grupe u narodnim nošnjama u drugoj polovini 19. vijeka. *Marubijevi* su italijanskog porijekla i stekli su slavu fotografišući po Albaniji i Crnoj Gori, dok im je studio bio u Skadru.

Pogotovu je bitno predstavljanje malih država u svjetskim centrima gdje se odluke donose. Tako se u Vašingtonu redovito na godišnjem nivou održavaju susreti „*Čitanja poezije iz malih država*“ (*Small nations poetry reading*) na kojima se ambasadori iz nekoliko malih zemalja redovito okupljaju (Austrija, Bahrein, Bugarska, Kipar, Island, Lihtenštajn, Luksemburg, Malta, Monako i Slovenija) na *Katzen centru* Američkog Univerziteta u Vašingtonu i čitaju pjesme na engleskom i jezicima njihovih zemalja u cilju predstavljanja

²²⁸ Cummings, Milton C., Jr. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*, Washington, D.C., Center for Arts and Culture, 2003., str. 1

²²⁹ Mark, Simon, *A Greater Role for Cultural Diplomacy*, Discussion Papers in Diplomacy, Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’, 2009., str. 1

identiteta. Pjesme su obično tematski izabrane.²³⁰

U analizi dometa javne diplomatije treba kako Hill naznačava imati u vidu da „efektivna spoljna politika počiva na zajedničkom osjećanju nacionalnog jedinstva, „mjestu u svijetu“ nacije države, njenih prijatelja i neprijatelja, njenim interesima i težnjama. Ove bazične pretpostavke su utkane u nacionalnu istoriju i mit i sporo se mijenjaju vremenom kako ih politički lideri ponovo tumače i kako ih spoljni i unutrašnji razvoj preoblikuje“.²³¹

1.8.1 Brendiranje malih država

Brend nacionalne države je koncept preuzet iz poslovnog svijeta i može se definirati kao “totalna suma svih percepcija nacije koje imaju učesnici u spoljnopolitičkom životu (*stakeholders*) i koji može sadržati neke od sljedećih elemenata: narod, mjesto, kulturu/jezik, istoriju, ishranu, modu, popularne ličnosti i globalne brendove“.²³²

Jan Mellisen kaže da se brendiranje upotrebljava za zemlje slabog imidža ili loše reputacije tzv. nevidljive zemlje „i ključno je zbog projiciranja i artikulacije identiteta“.²³³

Iako za razliku od proizvoda „država se ne može prodati“, s njenim identitetom se može u međunarodnim odnosima upravljati i primjenjivati komercijalne i marketinške strategije i tehnike radi privlačenja turista ili stranih investicija.²³⁴ Po *Anholtu* „brendiranje“ je „proces dizajniranja, planiranja i komuniciranja imena i identiteta, u svrhu izgradnje ili upravljanja ugledom“.²³⁵ Njime se ima za cilj „1. jasniji, domaći dogovor o nacionalnom identitetu i društvenim ciljevima; 2. klimu u kojoj se inovativnost nagrađuje i prakticira; 3. učinkovitije licitiranje za međunarodna događanja; 4. učinkovitiju promociju ulaganja; 5.

²³⁰http://washington.veleposlanistvo.si/index.php?id=814&L=1&tx_ttnews%5Bpointer%5D=4&tx_ttnews%5Btt_news%5D=17852&tx_ttnews%5BbackPid%5D=813&cHash=8b87425320a27d9149a692d213818ea8 i <https://american.edu/cas/katzen/calendar/index.cfm?id=2621750>

²³¹ Hill, C.; Wallace, W., „Introduction: actors and actions“ u Hill C. (ur.), *The Actors in Europe's Foreign Policy*. London: Routledge, 1996., str. 8

²³²Stringer, Kevin D., *Sovereign Lichtenstein*, str 26

²³³Mellissen, Jan (ur.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, Basinstoke and New York, Palgrave Macmillan, 2005., str. 20

²³⁴ Skoko, Božo, *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom*, Zagreb, Matica Hrvatska, 2009., str. 131

²³⁵Anholt, Simon, *Competitive Identity*, Palgrave Macmillan, 2007. str. 4, nav. prema: Božo Skoko, *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009., str. 129

učinkovitiju promociju turističkih i poslovnih putovanja; 6. zdraviji „činak zemlje podrijetla“ za izvoznike roba i usluga; 7. bolji i opsežniji profil u međunarodnim medijima; 8. jednostavniji pristup regionalnim i globalnim tijelima i udrugama; 9. produktivnije kulturne odnose s drugim državama i regijama“.²³⁶

Kao mala država Lihtenštajn je pribjegao strategiji brendiranja kada je bilo potrebno da se od siromašne agrarne zemlje privuku investicije, pa onda da se odbrani od optužbi da je lokacija za pranje novca. Negativni imidž u inostranstvu vezan za pranje novca, kao i to da je poresko utočište za one koji ga izbjegavaju, posebno u Njemačkoj i SAD, natjerao je da primijeni niz mjera usmjerenih na promjenu slike o zemlji. Donešeni su propisi vezani za sprječavanje pranja novaca, a onda je u privatno-javnoj inicijativi 2002. osnovana fondacija „*Image Lichtenstein*“, koja se pozabavila reputacijom zemlje; počelo se sa analiziranjem imidža zemlje u stranim časopisima.²³⁷ Poslije analiza prednosti i mana u percepciji zemlje ovo malo knjaževstvo je usvojilo strategiju koja počiva na isticanju geografskih prednosti i prednosti poslovnog okruženja koje nudi. Zemlja je usvojila koherentnu strategiju komuniciranja poruka baziranu na osnovnim vrijednostima zemlje, novi logo, materijal za sve službene publikacija i slogan: '*Lihtenštajn-globalno selo*'. Takođe je povećala broj ambasada sa dvije na osam, redizajnirala *web site* i angažovala međunarodne agencije i konsultante. Cilj je bio da se zemlja međunarodno repositionira i to je počivalo na pet suštinskih poruka – radi se o umreženoj maloj zemlji otvorenoj prema svijetu, uspješnom finansijskom centru, visokorazvijenoj industrijskoj lokaciji, zemlji sa raznolikim kulturnim životom, prijatnom mjestu za odmor i rekreaciju. Sve ove karakteristike su ugrađene u krunu – simbol nacionalnog brenda Lihtenštajna kao stare prinčevske monarhije. Ovo brendiranje zemlje uz primijenjene metode oglašavanja i marketinga postalo je osnovno spoljnopoličko oruđe zemlje.²³⁸ Uz brendiranje primijenjene su klasične tehnike javne diplomatije, kao i povećanje uticaja zemlje putem imenovanja počasnih konzula.

Zanimljivo je da je „formulacija identiteta Lihtenštajna i njegovog imidža bazirana na inputima konsultanata i spoljnog tržišta“,²³⁹ što nije uvijek slučaj, ali ovoga puta se radilo

²³⁶ Anholt, Simon, *Competitive Identity*, Palgrave Macmillan, 2007., str. 29, nav.prema: Božo Skoko, *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009., str. 134

²³⁷ Stringer, Kevin D., *Sovereign Lichtenstein: The soft Power Power Projection of a Very Small State*, Centre for Small Institute of International Affairs, University of Island, 2013., str. 28

²³⁸ Ibid. str. 29-30

²³⁹ Ibid. str. 31

o usko povezanim interesima knjaževske kuće i same države. S druge strane, i u slučaju Lihtenštajna postoje unutrašnjopolitička ograničenja, jer legislativni prerogativi monarha i njegovo *pravo veta*, kojih se ne želi odreći nad odlukama donešenim referendumom, predstavljaju za zemlju problem – mogu stvoriti sliku Lihtenštajna kao apsolutističke monarhije sklone konzervativnoj politici. Ovo je postao problem kada se princ *Alois* zalagao za dalju zabranu abortusa u ovoj dominantno katoličkoj zemlji i pozvao se na svoje *pravo veta* za slučaj da referendum o abortusu održan septembra 2011. dobije većinu. To je rezultiralo negativnim prijemom Lihtenštajna u inostranim medijima. Referendum o abortusu nije prošao.²⁴⁰

Ukratko, nacionalni brend države mora odražavati njene vrijednosti da bi bio kredibilan, jer je „poznato da je najbolji preduvjet promocije identiteta, samo življenje tog identiteta“.²⁴¹

Oduvijek su postojali branitelji malih država, koji su u njima vidjeli spas za globalne probleme i budućnost čovječanstva, jer po međunarodnim indeksima blagostanja (*Happy Planet Index, Human Development Index*) imaju dobar rejting. Male države su mali socioekonomski sistemi uspostavljeni na ograničenoj teritoriji gdje je lakše dijeliti i stvarati dobra i zajednički identitet i kolektivno i pojedinično ulaziti u ličnu i institucionalnu interakciju. One nude više jednakosti i respekta za prirodnu okolinu i ljudska prava. Zbog toga su one „krajnje demokratske“ i uključuju širok spektar „formalnih političkih struktura“ od „monarhija do federacija“. U njima ima manje vidljivog siromaštva, socijalne razlike su manje a raspodjela bogatstva pravednija.²⁴²

Za *Johna Bodleya* nije problem čovječanstva kako da raste velika ekonomija. „Pravi problem je kako da se kontroliraju „najagresivniji“, "nezajazljivi pojedinci“, “oni koji promoviraju rast usmjeren na elite na način da koristi odlaze njima na račun svih ostalih“.²⁴³ Zbog toga je za njega rješenje u malim državama manjim od 10 miliona stanovnika koje se drže principa konsenzusa, supsidijarnosti (gdje se odlučivanje o

²⁴⁰ Ibid. str. 32

²⁴¹ Božo, Skoko, *Država kao brend*, str. 25

²⁴² Bodley, John H., *Cultural Antropology: Tribes, States and the Global System*, peto izdanje, Lanham/ New York/Toronto/Plymouth, Altamira press, 2011., str. 513-538

²⁴³ Bodley, John H., *Small Nation Solution: How the World's Smallest Nations Can Solve the World's Biggest Problems*, Lanham/New York/ Toronto/ Plymouth, Altamira press, str. 13-14

zajedničkim pitanjima vrši na najnižoj mogućoj stepenici društvene organizacije, dok centralna vlast ima ulogu samo nadopune političkog odlučivanja na lokalnom nivou), i heterogenosti.

S druge strane, ima i suprotnih viđenja od *Bodleyjevih*, poput *Ann Hironakae* koja optužuje slabe države da su krive za produžene unutrašnje oružane konflikte. Ona smatra da građanski ratovi nastali na „identitetskim osnovama“ nijesu drugačiji od drugih tipova građanskih ratova, nego su samo „jedna varijanta rata“ u slaboj državi.²⁴⁴

1.8.2 Pozitivni i negativni mit o malim državama

Postoje dva mita o malim državama: Prvi – *negativni* – o njima kao o klaustrofobičnom zatvoru koji drži u stisci i ljude i misao, objektima poigravanja supersila koje se u strahu ne opredjeljuju između dobra i zla, uvijek željne da ostanu neutralne, na margini dešavanja, one su mjesto represije koje ne nudi ni „osjećaj slobode ni inspiraciju“. I drugi – „kontramit“ – skovan po *Schumpeterovoj* uzrečici da je „malo lijepo“ (*small is beautiful*), o sposobnoj i vještoj, žilavoj, okretnoj zajednici koja rađa Perikle i Sokrate (Atina), Leonarde i Mikelandele (Firenca), Goethee i Schillere (*Weimar*)...²⁴⁵ U situaciji gdje su male države više pravilo nego izuzetak, u izmijenjenim okolnostima koje nudi međunarodno pravo, oba mita gube na značaju jer ne odražavaju realnost, mada njihova simbolična uloga u izgradnji identiteta opstaje.

Vidjeli smo kako su prošli Meljani u opštem sukobu, zbog toga u slučaju ugroženosti jedini mogući odgovor malih država je asimetričan. Karakteristični su primjeri Malte i Islanda u sukobu sa svojim premoćnim protivnikom. Tako je, na primjer, Malta 1971-1972. svoje glavom diplomatijom (*maverick diplomacy*) uspjela da poveća britansku pomoć za tri puta prijetnjama da će otkazati prisustvo britanskim bazama i prepustiti ih Sovjetima. To je uspjela, iako je malteški premijer *Doug Mintoff* imao parlamentarnu većinu od samo jednog poslanika. Drugi primjer je Island koji je, takođe, uspio da izbori ishod sa Velikom

²⁴⁴ Hironaka, Ann, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*, Cambridge/London, Harvard University Press, 2009., str. 31

²⁴⁵ Thurer, Daniel, „The Perception of Small States: Myth and Reality“ u: Laurent Goetschel *Small States Inside and Outside The European Union; Interests and Policies*, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 1998., str. 33-36

Britanijom kada je proširio svoje teritorijalne vode za ribarenje sa 15 na 50 milja i odbio da prizna nadležnost Međunarodnog suda pravde u ovom pitanju. Kao kontramjeru, Britanija je uputila vojne brodove, a Island uzvratio slanjem obalne straže naoružanom sa opremom za kidanje ribarskih mreža. Konfrontacija je probudila nacionalni duh kod Islandana, a proizvela simpatiju zapadnog javnog mnjenja i zemalja u razvoju sa malom zemljom koja se borila za „ekonomski opstanak protiv velikih sila čiji je jedini cilj bio da pruže lakome ruke na ekonomske resurse Islanda“.²⁴⁶

S druge strane, velika sila ako nije suočena sa otporom drugog velikoga rivala i nema otpor sopstvenog javnoga mnjenja može da pokazuje prilično bezobziran stav u ostvarivanju onoga što hoće. Pri tome ne mora da se poziva na pravo, ni da daje razloge zašto nešto hoće. Jasna sila i neodređeni razlozi su dovoljni. Primjer je Kina i njene pretenzije na Južnokinesko more, gdje su joj oponenti mnogo manje priobalne države ASEAN-a (Brunej, Kambodža, Indonezija, Laos, Singapur, Malezija, Mianmar, Vijetnam, Tajland, Filipini) koje bi zajedničkom akcijom htjele da se odupru kineskom ekspanzionizmu. Suštinu problema je iskazao kineski ministar inostranih poslova koji je izjavio „Kina je velika zemlja, dok su ostale zemlje male zemlje i to je činjenica“. Opcije izbora za male države nijesu velike. Filipini su tužili Kinu kod međunarodnog suda zbog kršenja prava mora, ali i u slučaju da dobiju spor sud nema moći da sprovede odluku nad super silom; „moralna pobjeda“ će Kinu učiniti još više neprijateljski nastrojenom, regionalno ujedinjavanje kroz ASEAN je ugroženo međusobnim zađevicama oko preklapajućih teritorijalnih videnja, a sklapanje alijansi sa drugim velikim silama (kao između Filipina i SAD-a i pojačana saradnja Vijetnama i SAD-a) ne nudi garancije u ovom sporu. Jedina preostala nada za Vijetnam i druge male zemlje u sukobu sa Kinom su međunarodno javno mnjenje, te da zbog njega Kina počne da se samobuzdava. Kako svi ovi sukobi ne utiču na kinesku ekonomiju ne vidi se zašto bi to Kina i činila. Izjava filipinskog predsjednika *Aquino* da „oni (Kinezi) imaju 1,3 milijarde ljudi a mi 98 miliona“ ne kazuje samo razliku o broju stanovnika, nego svijest o svojoj veličini i svom identitetu.²⁴⁷

I danas kada su principi teritorijalnog integriteta država ugrađeni u osnove međunarodnog prava, pravo i moralnost ne pomaže pred premoćnom silom velikih. Osvrćući se na

²⁴⁶ Baldacchino, Godfrey, “Thucydides or Kissinger? A Critical Review of Smaller State Diplomacy” u: Cooper Andrew F., Shaw Timothy M. (ur.) *The Diplomacy of Small States: Between Vulnerability*, str. 55

²⁴⁷ Banyan, „Force majeure“, *The Economist*, 24.05.2014, str. 38

nedavni slučaj pripajanja Krima Rusiji, estonski predsjednik *Toomas Hendrik Ilves* se prisjetio slučaja kada je njegova zemlja pregovarala o graničnim prelazima sa moćnom Rusijom koja je već tada bila „zovoljna“ prema slabijim susjedima. Estonija je predložila finski model, a glavni ruski pregovarač je odgovorio: Vi niste Finska. Nećete nikada biti kao Finska. Mi vas nikada nećemo tretirati kao Finsku“. *Ilves* s razlogom primjećuje da ovaj odgovor „objašnjava puno“.²⁴⁸

1.8.3 Male države i njihove ekonomije

Znajući da u ekonomiji obima nemaju puno šansi, male države obično pokušavaju da nađu prostor u svjetskoj podjeli rada tako što će svoju veličinu koristiti kao prednost. U primjeni su razne ideje, poput uspostavljanja *off shore* finansijskih centara. Za mnoge male države poput Luksemburga, Švajcarske, Barbadosa, Grenade, Trinidada i Tobaga, prihod od bankarskih finansijskih usluga je 10 odsto ili više od ukupnih pruženih usluga u izvozu.²⁴⁹ Vrlo često male države koriste sopstvenu suverenost u rentijerske svrhe kao oblik ekonomske strategije (spomenimo primjere primanja pomoći u zamjenu za glasove u Međunarodnoj komisiji za kontrolu kitolova – *International Whaling Commission* – ili zauzimanje strane u sporu između Tajvana i Kine oko međunarodnog subjektiviteta). Drugi oblici iznajmljivanja suvereniteta su ugovori o vojnim bazama ili korišćenju njihovih ekonomskih resursa poput koncesija na ribarenje. U ove oblike ekonomskih aktivnosti koji često znače i prodaju i uspostavu sopstvenog imidža i prodaju državnog brenda, mogli bi navesti još i brodski registar, prodaju pasoša, tj. davanje državljanstva stranim investitorima, filateliju, iznajmljivanje telefonskog koda (Kosovo upotrebljava kod Monaka), internetskog domena, ili uspostavljenje internetskog kockanja. Mala ostrvska državica Fidži je učešćem u mirovnim operacijama Ujedinjenih nacija sebi obezbijedila brojne koristi: obezbijedila zapošljavanje za mlade, prihod državi, poboljšanje vojne obučenosti i tehnike i sebi uvećala ugled i prepoznatljivost.²⁵⁰ Evolucija mirovnih operacija od tradicionalnog razdvajanja, patroliranja i nametanja mira ka složenijim oblicima

²⁴⁸ Wells, Paul, „*Europe’s next steps: How Eastern Europe and NATO are suddenly scrambling to confront the new reality of Putin’s aggressive, expansionist Russia*“, *Maclean’s*, May 12, 2014 str. 27

²⁴⁹ Prasad, Naren „Small but Smart: Small States in the Global system u: Andrew F. Copper, Timothy M. Shaw (ur.), *Diplomacy of Small States Between Vulnerability and Resilience*, Basingstoke/New York, Palgrave, Macmillan, 2009., str. 49

²⁵⁰ Prasad, Naren, *Small but Smart*, str. 59

rekoncilijacije ili humanitarne pomoći i izgradnje država pruža malim državama nova polja participacije.

Naravno mnoge od ovih aktivnosti se, kada kritično zasmetaju velikim državama, obustavljaju ili modificiraju. Tako je, na primjer, Crna Gora morala pod uticajem SAD, da bi dalje primala njenu međunarodnu pomoć, odustati od ideje *off shore* poslovanja što je par godina bilo vrlo popularna ideja, Švajcarska se odrekla apsolutnosti bankarske tajne (SAD su uvele bankarsku konvenciju bez koje strane banke plaćaju porez na transakcije) a Lihtenštajn je sa Njemačkom poradio na mjerama kojima se sprječava da bude poresko utočište za njemačke građane.

Za male države jedina opcija sili je brzina i fleksibilnost odgovora jer, kako je jedan investicioni bankar primijetio na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu, „prešli smo iz svijeta gdje je veliki jeo malog u svijet gdje brzi jede sporog“.²⁵¹

2. Drugi dio

2.1 Globalizacija i identitet

Sa Kolumbovim otkrićem Amerike svijet je počeo da se smanjuje, da bi se taj proces dovršio krajem 19. vijeka sa okončanjem velikih geografskih otkrića. U debati londonskog džentlemenskog kluba (*Reform club*) u čuvenom romanu *Julesa Verna* (1873.) tvrdi se da je svijet „manji jer ga sada čovjek može proputovati deset puta brže nego prije sto godina“ te glavni junak *Phileas Fogg* da potkrijepi ovu tezu kreće na put oko svijeta za osamdeset dana. Sada bi u eri aviona ili komercijalnih svemirskih putovanja to mogao uraditi daleko brže.

Na određeni način znak da je proces geografskog otkrivanja planete okončan je to da tako od sredine dvadesetog vijeka nemamo više stripove u kojima su glavni junaci avanturisti i

²⁵¹ Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree, Understanding Globalization*, New York, Anchor books, 2000., str. 213

istraživači poput *Tin Tina* ili čak *Fantoma* koji otkrivaju neprohodne i nepoznate divljine prirode. Za savremni stip nepoznato je sada premješteno u oblast *science fictiona* i u domen nadnaravnog.

Za današnje međunarodno društvo možemo reći da ga karakterizira globalnost, da u njemu geografske razdaljine ne predstavljaju problem, da je međunarodna zavisnost između subjekata međunarodnih odnosa povećana, da opstaje heterogenost u različitim socio-ekonomskim sistemima, ali da ne postoji borba na život i smrt između suprotstavljenih globalnih političkih ideologija čiji su nosioci države, da postoji veliki stepen razlika u ekonomskom razvoju, da su uz države kao primarne subjekte međunarodnog života tu i novi akteri: međunarodne organizacije, kako vladine tako i nevladine, međunarodne korporacije, globalni mediji i uticajni pojedinci. Takođe, prisutne su prijetnje nevojnog karaktera, glad i nekontrolirane migracije, nove infektivne bolesti, počev od ptičjeg gripa do ebole, ekološke katastrofe, klimatske promjene, nedostatak energenata ili pojedinih elemenata neophodnih za proizvodnju. Svi ovi elementi rađaju transnacionalnu građansku svijest i globalno građanstvo dok se međunarodne organizacije ili same države svojom strukturom ili funkcijama prilagođavaju novonastalim okolnostima.

Giddens definira globalizaciju kao „intenzifikaciju svjetskih društvenih odnosa koji povezuju udaljena mjesta na takav način da se lokalna dešavanja oblikuju događajima koji se dešavaju miljama daleko i obrnuto“.²⁵² Za *Thomasa Friedmana* globalizacija je novi „definirajući“ sistem svjetskih međunarodnih odnosa koji je zamijenio hladni rat kao takav. Njegove karakteristike su integracija i umrežavanje kroz dinamički proces. Pokretačka snaga procesa globalizacije je kapitalizam slobodnog tržišta, a njegove tehnologije su „kompjuterizacija, minijaturizacija, digitalizacija, satelitska komunikacija, optika vlakana, i internet koje pojačavaju određujuće perspektive integracije“. *Friedman* primjećuje da kada jednom zemlja zakorači u proces globalizacije „njene elite počinju da internaliziraju ove perspektive i uvijek pokušavaju da lociraju sebe u globalnom kontekstu“.²⁵³

Univerzalnost međunarodnih organizacija je potpomogla da se uspostave bazični principi interakcije među državama. Međunarodne organizacije imaju ključnu ulogu u “širenju

²⁵² Giddens, Anthony, *The consequences of modernity*, Cambridge, Polity press, 1990., str. 64

²⁵³ Friedman Thomas L., *Lexus and Olive Tree*, str.10-11

svjetskih principa i ideala ”standardiziranih svjetskih tema i stvaranja izomorfizma ili uniformnosti među državama-nacijama uprkos kulturnim, istorijskim, političkim i ekonomskim razlikama.”²⁵⁴

Države su stvorile međunarodne organizacije, njima one upravljaju, uglavnom snose većinu njihovih troškova i održavaju ih pod pretpostavkom da su im korisne. Kao protivteža tome leži sposobnost međunarodnih organizacija da definišu članstvo i ciljeve organizacija i da kroz svoja dokumenta, konvencije, rezolucije, deklaracije, uspostavljaju standarde i odlučuju da li ih se i kako države pridržavaju, što je najčešće na njihovoj agendi rada. Osnova pridržavanja međunarodnih normi je reciprocitet. Kada države imaju interesa da ih se pridržavaju, onda one te norme ne krše, pogotovo kada znaju da će naići na otpor drugih država. Stoga i kad su neobavezujuće deklaracije i preporuke, pogotovo ako su izglasane sa ogromnom većinom, su značajne. Njihova funkcija je inspiraciona i edukativna.²⁵⁵ Dobar primjer uticaja „neobavezujuće – obavezujućih“ međunarodnih dokumenata je *Opšta deklaracija o pravima čovjeka* Generalne skupštine UN iz 1948. koja, iako nema obavezujuću pravnu snagu, ima takav uticaj da je postala dio međunarodnog normativnog sistema, uvodeći univerzalnost individualnih prava i stavljajući čovjeka i njegova prava u centar pažnje, pretvarajući ga time donekle u subjekat međunarodnog prava, nezavisno od zemlje u kojoj živi. Iz deklaracije su proizašli Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966.

Na normativnom nivou međunarodne organizacije su stvorile do juče nezamislivu univerzalnost ljudskih prava. Prethodno su prava djeteta i prava žena u pojedinim kulturama bila nepostojeća. Univerzalacija prava ih je pretvorila u subjekte, dala pravo na lični i kolektivni identitet i slobodu ispoljavanja. Čovjekova inovacija da je stvorio oružje kojim se daje uništiti ne samo protivnik, nego i čitav ljudski rod i cijela planeta, natjerala je čovječanstvo da razmišlja u globalnim pojmovima zavisnosti i saradnje. Strah od smrti i nestanka je uvijek davao podsticaj za osmišljavanje života; tako je i u međunarodnoj areni. Ova međusobna upućenost stvara mogućnost razmišljanja o nadnacionalnom, globalnom identitetu koji je posljedica svačije pojedinačne i kolektivne odgovornosti za svijet oko

²⁵⁴ McNeely, Connie L., *Constructing the Nation State*, str. 245 i 152

²⁵⁵ Ibid. str. 33

sebe. Ugroženost životne sredine od novih tehnologija, zagađivanje rijeka i zraka, ugroženost i nestanak pojedinih vrsta, narušavanje biodiverziteta, potcrtava činjenicu da priroda ima svoj tok, i svoju cjelinu i da ne poštuje granice čovjekovih i nacionalnih razdvajanja. Sve to upućuje jedne druge na komunikaciju, saradnju i solidarnost i stvaranje *ad hoc*, privremenih ili trajnih institucija koje se bave pojedinim problemima. *Una gens summus* podsjeća latinska maksima. Ono što je presudno u uspostavi ovog kosmopolitskog identiteta je to što međunarodno društvo nema krajnjeg suverena koji je u stanju da nameće svoju volju, te je svaka akcija u suštini izraz slobodne samoobavezujuće volje nacionalnih subjekata. Drugim riječima, neka akcija ima izgleda na uspjeh samo ako se međunarodna solidarnost oko tog pitanja pretoči u efikasan unutrašnji pritisak da potakne nacionalne vlade na akciju na međunarodnom planu. Takav primjer je bila širokobazirana akcija za zabranu nagaznih mina. S druge strane, i nacionalne vlade ako smatraju da im je transnacionalnim akcijama ugrožen nacionalni interes, a on je u pravilu u skladu kako ga sagledavaju nacionalne elite, udružuju se i sprovode svoje akcije zajednički odgovarajući na pritiske ili se odupirući nadnacionalnim pokretima tipa '*Occupy*' ili protestima protiv grupe G7.

Sva ova ispreplijetanost međunarodnih aktera i njihovih uticaja proizvodi pritisak na nekada univerzalni princip ekskluzivnosti unutrašnjeg domena nacionalnih država. Prenosjenjem nadležnosti na međunarodne organizacije, veća univerzalnost pojedinačnih prava, gotovo istovremeno izvještavanja o stanju u zemlji u slučaju problema, sve veći broj stranih državljana koji su na privremenom ili trajnom boravku van svoje zemlje, stvara raznorazne oblike pritiska na nacionalne države koji se tiču njihovih unutrašnjih poslova.

Potpuno je drugačiji slučaj u pogledu evropskog identiteta, ne samo zbog istorijske uvezanosti i osnove zajedničkog evropskog života, nego zbog toga što je Evropska Unija institucija sa brojnim i konkretnim ovlaštenjima koje proističu iz njenih nadnacionalnih nadležnosti. Stvaranje zametka evropske diplomatije, kroz *European External Action Service* u okviru EU, stvoren je novi okvir kroz koji male države mogu iskazivati i potvrđivati svoju osobnost i koristiti mehanizme koje su joj na raspolaganju. Međutim, bez izgradnje sopstvenog kapaciteta za tu ulogu, kroz ministarstvo spoljnih poslova i ostale državne organe, ta prilika predstavlja istovremeno prijetnju da se stalno ostane na margini gdje se kroz pojačanu harmonizaciju ostalih aktera zemlji servira iznova politika svršenog

čina koji se mora prihvatiti zbog pritiska svih ostalih aktera koji ne žele da ih pretjerano ometanje u formulisanju politike sprječava u njenom izvršenju. Svi ovi faktori, počev od novih tema koje se pojavljuju u međunarodnim odnosima (klima, energetska sigurnost, migracije, novi oblici terorizma) do novih netradicionalnih aktera međunarodnih odnosa (NVO, mediji, novi religiozni pokreti, transnacionalne političke stranke, pojedinci), povećanje sive zone obima nadležnosti, a time i neodređenosti teritorijalnosti nacionalne države, predstavljaju nove izazove za zemlje kao primarne aktere međunarodnih odnosa, na koje se da odgovoriti samo povećanom fleksibilnošću i adekvatnom strategijom koja će staviti u usklađeni odnos ciljeve i resurse svake pojedine države. Što se tiče teritorijalnosti jurisdikcije nacionalne države ona istovremeno prolazi i kroz period kontrakcije i širenja. Prebacivanjem nadležnosti na međunarodne organizacije ili njenim dijeljenjem na pojedine oblasti (stvaranje zona slobodne trgovine kao u slučaju NAFTA-e) polje jurisdikcije se sužava, ali s druge strane, kada imamo u pitanju nove fenomene ili oblike kriminala poput elektronskog kriminala na internetu (*cyber criminal*) pojedine države pokušavaju inkriminirati i doseći samostalno pojedince čije je mjesto prebivališta u drugim državama, čemu je primjer kada su SAD podigle optužnicu protiv nekoliko službenika kineskog ministarstva odbrane koje su optužile za pokušaj krađe intelektualne svojine putem interneta.

2.1.1 Globalizacija u funkciji konstituiranja identiteta

Međuzavisnost je glavna osobina međunarodnog društva. Sveobuhvatnost procesa globalizacije utiče na masivnu transformaciju savremenih društava. Globalizacija i teorije o njoj su od pada Sovjetskog Saveza postale vodeće društveno političke i ekonomske teorije tokom posljednjih decenija. Globalizacija omogućava malim državama i malim društvima očuvavanje sopstvenog identiteta. U globalizaciji nacionalni identitet nije isključivi proizvod države i ima širi karakter. U tom smislu kulturni identitet je mnogo više proizvod globalizacije nego njegova žrtva.

Tako, na primjer, profesor *Ali Mazrui* piše da je „jednom Jugoslaven iz Crne Gore“ (*John Plamenatz*) profesor političke teorije na Oksfordu, podučio njega, studenta „Afrikanca iz Mombase u Keniji“ jednostavnoj premisi „da grijesi moći poprimaju nešto od prestiža

moći“ i da u toj univerzalizaciji kulture zapada, moćnih, nekada „sami poroci zapadne kulture poprimaju svjetski prestiž“. „Ljudska istorija je u stalnoj potrazi za univerzalizacijom“, Zapadna civilizacija je postala najglobalnija na svijetu, a zapadna kultura široko se imitira. *Mazrui* to ilustrira činjenicom da i u tradicionalnim društvima gdje nije bilo konzumiranja alkohola potrošnja alkohola raste, da kineska elita kapitulira pred *McDonaldsom*, a da je gandijevska Indija postala nuklearna sila.²⁵⁶

Nasuprot tezi da korozivna moć globalizacije uništava identitete, raznolikost kultura i razlika kroz puzeću amerikanizaciju stoji sučeljena teza da globalizacija stvara nove identitete i pomaže malim državama i narodima da sačuvaju i obogate svoje razlike.

Pojedini antropolozi tvrde da globalno društvo koje stvara proces globalizacije nameće unifikaciju i potire regionalne razlike, što nameće jedan „uopšten model“ identiteta koji ne gaji „istorijsko sjećanje“ na partikularno zajedništvo, te ne može obezbijediti „istorijski identitet“. Problem kako da se očuva posebnost vodi „provincijalizmu i izolaciji“ i ovako „apstraktnom modelu identiteta“ suprostavljaju se ponovo iskrslili nacionalizmi i etnički identiteti iz jednostavnog razloga jer čovjek hoće nečemu da pripada.²⁵⁷

Za *McLuhana* obrazovan čovjek je prirodni konzument, „dojenče“ propagande. „Ne možete propagirati domorocu. Možete mu prodati rum i drangulije, ali mu ne možete prodati ideje“. ²⁵⁸

Obilje kontakata, obilje informacija, neprestano situiranje sebe u sve ubrzanijem, gipkom svijetu koji se mijenja vodi do višestrukih identiteta, pa čak do „poremećaja višestrukih identiteta“. Kako kaže *Thomas Friedman*, „nijesu samo zajednice i kompanije koje imaju višestruke identitete koje treba srediti u jednom ravnom svijetu. To će trebati i pojedinci. U ravnom svijetu, tenzije između naših identiteta kao posmatrača, uposlenika, građana, poreskih obaveznika i akcionara će doći u sve oštriji i oštriji konflikt“. ²⁵⁹

²⁵⁶ Mazrui, Ali A., „Pretender to Universalism: Western Culture in a Globalizing Age“ str. 9, 10, 31, 32 u: Mazrui, Ali. A.; Dikirr Patrick M.; Kafrawi Shalahudin, (ur.) *Globalization and Civilization: Are They Forces in Conflict*, New York, Global Scholarly Publications, 2008., str10, 31, 32

²⁵⁷ Golubović, Zagorka, *Ja i Drugi*, str. 8

²⁵⁸ McLuhan, *Understanding me*, str. 264

²⁵⁹ Friedman, Thomas L., *The world is flat: A brief History of the Twenty – First Century*, New York, Farrar, Strauss and Giroux, 2006., str. 249

Kapitalističkim načinom proizvodnje svijet je postao jedan i usmjeren je na otkrivanje i samospoznaju neiscrpane nutrine sebe, sopstvene galaksije: Gutenbergove, koja je svijet pretvorila u McLuhanovo „globalno selo“. Ono nije, kako se obično pretpostavlja harmonijski uspostavljena zajednica, jer nema „dokaza da što smo bliži jedni drugima da se više volimo“, nego konfliktna „hrapava“ zona gdje zbog smanjene međusobne distance postoje stalne frikcije i sukobi, a u tribalnom društvu „glavni sport“ je „kasapljenje jednih drugih“. U ovoj mračnoj MacLuhanoj analizi kolektivna svijest se vraća unazad na svoj tribalni oblik „bez bilo kakve individualne svijesti“.²⁶⁰

Vodeći teoretičar sociologije globalizacije Manuel Castells tvrdi da je svijet u kojem živimo oblikovan suprotstavljenim trendovima između globalizacije i identiteta i da se vrlo često snaga lokalnih identiteta i novih društvenih pokreta stvorenih oko identitetskih markera (pol, seksualna orijentacija, religija, etnicitet, nacija) buni i opire centrifugalnoj snazi globalizacije. U suštini, globalizacija predstavlja test uspješnosti hegemonije nacionalne države nad kulturnom politikom i test privrženosti populacije nad kojom država ima vlast.

Novi socijalni pokreti upotrebljavaju nove tehnologije radi transcendiranja nacionalnih identiteta na štetu nacionalnog identiteta o kojem se brine država. U suštini problem odnosa između globalizacije i identiteta je nastavak debate inherentne svakom društvu o odnosu između modernosti i tradicije.

Nacionalne manjine i etničke grupe su se uvijek odupirale procesima asimilacije i uvlačenja u dominantni homogeni nacionalni identitet. U ograničenoj medijskoj pokrivenosti svjetskih događaja vrlo često je ova borba prolazila nezapaženo. Da nema interneta i bloga ko bi znao za etnička trvenja između manjinskih Ujgura i većinskih pripadnika naroda Han u kineskoj provinciji *Xinjang*. Globalno informiranje putem masovnih medija i interneta je uvelo gotovo dnevni monitoring o stanju i pravima manjina u pojedinim zemljama i ova povećana „vidljivost“ nacionalnih država je pred njih stavila nove zahtjeve demokratičnosti da „ostanu multietničke i multinacionalne“, zahtjeve koje

²⁶⁰ McLuhan, Marshall, *Understanding me*, str. 264, 265

postavlja međunarodno javno mnjenje.²⁶¹

Guibernau primjećuje da je globalizacija „radikalno promijenila metod na kojem se stvaraju i šire informacija i kultura“ i oslabila kapacitet nametanja homogenog identiteta. Ranije je bilo moguće razvijati kulturno simbolički aparat nacionalne države u izolaciji a danas se on jedino može razvijati u međuzavisnosti sa drugim kulturama bilo da je to dijalog ili konfrontacija.²⁶² Širenju *coca cola* kapitalizma koji je dolazio iz SAD u vidu masovne proizvodnje za svjetsko tržište koja je praćena industrijskim dizajnom i pop artom *Andy Worchola* i *Roya Lichtensteina* i rock muzikom *Elvisa Presleya* i holivudskim filmskim hitovima i amerikanizaciji sopstvene kulture, Francuska je odgovorila pojačanim ulaganjima u sopstvenu kulturu i obrazovni sistem. Uspjeh globalne televizijske mreže CNN koja je sistem za rano obavještavanje sopstvenih političkih odlučilaca ali istovremeno i platformu za plasiranje sopstvenih stavova praćen je emulacijom drugih globalnih aktera koji hoće da utiču na međunarodno javno mnjenje i stvaranje pozitivne slike o sebi (francuski *F24*, *Russia today*, španski *Canal 24*, *Al Jazeera*).

Odnos između snage globalizacije i kontinuiteta nacionalnih država i etniciteta kao njihovog čestog supstrata je katkada komplementaran, a katkada konfliktan. Vrlo često etniciranje nacionalnih država je odgovor na hegemonizirajući karakter globalizacije. Međutim, balkanizacija nacionalnih država i prethodno multietničkih imperija je stara pojava koja je već stoljećima prisutna u Evropi. Politički identiteti odavno i često uzimaju etničke forme.

Ključna veza između globalizacije i nacionalne države je koncept suvereniteta, termin koji je u upotrebi stoljećima i prije nego što je sadašnji sistem uređenja međunarodne zajednice kroz nacionalne države uspostavljen 1648.: Vestfalskim mirom. Od sredine 80-tih međuzavisnost međunarodnih subjekata se polako zamjenjuje terminom globalizacije, koji sve više označava neekonomske međuuticaje i povezanost. Stvaranjem međunarodnih organizacija, transnacionalnih kompanija i organizacija, isključiva suverenost nacionalnih država se razvodnjava i uveliko slabi. Funkcionalna saradnja i integracija nastankom Evropske Unije ublažava i uklanja tradicionalnu kompeticiju između nacionalnih država

²⁶¹ Guibernau, Montserrat, *National Identity*, str. 26

²⁶² Ibid. str. 28

šireći stalno oblasti saradnje i daljih integracija. Analiza etničkih sukoba u Evropi pokazuje važnost rješavanja položaja etničkih manjina za prevenciju etničkih sukoba.

Pronicljiviji analitičari fenomena nacionalizma kao temelja nacionalnih država i prije nego što se globalizacija zahuktala vidjeli su alternativu nacionalizmu u „usmerenosti interesa ka lokalnoj zajednici, maloj grupi, porodici ili čak individualitetu, odnosno ka transcendiranju nacionalne države u određenim internacionalnim razmerama“.²⁶³ Alternativa se obično sagledavala u svjetskoj vladi; u stvaranju svjetske federacije; razvoju i jačanju internacionalnog prava; carinskoj i ekonomskoj uniji itd. Globalizacija koja je istovremeno predstavljala decentralizaciju odlučivanja o međunarodnim pitanjima unijela je još elemente spontaniteta i nepredvidivosti u karakter međunarodnih integracija.

Rekli smo prethodno da je mapiranje, odnosno lociranje sebe u spletu međuljudskih odnosa, ključno za određivanje društvenog dijela sebe i svog kolektivnog identiteta. Bez komunikacije sa drugima nema ideja o kolektivnom sebstvu. Globalizacijom i novim tehnologijama koje olakšavaju komunikaciju i daju joj instant karakter omogućavaju se neposrednost odnosa bez posrednika (teleoperatera, cenzora, države, pasoša) i ulazi u zonu gdje je moguće živjeti globalno, a ne izlaziti iz sopstvene sobe. Svako dobija svoj virtuelni identitet u virtuelnoj stvarnosti koju sam kreira. Ova ekspanzivnost sebstva je često praćena otuđenjem od svoje neposredne okoline i alijeniranjem sopstvene generičke suštine da upotrijebimo Marksov termin. Ova nova kartografija uspostavljanja novih identiteta umnožava njegovu mnogostrukost i ima karakter *geometrie variable*. Kako kaže *Sherry Turkle* „kada je identitet definiran kao unitaran i čvrst onda je relativno lako ga prepoznati i cenzurirati njegovo odstupanje od norme. Više fluidan osjećaj sebe dopušta veći kapacitet za priznavanje različitosti. Onda je lakše prihvatiti mnoštvo naše (a i drugih) nekonsistentne persone – možda sa humorom, možda sa ironijom. Zaista se ne osjećamo primorani da rangiramo ili sudimo o elementima naše mnogoznačnosti. Zaista se ne osjećamo primorani da isključimo ono što se ne uklapa“.²⁶⁴

²⁶³ Janjić, Dušan, *Nacija i država*, Zagreb, Informator, 1987, str 172 i Deutch, Karl W., *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundation of Nationality*, Cambridge/London, MIT Press, 1966., str. 125.

²⁶⁴ Turkle, Sherry, *Life on the screen: Identity in the Age of the Internet*, New York, Simon&Shuster, 1995., str. 261 nav. prema: Brint, Michael, “The Politics of Identity and Culture of Global Technology”, str. 13 u: Lukic, Reneo; Brint, Michael, (ur.) *Culture Polites and Nationalism in the Age of Globalization*, Farnham, Ashgate, 2001.

Istoričar *Tony Judt* primjećuje efekat usitnjavanja kojeg donosi internet, da ako pojedinac bira znanje i informacije koje ga interesuje i izbjegava bilo što drugo što ga okružuje onda se stvara zajednica po afinitetu izbora i gubi dodir sa afinitetom susjeda, postavljajući pitanje šta nas to vezuje sa drugima i što je to suština zajednice. „Ovaj problem baca svjetlost na zavodljive aspekte globalizacije. Mladi ljudi su zajednica u dodiru sa sličnim osobama koje su hiljade kilometra daleko. Ali ako studenti Berklija, Berlina i Bangalora dijele zajednički set interesa oni se ne prevode u nešto što je *zajednica*. Prostor je bitan. I politika je u funkciji vremena, mi glasamo gdje živimo i naši lideri su ograničeni u svom legitimitetu i autoritetu na prostor gdje su izabrani. Pristup u realnom vremenu nama sličnim koji su pola svijeta daleko nije tome zamjena.“ Zbog toga svaka politika će biti lokalna zato što se političari biraju lokalno.²⁶⁵

Percepcija globalizacije je istovremeno i poziv na akciju; Obično globalne akcije koja je često i poziv na radikalnu akciju, kao u slučaju *Marxovog* Komunističkog manifesta čiji ton često dostiže nivo proročkog patosa. Međutim, sve dok su države primarni subjekti međunarodnog svjetskog poretka rješavanje konflikata mora polaziti od države kao principa organizacije, a ne od društava, grupa ili pojedinaca. Ljudi njeguju i posjeduju mnogostrukost identiteta. I ta karakteristika spaja politike i kulturne identitete. U smislu prethodno iznešenog, politika državljanstva je posljednji bastion nacionalno-državnog identiteta. Zato su državljanstvo, vizni režim, i politika migracije i dalje jedno od središta politika svake države.²⁶⁶ Shodno svojim interesima države upotrebljavaju različite strategije, kao što su pitanja državljanstva i imigracione politike kojom hoće da uspostave granice nacionalne države. Nacija je politička zajednica i svaki odgovor na imigraciona pitanja je odgovor ko nam pripada a ko ne, koga možemo integrirati a koga nećemo; ko nam je sličan a ko nije; u krajnjem ko smo mi i koliko smo otvoreni prema drugima.

Država - nacija koja počiva na jednakosti i zajedništvu građana je osnova pravne države u kome moderne države mogu postojati samo ukoliko političko državljanstvo oslobađaju kulturalnog i etničkog identiteta. Sa integracijama svako društvo postaje više multikulturalno, a na taj način se nacionalna država u izvjesnom smislu denacionalizira.

²⁶⁵ Judt, Tony, *Ill Fares the Land*, New York, Penguin Press, 2010., str. 120-121

²⁶⁶ Altermatt, Urs, *Etnonacionalizam u Evropi: Svjetionik-Sarajevo*, Sarajevo, IK Jež, 1997., str. 15

Univerzalnost ljudskih prava i pažnja koja im se poklanja je potvrda sveobuhvatnosti procesa globalizacije.

Međutim, za mnoge ostaje primarna lojalnost naroda koja je i dalje usmjerena ka nacionalnoj državi, jer „narodi svijeta“ su „voljni i sposobni da se žrtvuju i umru da bi njihove nacionalne vlade opstale“. Kako kaže *Morgentau* ta „pretežna lojalnost“ nacionalnoj državi predstavlja „neprevladivu prepreku“ uspostavljanju „svjetske države“.²⁶⁷ Tako je bilo i u mitskoj ili stvarnoj prošlosti ili kako lijepo opisuje Banac „Premda Itaka nije bila neko bogato ili moćno prebivalište, Odisej joj je bio privržen usprkos tome što je bio omamljen medenim lotosom, koji je njegove sudrugove pak omamio toliko da su zaboravili svoju domovinu. A Krist Čovjek Patnje, koji je stalno suosjećao s ljudima, plakao je jedino nad Jeruzalemom.“²⁶⁸

Kako primjećuje *Ulrich Beck* globalizacija je u suštini „globalno društvo bez svjetske države i bez svjetske vlade“ u kome se proširuje „globalni dezorganizirani kapitalizam, jer nema hegemonijalne vlasti niti internacionalnog režima – ni na ekonomskom ni na političkom planu“.²⁶⁹ Ovakav proces može voditi dezorijentiranosti pojedinaca, velikim razlikama u stvaranju i raspodjeli svjetskog dohotka, nacionalizmu pojedinih zemalja čija ekonomija nije dovoljno fleksibilna da izdrži zahjeve svjetskog tržišta i stvaranju novih struktura saradnje i konfrontacije u svjetskoj ekonomiji (G7, G8, BRIC).

2.2 Državljanstvo i identitet

Čitavi 19. vijek u Evropi je protekao u tegobnom etabliranju koncepta narodne suverenosti koji se polako pretakao u koncept univerzalizacije individualnih prava, počev od uvođenja prava glasa. Na primjer, u Britaniji katolici su dobili pravo glasa tek 1829. godine, a Jevreji 1858., dok su žene stekle pravo glasa tek poslije Prvog svjetskog rata i ono je tada postalo univerzalno, nezavisno od veličine imetka. Pomenimo da su žene u Švajcarskoj stekle

²⁶⁷ Morgenthau, Hans, *Politics among Nations*, 3rd edition, New York, Alfred A. Knopf, 1961., str. 511 nav. prema: Goldmann, Kejl, *Transforming European Nation State: Dynamics of Internationalization*, London/Thousand Oaks/ New Delhi, Sage publications, 2001., str. 56

²⁶⁸ Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, Durieux, 1995., str. 15

²⁶⁹ Beck, Ulrich, *Što je globalizacija* u: Anđelko Milardović (ur.) *Globalizacija*, Osijek/Zagreb/Split, Pan Liber, 2001., str. 68

pravo glasa tek 1971. i to poslije referenduma.²⁷⁰

Nacionalne države su bile garant ovih prava i činjenica da pojedinac nije subjekt međunarodnog prava davala im je ulogu predstavljanja i zaštite pojedinca na međunarodnoj sceni i u drugim državama. Sa pojavom međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija, a posebno transnacionalnih organizacija, ova uloga se mijenja jer one postepeno preuzimaju ulogu dodatnog monitoringa i jamaca ovih individualnih prava i mogućnosti njihove zaštite, kao na primjeru kada se u krajnjoj instanci traži zaštita *Evropskog suda za ljudska prava* koji može anulirati odluke nacionalnog zakonodavstva (npr. *slučaj Sejdi – Finci* gdje se traži promjena bosansko-hercegovačkog ustava) ili sudskog sistema (brojni slučajevi kršenja pojedinačnih prava gdje odluke suda imaju precedentni karakter za nacionalna zakonodavstva). Zbog svega ovoga pojavljuju se obrasci višestruke lojalnosti pojedinaca koji se karakteriziraju kosmopolitizmom i labavljenjem veza koje nameće koncept nacionalnog državljanstva i sve su češći zahtjevi za uspostavu evropskog državljanstva. S druge strane, nekontrolisani migracijski procesi, kada se kao rezultat nestabilnosti pojedinih zemalja ili ratova rađaju valovi izbjeglica koji zapljuskuju susjedstvo nestabilnih regiona, kao sada, kada brojne izbjeglice pokušavaju da uđu na Maltu ili u Italiju, stvara se kontra reakcija kroz nacionalizam, ksenofobiju i pooštavanje uslova boravka stranaca i njihove naturalizacije.

Tako, na primjer Katar, ima svega 300.000 državljana naspram 1.9 miliona stanovnika a u Emiratima državljani čine svega 15 odsto stanovništva od 8.9 miliona. Katar je 2006. bio u kategoriji mikrodržava, da bi mu se broj stanovnika utrostručio, što je slična situacija sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima gdje se broj stanovnika gotovo utrostručio od 2000. Ovakva situacija u nesrazmjeri između domorodačkog i došljačkog stanovništva je, uprkos nevjerovatnom ekonomskom razvoju, dovela do zahtjeva za reformama, i do nestabilnosti u UAE poslije arapskog proljeća 2011. i 2012.

Ekonomski uspon bogatih članica *Savjeta za zalivsku saradnju (Gulf Cooperation Council - GCC)*, čije su članice uz veću Saudijsku Arabiju, Kuvajt, Bahrein, Katar, Ujedinjeni Arapski Emirati i Oman, potakao je ponovno zanimanje značaja i uticaja malih država na globalnu politiku. Ovo se da objasniti kako velikim skokom cijena nafte sa 22

²⁷⁰ Guibernau, Montserrat, *National Identity*, str. 96

dolara po barelu 2002, na rekordnih 147 dolara po barelu 2008. ali i uspješnom ekonomskom politikom u zadnjih dvadesetak godina koju je sprovodila generacija novih savremeno obrazovanih vladara. Investicijama u avijaciju i sopstvenu aero flotu (*Qatar Airways*, Dubai: *Emirates* i Abu Dhabi: *Etihad*) u zadnjih trideset godina Emirati su postali globalni konektor gdje se mogu povezati bilo koja dva dijela planete sa jednim presijedanjem u Emiratima. Rast i uticaj *Al Jazeera* kao stanice koja ne samo da pokriva arapsko govorno područje nego i programom na engleskom jeziku koji uređuju novinari sa značajnim međunarodnim iskustvom utiče na svjetsko javno mnjenje, Emirati su dobili još jedno „korisno diplomatsko oruđe“.²⁷¹ Uz ovo, zemlje Golfa su započele agresivnu kampanju brendiranja sopstvenih zemalja kao modernih ekonomskih čuda koja obezbjeđuju sigurnost investicija, luksuz i dobar život. Tome je služilo i investiranje u strane sportske klubove, tako da je stadion fudbalskog kluba *Manchester City* preimenovan u *Etihad*.

Kada je počela ekonomska kriza ključne zapadne zemlje su tražile od zemalja Golfa da dokapitaliziraju Svjetsku banku i MMF. One su to glatko odbile tražeći zauzvrat povećani uticaj u donošenju odluka i priznanje za učinjeni doprinos.²⁷² Pred Pitsburški samit zemalja G7, zemlje GCC su se pridružile zahtjevima velikih ekonomija BRIC-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina) da odlučivanje u MMF-u odražava bolje ekonomsku snagu zemalja koje su u usponu. Katarski premijer i ministar spoljnih poslova *Sheki Hamad bin Jassim bin Jabr Al-Thani* je zatražio da se međunarodni sistem redefinira i pozvao „na duboke promjene njegovog organizacionog okvira kao znak priznanja pojave multipolarnog poretka u kome Zapad više nije jedini ili čak najveći igrač“.²⁷³

Ovim se u naporima za reformu međunarodnih institucija u policentričnom svijetu - dok se stare institucije bore kako da i dalje ostanu relevantne – oko zemalja čije su ekonomije u usponu stvaraju razne „koalicije od zgođe - *coalition of convenience*“ gdje se u novom okruženju zemlje Golfa okreću azijskim partnerima.²⁷⁴ Ovo novo pozicioniranje je krunisano 2010. dodjelom organizacije fudbalskog Svjetskog kupa 2022 Kataru.

²⁷¹ Ulrichsen Kristian Coates, *Gulf States and the Rebalancing of Regional and Global Power*, Houston, The James Baker III Institute for Public Policy Rice University 2014., str. 14

²⁷² Ulrichsen, *Gulf states*, str. 4.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Ibid. str.3

Zemlje Golfa, kao i mnoge druge zemlje, kao što su Indija i Kina koje ostvaraju sve veći uticaj u svjetskim poslovima, nerado prihvataju „*global governance*“ (globalnu vladavinu) *odozgo*, pogotovo ako je normativnog karaktera nametanja s vrha i zalažu se za praktične mjere promjena u svjetskom sistemu i snažno joj se opiru ako ona ima političke i kulturne dimenzije, te globalna vladavina kroz međudržavnu saradnju i putem transnacionalnih mreža ima više izgleda na uspjeh.²⁷⁵ Uspon novih zemalja na svjetskoj sceni i preraspodjela moći između mnogo više aktera je test 'adaptivnog kapaciteta' postojećih institucionalnih aranžmana i organizacija na nove prilike i nove identitete.²⁷⁶

Zagovarajući pluralitet identiteta Zagorka Golubović piše: „Zato se može dovesti u pitanje zapadnjački obrazac identiteta ako teži da se nametne kao jedini „pravi identitet (sa koncepcijom globalizacije kao unifikacije, koja u tom slučaju postaje nova vrsta imperijalizma i kolonijalizma). Savremni svet bi morao da uzme mnogo više u obzir različitost kultura koje su veoma udaljene od euro-američkog modela (na primer, kineska, japanska ili hindu kultura, kao i lationameričke kulture i dr.) u kojima načelo solidarnosti i javnog dobra igra mnogo veću ulogu nego u kulturama koje slede liberalnu tradiciju. To važi i za zemlje u tranziji, koje treba da pronadu svoj sopstveni identitet umesto što slepo veruju u mit o „utopijskom kapitalizmu“, sa mitom o privatizaciji i tržištu, koje nije u stanju da zadovolji potrebu za zajednicom i zajedničkim kolektivnim identitetom.“²⁷⁷

Mnogi vide globalizaciju kao nezaustavivi proces stapanja tržišta naroda i država koji je potaknut napretcima u tehnologiji, sredstvima veze i komunikacije u kojima se pojedinci i narodi udružuju i srijeću bez posrednika. Svijet je postao, da upotrijebimo ponovo *MacLuhanovu* metaforu „globalno selo“, gdje se ne mora ni izaći iz kuće da bi se našao sagovornik, oponent ili istomišljenik. Internet je postao moćniji i protočniji nego sav dosadašnji sistem razmjena podataka koji je počivao na pošti, telefonu i televiziji. Jednom je Frano Supilo rekao „umoci prst u more i povezan si sa cijelim svijetom“. Sada više nije potrebno imati more, dovoljno je imati pristup *world wide webu* tako što se ode na kavu u obližnji kafić sa internet pristupom.

²⁷⁵ Ibid. str. 12

²⁷⁶ Ibid. str. 19

²⁷⁷ Golubović, Zagorka, *Ja i drugi*, str. 70, 71

Jedan od problema koji se pojavljuju u formuliranju nacionalnog identiteta je to što „moderna društva kreiraju neku vrstu onološke nesigurnosti kao posljedicu neizvjesnosti i fragmentacije koja leži u njihovom jezgru“. ²⁷⁸ Nju odlikuje „1. nedostatak konzistentnog osjećanja biološkog kontinuiteta; 2. opsesivna preokupacija mogućim rizicima za egzistenciju i paraliza akcije, kao nemogućnost da se blokiraju opasnosti; i 3. nesposobnost da se razvije poverenje u samoidentitet.“ ²⁷⁹

Globalizacija istovremeno predstavlja neprestanu obasutost novim informacijama, stalno prekidanje stanja mirovanja zahtjevima za komunikacijom što „uništava homogenost individualnih kultura“. ²⁸⁰ Jedan od metoda održavanja nacionalnog identiteta je stanje mirovanja i izolacije, a nju „sveprožimajuća“ globalizacija onemogućava. ²⁸¹ Uz to, kako primjećuje *Friedman*, globalizacija nije pitanje izbora nego realnosti oko nas. ²⁸²

2.3 Pitanja evropskog identiteta

Brojne su kulturne, istorijske, religijske ili političke silnice koje su oblikovale Evropu današnjice. Tu se da ubrojiti i nasljeđe Rimskog carstva i podjela na Istočno i Zapadno Rimsko carstvo, i barbarske najezde i doseljavanje Slovena i podjela hrišćanstva na katolicizam i pravoslavlje i dalje podjele u hrišćanstvu kao univerzalnoj religiji, i industrijska revolucija i sekularizacija nastala poslije i francuske buržoaske revolucije i Napoleonovih ratova, nestanak plemstva i njen sukob i saradnja sa islamskim državama i njeno kolonizatorsko iskustvo i trauma dva svjetska rata i, konačno, bogatstvo kultura njenih naroda, te njena lingvistička, vjerska i etnička raznovrsnost.

Predstava o sopstvenoj veličini je uvijek predstava o sebi i uslov odgovora na pitanje ko smo. Dvorski kartograf cara *Petra Velikog*, koji je uveo evropski stil vladanja Rusijom, *Vasilj N. Tatiščev* povukao je granicu Evrope spram Azije na Uralskom planinskom

²⁷⁸ Guibernau, Montserrat, *Nationalisms: The Nation-State and nationalism in the Twentieth Century*, Polity Press, Cambridge, 1996., str. 134

²⁷⁹ Giddens Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Oxford, Polity Press, 1992, str.53-54 nav. prema: Golubović Zagorka, *Ja i Drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd, Republika, 1999., str. 60

²⁸⁰ Guibernau, Montserrat, *Nationalism* str. 132

²⁸¹ Ibid. str.134

²⁸² Frideman, Thomas L., *Lexus and Olive Tree*, str. 112

vijencu i tako potpomogao da se stvori predstava o evropskom prostoru od Gibraltara do Urala koja se od tada prihvata u službenoj kartografiji.²⁸³ Ideja Evrope se polagano radala iz njenih osvajanja, iz onoga što ona nije, iz njenog osjećaja superiornosti u odnosu na „druge“. Ponovimo, istorija Evrope je istorija nacionalnih država, iz povijesti njihovih međusobnih odnosa se stvarala ideja o tome što je zapadna civilizacija i dokle ona dopire. Ta ideja je uvijek imala svoje sive zone podložne tumačenjima, različitim stavovima i različitim interesima. Tako, na primjer, još uvijek je pitanje da li su Rusija i Turska evropske zemlje ili su to zemlje koje imaju dio svoje teritorije u Evropi; da li ih treba ili ne i kako, ako „da“, integrirati u Evropsku Uniju. Odgovor na ovo pitanje nije samo odgovor na pitanje ideološke potke političkih sistema Rusije i Turske i sposobnosti njihove konvergencije u zajedničko pravno nasljeđe Evropske Unije (*acquis communitare*), nego pitanje da li se njihova kultura i civilizacija prihvataju kao kontribuirajući dijelovi evropske kulture i civilizacije; ili se osjećaju kao nespojivi i kao prijetnja.

Za Evropu je karakteristično da se njeno etničko, religiozno i kulturno nasljeđe i mnogostrukost izražava u velikom broju država. Njihov broj se i dalje povećava, ali sa druge strane, njihova moć i značaj, djelimično opada evropskom integracijom.

Pogled na Evropu iz perspektive nacionalnog identiteta uveliko zavisi od teorijskog polazišta prema identitetu kao takvom, ili kako kaže *Zundhausen* „Ko nacije shvata kao vanvremenske celine otporne na promene, celine koje se, doduše, mogu ugnjetavati, ali koje se mogu i ponovo "roditi", svakako će o Evropi imati sasvim drugačiju predstavu od nekoga ko nacije tumači kao istorijske proizvode, kao vremenom i okolnostima uslovljene forme kolektivnog identiteta, kao "konstrukcije" ili "imaginarne zajednice".²⁸⁴ Jer, prvo stanovište ometa integraciju različitih etničkih grupa i instistira na nepromjenljivosti i statičnosti postojećih nacija.

Kako je napisao *Edgar Moren* „Evropa se smanjila. Ona čini tek fragment Zapada, dok je u trajanju od četiri stoljeća Zapad bio samo fragment Evrope“. Po njemu, ona je u procesu globalizacije „provincijalizirana“ i baš ta *provincijalizacija* traži da nadmaši svoje nacije

²⁸³ Woolf, Stuart J., „Europa: Jedna povijest, jedan identitet“ u: Furio Cerutti (ur.) *Identitet i Politika* (prevela Vesna Pavković), Zagreb, Politička kultura, 2006., str. 262

²⁸⁴ Zundhausen, Holm, „Nacija-izazov za intelektualce“, *Naša Borba*, utorak 28. oktobar 1997, http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/2810/2810_17.HTM

kako bi ih sačuvala.²⁸⁵ Evropska Unija je asocijacija nacionalnih država i međunarodna mreža specifične interakcije njihovih društava i proces evropske integracije stvara socijalna očekivanja širom Evrope.

Gotovo svaka evropska zemlja je prošla kroz različite procese formiranja sopstvene države, njene izgradnje i razvila različit nacionalni identitet i različite oblike interakcije između svoga i evropskog identiteta.

“Buduća politička Evropa se može graditi samo na nacijama državljana. Evropska Unija funkcioniše jedino ukoliko se ljudi oficijelno i javno mogu osjećati kao građani jedne historijski stvorene države i kao pripadnici neke kulture. Da oni mogu iznad toga razviti još i neki evropski identitet – ostaje nada budućnosti Evropske Unije”.²⁸⁶

Potencijalni konflikti između nacionalnog identiteta i zajedničkog evropskog identiteta mogu se razrješavati samo kroz izgradnju jedinstvenog pluralnog evropskog identiteta, dovoljno inkluzivnog da u njemu koegzistiraju i razvijaju se razni nacionalni i grupni identiteti. Negativni rezultati referenduma u Francuskoj, Holandiji i nedavno u Irskoj prema prijedlozima preustrojstva EU ukazuju na složenost problema evropskog identiteta i nacionalnih identiteta, ne samo kod mladih i potencijalnih zemalja članica, nego i kod članica koje sebe smatraju stubovima evropskog pokreta.

Globalizacija je, takođe, praćena reafirmacijom teritorijalnog identiteta. Ona se posebno odražava na lokalni i regionalni razvoj, jer kompetitivnost lokalnih zajednica i regiona na globaliziranom tržištu roba i usluga je presudna za njihovu održivost. U tom smislu modernost i tradicija se miri kroz prisustvo lokalnog na svjetskoj sceni. Evropska Unija je, takođe, koliko jedan od proizvoda globalizacije, toliko i odgovor na nju.

Država je primarni faktor stvaranje društvene realnosti. Kako kaže *Connie McNeely* „savremeni identitet nacionalne države, njena uloga i strategije za akciju se sve više konstruiraju u globalnom institucionalnom kontekstu i njeno postojanje je zavisno i određeno pitanjima međunarodne organizacije i preskriptivne akcije...”²⁸⁷ Shodno ovom

²⁸⁵ Moren, Edgar, *Kako misliti Evropu*, (preveo Branko Jelić), Sarajevo, Svjetlost, 1989., str. 153

²⁸⁶ Ibid. str. 65

²⁸⁷ McNeely, Connie L., *Constructing the Nationstate*, str. 8

argumentu, država nacija se može tretirati kao „kulturni objekt, a međunarodni sistem kao kulturna zajednica koja joj daje smisao, oblikuje je i definira njene strukture i praksu“.²⁸⁸ U tom smislu, kontekst Evropske Unije je buduća kulturna zajednica Crne Gore u kojoj ona stvara svoju interakciju.

Redovito istraživanje javnog mnjenja *Eurobarometar* pruža sliku odnosa između nacionalnog i evropskog identiteta. Standardno pitanje je da li u budućnosti vidite sebe samo kao 1. nacionalnost, 2. nacionalnost i Evropljanina, 3. Evropljanina i nacionalnost ili 4. samo kao Evropljanina. Kada se pogledaju rezultati, čak 41 odsto vidi sebe u kategoriji nacionalnosti svoje zemlje, a ne kao Evropljane, a za još 45 odsto je nacionalnost njihove zemlje primarna. Svega dvanaest odsto vidi sebe kao Evropljane u potpunosti ili primarno.²⁸⁹

Iako postoje razlike između zemalja u Evropi, gdje Britanija i Italija stoje na suprotnim polovima i dalje ostaje primaran nacionalni identitet, što se da iščitati iz najnovijih rezultata za Evropski parlament. Prema istraživanju Eurobarometra iz proljeća 2014. o evropskom državljanstvu (građanstvu) više od polovine anketiranih vidi sebe prvo kroz nacionalno, pa onda kroz evropsko državljanstvo (51 odsto, što je skok od 4 procenta), dok je procenat onih koji vide sebe kroz evropsko, pa onda kroz nacionalno državljanstvo i dalje mali i iznosi svega 6 odsto, što je porast od jednog procenta. Samo dva odsto ispitanika vidi sebe samo kao evropske državljane (građane). Većina anketiranih na nacionalnom nivou isključivo vidi sebe kroz svoju naciju, a u Ujedinjenom kraljevstvu 64 odsto i Kipru 52 odsto.²⁹⁰

U transnacionalnom identitetu nastalom poslije pada Berlinskog zida u želji da se, kroz davanje stranih imena mjestima i lokacijskim markerima, negira skora komunistička prošlost i pokaže privrženost i orijentacija ka zapadnoj civilizaciji nastala je prava moda preimenovanja mjesta. Kako primjećuje *Slavenka Drakulić* „u Pragu, Zagrebu, Bratislavi i Ljubljani i drugim istočnoevropskim gradovima, varošima i čak selima može se jesti, piti, spavati oblačiti ili zabavljati u mjestima sa zapadnoevropskim, ili u manjoj mjeri

²⁸⁸ Ibid. str. 8

²⁸⁹ Goldmann, Kjell, *Transforming European Nation State*, str. 98

²⁹⁰ European Citizenship: Report, Standard Eurobarometer 81, Spring 2014., str. 10-11, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf pristupljeno 12.08.2014

američkim imenima. „Dublje značenje ovoga je kako se ljudi ovih zemalja vide ili bi voljeli da se vide“ i revolucija koja se desila „se vidi u malim svakodnevnim stvarima: zvuku, izgledu i slikama“. Navodeći primjer Zagreba gdje je *kino Balkan* promijenilo ime u *kino Europa*, Drakulićeva kaže da je „jedna stvar sigurna da ona više nije ime čitavog kontinenta. Ona opisuje samo jedan dio nje, zapadni, u geografskom, kulturnom, historijskom i političkom smislu“. ²⁹¹ Ovo opredjeljivanje kamo se i kako pripada odvija se sada u Ukrajini, Gruziji i Moldaviji.

Sa ukidanjem graničnih kontrola u okviru zone Šengena i potpunom slobodom nastanjivanja i radne mobilnosti u okviru EU prostorni individualni doživljaj evropskog prostora se promijenio. On je počeo da funkcioniра kao jedinstven prostor.

Simbolički aparat Evropske Unije, *Betovenova* „Oda Radosti“ kao himna, zastava sa 12 zvijezda u krugu koja naglašava povezanost elemenata, jedinstveni koncept identiteta počev od prezentacije Evropske Unije i njenih institucija, do pasoša država članica, eura kao novca Evropske Unije na kojem je jedinstven nacionalni identitet, ali i nacionalni simboli pojedinih država, u funkciji su ucjepljivanja kulturnog i političkog identiteta Evrope njenim građanima.

Evropa kao da ima tri prostorne dimenzije: Evropu Evropske Unije, Evropu država gdje ona ima planove širenja (zemlje kandidati i zemlje koje su potpisale ugovor o stabilizaciji i asocijaciji ili o trgovini) i zemlje političkog oboda duž geografskog, za koje ne postoje planovi daljeg širenja. Pitanje Evrope je uvijek kontekstualno jer treba odgovoriti na pitanje koja Evropa? Zemlje koje se nalaze bliže geografskom centru Evrope nemaju drugu opciju sem integriranja u nju. Sile privlačenja i apsorpcije Evropske Unije prema malim zemljama Jugoistočne Evrope su jače od centrifugalnih sila koje hoće da ih drže samostalnim u terminima tradicionalne nacionalne države. Samo države koje je teško apsorbirati, poput Turske ili Rusije, imaju realnu mogućnost opcija integriranja koje neće ići ka evropskom središtu.

Proces normativne konstitucije evropskog identiteta je započeo *Deklaracijom o evropskom*

²⁹¹ Drakulić, Slavenka, *Cafe Europa*, London, Abacus, 1996., str. 33-36

*identitetu*²⁹² donešenoj na Samitu šefova država devet zemalja Evropske zajednice u Kopenhagenu 1973. godine. Matriški ugovor je postavio ustavne osnove evropskog identiteta koji je dalje razvijan i modificiran kroz Amsterdamski (1997) i Lisabonski ugovor (2007). Od početne ideje u Matriškom ugovoru se očigledno otišlo predaleko negiranjem nacionalne suverenosti u neuspjelom evropskom ustavu koji je planiran Ugovorom u Nici te se, poslije neuspjeha njegove ratifikacije na referendumima (2005.) u Francuskoj i Holandiji, od ideje evropskog ustava odustalo, da bi suština sporazuma bila spašavana kroz Lisabonski ugovor koji je i sam modificiran poslije dva referenduma o njegovom prihvatanju u Irskoj (2008. i 2009.).

Deklaracija je prvi dokument posvećen evropskom identitetu. Ima tri dijela, prvi se bavi jedinstvom devet tadašnjih članica Evropskih zajednica (koje su prethodnica EU) jer je to „osnovna evropska potreba da bi se osigurao opstanak zajedničke civilizacije“. Za dotadašnje nejedinstvo Evrope se kaže da je proizvod „njihove istorije i sebične odbrane pogrešno procijenjenih nacionalnih interesa.“ Prema Deklaraciji „temeljni elementi evropskog identiteta“ su „dijeljenje istih stavova prema životu zasnovanih na odlučnosti da se gradi društvo prema potrebama individue“, kao „principi reprezentativne demokratije, vladavine prava i socijalne pravde koji je krajnji cilj ekonomskog progressa i poštovanje ljudskih prava“. S toga se izražava želja za konstrukciju ujedinjene Evrope i kao „dijelovi evropskog identiteta“ navode zajedničko tržište, carinska unija i zajedničke institucije uz zajedničke politike i mašineriju za saradnju uz želju da se dalje produbljuje saradnja. U stavu tri se navodi da različitost kultura u okviru zajedničke evropske civilizacije privrženosti zajedničkim vrijednostima, povećana konvergencija stavova, svijest o posjedovanju zajedničkih posebnih interesa i odlučnost da se učestvuje u konstrukciji ujedinjene Evrope, daju Evropskom identitetu originalnost i svoj sopstveni dinamizam. Iz Deklaracije proizilazi eurocentričnost u izgradnji evropskog identiteta, tj. da se evropska civilizacija tretira kao sebi svojstvena i da joj pripadaju samo evropske zemlje (otvorena drugim evropskim nacijama koje dijele iste ideale i ciljeve). S druge strane, smatra se da je potrebno izgraditi sopstveni sigurnosni identitet ali se prihvata realnost jer se kaže da članice NATO-a potpisnice ove deklaracije smatraju da „u sadašnjim okolnostima nema alternative sigurnosti koje obezbjeđuje nuklearno oružje SAD uz prisustvo

²⁹² http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf

„sjevernoameričkih“ (SAD i Kanada) trupa u Evropi.

Drugi dio deklaracije bavi se „evropskim identitetom u odnosu na svijet“ koji će se steći putem usvajanja zajedničkih stavova u odnosu na svjetska zbivanja i djelovanja kao jedinstven entitet, što bi trebalo da stvori da se „jedinstveni karakter evropskog identiteta poštuje“. Spoljna politika će se voditi u skladu sa ciljevima i principima povelje UN, da bi međunarodni odnosi počivali na pravičnijoj osnovi, da bi se nezavisnost i jednakost država bolje čuvala i prosperitet bio bolje dijeljen, a sigurnost svake zemlje učinkovitije garantovala.

Treći dio Deklaracije se bavi „dinamičnom prirodom konstrukcije jedne ujedinjene Evrope“ i vjeruje da će ovakva socijalna dinamika ojačati njihovu koheziju i doprinijeti formiranju izvorne evropske spoljne politike.

Deklaracija nije imala obavezujući karakter, ali je jasno ocrtala političku volju država članica, koje je tokom vremena implementiraju, da bi onda izgradnja evropskog identiteta dobila pravno obavezujući karakter kroz međunarodni ugovor kojim su redefinisana prava i obaveze država članica EZ Maastričkim ugovorom (1992.). Tu se fraza evropski identitet ponovo pojavljuje,²⁹³ a sam ugovor je produbio proces evropske integracije i uspostavio pravne mehanizme dalje uspostave evropskog identiteta. Države članice su sklopile ugovor stvarajući Evropsku Uniju (koja prestaje da bude organizacija evropskih zajednica i dobija jedinstveno, čvršće ime koje implicira jedan prostor):

“PODSJEĆAJUĆI na povijesnu važnost okončanja podijeljenosti europskog kontinenta i na potrebu stvaranja čvrstih temelja za izgradnju buduće Evrope,

POTVRĐUJUĆI „privrženost načelima slobode, demokracije i poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava,“ te

„ŽELEĆI produbiti solidarnost među svojim narodima, poštujući njihovu povijest, kulturu i tradicije“, uz odlučnost „da ustanove građanstvo zajedničko svim državljanima njihovih zemalja“, „da provode zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku koja dugoročno uključuje i oblikovanje zajedničke obrambene politike koja bi s vremenom mogla dovesti do zajedničke obrane, a čime bi se ojačao evropski identitet i neovisnost radi promicanja

²⁹³ www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf i hrvatski prevod na http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/11992M_Ugovor_o_EU-u_hrv.pdf

mira, sigurnosti i napretka u Europi i svijetu“; kao i

„PONOVO POTVRĐUJUĆI svoj cilj da se olakša slobodno kretanje osoba i pritom osigura zaštita i sigurnost njihovih naroda uključivanjem odredaba o pravosuđu i unutarnjim poslovima u ovaj Ugovor“. Ciljevi Unije su: “promicanje uravnoteženog i održivog gospodarskog i socijalnog napretka, posebice stvaranjem područja bez unutarnjih granica, jačanjem ekonomske i socijalne kohezije, te uspostavom ekonomske i monetarne unije, uključujući, dugoročno, i jedinstvenu valutu u skladu s odredbama ovog Ugovora

– afirmacija svog identiteta na međunarodnoj sceni, posebice provedbom zajedničke vanjske i sigurnosne politike koja dugoročno uključuje i oblikovanje zajedničke obrambene politike koja bi s vremenom mogla dovesti do zajedničke obrane

– jačanje zaštite prava i interesa državljana svojih država članica uvođenjem građanstva Unije“.²⁹⁴

Ovim ugovorom je Evropska Unija pravno zasnovala izgradnju sopstvenog identiteta, koji uključuje poštovanje nacionalnih identiteta, ali i razvijanje sopstvenog identiteta kao organizacije (koji uključuje vanjsko politički i sigurnosni identitet) i podstiče individualni identitet građana koji je zasnovan na evropskoj komponenti koja mu je omogućena građanskom zaštitom kao i slobodom od isključive nadležnosti nacionalnih jurisdikcija. Jedan od najvažnijih ciljeva Ugovora je stvaranje evropskog građanstva ili državljanstva.

Kako je Evropska Unija *sui generis* entitet čija jedinstvenost proizilazi iz njene strukture, funkcije i procesa stvaranja, način konstruiranja njenog identiteta je različit od identiteta nacionalne države. On je više konsenzualnog tipa jer za sve bitne odluke je potreban pristanak država članica i jer ona nema mehanizme oružane sile nego se oslanja na mehanizme država članica.

Napomenimo da članom „F“ Mاستriškog ugovora „Unija poštuje nacionalne identitete svojih država članica, čiji se sustavi vlasti temelje na načelima demokracije“. Sem obaveze poštovanja nacionalnih identiteta, ovaj član se može tumačiti da Unija neće poštovati sisteme vlasti koji nijesu uspostavljeni na načelima demokratije, čime se otvara mogućnost njenog miješanja u unutrašnje stvari zemlje ili ignoriranja zemalja koje joj nijesu u vrijednostima kompatibilne.

²⁹⁴ Ibid.

Amsterdamskim ugovorom²⁹⁵ iz 1997. se u dodatom stavku člana 6 kaže da će Unija i „poštovati nacionalne identitete svojih zemalja članica“, dok Lisabonski ugovor od 2007. to proširuje (član 4 stav 2), pa kaže da „Unija poštuje jednakost država članica pred Ugovorima, kao i njihove nacionalne identitete, koji su neodvojivo povezani s njihovim temeljnim političkim i ustavnim strukturama, uključujući regionalnu i lokalnu samoupravu. Ona poštuje njihove temeljne državne funkcije, uključujući osiguranje teritorijalne cjelovitosti države, očuvanje javnog poretka i zaštitu nacionalne sigurnosti. Nacionalna sigurnost posebice ostaje isključiva odgovornost svake države članice.“²⁹⁶

Kroz svoje pojedinačne akte EU je dalje razrađivala koncept zajedničkog identiteta. Uz harmonizaciju pravnih i ekonomskih propisa, mehanizam prilagođavanja na jezgro evropskih vrijednosti je *Acquis Communautaire*, pravna stečevina Evropske Unije.

Razvoj individualnih prava u okviru EU je dao građanima država članica pravo glasa i kandidovanja na izborima za Evropski parlament, kao i pravo glasa na lokalnim izborima (proisteklo iz prava slobodnog kretanja i boravka u Evropskoj Uniji) kao i i diplomatsku i konzularnu zaštitu. Sve ovo je trebalo da pojača legitimitet institucija Evropske Unije i napravi neposrednu sponu između evropskih institucija i pojedinaca, gradeći nesumnjivi evropski identitet. Taj identitet se gradio prema iznutra, ali i prema spolja. U preambuli Odluka predstavnika vlada država članica Evropskog savjeta od 19. decembra 1995. godine o zaštiti državljana Evropske Unije putem konzularnih i diplomatskih predstavnštva se navodi:

“Budući da će takvi zajednički zaštitni aranžmani ojačati identitet Unije što će se zamijetiti u trećim zemljama; imajući u vidu da će uvođenje zajedničkih zaštitnih aranžmana za građane Unije u trećim zemljama takođe ojačati ideju evropske solidarnosti koju će zamijetiti građani o kojima se radi“.²⁹⁷

²⁹⁵ Ugovor iz Amsterdama o izmjeni ugovora o Evropskoj uniji, ugovora o osnivanju evropskih zajednica i određenih s njima povezanih akata

http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/11997D_Ugovor_iz_Amsterdama_hrv.pdf

²⁹⁶ <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/111221-lisabonski-prociscena.pdf>

²⁹⁷ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41995D0553&from=EN>

EU je uspostavljala različite akcije koje se oslanjaju na prezentiranje nacionalnih identiteta ili jednostavno na obavještanje građana o aktivnostima same unije i njenih država u njima. Tu su različite evropske kulturne manifestacije, na simboličnom nivou uz himnu i zastavu, usvojena evropska krilatica i dan Evrope. Moto „Ujedinjeni u različitosti“ sa inačicama na jezicima zemalja članica, je usvojen 2000. godine sa idejom naglašavanja procesa evropskog okupljanja u „formi Evropske Unije“ radi „mira i napretka“, a da ih istovremeno obogaćuju „različite kulture, tradicije i jezici“.²⁹⁸ Da se primijetiti da se termin vjera ili vjere ne pominje u ovom katalogu evropskih različitosti.

Kao Dan Evrope je usvojen 9. maj i njime se obilježava *Schumanova* deklaracija kada je 1950. predloženo stvaranje Evropske zajednice za uglj i čelik. To je dan „otvorenih vrata“ za evropske institucije i tada se organizuju posjete, debate, koncerti i drugi događaji kojim se „podiže svijest“ o Evropskoj Uniji.

Proglašavajući od 1983. godine svaku godinu Evropskom godinom posvećenu određenom problemu, Evropska Unija uz dizanje svijesti o tom problemu uzdiže svijest i o sebi. Do sada smo imali *godine Evrope* posvećene: malom biznisu, narodima Evrope, sigurnosti na putevima, životnoj sredini, filmu i televiziji, informacijama o raku, turizmu, zaštiti na radu, starima i međugeneracijskoj solidarnosti, ishrani i zdravlju, cjeloživotnom učenju, borbi protiv rasizma i ksenofobije, lokalnoj i regionalnoj demokratiji, borbi protiv nasilja nad ženama, jeziku, hendikepiranim osobama, obrazovanju kroz sport, demokratskom građanstvu kroz obrazovanje, radničkoj mobilnosti, jednakim mogućnostima za sve, interkulturalnom dijalogu, kreativnosti i inovaciji, borbi protiv siromaštva i socijalnog odbacivanja, voluntarizmu, aktivnom starenju, građanima.²⁹⁹ Zanimljivo je da za 2014. godinu, kada su održani izbori za Evropski parlament i birana nova Evropska komisija, još nije određeno čemu će Evropska godina biti posvećena, nego su se nastavile aktivnosti iz prethodne 2013. koja je bila posvećena građanima. Kao da je ponestalo ideja, ili kao da se prikupljaju snage kako odrediti pravce dalje konstrukcije evropskog identiteta dokle traje debata o pravcima i stepenu pravne i ekonomske integrisanosti Unije koju donose euroskeptici.

²⁹⁸ http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/motto/index_en.htm

²⁹⁹ http://europa.eu/about-eu/basic-information/european-years/index_en.htm

U izlaganju pred Svjetskim telekomunikacionim Forumom 1995. predsjednik Evropske komisije *Jacques Santer* je izjavio da se evropskim identitetom hoće izbjeći „fragmentacija, kaos i konflikt svake vrste (vojni, socijalni, ekonomski i politički) da bi se potpomogla kohezija, solidarnost, supsidijanost, sporazum i saradnja. Praktično svi mogući izvori Evropskog identiteta su dobrodošli: politička i ideološka vjerovanja, ekonomska teorija, kultura, istorija, geografija, etika, zajednička sudbina itd. Međutim svi oni treba da budu učinkoviti. Evropski identitet treba da se kristalizira“.³⁰⁰

Jedan od problema uspostave evropskog identiteta je to što je ona u neprestanom širenju i ekspanziji i predstavlja nedovršeni projekt. Sa svakim krugom širenja ona dobija nove članove čije identitete treba ukomponirati u novi, rađajući transnacionalni identitet. Za uspostavu bilo kojeg identiteta je potrebno sedimentiranje vrijednosti i protok vremena.

Nema uspostave zajedničkog identiteta bez dubokog osjećanja gotovo bezuslovne solidarnosti. Kapitalistički način proizvodnje je cikličan i on iznova proizvodi krize i neuravnoteženosti u razvoju i bogatstvu. Osjećaj zajedništva i uloga moderne države u redistribuciji bogatstva izravna neravnotežu do nivoa socijalne podnošljivosti. Osnova za ovakvu ulogu države proizilazi iz njenih prerogativa da prikuplja poreze i da ih troši radi javnog dobra. Uz ovo, država se pojavljuje kao krajnji garant svih dugova svojom sposobnošću da štampa novac, da se zadužuje kod građana ili u inostranstvu. Evropska Unija ne prikuplja direktno poreze i nema ova ovlašćenja. Uvođenjem eura, a da nije osigurala fiskalnu podlogu svome novcu u slučaju ekonomskih neravnoteža, stvoreni su problemi koji se rešavaju palijativno, od slučaja do slučaja, gdje bogatije zemlje Evrope spasavaju od bankrota manje. Stvara se osjećaj eksploatacije gdje svaka strana ima svoje razloge za nezadovoljstvo. Jedni vide rješenje u daljoj produbljenoj integraciji gdje bi Evropska Unija dobila fiskalne nadležnosti, drugi u labavljenju evropskih veza, dok treći smatraju da je budućnost u višeslojnoj Evropi različitih nivoa integriranosti gdje postoje tzv. „dvije brzine“.

Ova identitetska frustriranost proizvodi oprečne reakcije od zemlje do zemlje kao i transnacionalne reakcije građana Evropske Unije. Tako, na primjer, u *Manifestu za*

³⁰⁰ Sucháček, von Jan, (Ostrava) *European Identity: Something New on the Horizon?*
<http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/JSuchacek1.pdf> - pristupljeno 09.05.2013.

Ujedinjenu Evropu 012 koji su inicirali evropski parlamentarac *Daniel Cohn Bendit* i sociolog *Ulrich Beck*, a potpisalo niz uticajnih ličnosti (bivši predsjednik EK *Jacquesa Delora*, *Javier Solana*, bivši *Visoki predstavnik za evropsku i sigurnosnu politiku*, njemački ministar spoljnih poslova *Joshka Fisher*, predsjednik Evropskog parlamenta *Martin Shultz*, sociolog *Anthony Giddens*, poljski intelektualac *Adam Michnik* i mnogi drugi) se zahtijeva izgradnja Evropske Unije „odozdo“ koja će voditi računa o pojedinačnim građanima. To bi trebalo da bude „kontra model Evrope odozgo, Evrope elita i tehnokrata“, jer se ne može priuštiti „pokret bijesa“ građana koji protestiraju protiv „Evrope bez Evropljana“ čime bi bio ugrožen evropski projekat. Za potpisnike, evropejstvo proizilazi iz „dijaloga i neslaganja između raznih političkih kultura: „*Citoyena*“, „*Citizena*“, „*Staatsbuergera*“, „*Burgermatschappij*“, „*Ciudadanoa*“, „*Obywatela*“.“³⁰¹

Oni predlažu da građani Evrope Evropsku godinu volontiranja upotrijebe radi „konstrukcije novog proaktivnog ustava odozdo nagore, da bi se ponovo uspostavila Evropska politička kreativnost i legitimitet“. *Ulrich Beck* je obrazlagao inicijativu time da je pokrenuta zbog stvaranja evropske društvene svijesti i razvoja evropskog identiteta, jer „niko nije samo Evropljanin dok su svi istovremeno Evropljani“ i njime bi se „prevazišlo nacionalističko razmišljanje po sistemu ili-ili, ili mi ili oni“, jer „na evropskim izborima glavnu ulogu igraju nacionalne teme. Kako onda možemo da očekujemo stvaranje evropsko-demokratskog građanskog društva? EU je, ipak, skup nacionalnih država u kojem one imaju posljednju reč. A to se sada vratilo kao bumerang“. U „gotovo imperijalističkoj strukturi“ zemalja koje daju pomoć i one kojih je primaju *Ulrich Beck* primjećuje osnovu „svih postojećih i budućih socijalnih konflikata između država Evropske Unije, ali i unutar njih“.³⁰²

Mnoge novonastale zemlje Evrope se boje da će članstvom u Evropskoj Uniji poljuljati ili oslabiti njihov identitet, jer taj identitet nije dovoljno utvrđen „a oko njegovih temeljnih odrednica još nije postignut nacionalni konzesus“.³⁰³ *Božo Skoko* nalazi da je „taj strah

³⁰¹ <http://manifest-europa.eu/allgemein/wir-sind-europa?lang=en> i

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/may/03/bottom-up-europe> - pristupljeno 09.05.2014.

³⁰² Beck, Ulrich, *Evropski identitet*, 7.10.2012, razgovor vodio Rene Scheu, Schweizer Monat, oktobar 2012 (Izbor i prevod Miroslav Marković): <http://pescanik.net/2012/10/evropski-identitet/>

³⁰³ Skoko, Božo, *Država kao brend*, str. 25

neopravdan budući da identitet prvenstveno ovisi o vlastitom poimanju a ne vanjskim utjecajima“.

Guibernau navodi da sada u svojim ranim fazama za razliku od nacionalnog identiteta, evropski identitet je „ne-emocionalni“ i pretpostavlja da je nesposoban da formira evropski nacionalizam koji bi mobilizirao mase.³⁰⁴ Za pretpostaviti je da niko još nije spreman da pogine za Evropu dok se to još ne može reći za nacionalnu državu.

Problem izgradnje evropskog identiteta je to što je on dugo bio projekat nadnacionalnih i nacionalnih elita i do sada uspješna evropska integracija se obavljala u „tehnokratskom maniru“.³⁰⁵

Što se tiče „evropskog odbrambenog identiteta“, od svog početka Evropa je vjerovala da „ekonomska moć može biti ravna vojnoj moći“ tako da je jedna Evropa u kojoj je militarizam krajem 19. vijeka cvjetao postala bezubi mladi partner Sjedinjenih država kojima je prebacila troškove održavanja vojne ravnoteže u Evropi i brigu za održavanje svjetskog mira. Čak je i Francuska, nacija koja je zadržala svoj imperijalni uticaj u Africi i koja je prva usvojila kao himnu jednu vojnu koračnicu, prešla devedesetih sa armije regruta na profesionalnu armiju i ima vojni budžet oko 2 odsto bruto nacionalnog proizvoda. „Sve Evropske zemlje su svele ratničke i vojne elemente u svom nacionalnom identitetu. U procesu kontinentalne integracije, Evropski nacionalni identitet je postao post-vojni i u tom smislu post-nacionalni“, kaže *Michael Ignatieff*.³⁰⁶

Treba se podsjetiti da su oba vojna evropska saveza propala, *Evropska odbrambena zajednica (European Defence Community 1952-1955)* i *Zapadnoevropska Unija (Western European Union 1955-2011)*. Posljednji isključivo evropski vojni poduhvat pet zemalja je *Eurocorps* sa snagama dovoljnim samo za podršku i za mirovne operacije, nastao iz zajedničke francusko-njemačke brigade koje mogu odgovoriti eventualnim zahtjevima za intervenciju UN, NATO, OSSE i EU. Evropi sa bogatim ratničkim tradicijama i vojskama koje su vladale kontinentima NATO je jedina opcija, kako zbog svoje, tako i zbog

³⁰⁴ Guibernau, Montserrat, *National Identity*, str. 116

³⁰⁵ Checkel, Jeffrey T.; Katzenstein, Peter J., *European Identity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009., str. 3

³⁰⁶ Ignatieff, Michael, *Empire Lite: nation-building in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*, Toronto, Penguin Canada, 2003., str. 15

međunarodne sigurnosti.

Jedna od karakteristika razvoja Evropske Unije je razvoj i potsticanje regija i regionalnog razvoja. Ovo vodi iskazivanju regionalnih interesa, regionalnih razlika i u konačnici regionalnom identitetu koji dalje rastače nacionalne identitete. Ovi regionalni identiteti se uspostavljaju u okviru postojećih istorijskih entiteta. U širenju ideje evropske integracije ovi regioni saraduju mimo i preko granica Evropske Unije.

Zanimljivo je da mnoge evropske nacije bez države (Katalonci, Baski, Škoti) gledaju sa simpatijama na Evropsku Uniju „Evropu regiona“ i njene programe koji podržavaju evropsku regionalizaciju. Oni je sagledavaju kao „političku instituciju u nastajanju u koju ulaze dobrovoljno“.³⁰⁷ Ovakavi stavovi podvlače činjenicu da ne postoji samo jedna Evropa i samo jedan evropski identitet.³⁰⁸

2.4 Jezik i identitet

Neke nacije upotrebljavaju jezik za izgrađivanje ili pronalaženje svog izgubljenog identiteta, poput Škota, Velšana ili Iraca. Primjer izuzetne uspješnosti toga modela je oživljavanje hebrejskog, do tada korišćenog u religijskim spisima, kao kohezionog faktora u izgradnji Izraela kao države nacije.³⁰⁹

Evropska Unija kaže za sebe da “mora komunicirati sa svojim građanima na njihovom jeziku”.³¹⁰ Broj službenih jezika EU, koja sa zadnjim proširenjem ima 28 članica, je sada 24, a *službeni jezik* je “svaki onaj jezik koji je prethodno predložila temeljem činjenice da je on standardiziran i službeni varijetet unutar granica njezinog vlastitog teritorija”.³¹¹

Luksemburški, tj. leceburški (*lëtzebuergesch*) nije jezik Evropske Unije, jer kada je EU stvarana nije imao status službenog jezika. Uz irski, to je jedini izuzetak da službeni jezik

³⁰⁷ Guibernau, Montserrat, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Polity Press, 1996. str. 111

³⁰⁸ Katzenstein, Peter J.; Checkel, Jeffrey T., *European Identity*, str. 213

³⁰⁹ Banjavčić Mirela, Erdeljac Vlasta, „Višejezičnost i identitet”, *Monitor ISH, revija za humanistične i društvene vede*, Ljubljana, XI/1 2009., str. 45

³¹⁰ http://ec.europa.eu/dgs/translation/translating/officiallanguages/index_en.htm

³¹¹ Banjavčić Mirela; Erdeljac, Vlasta, *Višejezičnost i identitet*, str. 30

zemlje članice nije bio na popisu jezika EU. Za irski se pretpostavlja da ga govori oko 300.000 ljudi, dok je broj onih koji ga svakodnevno upotrebljavaju oko 40.000. U irskom slučaju oni su u početku dali prednost engleskom. To je isti slučaj i sa turskim koji je službeni jezik na Kipru. Službeni glasnik EU (*Official Journal of the European Union*) se štampa na sva dvadeset četiri jezika Unije. Svi službeni jezici se mogu koristiti u okviru institucija Evropske Unije, što ako se ima princip ravnopravnosti i nediskriminacije znači oko 400 jezičkih parova prevođenja. Zbog toga je Evropska komisija uvela termi *radni jezik* gdje pripadaju: engleski, francuski i njemački. U suštini, ova redukcija se svodi dalje na engleski koji je vodeći jezik sporazumijevanja u okviru EU čime on postaje *lingua franca* čitave Unije. Ova "jezična situacija u upravnim tijelima Unije ima relativno malen uticaj na njezine stanovnike pojedinačno: svi oni govore kao maternjim upravo onim jezikom kojim bi govorili i da njihova zemlja nije članica EU, a ta činjenica eksplicitno ide u prilog europskome kretu *ujedinjeni u raznolikosti*".³¹² EU se, takođe, zalaže da svaki stanovnik uz svoj maternji nauči još najmanje dva druga jezika Unije i podstiče, u okviru programa *Socrates* i njegovih projekata studentske razmjene, učenje stranih jezika. Ipak jezički eksperti primjećuju "komunikacijsko-simbolički paradoks u EU" da postoji s jedne strane "nastojanje da se očuvaju pojedinačni jezici i identiteti koji se uz njih vežu, a s druge strane je traženje zadovoljavajućeg odgovora na izazove koje sa sobom donosi jasna unifikacija kulturnoga prostora Unije", posebno u oblasti nauke i obrazovanja nastala na "stvaranju zajedničkih komunikacijskih i kulturnih obrazaca".³¹³

Podržavajući učenje jezika, multilingvalizam, autohtone jezike i jezičku raznovrsnost, EU podržava programe kao *Prolang*, kojim se uče jezici koji se manje govore u EU, koji promovira litvanski, slovački i slovenački "zato što jezici manjih zemalja ili nacija bivaju obično zanemareni kada se bira strani jezik koji se uči".³¹⁴

O fleksibilnosti upotrebe jezika može se navesti i Švajcarska gdje se na konfederalnom nivou, kao i u kantonima, nekoliko jezika upotrebljava ravnopravno (francuski, njemački, italijanski, retoromanski), te se ona nekada navodi da je nacija volje - '*willensnation*' gdje višejezičnost postaje nacionalni simbol i "temelj političkog ujedinjavanja".³¹⁵

³¹² Ibid. str. 31

³¹³ Ibid. str. 30 i 31

³¹⁴ http://ec.europa.eu/languages/inspire/prolang_en.htm

³¹⁵ Banjavčić, Mirela; Erdeljac Vlasta, *Višejezičnost i identitet*, str.14-15 i 28

2.5 Odbrana i identitet

Jedan od problema evropskog identiteta je njena nedostatnost u pogledu odbrambenog identiteta. Države članice Evropske Unije i dalje su zadržale isključivu suverenost u pogledu odbrambenih pitanja. Neefikasnost Evrope u sprječavanju rata u bivšoj Jugoslaviji ili sada u Ukrajini samo potcrtava negativnu crtu njenog identiteta kao kolijevke etničkih sukoba i nerazriješenih starih državnih razmirica. Jedna od osobina njenog identiteta je neprestana debata i premišljanje o sigurnosnim pitanjima koja upućuju na samoživost, a bez stvarnog kapaciteta da se nešto samostalno uradi. Naravno, kada je pojedini nacionalni interes u pitanju, poput britanskog na *Facklandsima* ili francuskog u pojedinim dijelovima Afrike, onda se djeluje bez premišljanja i odlučno.

Razvojem i širenjem globalnog polja slobode poslije pada Berlinskog zida, konvergencijom i univerzalizacijom institucija njihove zaštite više nije dovoljno u Evropi imati vladavinu prava i predstavničku demokratiju kao osnovu svoga nacionalnog identiteta, jer po tome smo drugima slični a ne od njih različiti. Ideja da je „evropsko zakonodavstvo neliberalno, puno smicalica i nametljivo je provincijalna fantazija“. Stoga je, po *Ignatieffu*, važno u evropskom kontekstu napraviti razliku između suvereniteta i legitimnosti, jer još veći stepen evropskih integracija će od „britanskog parlamenta napraviti skupštinu srednje razine“ smještenog između evropskog i regionalnih i lokalnih parlamenata. Ono što je bitno je da li regulativa evropskih institucija ima legitimnost i pristanak za njihovo donošenje, jer „pitanje legitimnosti nije pitanje tradicije nego pitanje funkcije“.³¹⁶

Nesporno je za identitet Evrope da je on otvoreni projekat, da se ne može graditi imitirajući proces nastanka bilo kog identiteta nacionalnih država i da će on kao i bilo koji drugi identitet biti nedovršen. Bitno je da pokušaji njegove izgradnje ne vode do osjećanja gubitka i trajnog neuspjeha zbog kojega bi se od njega odustalo.

³¹⁶ Ignatieff Michael, „Identity parades“, *Prospect*, 20. april 1998.,
<http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/identityparades/#.U5Csp4LqfiM> pristupljeno 01.03.201

3. Treći dio

3.1 Luksemburg

Početkom prošloga vijeka britanski historičar *George Renwick* je opisao Luksemburg kao „jednu od najljepših zemalja Evrope“, kao „Pepeljugu tri ardenske sestre“ (mислеći na Francusku, Njemačku i Belgiju) koja izgleda kao „plod romanopišćeve imaginacije i čudan eksperiment kako se pravi nacija“.³¹⁷ Zemlja aristokratskog naziva Veliko vojvodstvo Luksemburg je članica osnivač kako Evropske Unije tako i svih njenih institucija. Do sada je deset puta predsjedavala Savjetom Evropske Unije, dva puta davala predsjednika Evropske komisije sa izgledom da uskoro bude i treći put (*Jean-Claude Juncker*). Vojvodstvo je lansiralo projekat Evropske ekonomske i monetarne unije i ostavilo snažan pečat na razvoj svih evropskih institucija.³¹⁸

Luksemburg sa 512.353 stanovnika po popisu iz 2011. i sa svega 2.586 kvadratnih kilometara (zemlja je dužine 90 i širine 50 kilometara) je, poslije Malte, najmanja zemlja Evropske Unije. Bruto nacionalni dohodak je 2011. godine bio 52,9 milijardi dolara i sa dohotkom od 40.000 dolara po stanovniku Luksemburg je jedna od najbogatijih zemalja na svijetu. U strukturi bruto nacionalnog dohotka finansijski sektor učestvuje sa 24 posto. U posljednjih nekoliko decenija Luksemburg je imao ogroman priliv stranaca koji su potražili zaposlenje u ovoj zemlji: 1981. Luksemburg je imao 25,9 odsto stranaca, 2003. 38,1 odsto, a 2013. 44,5 odsto tj. brojčano u Luksemburgu živi 238.000 stanaca. Najviše je Portugalaca - 88.200, pa Francuza, Italijana i Belgijanaca. Uz ovo, svaki dan 130.000 stranaca prelazi granicu da bi radilo u Luksemburgu. Od ukupnog broja stanovnika, njih 43 odsto ne posjeduje luksemburško državljanstvo. Po popisu iz 2008. stanovnici su uglavnom rimokatolici: 68,7 odsto dok je nereligioznih 24,9 odsto.³¹⁹

³¹⁷ George Renwick, *Luxembourg: The Grand-Duchy and its People*, Unwin, 1913., str. 15

³¹⁸ Thurer Daniel, “The Perception of Small States: Myth and Reality” u: Laurent Goetschel (ur.) *Small States Inside and Outside The European Union; Interests and Policies*, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 1998., str. 39

³¹⁹ <http://www.statistiques.public.lu/en/population-employment/index.html>

Od kako je podignut luksemburški zamak (963. godine) vojvodstvo je mijenjalo vladare i potpadalo pod tuđinsku dominaciju (burgundsku, špansku, austrijsku i francusku). Za vrijeme Napoleona 1795. bilo je pripojeno Francuskoj. Poslije Bečkog kongresa 1815. godine Luksemburg je obnovljen kao nezavisno veliko vojvodstvo i povezan sa Holandijom u osobi *Vilima I* (1815–90). Poslije stvaranja Belgije (1830.) frankofoni dio zemlje je 1839. pripojen Belgiji (sada provincija Luksemburg sa glavnim gradom *Arlonom*). Kako Orleanska dinastija nije imala muškoga potomstva prekinuta je svaka veza sa Holandijom (1890.), a na prijesto je stupila nova dinastija *Nassau* koja je na vlasti i danas. Luksemburg je od 1815. do 1866. bio član *Njemačkog saveza*, sa stacioniranim njemačkim trupama koje su trebale spriječiti pripojenje Francuskoj da bi na Londonskoj konferenciji 1867. godine dobio punu nezavisnost sa neutralnim statusom za koji su garancije pružale velike sile, nakon čega su njemačke trupe otišle. U Prvom svjetskom ratu ostvarenjem tzv. *Šlifenovog plana*, obuhvatnog ratnog manevra kojim se zaobišla utvrđena francuska granica, Njemačka je povrijedila neutralnost i Belgije i Luksemburga što je uveliko uticalo na kasnije zauzimanje stava Luksemburga prema Njemačkoj i utvrđivanje identiteta zemlje. Njemačka je, takode, u Drugom svjetskom ratu ponovo okupirala zemlju da bi je oslobodile američke trupe. To je i bio razlog zašto je Luksemburg poslije rata u međunarodnim integracijama tražio garancije svoje nezavisnosti koje bi ograničile bilo čiju hegemoniju, prvo kroz ekonomsku uniju sa Holandijom i Belgijom (Beneluks), a poslije kroz EU i NATO. Iz ugla Luksemburga i zemalja Beneluksa „vezivanje proizvodnje uglja i čelika“, u doba kada su ti materijali bili osnovni za razvoj vojne industrije, u zajedničku strukturu sa nadnacionalnom kontrolom je bila jedna od osnovnih bezbjedonosnih garancija.³²⁰ Hiljadu devetsto pedesete Luksemburg je proizvodio više čelika nego Italija ili Holandija.³²¹ Zbog trauma okupacije iz oba svjetska rata Luksemburg je uvidio da ga neutralnost i „balans snaga“ ne štiti ako ne preuzima aktivnu spoljnu politiku koja umanjuje njegovu „ranjivost“ kao male države. Zbog toga je bio i ostao jedan od glavnih zagovornika euroatlantskih integracija snažno podržavajući politiku NATO saveza i spoljnu politiku Sjedinjenih država. Stalno spoljnopoličko obilježje ove zemlje su napori da smanjuje napetosti i da djeluje kao posrednik između Njemačke i Francuske čija je ratna

³²⁰ Evropska zajednica za uglj i čelik je stvorena 1951. i prethodnica je stvaranju Evropske ekonomske zajednice 1957. godine

³²¹ Frenz, Jean-Marie, “The Foreign Policy of Luxembourg”, u Steinmetz Robert; Wivel Anders (ur.), *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*, Farnham, Ashgate, Burlington, 2010., str. 131

konfrontacija dva puta imala katastrofalne posljedice po zemlju.³²² Luksemburg se još od članstva u *Njemačkom carinskom savezu* preko članstva u carinskoj uniji Beneluksa zalagao za otvorenu privredu. Tri zemlje Beneluksa (Belgija, Luksmbug, Holandija) su započele svoju ekonomsku integraciju krajem II svjetskog rata i stvorile su carinsku uniju već 1948.godine. Sve tri su zahvaljujući svojoj međusobnoj saradnji imale privilegiranu poziciju u Evropskoj Uniji, a oblici njihove međusobne integracije su prethodili i služili kao model budućim evropskim integracijama.³²³ U suštini, Luksemburg institucionalne mehanizme Evropske Unije upotrebljava da bi na međunarodnom tržištu i međunarodnoj sceni pojačavao svoju pregovaračku poziciju i svoj uticaj.³²⁴

U početku je planirano da se sve institucije 6 zemalja osnivača Evropskih Zajednica nalaze zajedno, ali se Francuska i Njemačka nijesu mogle saglasati o idealnoj lokaciji, pa je Luksemburg izabran kao njihovo privremeno sjedište. Luksemburg je izbjegavao da postane jedino sjedište evropskih institucija „zbog straha da bi time izgubio svoj nacionalni identitet“.³²⁵ U Luksemburgu se nalaze brojne evropske institucije: Sekretarijat Evropskog parlamenta, Sud pravde, Revizorski sud, Evropska investiciona banka, Statistička služba Evropske Unije, te neki dijelovi i odsjeci Evropske komisije, dok Evropski savjet održava svoja ljetnja zasjedanja u Luksemburgu.

Pravna stečevina EU je efikasan mehanizam zaštite malih država i nju je Luksemburg efikasno upotrijebio da bi na Samitu u Nici zaštitio svojih 6 mjesta u Evropskom parlamentu i očuvao svoj „prejednaki status“, što je daleko iznad onoga što mu proporcionalno prema broju stanovništva pripada. U tome mu pomaže i krajnje detaljno poznavanje mehanizama rada briselske diplomatije sa jedne, i malo efikasno ministarstvo vanjskih poslova, sa druge strane. Predstavnici zemlje učestvuju u preko 250 radnih grupa Savjeta ministara koje pripremaju odluke Savjeta. Luxemburg je uvijek težio da održava postojeći ekvilibrijum unutar Evropskih institucija i između velikih i malih država unutar Evropske Unije, na primjer, zemlje Beneluksa zajednički imaju isti broj glasova u

³²² Ibid. str. 131

³²³ Pijpers, Alfred; Sophie, Vanhoonacker, „The Position of the Benelux Countries“ u: Edwards Geoffrey, Pijpers Alfred (ur.) *Politics of European Treaty Reform: the 1996 Intergovernmental Conference and Beyond*, London, Pinter 1996., str. 119

³²⁴ Frenztz, Jean-Marie, *The Foreign Policy of Luxembourg*, str. 134

³²⁵ Sacha, Baillie, „The Position of Small States in the EU“ u: Laurent Goetschel (ur.) *Small States Inside and Outside The European Union; Interests and Policies*, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 1998., str. 199

Evropskom savjetu kao i *velika četvorka* (Njemačka, Francuska, Velika Britanija i Italija). U ostvarivanju svog izuzetnog uticaja nesrazmjernog sa veličinom zemlje, Luksemburg je razvio izuzetne vještine u nalaženju kompromisa između često sukobljenih interesa drugih zemalja članica EU; i to sa prilagodljivim ministarstvom čije osoblje broji nešto iznad 200 ljudi, dok, na primjer, francusko ministarstvo spoljnih poslova ima 9400 ljudi. Hiljadu devetsto devedeset devete Vojvodstvo je imalo svega 14 diplomatskih misija, od kojih nekoliko sa višestrukom akreditacijom, da bi taj broj 2006. bio dvadeset, a 2013. tridesetčetiri. Luksemburg drži nerezidentne ambasadore za Brazil, Bosnu i Hercegovinu, Burkinu Faso, Kosovo, Mali, Crnu Goru, Vatikan, Senegal i Srbiju. Luksemburg je 1990. imao oko sto konzulata u koja se ubrajaju i karijerni i honorarni konzuli da bi ih 2013. imao 162.³²⁶ Zbog prirode ekonomije zemlje u fokusu intresovanja ministarstva su oporezivanje i međunarodne finansije. U interesu evropskog mira i stabilnosti Luksemburg se uvijek zalagao za proces proširenja Evropske Unije.³²⁷

Uporna, stabilna i konzistentna spoljna politika Luksemburga proizilazi iz velike političke stabilnosti koju karakterizira dugi periodi vladanja istih političkih garnitura uglavnom iz *Hrišćansko socijalne demokratske stranke* sa premijerima koji su na položajima bili nekoliko mandata: *Pierre Werner* (1959–74., 1979–84.) i *Jacques Santer* (1984–95.); *Jean-Claude Juncker* (1995–1999., 2004. i 2009.) i koji su stvorili prisne kontakte na visokom nivou među evropskim državicima. *Gasthon Thorn* (1981-85.) i *Jacques Santer* (1995-1999.) su bili i predsjednici Evropske komisije, a bivši premijer *Jean Claude Juncker* je već dugo jedan od vodećih evropskih diplomata. Spoljnopolitički eksperti kažu da „Luksemburžani dijele (osjećaj) prilično velike socijalne kohezije, nacionalnog identiteta i ranjivosti.“³²⁸ Ovaj osjećaj ranjivosti i nacionalnog identiteta utiče na široko rasprostranjeni konsenzus koji se tiče spoljne politike, gdje su političari svjesni da bi bilo kakva podijeljenost imala negativne posljedice na uticaj Luksemburga kao male zemlje na međunarodnoj areni.³²⁹ Mala veličina državne organizacije utiče na brzo iznalaženje kompromisa i izgradnju zajedničkog identiteta.³³⁰ Nacionalno bogatstvo i sam status

³²⁶http://www.statistiques.public.lu/stat/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=644&IF_Language=eng&MainTheme=3&FldrName=7&RFPPath=103

³²⁷ Frenzt, Jean-Marie, *The Foreign Policy of Luxembourg*, str. 134

³²⁸ Ibid. str. 135

³²⁹ Hey, Jeanne A. K., “Luxembourg: Where Small Works (and Wealthy Does’t Hurt)” u: Hey, Jeanne A. K. (ur.) *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behaviour*, Boulder/London Lynne Rienner Publishers, 2003., str. 85

³³⁰ Baillie, Sacha, *The Position of Small States in the EU*, str. 200

bogate zemlje takode pozitivno utiču na ovaj konsenzus i kompenziraju nedostatak veličine. Status bogate zemlje je „jednako važan ili važniji“ od toga da je Luksemburg mala zemlja. Luksemburška diplomatkinja koja je prisustvovala sastanku malih zemlja Kariba i Andore je prokomentirala „mi nemamo ništa zajedničko“.³³¹ Za razliku od drugih malih zemalja, Luksemburg „ne pati od nedostatka fondova za međunarodne programe, slabe spoljnopolitičke birokratije, graničnih problema, toga da je pritisnut od strane regionalnog hegemonu i da mu se unutrašnja politička nestabilnost prelijeva u spoljnu politiku“.³³² Vojvodstvo koristi prednosti male zemlje da bude nepristrasni posrednik koji ne može upotrebljavati prijetnje ili silu, što nimalo ne protivreči pouci svog nekadašnjeg premijera *Jospeha Becha* (1926-1937.; 1953-1958.) „kada dobijete dobru ideju nadite veću zemlju da je sponzorira i čutite“.³³³

Po pravilu, Luksemburg djeluje tijesno u saradnji sa Evropskom komisijom koju smatra „čuvarem (evropskih) ugovora“, ne smetaju mu nadnacionalna ovlaštenja komisije ni njene aktivnosti da ih poveća i nije spreman da djeluje unilateralno ili da zauzima opstrukcionističke stavove, sem ako su u pitanju „bankarska tajna“ i jednoglasnost odlučivanja po pitanjima koje se tiču fiskalne politike.³³⁴ Napomenimo da je Luksemburg poznat kao međunarodni finansijski centar koji broji više od 7.000 domaćih holding kompanija i 230 banaka, što čini najveću bankarsku koncentraciju u Evropskoj Uniji.

Tokom devetnaestog stoljeća Luksemburg je od tradicionalno agrarnog društva ušao u proces brze industrijalizacije i priliva inostranog stanovništva.³³⁵ Nedostatak radne snage uticao je na proces neprekidne migracije i dolaska novih stanovnika koji traje i do danas. Migracije su pratile periode ekonomskog rasta. Prvo su došli Njemci, pa Italijani. Šezdeset odsto radnika u čeličanama su bili stranci. U drugom talasu masovno pristižu Italijani sa svojim porodicama, dvadesetih i pedesetih godina prošlog vijeka. Sedamdesetih godina su počeli dolaziti Portugalci, te su oni ubrzo postali najbrojnija strana populacija. Njihovim dolaskom Italijani su se popeli na socijalnoj ljestvici za jednu stepenicu. Devedesetih godina je došla jugoslovenska emigracija kao posljedica ratova u bivšoj Jugoslaviji. Svaki

³³¹ Hey, Jeanne A. K., *Luxembourg: Where Small Works (and Wealthy Does't Hurt)*, str. 85

³³² Ibid. str. 93

³³³ Frenzt, Jean-Marie, *Foreign Policy in Luxembourg* str. 140

³³⁴ Ibid. str. 140

³³⁵ Reckinger, Rachel; Ville Christian, "Researching Identity Constructions" u: IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces (ur.), *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, Bielfeld, Transcript Verlag, 2011., str.11-13

peti stanovnik Luksemburga sedamdesetih godina je bio stranac. Postoji i fenomen prekograničnog rada karakterističan za Evropsku Uniju. Prekogranični radnici (njih 147.000) koji dolaze iz susjednih oblasti Sara, Rajne-Vestfalije (Njemačka), Lorene (Francuska) i Valonije (Belgija) su 2009. sačinjavali gotovo pola radne snage Luksemburga. Uz to, Luksemburg je doživio specifičan priliv visokokvalifikovane radne snage. U Evropskim institucijama radi oko 11.000 ljudi, a brojni su „korporativni nomadi“ koji su pristigli da rade u bankarskom sektoru, koji je od sedemdesetih godina postao jedna od glavnih privrednih grana. Tako, na primjer, u *Banque Centrale du Luxembourg* četiri petine rukovodećih mjesta zauzimaju radnici sa stalnim mjestom boravka u Luxemburgu.³³⁶ Ovaj veliki priliv stranaca ponekad izaziva strah da bi oni mogli zadobiti prevlast u društvu i da je na sceni „etničko siromašenje“ Luksemburga, ili poimanja da je zbog niskog prirodnog priraštaja u Luksemburgu na sceni „demografsko samoubistvo“, što ukazuje na „duboku anksioznost koja se zasniva na etničkoj viziji nacije države“ i u tom kontekstu „istorija i jezik“ se upotrebljavaju kao sredstvo prve pomoći identitetu koji je u krizi.³³⁷

S druge strane, ove migracije su zemlji dale kosmopolitski izgled i boju i priliku da se izgrađuje jedan novi Evropi otvoreni identitet, gdje se ističe vrijednost *Šengena* (mjesta u Luksemburgu) koji je otvorio evropske granice i naglašava da je jedan od utemeljitelja evropskih integracija *Robert Shuman* Luksemburžanin. Engleski je postao, uz francuski, njemački i luksemburški neophodan, tako vidljiv i u finansijskom sektoru. Kulturna dešavanja su postala sve više multikulturalna, a Luksemburg je pokušao da sebe izdigne na kulturnoj mapi tako što je 2007. bio evropska prijestonica kulture (*Luxembourg and Greater Region – European Capital of Culture 2007*), što polaže na svoju turističku promociju, kao i to da se nalazi na UNESCO-oj listi kulturne baštine čovječanstva. Iako zaključak raznih studija o identitetu Luksemburga vodi tome da je on region u okviru „novih transnacionalnih okruženja“ (*landscape*), čemu doprinose transnacionalni elementi u njegovoj istoriji, lokaciji, i veličini, raspodjela moći u samoj zemlji - iako zemlja prolazi kroz duboku transformaciju - se ne mijenja.³³⁸

³³⁶ Ibid. str. 13

³³⁷ Peporte Pit, Kmec Sonja, Marjus Benoit, Margue Michael, *Inventing Luxembourg: representations of the past, space and language from the nineteenth to the twenty-first century*, Leiden/Boston, Brill, 2010., str. 7

³³⁸ Reckinger, Rachel; Ville, Christian; „Researching Identity Constructions“, str. 14

Zavisno od političkih potreba i trenutka u kome se stvara i identiteta kome se težilo, istorija Luksemburga se tumačila i konstruirala da bi se postiglo „idealno jedinstvo naroda teritorije i jezika“.³³⁹ Tako se naglašava da je period prije 1795. bio pod uticajem strane dominacije; da je pripajanje teritorije Belgije 1839. bilo posljednje od istorijskih rasparčavanja, da je ono doprinijelo „etničkom jedinstvu“ koje je prethodno falilo; i da su od tog momenta Luksemburžani jedna nacija. Ovome je doprinijela pojava luksemburške literature koja je potpomogla izrastanju nacionalne svijesti.

Multilingvalnost je posljedica istorijske situacije, jer je Luksemburg smješten na prostoru gdje se preklapaju romanska i germanska jezička zona i holandski jezik tokom istorije francusko-njemačkih osvajanja. Krajem devetnestog vijeka luksemburški (*lëtzebuergesch/leceburški*) se uspostavlja kao vid potvrde sopstvene samostalnosti i zasniva na mješavini zapadnomozelsko-franačkog dijalekta i francuskog jezika i ima sopstveni standard i ortografiju. Ovo prerastanje iz „dijalekta u jezik“ je došlo, prije svega, iz političkih razloga i „radi se o nekadašnjem njemačkom dijalektu koji je u neovisnoj zemlji proglašen službenim jezikom“.³⁴⁰ Sličan slučaj je bio i sa holandskim, s tim što je kalvinistička Holandija postala nezavisna u 16. vijeku i koja je standardizirala *niskonjemački* dijalekt za razliku od *visokonjemačkog* u luteranskoj Njemačkoj.³⁴¹ Poslije Prvog svjetskog rata u Luksemburgu je formirano Društvo za lingvistiku, folklor i toponimiju (*Section de Linguistique, de Folklore et de Toponymie*) i počelo je udaljavanje od njemačkog jezika. Od 1938. godine uslov za državljanstvo je bio vladanje luksemburškim jezikom, a za stogodišnjicu nezavisnosti 1939. godine je iskovan prigodni franak na kome je pisalo *Lëtzeburg de Lëtzeburger (Luksemburg Luksemburžanima)*. Tokom njemačke okupacije francuski je zabranjen a luksemburški proglašen njemačkim jezikom na što je narod odgovorio još većom upotrebom luksemburškog, dok je upotreba visokonjemačkog smatrana izdajničkom.³⁴²

Danas je luksemburški uspostavljen „politički i pravno, kao simbol i izraz nacionalnog luksemburškog identiteta“.³⁴³ On je postao simbol „kulturne i političke samostalnosti te

³³⁹ Peporte Pit; Kmec Sonja; Marjus Benoit; Margue Michael, *Inventing Luxembourg*, str. 3

³⁴⁰ Leovac, Ivica, “O sociolingvističkom položaju luksemburškog”, *Jezikoslovlje*, 11.1. 2010., str. 83

³⁴¹ Ibid. str. 84

³⁴² Ibid. str. 88-90

³⁴³ Gilles, Peter; Seela, Sebastian; Sieburg, Heinz; Wagner, Melanie, “Languages and Identities” u: IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces (ur.), *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations* –

države“.³⁴⁴ U Zakonu o jeziku 1984. je taj status potvrđen, a službeni jezici su još njemački i francuski s tim što je francuski jezik zakonodavstva. Cilj ovog zakona je bio da se „poveća sociolingvistički status luksemburškog naspram francuskog i njemačkog“.³⁴⁵ Posljednjih godina sve više se mijenjaju francuski nazivi ulica u luksemburške, a nazivi mjesta ostaju na sva tri jezika. Luksemburžani u svakodnevnoj pisanoj komunikaciji koriste luksemburški. Tako se članom 1. zakona propisuje da je „nacionalni jezik Luksemburžana luksemburški“, a članom 2. o jeziku zakonodavstva se kaže da se „legislativni akti i drugi propisi pišu na francuskom. Kada ih prati prevod onda je francuski jezik taj koji je validan...“ Pridjev *nacionalni jezik* luksemburškom jeziku jasno daje prednost, a iz toga proizilazi da su francuski i njemački „funkcionalni jezici“, te „on igra najveću ulogu u nacionalnoj neovisnosti prema modelu teritorijalne jedinstvenosti države, naroda i jezika“.³⁴⁶ Članom 3. o „jezicima uprave i pravosuđa se kaže da „u upravnim pitanjima i sporovima kao i u pravosudnim stvarima mogu se upotrebljavati francuski, njemački i luksemburški“, dok se članom četiri o „administrativnim stvarima“ kaže da ako je „podnesak napisan na luksemburškom, francuskom ili njemačkom administracija mora odgovoriti na jeziku koje je izabrao podnosilac, ako je to moguće“.³⁴⁷ Imajući u vidu da francuski jezik nema nikakvih ograničenja, jer nema nijedno područje upotrebe gdje ne može zamijeniti ostala dva jezika, iz pravnog ugla „proglašenje luksemburškoga nacionalnim jezikom“ ima više „deklarativno nego praktično značenje barem u pisanoj službenoj uporabi“.³⁴⁸ Sve je ovo doprinijelo da luksemburški jezik dobije prestiž u odnosu na ostala dva jezika i da on zamijeni francuski kao prvi jezik usmene komunikacije među političko-ekonomskom elitom.³⁴⁹ Zbog ogromnog broja stranaca i njihove integracije učenje luksemburškog započinje predškolskim vaspitanjem koje je obavezno za svu djecu i traje dvije godine i odvija se isključivo na ovom jeziku. Luksemburški se kao predmet uči do osmog razreda osnovne škole, iako se ostala nastava uglavnom odvija na jeziku zavisno od želje nastavnika. Njemački se počinje učiti od prvoga razreda, a francuski od drugoga razreda osnovne škole.

Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus, Bielfeld, Transcript Verlag, 2011., str. 66

³⁴⁴ Leovac, Ivica, *O sociolingvističkom položaju luksemburškog*, Jezikoslovlje, 11.1. 2010 str. 81

³⁴⁵ Gilles, Peter; Seela, Sebastian; Sieburg, Heinz; Wagner, Melanie, *Languages and Identities* IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces (ur.), *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, Bielfeld, Transcript Verlag, 2011., str. 65

³⁴⁶ Leovac, *O sociolingvističkom položaju luksemburškog*, str. 95

³⁴⁷ Peporte, Pit; Kmec, Sonja; Marjus, Benoit; Margue, Michael; *Inventing Luxembourg*, str. 308

³⁴⁸ Leovac, Ivica, *O sociolingvističkom položaju luksemburškog*, str. 95

³⁴⁹ Ibid. str. 98

Višejezična situacija, uprkos toleranciji, ima ponekad i oblike kompeticije, ali postoji razvijena svijest da je neophodna za uspješnost ekonomije. Od francuskog postoji bojazan kao dominantnog u jezičkoj praksi, a njemački nosi „stigmatu“ okupacionog jezika iz drugog svjetskog rata.³⁵⁰ Iako su prisutni u školi, administraciji, štampi i istorijski uslovljeni, istraživanja pokazuju da ih građani ne smatraju „drugim maternjim jezikom“, nego jezikom susjednih država.³⁵¹ S druge strane, lojalnost luksemburškom ima simbolično-nacionalni značaj kod čitave populacije. Važno je spomenuti da Luksemburg ne može funkcionirati kao monojezička zemlja i društvo, nego samo na bazi jezičkog konsenzusa gdje su bar tri jezika službena.³⁵² Multilingvalnost Luksemburgu daje evropski karakter i što, kako studije pokazuju, jedan je od „osnovnih elemenata luksemburškog identiteta“ koji još može poslužiti i kao model drugima.³⁵³ Zanimljiva je, takođe, opservacija da povećana svijest o prihvaćenosti različitih lingvističkih standarda i „višejezičkih konstelacija“ potpomaže multikulturnom identitetu ove državnice.³⁵⁴ Takođe, zaključak je studije da je u pogledu višejezičnih situacija fleksibilnost nužna, a da uvođenje polinomije i prihvatanja više različitih lingvističkih standarda i višejezičnih situacija smanjuje konflikte.³⁵⁵

Što se tiče kulture, koncept uveden početkom dvadesetog vijeka da je kultura Luksemburga miješana kultura (*mischkultur*) i da je luksemburška nacija „medijator i most između francuske i njemačke“ i dalje je na snazi i „potpuno je integrisan u diskurs o ulozi Luksemburga u EU“.³⁵⁶ Naravno, ovaj kosmopolitizam, na koji se Luksemburg tako ponosi, istovremeno prikriva činjenicu da je zakon o državljanstvu krajnje restriktivan i da manje od polovine stanovnika Luksemburga ima pravo glasa.³⁵⁷

³⁵⁰ Gilles, Peter; Seela, Sebastian; Sieburg, Heinz; Wagner, Melanie, *Languages and Identities*, str. 67

³⁵¹ Ibid. str. 103

³⁵² Ibid.

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ Reckinger, Rachel; Shulty, Christian; Wille, Christian; “Identity Constructions in Luxembourg” u: IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces (ur.), *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, Bielfeld, Transcript Verlag, 2011., str. 292

³⁵⁵ Gilles, Peter; Seela, Sebastian; Sieburg, Heinz; Wagner, Melanie, *Languages and Identities*, str. 104

³⁵⁶ Peporte Pit; Kmec Sonja; Marjus Benoit; Margue Michael, *Inventing Luxembourg*, str. 12, 13

³⁵⁷ Ibid. str. 14

Ukratko, možda Luksemburg najbolje opisuje njegov moto „*Mir wëlle bleiwe wat mir sinn*” - Želimo da ostanemo ono što jesmo.³⁵⁸

3.2 Malta

Seddaq il-għaqda fil-Maltin u s-sliem.

Potvrđi nas sve, u jedinstvu i miru!

"L-Innu Malti," malteška himna

Republika Malta spada u najmanje nacionalne države u Evropi i relativno od nedavno članica Evropske Unije (2004) što je ovu staru naciju stavilo pred nove izazove. Malteški arhipelag sa oskudnom vegetacijom i velikim ljetnim žegama i nedostatkom vode se sastoji od pet velikih ostrva: *Malte, Goye, Comina, Comminotta* i *Fifla*. Naseljena su samo prva tri. Na najvećem ostrvu Malta od 246 kvadratnih kilometara stanuje preko devedeset dva odsto stanovnika. Po gustini naseljenosti od 1282 stanovnika po kvadratnom kilometru teritorija Malte je prva u Evropi. Sa ovakvom gustinom stanovništva ona je grad država poput Hong Konga, Monaka i Singapura. Kao ostrvo na strateškoj poziciji pomorskih puteva u centru Mediterana Malta ima izuzetno bogatu istoriju. Bila je pod vlašću Feničana, Kartaginjana, Rima, Vizantije, Arapa, Normana, Kraljevstva obiju Sicilija, da bi od 1530. na nju došli malteški vitezovi (katolički red Ivanovaca) koji je njom upravljao do Napoleonove okupacije 1798. Napoleon je na putu za Egipat iskoristio nezadovoljstvo stanovništva i na prevaru osvojio Maltu. Svojim uredbama u duhu ideja Francuske revolucije radikalno je promijenio socijalnu strukturu zemlje, ukinuo ropstvo, inkviziciju i aristokratiju i konfiskovao ogromne crkvene zemljišne posjede. Međutim, Maltu ubrzo 1800. osvajaju Britanci, da bi 1815. Pariškim mirom ona postala njihova kolonija i ključna pomorska baza u Sredozemlju. Pošto su poslije Prvog svjetskog rata olabavile kolonijalne veze, Malta je Ustavom iz 1921. dobila autonomiju koja je proširena ustavom iz 1929. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata Malta je bila pod jakim napadima nacističke koalicije ali se uspjela odbraniti. Za tu herojsku odbranu je 1942. dobila i novouspostavljeni visoki britanski orden *Georgeovog* krsta čiji se prikaz nalazi na malteškoj zastavi.

³⁵⁸ Dizdar, Tina Jelin, *Luksemburg - zemlja stranaca, šengena i visokog standarda* 15.11.2011, http://www.slobodnaevropa.org/content/luksemburg_zemlja_stranaca_i_visokog_standarda/24389756.html

Uvođenje malteškog jezika je ojačalo malteški nacionalizam i povećao interes za narodnu baštinu i uticalo na dvije konkurentne vizije budućnosti Malte poslije Drugog svjetskog rata. Pošto su se izjalovili njeni predratni planovi o bližim vezama s Italijom, *Nacionalistička stranka* je zagovarala nezavisnost dok su Laburisti bili za integrisanje sa Velikom Britanijom po modelu Sjeverne Irske. Proces osamostaljenja od Velike Britanije je otvoren 1955. i u njega se, pored ove dvije partije sa svojim vizijama i svojim interesima i lično obojenim odnosima između vođa, umiješala i katolička crkva želeći da osigura dominantan položaj. Poslije oštre debate unutar zemlje, Malta je 1964. izdejstvovala nezavisnost kao britanski dominion u Britanskom komonveltu. Laburistička stranka (ista ona koja je zagovarala ujedinjenje sa Britanijom) je 1974. godine Maltu potpuno izdvojila iz Komonvelta i proglasila je Republikom. Uslijedio je korak dalje 1979. kada su okončani postojeći vojni sporazumi sa Britanijom, nakon čega su laburisti proglasili Maltu neutralnom državom. Ustavnim amandmanom iz 1987. je zabranjeno stacioniranje stranih trupa na Malti.³⁵⁹

Do nezavisnosti neometana od britanskih kolonijalnih vlasti katolička crkva je pružala osnov malteškog identiteta. Kroz školski sistem, neokrnjeni uticaj i rituale ona je stvarala prilično veliku homogenost stanovništva koja se posebno tiče porodičnih vrijednosti i socijalnih obrazaca. Crkvene vlasti su kroz pregovore o nezavisnosti sa Britanijom obezbijedile dominantnu poziciju u društvu, ali je takav njihov status promijenjen ustavnim amandmanima 1974. kad je Malta postala republika. Sa svojim etosom i ceremonijama, katolička crkva je nacionalni simbol Malte.³⁶⁰ Religioznost je velika, pa Maltežani više nego drugi Evropljani obilježavaju crkvenim obredom važne događaje u životu porodice (rođenje, vjenčanje ili smrt), a čak preko 70 odsto stanovništva posjećuje nedjeljnu misu. „Biti Maltežanin je sinonim za biti katolik“, što se vidi kroz brojne religijske svetačke svečanosti i fešte.³⁶¹ U međuvremenu, sekularizam se povećava kao i trpeljivost prema drugim religijskim zajednicama. Antiklerikalizam i opozicioni stav prema crkvi gajila je Laburistička stranka.³⁶²

³⁵⁹ Goodwin, Stefan, *Malta: Mediterranean Bridge*, Westport, Bergin and Garvey, 2002., str. 98

³⁶⁰ Baldacchino, Godfrey, "A Nationless State?: Malta, National Identity and the EU", *West European Politics*, London, Vol.25, No.4 (October 2002), str. 196

³⁶¹ Goodwin, Stefan, *Malta, Mediterranean Bridge*, str. 186

³⁶² Ibid.

Na Malti postoje tri „totalne organizacije“ koje teže da u svoju mrežu uhvate svakog maltežanina: crkva i dvije političke stranke. Malteška nacionalna stranka (*Partit Nazzjonalista*, PN), osnovana 1880. kao izraz borbe protiv anglicizacije i za dobijanje ustava, njeguje konzervativne vrijednosti utemeljene u demohrišćanstvu i slobodnom tržištu. Malteška laburistička stranka (*Partit Laburista*, MLP) je osnovana 1921. godine i gaji socijalističke nazore. Na određen način Malta je dualni politički ekonomski i socijalni sistem. Jedinstvena je po tome što uprkos proporcionalnom izbornom sistemu, na vlasti su od dobijanja nezavisnosti samo ove dvije stranke. Društvo je oštro podijeljeno na dva dijela sa klaustrofobičnim osjećanjem da ako jedna stranka kaže „ne“, druga se osjeća obaveznom da kaže „da“. Na Malti postoje dva sindikata čija se stajališta poklapaju sa ove dvije stranke i sve u svemu, u ovoj državi je prilično teško postići društveni konsenzus o bilo čemu. Na izborima glasa vanredno veliki broj glasača, preko 96 odsto biračkog tijela izlazi na izbore, a pobjednike odlučuje od 1971. manje od 13.000 glasača. U parlamentu ima 65 mjesta, a za poslaničko mjesto treba dobiti oko 3.300 glasova. Političke stranke su premrežile društvo i sa najnovijim tehnikama partijskog rada i tehnologijama tačno znaju političku inklinaciju svakog glasača, što stvara klaustrofobičnu atmosferu. Stranke imaju svoje ambleme, zastave, klubove, radio i televizijske stanice, novine. Partijska lojalnost je jaka i počiva na porodičnoj tradiciji i socijalnom porijeklu na koju partije uzvraćaju privilegijama u slučaju izborne pobjede. Partijska pripadnost je u toj mjeri ukorijenjena da poprima karakteristike identifikacije, kao da se radi o etničkoj pripadnosti i o njoj svjedoči „partijska etnička fragmentacija tokom ustavne krize u periodu 1981-84.“ Malteški sociolog *Godfrey Baldaccino* smatra da je partijska lojalnost veća od osjećaja patriotizma ili posvećenosti opštim ili građanskim vrijednostima i da predstavlja prepreku ostvarivanju nacionalnog interesa. Nacionalni interes je sabotiran unutrašnjim partijskim podjelama. On tvrdi da Malta jeste u kulturnom smislu stara nacija, ali da bitka za definiciju malteškog nacionalnog identiteta nije ni počela.³⁶³

Malta je veoma staleški stratifikovano društvo i održavanju socijalnog statusa se poklanja puno pažnje (posjedovanje statusnih simbola, način stanovanja, način kako se provodi slobodno vrijeme, članstvo u klubovima, školovanje, ženidba, sa kim i koliko se druži...)³⁶⁴

³⁶³ Baldacchino, Godfrey, *A Nationless State?: Malta, National Identity and EU*, str. 197

³⁶⁴ Goodwin, Stefan, *Malta, Mediterranean Bridge*, str. 147

Žene u ovom tradicionalnom društvu nijesu potpuno ravnopravne. Jasno su odijeljene u društvu i to se vidi po izdvojenim mjestima gdje sjede u crkvi. Muškarci dominiraju i postoji prostorna odvojenost. Na Malti je do 1993. godine shodno zakonu i zbog religijske tradicije žena bila obavezna da sluša muža, uzima njegovo prezime i prati ga u mjesto koje on izabere za stanovanje, inače bi razvodom izgubila pravo na alimentaciju. Djeca rođena van braka nemaju isto pravo nasljeđivanja kao djeca iz legalnog braka. Položaj žena se polako mijenja i više žene ne prestaju sa školovanjem sa napunjenih 16 godina, one sada čine većinu na Malteškom univerzitetu. Na Malti je abortus još uvijek zabranjen. Žene su pravo glasa stekle tek 1947. godine. Malta je dugo uz Vatikan bila jedina evropska zemlja gdje razvod nije bio dozvoljen. Njegova mogućnost je uvedena zakonom tek poslije opšteg referendumu 2011. godine, na kome se 52 odsto glasača izjasnilo u prilog mogućnosti razvoda braka. Na nov položaj žene utiču, kako novi zakonski okviri, televizija, turizam, tako i „nacionalni ponos kojim se hoće biti moderan i evropski i mediteranski“.³⁶⁵ Zemlja je mala i srodstvo i porodične veze su važan faktor u životu svakog pojedinca. Za razliku od drugih mediteranskih zemalja gdje je krvno srodstvo po ocu značajan faktor pozicioniranja porodice, a krvna osveta bila važna, ona na Malti ne postoji nego su ogovaranje i podmetanje načini porodične osvete.³⁶⁶

Iako Maltežani nijesu potpuno svijetle puti, postoji snažna rasna predrasuda prema crnačkom stanovništvu i prema Malteškoj djeci koja su kao mješanci rođena tamnoputa, pa se zbog te diskriminacije ona iseljavaju. Predrasude prema Arapima su velike. Da bi se spriječilo sklapanje fiktivnih brakova radi sticanja državljanstva Malta je pooštrila uslove za traženje državljanstva (da je osoba u braku pet godina i da živi na Malti isto toliko).

Britanska politika je pomagala afirmaciji malteškog jezika kao načina da se suzbije italijanski uticaj. Malteški jezik je stupio u zvaničnu upotrebu 1934. i time se pridružio engleskom. Već dvije godine kasnije italijanski je izgubio status zvaničnog jezika. Morfološki je sličan sjevernoafričkom arapskom, ali u rječniku, sintaksi i frazeologiji se oslanja na sicilijansku varijantu italijanskog jezika i jedini je evropski jezik kojeg lingvisti

³⁶⁵ Ibid. str.139, 156 i 181

³⁶⁶ Ibid. str. 158

klasificiraju kao „afro-azijski“.³⁶⁷ Uvođenje malteškog jezika je podstaklo rasprave o identitetu. Pojedini dijelovi malteške elite su se suprotstavljali njegovom uvođenju jer su ga smatrali vulgarnim (*il vulgare*).³⁶⁸ Tokom Drugog svjetskog rata italijanski je još više potisnut, a malteški je dobio auru patriotizma, dok su protalijanski političari internirani. 98 odsto stanovnika tvrde da su fluentni na Malteškom, dok 87 odsto izjavljuje da govori engleski, 60 odsto italijanski, a čak 17 odsto francuski. Nasuprot tome, svega tri odsto tvrdi da razumije arapski.³⁶⁹ Danas prestižni malteški dijalekt ima snažne uticaje italijanskog i engleskog kojeg su nekad upotrebljavale više klase, a sam „izbor riječi na malteškom može biti indikativan o socijalnim aspiracijama ili političkim vezama, posebno u slučajevima kada govornik bira između domaće riječi ili stranog ekvivalenta“. I same dvije političke stranke razvijaju dva različita stila izražavanja na malteškom jeziku.³⁷⁰

Kao na ostrvskoj zemlji, na Malti se osjeća ambivalentnost između Evrope i Mediterana. U toj ambivalentnosti Evropa se vezuje za modernost, a Mediteran za tradiciju. Ona je, takode, praćena osjećajem kulturne i ekonomske marginalnosti, kako u odnosu na Evropu, tako i odnosu na arapski svijet na kojega kao ostrvo gleda, što takode pothranjuje debatu o nacionalnom identitetu. Sa tih osnova ona pristupa svojim istorijskim tekovinama i konstrukciji sopstvenog identiteta.³⁷¹ Kao vrsta postkolonijalnog refleksa i Britanija ima veliki uticaj na malteški turizam, zakonodavstvo, obrazovanje i kulturu. Ovome pripomaže globalni značaj engleskog jezika i prisustvo male ali uticajne engleske zajednice.

Kao mala zemlja Malta je od nezavisnosti vodila aktivnu spoljnu politiku kao način da izbjegne marginalizaciju i provincijalizaciju. To je i bio razlog zašto je pristupila pokretu nesvrstanosti dok je on bio u najvećoj snazi. Tokom hladnog rata je na Malti održan susret američkog predsjednika *George H. W. Busha* i sovjetskog vođe *Mihaila Gorbačova* (2-3 decembra, 1989.).

Po Malti je skovan koncept „zajedničko nasljeđe čovječanstva“ (*common heritage of mankind*) i zemlja koja je imala ključnu ulogu u donošenju nove konvencije UN o pravu

³⁶⁷ Ibid. str 2

³⁶⁸ Ibid. str. 94

³⁶⁹ Ibid. str. 146

³⁷⁰ Cremona, Vicki Ann, "Politics and Identity in Maltese Theatre: Adaptation or Innovation?" *TDR: The Drama Review*, Volume 52, No 4, Winter 2008, str. 122

³⁷¹ Mitchell, Jon P., "An Island in between: Malta, Identity and Anthropology", *South European Society and Politics*, 3:1, 1998., 147-148.

mora.³⁷² Govor malteškog predstavnika u UN dr *Arvid Prada* pred Generalnom skupštinom Ujedinjenih nacija o kontroli i važnosti upravljanja okeanima je doveo do održavanja *Međunarodne konferencije o pravu mora*. U nalaženju novih izvora prihoda Malta je razvila turističku industriju i prišla politici promocije svog turističkog identiteta. Na to je bila prisiljena pošto su na ostrvu zatvorene vojne baze koje su decenijama bile jedan od osnovnih izvora prihoda. Tako je, na primjer, 1966. svega 70.000 turista posjetilo ostrvo, da bi taj broj 1974. narastao na 272.515, a na početku milenijuma ih je bilo više od milion.³⁷³

Tokom ulaska u Evropsku Uniju razvila se živa i oštra partijski polarizirana debata o malteškom identitetu. Nacionalistička stranka je zagovarala ulazak u Evropsku Uniju dok je Laburistička stranka na platformi protekcionizma i zaštite malteške industrije i ribarstva bila protiv. Formalni zahtjev za pristup Evropskoj Uniji je upućen 1990. Pregovori su prekinuti kad je izbore dobila Laburistička stranka koja je htjela da ostvari veze sa Evropskom Unijom po modelu privilegiranog partnerstva, kao neka vrsta „Švajcarske na Mediteranu“. Pregovori su obnovljeni 1998. kada se Nacionalistička stranka vratila na vlast.

Tokom te debate, ideja Evrope se doživljavala istovremeno kao obećanje i kao prijetnja - „obećanje o povećanoj sigurnosti, demokratiji, modernosti, a prijetnja porodici, moralu, zajednici i tradiciji“. ³⁷⁴ Ova ambivalentnost ideje o Evropi je prisutna svuda u zemljama na obodu Evrope, Grčkoj, Poljskoj i Danskoj. U okviru pregovara koji su se ticali predstavnništva u Evropskoj Uniji, statusa stranih radnika, dostupnosti nekretnina stancima, ribarenju i poljoprivredi, razvio se i novi tip „malteškog nacionalizma“, ali se rađao i novi oblik evropejstva na Malti. Da su se ostvarili planovi Nacionalističke stranke da se priključi Italiji tridesetih godina ili Laburističke stranke Britaniji pedesetih godina, ova se debata ne bi ni vodila jer bi Malta bila članica EU ili od 1958. ili od 1973.³⁷⁵

Tokom pregovora Malta je uspjela da dobije koncesije gdje je vješto upotrebljavala svoju

³⁷² Thurer, Daniel, *The Perception of Small States: Myth and Reality*, str. 39

³⁷³ Castillo, Dennis, *The Maltese Cross: A Strategic History of Malta*, Westport, Praeger Security International, 2006., str. 222

³⁷⁴ Mitchell, Jon P., *Ambivalent Europeans: Ritual, Memory and the Public Sphere in Malta*, Abington, Routledge, 2002., str. 242

³⁷⁵ Baldacchino, Godfrey, *A Nationless State?: Malta, National Identity and EU*, str. 202

malu veličinu, a prema nekim autorima „politička podijeljenost oko članstva“ joj je čak u tome pomogla. Te koncesije uključuju očuvanje neutralnog statusa koji je propisan njenim ustavnim uređenjem gdje se odluke koje se tiču zajedničke odbrane na nivou Evropske Unije mogu donositi samo jednoglasno. Malteški jezik je postao službeni jezik Evropske Unije, regulisanje prava na abortus je ostalo isključivi prerogativ malteškog zakonodavstva te da stranci ne mogu kupovati nekretnine na Malti bez posebne dozvole i petogodišnjeg prethodog boravka u njoj. Uporedo s tim, Maltežani su se mogli zapošljavati u Uniji danom stupanja u članstvo, zona ribarenja je definisana na dvadeset pet milja od obale što odgovara Malti. Debata o Evropi je na Malti završena, ali politička podijeljenost kao odlika njenog identiteta se nastavlja.³⁷⁶

Malta je prilagodila svoju strukturu donošenja spoljnopolitičkih odluka novom institucionalnom okviru u kojem se našla i time evropeizirala svoju spoljnu politiku. Zemlja ima pragmatičan pristup svojoj neutralnosti. Na primjer, ustav propisuje da Malta „mora odbiti da participira u bilo kojem vojnom savezu“, ali su njena dva pripadnika oružanih snaga učestovala u ESDP (*European Security and Defence Policy*) misiji u Gruziji 2008. u koju su njeni pripadnici prihvatili da idu „dobrovoljno“. Ona je, takođe, uspjela da projicira svoj nacionalni interes koji se tiče ilegalnih migracija, jer je uspjela da se suprotstavi davanju većih prava izbjeglicama (Pakt o migracijama i azilu iz 2009. predložen tokom francuskog predsjedavanja EU - *EU Migration and Asylum pact*) kao i da se olabave odredbe po kojima izbjeglice ostaju u zemlju u koju su prvo došle (*Dublin II Regulation*) i da dobije 112 miliona eura iz Fonda EU za spoljnje granice (*EU External Border Fund*). Ovo su primjeri kako mala zemlja nema kapacitet da nameće agendu ali je može prilagođavati i mijenjati.³⁷⁷ Sve ovo utiče na evropeizaciju malteškog stanovništva iako ostaje snažna privrženost sopstvenom identitetu kao što ga male države ljubomorno čuvaju.³⁷⁸ Tako, na primjer, shodno *Eurobarometru*, istraživanju javnog mnjenja, kako Maltežani vide svoj identitet 34 odsto ga vidi samo kao malteški, 63 odsto „malteški prvim, a evropski drugim“, 3 odsto „evropski prvim Malteški drugim“ a niko ga ne vidi kao „samo evropskim“.³⁷⁹ Kao što je bio problem malteškom identitetu da bude samo

³⁷⁶ Pace, Roderick, “Malta’s EU Membership: Chapter 1 Concluded, Chapter 2 just started”, *Mediterranean Politics*, Vol. 9.No1 (Spring 2004), str. 121

³⁷⁷ Fiott, Daniel, “How Europeanized Has Maltese Foreign Policy Become”, *Mediterranean Quarterly*, Volume 21, number 3, Summer 2010, str.114

³⁷⁸ Ibid. str.116

³⁷⁹ Ibid.

mediteranska zemlja, tako će mu biti problem da bude samo evropska zemlja, radi čega će Malta morati da nađe adekvatan pristup.³⁸⁰

3.3 Kipar

Poslije Sicilije i Sardinije, Kipar je treće po veličini ostrvo na Sredozemlju (1.118.000 stanovnika prema procjeni iz 2011. i 9.251 km²) čime je po veličini za trećinu manji od Crne Gore čija teritorija obuhvata 13.812 km². Danas se sastoji od grčkog dijela ostrva (5.896 km², 816.000 stanovnika) na kome je smještena Republika Kipar i turskog dijela kojim upravlja Turska Republika Sjeveni Kipar priznata samo od Republike Turske (3.355 km², 302.000). Podjela je posljedica turske invazije na ostrvo 1974. godine. Kipar baštini tradiciju etničkog sukoba između grčkog i turskog dijela ostrva. Nedavni referendum i pristupanje grčkog dijela Evropskoj Uniji otvorilo je pitanje u kojoj mjeri evropske integracije služe zaliječivanju podjela i razrješenju dugog istorijskog spora.

Rijetko se koja zemlja može pohvaliti tako dugom i bogatom istorijom. Turistički biro Republike Kipar tvrdi da Kipar ima deset hiljada godina dugu istoriju te da „kulturno nasljeđe nekog naroda čini njegovu najvažniju imovinu, njegov identitet njegov osjećaj postojanja kroz vrijeme“.³⁸¹ Kipar je bio čvorište mnogih civilizacija (egejske, feničanske, mesopotamske, mikenske), a poslije vladavine Vizantije redom su ga zauzimali legendarni Ričard Lavlje Srce, Templari, Franci, Mlečani i Turci. Ostrvo još od drevnih vremena ima strateški položaj, odatle se kontroliše čitav Mediteran, kao i Bliski i Srednji istok. Nazivaju ga „ključem jugozapadne Azije“ „kojem je geografski položaj bitno oblikovao historiju“.³⁸²

Poslije rata za grčku nezavisnost (1821.) grčki nacionalizam sa svojom *Megali* (veliki na grčkom) idejom o velikoj ujedinjenoj Grčkoj je polako uzimao maha „iako korijeni ove želje za ujedinjenjem se ne mogu naći u ruševinama drevne Grčke; Afroditino ostrvo nikada nije bilo dio helenske Grčke.“³⁸³ Mada su Grci kolonizirali ostrvo, smatrali su

³⁸⁰ Baldachino, Godfrey, *A Nationless State?: Malta, National Identity and EU*, str. 189

³⁸¹ Cyprus Tourism Organization, *Cyprus: 10000 Years of History and Civilization*, Nicosia, D. Couvas and sons Ltd, 2001., str. 2

³⁸² Pavić, Radovan, “Osobine i problemi Cipra: Prilog geopolitičkom poznavanju istočnog Mediterana”, *Politička misao*, vol 2. br. 2, lipanj 1965., str.71, 81, 95, 98

³⁸³ Kipar se naziva Afroditinim ostrvom jer je grčka boginja Afrodita rođena pošto je morsku pjenu oplodilo

Kiprane tuđinskim narodom. Helenske veze grčkih Kiprana su ukorijenjene prije u vizantijskom periodu nego u klasičnim vremenima. Religija i jezik su bili glavne snage koje su vodile ujedinjenju Kipra sa Grčkom i njihova centripetalna sila je bila značajna.³⁸⁴ Turska je osvojila Kipar 1571., Velika Britanija ga je dobila na upravljanje (za što je plaćala najam) 1878. godine u antiruskom paktu, konvencijom koju je sklopila sa Otomanskim carstvom. Shodno konvenciji trebala je da ga vrati kada Turska povрати svoje jermenske teritorije koje joj je prethodno osvojila Rusija. Kada je Turska ušla u Prvi svjetski rat na strani Njemačke, Britanija je odbacila konvenciju i anektirala Kipar, što je, u Prvom svjetskom ratu poražena Turska, prihvatila tek Lozanskim ugovorom 1923. godine. Tokom Prvog svjetskog rata Britanija je ponudila Grčkoj Kipar u zamjenu za njen pravovremeni ulazak u rat na njenoj strani. Grčko odbijanje ove ponude međunarodni pravnik *Thomas Ehrlich* smatra „u retrospektivi možda jednom od najvećih tragedija u kiparskoj historiji, jer bi tada *enosis* (ujedinjenje) možda eliminisalo veći dio krvoprolića koje se desilo u sljedećih pola vijeka“.³⁸⁵

Kipru je uzor za ujedinjenje (*enosis*) sa maticom zemljom postao Krit koji je poslije pobune 1898. postao autonomni entitet pod protektoratom velikih sila.³⁸⁶ Ujedinjenje Krita sa Grčkom se odigralo kao posljedica turskog poraza u Balkanskim ratovima. Koliko je Kipar bio uzor za kiparske Grke, on je istovremeno bio i opomena kiparskim Turcima da ih može zadesiti sudbina kritskih Turaka koji su, što progonima, što razmjenom stanovništva između Turske i Grčke, poslije grčko turskog rata 1921. godine, od polovine stanovništva došli na zanemarljiv broj. Kiparski Grci su insistirali na ujedinjenju stvarajući stalne probleme britanskim vlastima, a kiparski Turci na ostanku Britanaca ili eventualnoj podjeli (*taksim* na turskom) ostrva. Između te dvije nepomirljive ideje, ujedinjenja i podjele, sa zavađenim stanovništvom i sa duboko involviranim zemljama maticama, Grčkom i Turskom, koje su nekoliko puta bile na pragu rata protekao je dvadeseti vijek i cjelokupna nezavisnost Republike Kipar.

bog neba Uran izašla iz mora na obale Kipra

³⁸⁴ Ehrlich, Thomas, *Cyprus 1958-1967*, Oxford University Press 1974, str. 9

³⁸⁵ Ibid. str. 9

³⁸⁶ Na Kritu su u prvoj mirovnoj misiji od 1897-99 učestvovali i odred crnogorskih vojnika pod komandom Mašana Božovića. Vidi više Branko Babić, *Kritski odred: međunarodna mirovna misija Crnogoraca na Kritu 1897-99*, Podgorica, CID, 2006., i <http://www.pobjeda.me/2012/01/23/kako-su-crnogorci-krajem-19-vijek-a-cuvali-mir-na-kritu> - pristupljeno 23.08.2014.

Pedesetih godina dvadesetog vijeka u eri poslijeratne dekolonizacije, Grčka je u Ujedinjenim nacijama otvorila pitanje samoopredjeljenja Kipra. Kiparski grčki nacionalisti organizovani u tajnu vojnu organizaciju EOKA (*Ethniki Organosis Kyprion Agoniston* - Nacionalna organizacija kiparskih boraca) predvođeni grčkim oficijom *Georgiosom Grivasom* su započeli terorističke napade na britansku upravu i zastrašivanje turskog stanovništva koje je aktivno pomagalo Britancima. Britanci su brutalno suzbijali pobunu, dok su kiparski Turci stvorili svoju paravojnu formaciju Tursku organizaciju otpora (*Türk Mukavemet Teşkilatı* – TMT) sa sloganom „taksim (podjela) ili smrt“.³⁸⁷ Podvojenost u kojoj su se Britanci našli u sredini između dvije vatre je uticala na njihovu odluku o dekolonizaciji i stvaranju nezavisnog Kipra, jer opcija podjele i njegovog prisajedinjenja Turskoj ili Grčkoj nije dolazila u obzir. Kao dio svoje suverene teritorije Britanija je zadržala dvije vojne baze na Kipru. Inače, ostrva su izrazite ekonomske i geografska cjeline koje je teško dijeliti i „logično je da, ukoliko nijesu samostalni (kao na primjer Cejlon) pripadaju odgovarajućim obalnim državama“. Primjeri podijeljenih ostrva na kojima su dvije države su rijetki i proizvod su istorijskih okolnosti i kolonijalnog naslijeđa (Haiti, Irska, Timor)“.³⁸⁸

Konstitutivna struktura Kipra kao nezavisne države je nastala u tegobnoj interakciji Britanije, Grčke i Turske čiji je rezultat Londonsko - Ciriški sporazum (1959.) koji je uveo komplicirana i jedinstvena ustavna rješenja koja su potom samo predstavljena objema etničkim zajednicama. Time je stvorena jedna „protivvoljna republika“, država u suprotnosti sa voljom stanovništva, kojem je „podaren“ ustav kao rezultanta međunarodnih okolnosti i unutrašnjih prilika.³⁸⁹

Kiparskim ustavom (1960.) stvorena je jedinstvena „konsocijativna država“ dvije etničke zajednice čijim rješenjima su samo donekle prethodila ustavna rješenja napravljena u Libanu 1934.³⁹⁰ Ona su stipulirala dvodomni parlament gdje se za pitanja koja se tiču

³⁸⁷ Bose, Sumantra, *Contested Lands: Israel-Palestine, Kashmir, Bosnia, Cyprus, and Sri Lanka*, London, Harvard University Press, 2007., str. 69

³⁸⁸ Pavić, Radovan, *Osobine i problemi Cipra*, str. 77

³⁸⁹ Theophanous, Andreas, "Ethnic Identity and the Nation-State in the Era of Globalization: The Case of Cyprus", *International Journal of Politics Culture and Society*, June 2011, vol. 24, broj 1-2, str. 45

³⁹⁰ Konsocijativnost je sistem vladavine u multietničkim društvima koji naglašava konsensus između konstitutivnih grupa i odbacuje majorizaciju. Karakterizira ga velika koalicija između grupa, pravo veta, proporcionalnost, autonomija segmenata u teritorijalnom ili neteritorijalnom smislu. Teorijski ga je razradio Arend Lijphart. Vidjeti: Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies: A comparative Exploration*, New

poreske politike, opštinske autonomije i izbornog zakonodavstva tražila većina predstavnika obje etničke zajednice. Kiparskim Turcima je garantirano 30 odsto mjesta u državnoj upravi i vojsci i tri ministarska mjesta, od kojih je jedno portfelj finansija, odbrane ili vanjskih poslova. Grčki i turski su bili ravnopravni službeni jezici. Turska, Grčka i Britanija bili su garanti sprovođenja sporazuma, sa pravom intervencije u slučaju nesprovođenja sporazuma. U odsustvu bilo kakvog međunarodnog nadzora sprovođenja sporazuma, ustavna rješenja su se pokazala kao isprazne formulacije, dok su obje zajednice nastavile sa etnički motiviranim nasiljem. Trupe Ujedinjenih nacija su 1964. godine poslate u „privremenu misiju“ čuvanja „zelene linije“ razgraničenja između dvije zajednice i one se tamo nalaze i dan danas. Ustavna rješenja su za kiparske Grke narušavala jasan helenski karakter ostrva i principe majoritetne demokratije i, kao takva, predstavljala prepreku ujedinjenju sa Grčkom. Kiparski predsjednik *Makarios*, inače arhiepiskop autokefalne Kiparske crkve je izjavio 1971.: „Kipar je grčko ostrvo. Bio je grčki od početka istorije i ostaće grčki zavisijek. Mi smo ga preuzeli kao grčko ostrvo u cjelosti i sačuvaćemo ga kao nepodijeljeno grčko ostrvo dok ga ne uručimo majci Grčkoj“.³⁹¹ Poslije državnog udara grčkih oficira uključenih u Nacionalnu gardu Kipra, povezanih sa nacionalističkom vojnom huntom, sa ciljem da sprovedu ujedinjenje sa Grčkom, Turska se kao garant sporazuma iz 1959. vojno umiješala. Tom prilikom došlo je do egzodusa i Grka i Turaka i etničke homogenizacije oba dijela ostrva; 165.000 Grka je prebjeglo na južni dio ostrva, a oko 40.000 Turaka na sjeverni dio ostrva. Republika Turska je od tada stacionirala vojni kontigent od 35.000 vojnika na Kipru. Kiparski Turci su 1983. godine proglasili sopstvenu državu - Tursku republiku Sjeverni Kipar.³⁹² U međuvremenu, na Kipar se doselilo 150.000 Turaka čiji položaj sada dodatno komplikuje probleme povratka imovine i povratka izbjeglica. Sjeverni dio Kipra je ostao nerazvijen i ekonomski stagnira dok je južni dio Kipra zahvaljujući otvorenosti, liberalnoj ekonomiji, turizmu i bankarskim uslugama imao veliki ekonomski rast. Uoči turske intervencije prihod po glavi stanovnika na turskom dijelu Kipra je bio svega polovina prosjeka za stanovnika grčkog dijela. Jaz se poslije podjele još više produbio tako da je, 2000. godine procijenjeno da je prihod po glavi stanovnika na sjevernom dijelu Kipra između trećine i četvrtine prihoda na južnom

Haven and London, Yale University Press, 1977., str. 21-134

³⁹¹ Bose, Sumantra, *Contested Lands*, str. 85

³⁹² Bora, Erhan, "Cyprus in International Law", *Ankara Bar Review*, no 1., 2013., str. 1983

dijelu Kipra. Šesdesete godine kada je Kipar postao samostalan, prihod po glavi stanovnika Turskog stanovnika Kipra je bio 86 odsto prihoda grčkog stanovnika Kipra.³⁹³

Identitetski problem Kipra je u odsustvu zajedničkog nacionalnog identiteta i samoidentifikaciji stanovništva baziranoj na etničkoj pripadnosti koja je bila manipulirana od strane eksternih aktera Velike Britanije, Grčke i Turske. Kipar je nevoljna zajednica kojem nedostatak privrženosti oslikava ironična opaska bivšeg predsjednika *Glaŕkosa Cleridesa* da Kipar ima najbolju zastavu na svijetu jer za nju niko nije spreman da pogine. Istorijske naracije su suprotstavljene. Grci insistiraju na neprekinutom istorijskom grčkom karakteru ostrva, dok za kiparske Turke istorija počinje s njihovom osvajanjem ostrva 1571. Ekstremni nacionalisti uvijek izbjegavaju bilo kakvu ideju o zajedničkom identitetu i upotrebljavaju simbole i retoriku koja ih još više udaljava od mogućnosti pomirenja dviju zajednica. Nepomirljivost najbolje oslikava sljedeća izjava *Raufa Denktaša*, decenijama najuticajnijeg predstavnika kiparske turske zajednice i prvog predsjednika Turske republike Sjeverni Kipar: „Ja sam dijete Anadolije. Sve na meni je tursko. Moji korijeni su u Centralnoj Aziji. Ja sam Turčin po jeziku, kulturi i istoriji. Moja zemlja je moja otadžbina. Kiparska kultura, Turski Kipranci, Grčki Kipranci, zajednička država, sve su to gluposti. Grčki Kipranci su Vizantija, oni su Grci, mi smo Turci. Oni imaju njihovu Grčku, a mi imamo našu Tursku. Zašto bi mi morali živjeti u istoj državi? Mi smo jednom objavili: *taksim* (podjela) ili smrt. Sada kada smo tako blizu *taksimu* zašto bi izabrali smrt? Neki ljudi pričaju o takozvanim turskim Kipranima ili grčkim Kipranima. Nema turskih Kiprana, nema grčkih Kiprana i nema Kiprana. Ne usuđujte se da nas pitate da li smo Kipranci? Shvatićemo to kao uvredu. Zašto? Zato što na Kipru jedina stvar koja je kiparska je magarac“.³⁹⁴ Međutim, pored nepomirljivih nacionalističkih stajališta o identitetu ukorijenjenom u etničkom biću koji predstavljaju i dalje glavnu identitetsku matricu, sve su jači glasovi o teritorijalnoj identifikaciji – o tzv. „ostrvskom patriotizmu“. Tako je, na primjer, pjesma turskog pjesnika *Nese Yasina* posvećena domovini *yurdunu sevmeliymis insan* (volim te domovino) prevedena na grčki i postala nezvanična himna onih snaga u obje zajednice koje zagovaraju reunifikaciju. *Yasin* je, obraćujući se auditorijumu kiparskih Grka rekao „za mene biti Kipranin nije nacionalni idenitet nego više vezanost za zemlju,

³⁹³ Drevet, Jean Francois, *The European Union and the Cyprus Issue*, u: Drevet Jean Francois, Theophaous Andras, *Cyprus and the EU: Appraisal and Challenges*, Policy Paper 58, Paris/Nicosia, Cyprus Center for European and International Affairs, Notre Europe, sept. 2012, str. 34

³⁹⁴ Loizides, Neophytos G., „Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus“, *International Studies Perspectives*, no 8, 2007, str. 172, 173

geografsko mjesto, gdje ja dijelim zajedničku historiju sa određenom grupom ljudi sa kojom imam puno istih karakteristika“.³⁹⁵ Komunističke stranke su uticajne i na sjevernom i južnom dijelu ostrva (kiparski predsjednik *Christofias* je bio jedini komunista predsjednik države članice Evropske Unije 2008-2013.) i dio njihove ideologije je iskorjenjivanje etničke mržnje i posvećivanje pažnje razlikama u stepenu bogatstva, a ne tome da li je neko Grk ili Turčin.³⁹⁶

Vlada Republike Kipar, koja za Evropsku Uniju kao i Ujedinjene nacije ima neosporan međunarodni subjektivitet, je 3. juna 1990. podnijela molbu za članstvo tadašnjem Savjetu Evropskih zajednica. Evropska zajednica je odgovorila pozitivno navodeći neosporni evropski identitet Kipra: “kiparska geografska pozicija, duboko-ukorijenjene veze koje su dvije hiljade godina smjestile ostrvo na samo izvorište evropske kulture i civilizacije, intenzitet evropskog uticaja očigledan u vrijednostima koje dijeli narod Kipra i ekonomskom i društvenom životu njegovih građana, bogatstvo njegovih različitih kontakata sa Zajednicom, sveukupno, van svake sumnje daruju Kipru njegov evropski identitet i karakter i potvrđuju njegov poriv da postane dio Zajednice”.³⁹⁷

Uporedo sa procesom evropskog pridruživanja Kipra nastavljeni su naponi za političkim rješenjem u okviru Ujedinjenih Nacija. Poslije godina neuspješnih pregovara između dvije zajednice, Savjet Bezbjednosti je rezolucijom 774/92 iz aprila 1992. godine jednoglasno usvojio principe za rješenje kiparske krize koji počivaju na jedinstvenom međunarodnom subjektivitetu i garantovanoj teritorijalnoj nezavisnosti koja uključuju dvije politički jednake zajednice u bizonalnoj, bikomunalnoj federaciji. Evropska Unija je ponudila krajem 2002. Kipru članstvo pod uslovom da se pregovori u ujedinjenu ostrva zaključe do kraja marta 2003. Konačno su obje zajednice glasale na referendumu 24. aprila 2004. za petu varijantu plana Generalnog sekretara UN Kofija Anana za rješenje kiparskog problema (*Anan V*). Plan je predviđao zajedničku državu kiparskih Grka i Turaka koja bi bila labava federacija dviju konstitutivnih jedinica. Država kiparskih Grka bi imala 72 odsto teritorije, a kiparskih Turaka 28 posto. U nadležnosti federalne države bi bili samo vanjski i evropski poslovi, centralna banka, finansije, imigracija, državljanstvo, vazдушna

³⁹⁵ Ibid. str. 178

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ *Commission opinion on the application by the Republic of Cyprus for Membership*, Bulletin of the European Communities Supplement 5/83, 1993, <http://aei.pitt.edu/5760/1/5760.pdf>, pristupljeno 23.08.2014

plovidba i navigacije. Kipar bi bio demilitariziran, ali bi Grčka i Turska imale pravo da zadrže vojne kontingente u skladu sa Londonsko-Ciriškim ugovorom. Sporazum je predviđao da 45.000 turskih doseljenika dobije kiparsko državljanstvo, kao i posebne odredbe koje se tiču vraćanja imovine.

Pod pritiskom roka koji je odredila Evropska Unija o pristupanju Kipra uslijedili su grozničavi diplomatski naponi u trci sa vremenom i organizovan je referendum na oba dijela ostrva u aprilu 2004. Rezultati referenduma u obje zajednice bili su suprotni ustaljenim mišljenjima po kojima su „Kiparski Turci grupa sklona i segregaciji i podijeli a grčki Kipranci grupa željna reunifikacije i zajedničkog života“.³⁹⁸ Kiparski Turci su prihvatili plan sa 65,9 odsto glasova dok su ga Kiparski Grci odbili sa 76 odsto glasova. Odbijanjem *Ananovog* plana situacija se vratila na početnu poziciju podijeljenog ostrva, sa tom razlikom što je do tada neprohodna zelena linija postala mekana i prohodna, a Sjeverni Kipar je uključen u programe pomoći Evropske Unije. Odmah po otvaranju zelene linije više od dvadeset hiljada kiparskih Turaka je zatražilo pasoše Republike Kipar, čijim članstvom u Evropskoj Uniji im je omogućeno slobodno kretanje. Članstvo Kipra u Evropskoj Uniji je stvorilo jedinstvenu situaciju da se pravna stečevina EU (*acquis communautaire*)³⁹⁹ ne primjenjuje na Sjeverni Kipar, tj. na dio teritorije članice, kao i da se trupe Republike Turske, zemlje nečlanice EU, nalaze faktički kao okupacione na dijelu teritorije zemlje članice. Privrženost Kiprana Evropi pokazuju i rezultati ispitivanja javnog mnjenja iz 2007. po kojima većina Kiprana (58 odsto) vidi sebe i kao Kiprane i Evropljane, dok svega 38 odsto tvrdi da se nikada nijesu osjećali Evropljanima. To su bili rezultati ankete dok su vođene oštre polemike o „nejasnom“ pojmu kiparskog identiteta koje se nastavljaju.⁴⁰⁰

Članstvom u Evropskoj Uniji Kipar je morao da odustane od svoga punopravnog članstva u Pokretu nesvrstanosti, čiji je bio osnivač. Stav Evropske Unije o Kipru kao nespornom geografskom i političkom dijelu Evrope ilustrira i kovanica eura na kojoj je prikazan Kipar, ali koji je položajem tako pomaknut da se na njemu ne vidi Turska, koja je, usput, zemlja kandidat za članstvo. Od 2008. Kipar je članica eurozone i postoji nada da

³⁹⁸ Bose, Sumantra, *Contested Lands*, str. 57

³⁹⁹ Koji se nakon Lisabonskog ugovora i integracije zajednica u Uniju naziva *acquis EU*.

⁴⁰⁰ Sepos, Angelos, *The Europeanization of Cyprus: Polity, Policies and Politics*, Basingstoke/NewYork, Palgrave Macmillan, 2008., str. 172

zajednička valuta euro „ima potencijal da bude alatka ujedinjavanja na Kipru, ekonomsko, socijalno i politički“.⁴⁰¹ Smatra se da euro indirektno i direktno potpomaže federalna rješenja koja promoviraju „zajednički vrijednosni sistem, zajedničke ciljeve i zajedničke institucije“.⁴⁰² Članstvo u Evropskoj Uniji ojačava osjećaj pripadnosti ostrvu, jer su obje etničke zajednice morale ući u održavanje redovnog dijaloga o ujedinjenju ostrva. Ona ima i potencijal da olakša iskazivanje višestrukih identiteta mimo etničkog identiteta zbog potrebe poštovanja ljudskih prava i prava manjina. Ona je doprinijelo osjećaju pripadnosti Kipru među objema zajednicama (*cypriotism*).⁴⁰³ Pritisci međunarodne zajednice da se kiparski Turci uključe na biračke spiskove, da se omoguće avio letovi prema Sjevernom dijelu ostrva, kao i pritisak na Sjeverni Kipar da se omogući Grcima vraćanje u domove, pomogli bi olakšavanju iznalaženja održivih rješenja. Grčki politikolog *Neophytos Loizides* smatra da „praktična rješenja i podsticaji kombinirani sa kreativnošću i nadarenošću na nivou konstrukcije socijalnih identiteta mogu ponuditi alternative u viđenju Kipra i potpomoći izvorni interes za reunifikacijom.“⁴⁰⁴ Kipar spada u grupu višenacionalnih država čija je pretpostavka opstanka tolerisanje i međusobno utvrđivanje pravila *modus vivendi*. Sve dok se nijedna grupa ne plaši prevlasti druge, zajednica opstaje.⁴⁰⁵

Kipar je potresla dužnička kriza kada su se 2011. godine kiparske banke našle ugrožene zbog loših plasmana u grčke državne obveznice. Proces spašavanja i rekonstruiranja kiparskog duga, osim mjera štednje, uključivao je i otpis uloga čime je vjera u euro kao obnovitelja Kipra poljuljana, a kriza eura dodatno ukazala na svu krhkost evropskog identiteta. Grčki politikolog *Andreas Theopanos* kaže da je stvaranje Evropske Unije sa njenim nadnacionalnim i međuvladinim institucijama jedinstveno iskustvo, ali da one nijesu zamijenile nacionalne države jer su nacionalne države te koje biraju koje će nacionalne ciljeve preko Evropske Unije i njenih institucija promovisati dalje.⁴⁰⁶

Nova činjenica u grčkom rebusu je da je, kaže britanski politikolog *Sumantra Bose*, ideja o ujedinjenju sa Grčkom gotovo nestala iz javnog diskursa, dok njena družbenica ideja o

⁴⁰¹ Theopanos, Andras, “The Republic of Cyprus in perspective: the record and future challenges“ u Drevet Jean Francois, Theopanos Andras, *Cyprus and the EU: Appraisal and Challenges*, Policy Paper 58, Paris/Nicosia, Cyprus Center for European and International Affairs, Notre Europe, sept. 2012, str. 60

⁴⁰² Theopanos, Andras, *Ethnic Identity and the Nation—state in the Era of Globalization*, str. 54

⁴⁰³ Sepos, Angelos, *The Europeanization of Cyprus*, str. 39

⁴⁰⁴ Loizides, Neophytos G., *Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus*, str. 184

⁴⁰⁵ Urs, Altermatt, *Etnonacionalizam u Evropi*, str. 14

⁴⁰⁶ Theopanos, Andreas, *Ethnic Identity...* str. 55

„Kipru kao i istorijsko i kulturno grčkom ostrvu na kome grčki Kiprani, kao većinska grupa, imaju pravo na dominantnu riječ“, a ne na ravnopravnu riječ u odlučivanju i vođenju njegove politike, nije nestala“. ⁴⁰⁷ Situacija ostaje i dalje rovita jer ni Turska, koja je država kandidat za članstvo u EU, ni Turska Republika Kipar ne priznaju Republiku Kipar, uprkos njenom nespornom međunarodnom subjektivitetu. S druge strane, punopravani status članice Evropske Unije omogućava Republici Kipar da sa jačim međunarodnim položajem odbacuje projekte koji idu u pravcu konfederalnog rješenja dvije ravnopravne članice. Međutim, tvrdoglavi opstrukcionizam Republike Kipar bi vodio daljim komplikacijama, jer, Turska, u slučaju da bude nezadovoljna izgledima svoga prijema u Evropsku Uniju, ima mogućnost da prijete aneksijom Sjevernog dijela Kipra što je već i ranije radila, čime bi se situacija dodatno zakomplicirala i izgledi zajedničkog identiteta Kiprana postali neizvodljivi. ⁴⁰⁸ *David Hannay*, glavni pregovarač Ujedinjeninih nacija tokom oblikovanja *Ananovog* plana, smatra da mogućnost rješenja kiparskog pitanja „zavisi od izgleda turskog prijema u Evropsku Uniju. Što ti izgledi budu bliži rješenje kiparskog problema će biti nužnost“. ⁴⁰⁹ U svakom slučaju, svako rješenje će morati uzeti u obzir i interese super sila - Britanaca da zadrže baze, Sjedinjenih država da Rusija koja podržava Grčku i Kipar u sporu ne stekne strateško uporište na Mediteranu, a da Turska i dalje nastavi da bude najvažniji regionalni partner u NATO savezu. Stoga će Kipar odlučno uticati i na budući identitet odbrambenih integracija u okviru Evropske Unije. ⁴¹⁰ To je i razlog zašto Kipar ima više evropsku nego evro-atlantsku dimenziju u svojoj spoljnoj politici. ⁴¹¹ Pronalazak izvorišta i nafte u podmorju Kipra podstiče i komplicira potragu za novim rješenjima.

3.4 Island

Kao i sve male zemlje Island putopisce inspirira na velike alegorije kojim ga istovremeno porede i sa rajem i paklom, te je za njih „to ostrvo krajnosti, gdje ništa nije zamagljeno te ponekad izgleda manje zemlja, a više proračanstvo, misteriozna drama ili izopačeni oblik

⁴⁰⁷ Bose, Sumantra, *Contested Lands*, str. 101

⁴⁰⁸ Mallinson, William, *Cyprus: A Modern History*, London/New York, I.B. Taurus, 2005., str. 1-5

⁴⁰⁹ Hannay, David, *Cyprus: The Search for a Solution*, London/New York, I. B. Taurus, 2005., str. 246

⁴¹⁰ Mallinson, William, *Cyprus: A Modern History*, str. 1-5

⁴¹¹ Sepos, Angelos, *The Europeanization of Cyprus*, str. 127

Utopije“.⁴¹² Ova vulkanska zemlja prepuna geizira smještena je u sjevernom dijelu Atlantskog okeana, negdje na pola puta između Evrope i Sjeverne Amerike gdje je presijeca Artički krug. Zemlja je pustinjski nenaseljena i većina stanovništva od 321.857 (po popisu iz 2013. godine) živi uz fjordovima razučenu obalu pored koje prolazi topla Goflska struja. Island je sa 3.1 stanovnika po kvadratnom kilometru najrjeđe naseljena evropska zemlja. U glavnom gradu *Reykjaviku* živi 119.764 stanovnika a na širem gradskom području 201.831 stanovnika, ili, gotovo dvije trećine stanovnika zemlje (2013.). Ribarstvo je jedna od glavnih privrednih grana i učestvuje sa 70 odsto u izvozu zemlje.

Kao jedno od najvećih ostrva svijeta, Island je prilično kasno naseljen - od osmog do desetog vijeka. Po etničkom sastavu Island je najhomogenija zemlja u Evropi koju čine potomci skandinavskih i keltskih doseljenika. Jedan od prvih parlamenata na svijetu je islandski *Althing*, nastao 930. godine. Od 1262. godine Island potpada pod vlast norveških kraljeva. Moderni Island je proizvod „miroljubive sececije“ i „benigne nacionalističke borbe“ sa Dancima koji su od 1380. godine, kada su se ujedinila norveška i danska monarhija, upravljali zemljom. Za Dance je Island bio nevažan, periferan i siromašni dio monarhije kojem nikada nije poklanjana veća pažnja. Tek 1830. sa buđenjem romanitičarskih nacionalnih osjećanja u Evropi kao „odjek Herderovih, Fihteovih i Hegelovih radova“ javljaju se u Kopenhagenu zahtjevi za većom autonomijom među islandskim studentima opijenim slavom srednjovjekovne književnosti i njenih heroja. Island je 1874. dobio prvi ustav kojim mu je dodijeljena ograničena autonomija. Islandski nacionalisti su tvrdili da „posebna kultura, zajednička istorija i jasno odvojena teritorija čine stanovništvo Islanda posebnom nacionalnom zajednicom što je razlog da ona ima pravo i dužnost da se odupre svakoj integraciji u veću nacionalnu zajednicu“.⁴¹³

Poslije Prvog svjetskog rata 1918. godine Island je dobio suverenost, ali i ostao u personalnoj uniji sa Danskom i sa zajedničkim spoljnim poslovima. U obrazlaganju potrebe za nezavisnošću islandski delegati su 1918. na *Dansko-Islandskom međuparlamentarnom komitetu*, koji se bavio institucionalnim oblikom rješenja budućih odnosa, u uvodnom obraćanju jasno istakli osnovu svog nacionalnog identiteta: „Islandska nacija je jedina germanska nacija koja je sačuvala stari jezik, koji je upotrebljavan u svim

⁴¹² Morris, Jan, *Among The Cities*, Oxford/ New York, Oxford University Press, 1985., str. 183

⁴¹³ Halfdanarson, Gudmundur, „Iceland: A Peaceful Secession“, *Scandinavian Journal of History*, Volume 25, Issue 1-2, 2000., str. 87 i 91

nordijskim zemljama prije 900-1000 godina ... Sa jezikom, narod je sačuvao osobenu narodnost, osobene običaje i osobenu kulturu. I sa (*tim*) jezikom svijest o specijalnom statusu zemlje što se tiče naših rođačkih nacija je uvijek živjela sa (*Islandskom*) nacijom. Mi smatramo da ove okolnosti, poseban jezik i posebna kultura, nama daju historijsko i prirodno pravo na potpunu nezavisnost⁴¹⁴. Danska nije pretjerano bila zainteresirana da zadrži stanovništvo koje se ne da integrirati, pa je pristala na personalnu uniju. Uz to je Island Dansku kroz subvencije samo koštao i ona je bila više usmjerena na reintegraciju pokrajine *Schleswig Holstein* koju je ponovo zadobila od Pruske (prethodno ju je 1864. bila izgubila). Poslije njemačke okupacije Danske, Island je proglasio potpunu nezavisnost, ali, da bi spriječili moguću njemačku okupaciju, Island su u aprilu 1940. okupirale britanske trupe. Od 1941. odbranu ostrva su preuzele Sjedinjene Američke Države sa 60.000 vojnika. Poslije referenduma 1944. godine je proglašena nezavisnost i Island je postao republika. Od 1946. Island je članica UN, a od 1949. članica NATO saveza. Island je članica osnivač *Nordijskog savjeta* koji je 1952. osnovao sa Norveškom, Danskom i Švedskom a Finska im se pridružila 1955. Iako je Nordijski savez imao velike ideje o skandinavskoj integraciji, njegovo najveće dostignuće bila je pasoška unija koja je omogućila stanovnicima skandinavskih zemalja slobodu putovanja i nastanjivanja.

Poslije Drugog svjetskog rata Sjedinjene države su Islandu pružale značajnu ekonomsku pomoć, povoljne kredite, preferencijalni tretman u trgovini davanjem statusa najpovoljnije nacije i svojim vojnim prisustvom obezbjeđivale vojnu zaštitu. Takođe su izgradile dio infrastrukture zemlje uključujući i međunarodni aerodrom u *Keflaviku*. U agresivnom širenju ribolovne zone na 200 nautičkih milja čemu su se suprotstavljale Britanija i neke druge ribolovne evropske zemlje. Island je uvijek računao na činjenicu da je Amerikancima i NATO paktu Island potreban kao vojna baza i da se protiv njegovih interesa u bakalarskim ratovima ne mogu upotrebljavati sva sredstva.⁴¹⁵

Islandani su izuzetno ponosni na svoj jezik i on čini ključni dio identiteta ove nacije, a on je omogućio da samosvjesna kultura ove nacije opstane. Rana literatura nastala na ovom jeziku, čuvene islandske sage o bogovima i herojima, su formirale nacionalni identitet i obogatile svjetsku književnu baštinu. Najsnažnije i najljepše su sage o islandskim

⁴¹⁴ Ibid. str. 91

⁴¹⁵ Thorhallsson, Baldur, "Domestic Buffer Versus External Shelter: Viability of Small States in the New Globalised Economy", *European Political Science* (2011) 10, str. 330

rodovima (*Saga o Njalu, Saga o Kormaku, Saga o Egilu ...*). Jezik saga i danas živi, njegovi stanovnici se lako identifikuju sa drevnim junacima saga a „islandski jezik je jedini indo evropski jezik gdje savremeni govornici mogu čitati srednjovjekovnu literaturu bez posebne obuke i napora“.⁴¹⁶ Literatura i jezik omogućavaju svakom stanovniku Islanda da može pratiti svoje korijene do doba „pjesnika, kraljeva i drevnih moreplovaca“.⁴¹⁷ Takav jezički kontekst obezbjeđuje stanovništvu ogromnu socijalnu koheziju, a Islandani su poznati kao nacija koja štampa, kupuje i čita najviše knjiga po glavi stanovnika u Evropi. Većina radnji radi do 6 sati uveče, ali knjižare su otvorene do 10 sati, a pojedine i do ponoći.⁴¹⁸

Osjećajući prijetnju od Danskog uticaja početkom devetnaestog vijeka Islandani su počeli da insistiraju na jezičkom puritanizmu da bi očuvali svoj identitet. Tako je i danas. Iako se islandski kao zvanični jezik nigdje ne pominje ni u ustavu, ni u aktima parlamenta formiran je Islandski jezički institut (*Islenskyk malnefð*) koji se brine o čistoći jezika. Kovanje novih riječi ili pridavanje novih značenja starim riječima je još od devetnaestog vijeka vid odbrane čistoće jezika, tako da u jeziku nema gotovo nikakvih posuđenica ni internacionalizama. Ovo traži stalne i kreativne napore da bi se izbjegli strani termini iz tehničkih oblasti, nauke, računarske tehnologije, bezbjednosti ili međunarodnih integracija. Da bi se oduprli globalizaciji, Islandani su skovali dvije riječi za riječ *globalizacija* koje se sada bore za primat koja će biti u većoj upotrebi (*alpjodaveoding* i *hnattvoeding*).⁴¹⁹ Pojedini autori smatraju da Island kao i druge zemlje mora postati više multikulturalan jer ima sve više imigranata koji rade poslove koje Islandani neće. Američki politolog *Michael T. Corgan* tvrdi da treba preispitati da li biti Islandanin uključuje jezički puritanizam i da „ako Island želi da izbjegne rasne konflikte sa imigrantima Islandani trebaju da prošire svoju definiciju određenja naciju“.⁴²⁰

Islandska spoljna politika poslije II svjetskog rata se fokusirala na proširivanje zone ribarenja, odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama i NATO-m zbog sigurnosnih

⁴¹⁶Corgan Michael T., *Language as Identity: Icelandic Confronts Globalization*, Paper prepared for Centre for Small State Studies Conference, Reykjavik 16-18 September 2004., str.5, www.arnastofnun.is/solofile/1008299 - pristupljeno 08.08.2014

⁴¹⁷ Morris, Jan, *Among The Cities*, str. 189

⁴¹⁸ Schaaf Gabriele, *Zemlja u kojoj je svaki drugi stanovnik pisac*, Deutsche Welle, 12.10.2011, <http://www.dw.de/zemlja-u-kojoj-je-svaki-drugi-stanovnik-pisac/a-15453519> - pristupljeno 08.08.2014

⁴¹⁹ Corgan, Michael T., *Language as Identity* str. 23

⁴²⁰ Ibid. str. 20

aranžmana i saradnju sa nordijskim zemljama. Iako članica mnogih međunarodnih organizacija, Island se ustručavao da u njima preuzima aktivnu ulogu, smatrajući da za to nema ni interesa ni kapaciteta. Čak devedesete godine prošlog vijeka njegovo predstavništvo u NATO alijansi je brojalo osoblje od svega tri službenika i dvije sekretarice, dok je u ministarstvu spoljnih poslova bila svega jedna osoba zadužena za odnose sa NATO paktom. Islandsko ministarstvo spoljnih poslova je 2001. brojalo 150 ljudi.⁴²¹ Islandske oružane snage se sastoje samo od obalne straže, a zbog potrebe učestvovanja u mirovnim operacijama i povećanja uticaja u NATO-u je 2001. godine, pri Ministarstvu spoljnih poslova, stvoren Centar za krizne operacije (*Íslenska Friðargæslan, Iceland Crisis Response Unit - ICRU*).⁴²²

Island je pokušao da dobije nestalno mjesto 2009-2010. u Savjetu bezbjednosti OUN ispred regije kojoj pripada (*Western European and Other Group - WEOG*). Takmaci su mu bili Turska i Austrija. Islandska vlada je po ovom pitanju bila podijeljena. Predsjednik vlade *David Oddsson*, koji je prethodno 2004/2005. bio i ministar vanjskih poslova, nije se mnogo trudio, smatrajući da je „Island odviše mali i da ne može imati nikakav uticaj u SB i od tog članstva neće imati koristi“. *Oddsson* je htio da Island povuče kandidaturu, ali nije uspio, te je kao rezultat tih okolnosti vlada vodila mlaku kampanju za članstvo. Ova ambivalentnost stava je išla na ruku Turskoj i Austriji koje su postavile pitanje o ozbiljnosti te kandidature.⁴²³ Iako je kandidatura Islanda bila zasnovana na besprekornoj demokratskoj reputaciji i podršci UN, donosila nove ideje o globalnoj sigurnosti gdje bi se pažnja poklanjala ekološkoj sigurnosti, kao i pravu i sigurnosti žena kao elementima globalne sigurnosti, dobroj analizi i katalogu pitanja koje dolaze na agendu SB, kandidatura nije prošla, između ostalog i zato što se previše oslanjala na pozitivnu sliku o nordijskim zemljama kao aktivnim promoterima ciljeva UN što nije bilo dovoljno.⁴²⁴ Međutim, i neuspješna kampanja je imala značajne sporedne efekte. Tokom kandidature Island je uspostavio diplomatske odnose sa 75 zemalja. Jedna od karakteristika Islanda je spremnost da lako priznaje novouspostavljene države. Proces mirnog nenasilnog

⁴²¹ Thorhallson Baldur, “Shackled by smallness: A weak administration as a determinant of policy choice” u Thorhallson, Baldur (ur.) *Iceland and European Integration: On the edge*, Routledge, London 2004., str. 165

⁴²² Thorhallson, Baldur, *Iceland's contested European Policy: The Footprint of the Past – A Small and Insular Society*, Jean Monnet Occasional Paper 01/2013, Msida, Institute for European Studies University of Malta, 2013, str. 11

⁴²³ Thorhallson, Baldur, *Small States in the UN Security Council: Means of Influence?*, str. 148

⁴²⁴ Ibid. str. 155

osamostaljivanja Islanda utiče na to da spoljnopolitički odlučioi posmatraju „sve secesionističke i nacionalne pokrete“ kao „neproblematične i kao izraz borbe za 'prirodna prava“.⁴²⁵ Stoga je Island bio prvi koji je priznao novonostale države Istočne Evrope proizašle iz Sovjetskog Saveza (Litvaniju, Letoniju, Estoniju, Gruziju, Jermeniju i Azerbejdžan). Takođe je Island prvi priznao nezavisnost i Hrvatske, kao i Crne Gore (08. juna 2006.).⁴²⁶

Članstvo u Evropskoj Uniji znači prenos suvereniteta u nizu oblasti i to za male zemlje uvijek predstavlja problem, pogotovu za zemlju kao što je Island koja je tradicionalno zavisna od ribarstva kada dijeljenje suvereniteta u toj ključnoj oblasti pričinjava ogromnu zapreku. Za malu zemlju, koja je potpuno nezavisna tek od 1944. godine, prenos nadležnosti na Evropsku Uniju ima posebnu težinu. Pogotovo ako se taj prenos nadležnosti može sagledavati u smislu slabljenja odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama zbog evropskih zahtjeva u smislu nadležnosti u pogledu carina, trgovine ili spoljne politike.⁴²⁷ Premijer *Oddson* je jednom izjavio da bi pristupanje Evropskoj Uniji „značilo odricanje od suvereniteta zarad i to, u najboljem slučaju, marginalnog glasa u Briselu“.⁴²⁸ Prije ekonomske krize iskrsele 2008. dilema je bila zašto bi zemlja slična Norveškoj sa generalno zdravom ekonomijom i sa „tako jakim nacionalnim identitetom i impresivnim životnim standardom željela da se pridruži Evropskoj Uniji“.⁴²⁹ Međutim, pošto je iskusio ekonomsku krizu na granici bankrota iz kojeg su ga spasili zajmovi Međunarodnog monetarnog fonda, Island je 2009. godine podnio molbu za prijem u Evropsku Uniju. Potpuni kolaps zemlje Island je izbjegao samo zahvaljujući demokratskim institucijama koje su funkcionisale besprekorno, i zavidnoj političkoj kulturi stanovništva. Odluci za prijem u Evropsku Uniju su doprinijele i okolnosti da su Sjedinjene države zatvorile vojnu bazu na *Keflaviku* 2006., povukle sve svoje trupe sa islandske teritorije i bile nezainteresirane za spašavanje islandske ekonomije.

Tokom ekonomskog buma u protekloj deceniji Islandani su razvili svoj poslovni model

⁴²⁵ Halfdanarson, Gudmundur, „Iceland: A Peaceful Secession“, *Scandinavian Journal of History*, Volume 25, Issue 1-2, 2000, str. 100

⁴²⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5082678.stm>

⁴²⁷ Goodeve, Emily D., „Iceland and European Union: An In-Depth Analysis of One of Iceland's Most Controversial Debates“, *Scandinavian Studies*, Spring 2005, str. 87

⁴²⁸ Ibid. str. 98

⁴²⁹ Ibid.

baziran na „esencijalističkim nacionalnim karakteristikama“: preduzetništvu visokog rizika, brzom odlučivanju, uz nepostojanje regulative i „nebirokratsku fleksibilnost malih država“. U periodu od 1990. do 2008. islandski bruto nacionalni dohodak je rastao po prosječnoj stopi od 3.1 odsto na godišnjem nivou. Tadašnji predsjednik *Olafur Ragnar Grimsson* je izjavio „mi smo uspjeli jer smo drugačiji, a naša dostignuća treba da inspirišu poslovni establišment u drugim zemljama da preispitaju njihova prethodna uvjerenja i norme...“. Islandski historičar *Valur Ingimundarson* objasnio je nedostatak ispoljene solidarnosti tradicionalnih skandinavskih zemalja saveznica tokom trajanja islandske krize ovakvim tipom nacionalizma baziranim na „šovinizmu i aroganciji“, koji je prigrlio „agresivni kapitalistički etos sa mješavinom šovinizma i kosmpolitizma“. ⁴³⁰ Osjećaju nacionalne povrijeđenosti i usamljenosti doprinijelo je i to što je Britanija tokom krize islandskih banaka da bi zaštitila sopstvene štedišne primijenila antiterorističku legislativu stvorenu poslije 11. septembra 2002. kojom je zamrzla sredstva i banaka i samog Islanda. Island je ovo smatrao neprijateljskim činom i uzvratio je antikolonijalnom retorikom. Tokom pregovara Island je sklopio sporazum sa Holandijom i Velikom Britanijom koji je regulirao ovaj problem, ali ga predsjednik *Grimson* nije odobrio. Uslijedio je referendum na kojem je ovaj sporazum konačno odbačen. ⁴³¹ Uz Britaniju, vlade Holandije, Njemačke i Luksemburga su, takođe, zatražile punu kompenzaciju štednje svojih građana u bankrotiranim islandskim bankama. Međunarodni monetarni fond je pritekao u pomoć tek pošto je Island prihvatio britanske i holandske uslove za rješavanje spora.

Sve islandske stranke sem Socijaldemokratske stranke su podijeljene po pitanju članstva u Evropskoj Uniji. U suštini, Island želi da ostvaruje samo djelimični angažman sa Evropskom Unijom koji mu već obezbjeđuju Šengenski sporazum i sporazum o Evropskom ekonomskom prostoru (*European Economic Area*). Šengenskim sporazumom Island je želio da zadrži prednosti koje je ostvario pasoškom konvencijom sa skandinavskim zemljama, a bojao se da one mogu doći u pitanje pristupanjem Švedske i Finske Evropskoj Uniji. I drugo Islandsko evropsko sidro je, takođe, na određeni način proisteklo prethodno preuzetim međunarodnim obavezama. Naime, Sporazum o Evropskom ekonomskom prostoru iz 1992, Island je potpisao kao tadašnja članica

⁴³⁰ Ingimundarson, Valur, „A Crisis of Affluence“: The Politics of of an Economic Breakdown in Iceland“, *Irish Studies in International Affairs*, Vol 21, 2010, str. 58 i 68

⁴³¹ Zarrilli, Luca, „Iceland and the Crisis: Territory, Europe, Identity“, *Revista Romana de Geografie Politica*, Year XII, no. 1, May 2011, str. 10

bescarinskog bloka EFTA (*European Free Trade Agreement*). Tim sporazumom Island je usvojio obavezu usvajanja tri četvrtine evropskog zakonodavstva. Stoga za islandske eurofile dilema nije da li će Island biti 100 odsto u Evropskoj Uniji „nego da li će održavati sadašnju poziciju, gdje Island učestvuje u dvije trećine onoga što Evropska Unija čini, a da nema udijela u njenom odlučivanju ili će u njoj učestovati u potpunosti sa svim pravima i obavezama“.⁴³² S druge strane, tradicionalno euroskeptična islandska politička elita je ukazivala na probleme koje bi članstvo u Evropskoj Uniji značilo za ribarstvo, tvrdila da bi uvođenja eura bilo fatalno za ekonomiju. Ona se, takođe, boji da bi, kao mala zemlja, Island bio bespomoćan da brani svoje interese u Briselu. Ovaj argument je konačno, kada je poslije izbora stupila na vlast stara konzervativna koalicija, i presudio, pa je Island 2014. i formalno povukao kandidaturu za članstvo u Evropskoj Uniji. Ključni dio pregovora o ribarstvu nikada nije ni otvoren. Islandski politikolog *Baldur Thorhallson* smatra da su kasna industrijalizacija i modernizacija zemlje doprinijeli čvrstom uvjerenju o jedinstvu ove nacije i da veličina zemlje i izolovanost oblikuju politički diskurs koji je „strukturiran kao potraga za samoopredjeljenjem, zaštitom identiteta i konceptom očuvanja suvereniteta i nezavisnosti zemlje“.⁴³³ Stoga je Island uvijek polagao više na bilateralnim, nego multilateralnim odnosima u vođenju svoje spoljne politike.

Italijanski historičar *Zarrelli* primjećuje da je za Islandane pojam Evrope preširok, da je ona veliko more, „*mare magnum*“, u kome se rizikuje slabljenje nacionalnog identiteta kojeg treba čuvati. Istovremeno, pojam Evrope je i „klastrofobičan“, jer su Islandani kulturno i geografski za kormilom nordijske zapadne civilizacije, na pola puta između Evrope i Amerike, pa ih ova teritorijalnost potpuno određuje.⁴³⁴

⁴³² Institute of International Affairs, *Iceland's Accession Negotiations: Summary of main conclusions- A report commissioned by the Icelandic Confederation of Labor, the Confederation of Icelandic Employers, the Icelandic Federation of Trade, and Iceland Chamber of Commerce*, University of Iceland, 2014, http://ams.hi.is/wp-content/uploads/2014/03/IIA_EU_Iceland_Report_Executive-Summary.pdf pristupljeno 07.08.2014

⁴³³ Thorhallson, Baldur, *Iceland's Contested European Policy*, str. 17

⁴³⁴ Zarrelli, Luca, *Iceland and the Crisis*, str. 13

4. Četvrti dio

4.1 Crna Gora i problemi njenog identiteta

Crna Gora je 28. juna 2006. godine postala 192. članicom Ujedinjenih nacija i uz Makedoniju je jedina bivša jugoslovenska republika koja je do nezavisnosti došla bez rata, demokratskim putem. Evropska Unija je nametnula većinu od 55 odsto za referendum koji je održan u maju 2006. Nezavisnost je ostvarena sa 55,4 odsto glasova, što je mala razlika u odnosu na zahtijevanu većinu, ali je proces međunarodno vođenog referenduma i na unutrašnjem i spoljnom planu obezbijedio prihvatanje rezultata bez trzavica. Već s tim u vezi, valja ukazati da nadmoćne pobjede na referendumima o nezavisnosti nijesu spriječile ratove u Hrvatskoj i Sloveniji. Tokom ratova za jugoslovensko nasljeđe svaka republika i svaka njena etnička grupa su prošli kroz važan proces preoblikovanja sopstvenog identiteta. U suštini, to je značilo odbacivanje jugoslovenskog identiteta koji je njegovan tokom komunističkog perioda.

Skučenost prostora, dijeljenje iste klime i podneblja, malobrojno stanovništvo, upućenost ljudi jednih na druge usljed nedostatka resursa, prisustvovanje istim svečanostima i obredima, fizička bliskost, rodbinske i prijateljske veze koje sežu u duboku prošlost, sve zajedno utiču na osjećaj pripadnosti i bliskosti unutar Crne Gore. U takvim prilikama razlike i sličnosti se istovremeno i naglašavaju i poništavaju. Bliskost umanjuje sukobe, ali kada do njih dođe, onda se ta bliskost potire kroz radikalno odbacivanje i surovost. Milovan Đilas, crnogorski revolucionar i disident, u svojim memoarskim bilješkama o Crnoj Gori piše da „ako život moje porodice nije u svemu tipičan za moj zavičaj Crnu Goru, u nečem opet jeste: nekoliko pokoljenja je izginulo od ljudi iste vjere i imena, od Crnogoraca. Pradjed mog oca, pa djed i poludjed, i otac, i stric, svi su bili pobijeni, kao da je strašni blagoslov ležao na njima. Ubijeni su i moj otac i brat njegov i braća moja. Pet pokoljenja, a krvavi lanac se nije prekinuo. Strah od krvničkih bratstava i mržnja prema njima, nasleđivani su silovitije no prema dušmanima, prema Turcima...“.⁴³⁵ S druge strane, takva ispreplijetanost veza, poznanstva i bliskost uticali su na smanjenje i odvrćanje od sukoba tokom crnogorskog otpora Miloševiću.

⁴³⁵ Đilas, Milovan, *Besudna zemlja*, Beograd, Politika, Narodna Knjiga, 2005., str. 43

U Crnoj Gori postoji sukob oko suprotstavljenih istorijskih naracija tih „velikih povijesnih priča“⁴³⁶ oko suštine, nastanka i etničkog supstrata crnogorske države.⁴³⁷ Sukob se odvija oko karaktera države, odnosa prema uzrocima raspada Jugoslavije i različitog viđenja domaćih i stranih faktora u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, te različitom viđenju žrtava u tom ratu i, posljedično, različitim viđenjima budućnosti Crne Gore i različitom pristupu međunarodnim integracijama. U tim različitim naracijama, ponekad međusobno potpuno oprečnim, provodi se postupak „disciplinovanja sjećanja“, gdje se „direktno i indirektno kreiraju istorijska odsustva i prisustva“ koja služe identitetskim konstrukcijama.⁴³⁸ Kao i ostali jugoslovenski narodi tokom ratova devedesetih, Crnogorci su kao većinska etnička grupa u Crnoj Gori, i Crna Gora sama, prošli kroz bolan period traganja i prevrednovanja sopstvenog identiteta. U tom traganju koncept „antifašizma“ je ostao jedan od ključnih identitetskih markera i on je često služio kao pogodna etiketa zavisno od političkih potreba trenutka.

Kako piše Radule Knežević, političku kulturu Crne Gore bitno određuje činjenica da Crna Gora više od stotinu godina nije država jednog naroda, kao što je bila onda kada je bila stiješnjena na četiri do pet nahija. Određena je činjenicom da je njena teritorija na granici Istoka i Zapada. Tradicija tolerancije i multikulturalnost prostora Crne Gore su dugi i način oblikovanja njenog identiteta nije različit od ostalih južnoslovenskih naroda i pripada kategoriji 'zakašnjelih nacija'.⁴³⁹ Crnogorski književnik Milorad Popović izriče sličnu ocjenu i kaže da su „Crnogorci istorijski narod, ali s okašnjelim razvojem u modernom političkom smislu“, jer je „nasilno ukidanje“ crnogorske države zaustavilo proces konstituisanja crnogorske nacije.⁴⁴⁰ U suštini, sve postjugoslovenske države spadaju u kategoriju zakašnjelih nacija i „nedovršenih država“ i sve one „teže da se politički organizuju kao nacionalne države“.⁴⁴¹

U Crnoj Gori koja je još obilježena podjelama koje izvire iz debate oko koncepta crnogorske nacije (da li je ona srpskog etničkog korijena ili nije), iz osnovnog konflikta

⁴³⁶ Termin Srđana Vrcana u Vrcan Srđan, *Nacija, Nacionalizam, moderna država*, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006, str. 49

⁴³⁷ Pavlović, Srđa, *Disciplinovanje Sjećanja*, *Matica*, proljeće - ljeto 2010., str. 59

⁴³⁸ Ibid. str. 59-60

⁴³⁹ Knežević, Radule, *Istorija političke kulture u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2007 str. 215-229

⁴⁴⁰ Popović, Milorad, *Crnogorsko pitanje*, Plima, Ulcinj, 1999., str. 25

⁴⁴¹ Podunavac, Milan, „Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva“, *Godišnjak 2007*, Fakultet političkih nauka, Beograd. 2007., str. 94 i 95

kojeg je politikolog Srđan Darmanović definisao kao crnogorski –'homo duplex' sa duplom ili podijeljenom nacionalnom svijješću.⁴⁴² Iz tog osnovnog konflikta proističu i ostale podjele po pitanju odnosa prema Srbiji (Crna Gora sa Srbijom u zajedničkoj državi ili kao samostalna država), o karakteru odnosa između nacije i država (da li Crna Gora treba da bude građanska država ili nacionalna država), odnosa prema Evropi i evroatlantskim integracijama. Uzroci podijeljene svijesti po pitanju crnogorskog identiteta proizilaze iz procesa njegovog stvaranja koji su sa zakašnjenjem pratili procese kreiranja nacionalnih identiteta kod drugih južnoslovenskih naroda.

Crnogorci se često poput Kanadana definiraju, ne po onome što jesu, nego po onome što nijesu: tj. Srbi odnosno Amerikanci. Vrlo često to kolektivno sopstveno „ja“ nastaje u otporu „drugom“. „Bez malo antiamerikanizma Kanada ne bi imala razlog da postoji“, kaže američki politolog *Saymor Martin Lipset*.⁴⁴³ Tako je urednik prvog crnogorskog političkog nedjeljnika 'Monitor' Miodrag Perović izjavio da su Crnogorci normalno disali svoj identitet mnogo ne razmišljajući o njemu, a onda im je neko stavio ruku na nos i počeli su da se koprcaju. Perovića srpsko-crnogorski odnosi podsjećaju na Krivi toranj u Pizi: „U našem slučaju toranj naginje Beogradu. Ako bi se nagnuo još više, srušio bi se, dok s druge strane pokušaj da ga se ispravi bi ga takođe srušio.“⁴⁴⁴ Istoričar Živko Andrijašević smatra da su Crnogorci „nacija s greškom“ jer se jedan dobar dio njih, protivno svom autentičnom istorijskom nasljeđu u čijoj je osnovi crnogorska državnost, suprotstavlja onome što je „osnovni cilj svake nacije“ nezavisnoj državi, i da „vjerovatno nigdje, osim u Crnoj Gori, osjećaj nacionalne posebnosti ne podrazumijeva i težnju za nacionalnom posebnošću.“⁴⁴⁵

Crna Gora je u sto godina od donošenja prvog ustava 1905., pa do povratka nezavisnosti 2006. ostvarene referendumom „promijenila jedanaest državnih imena i tri društvena uređenja... tri okupacije stranih vojski“.⁴⁴⁶ Crnogorska istorija je prepuna paradoksa i obrta. Kako kaže književnik Milorad Popović, crnogorska državnost ima najduži kontinuitet na

⁴⁴² Darmanović, Srđan, „Montenegro: Destiny of a Satellite State“, *Eastern European Reporter*, broj 27, march- april 1992. str. 27-29

⁴⁴³ Lipset, Saymor Martin, *Continental Divide*, str. 53

⁴⁴⁴ Zametica, John, *The Yugoslav conflict : an analysis of the causes of the Yugoslav war, the policies of the republics and the regional and international implications of the conflict*, Adelphi papers 270, London International Institute for Strategic Studies, 1992., str. 34

⁴⁴⁵ Andrijašević, Živko M., *Nacija s greškom: istorijski eseji*, Narodna knjiga, Podgorica 2011., str. 11

⁴⁴⁶ Popović, Milorad, *Njekoš i crnogorska nacija*, Cetinje, Otvoreni kulturni forum, 2011., str. 46

Balkanu, a Crna Gora ima i najdužu tradiciju osporavanja. Crna Gora je imala jednu od prvih štamparija na svijetu, a „dva stoljeća kasnije nema desetak pismenih ljudi u državi“.⁴⁴⁷ Ovaj osjećaj ranjivosti crnogorskog identiteta je pojačan činjenicom da se obnova nezavisnosti desila relativno nedavno. U ovom radu ćemo se fokusirati na interpretaciju pojmova slobode, herojstva i antifašizma, kao trajnih identitetskih markera u Crnoj Gori.⁴⁴⁸

4.2 Istorijat razvoja crnogorskog identiteta do maja 2006. godine

4.2.1 Duh romantizma i heroizma

Do gubitka nezavisnosti 1918. kroz Crnu Goru su proputovali brojni posjetioci ostavljajući brojne zapise o Crnoj Gori - stvarajući jedan poseban diskurs o crnogorskom nacionalnom identitetu. Ideja o Crnoj Gori je postojala i prije njenog susreta sa evropskim putopiscima i etnografima, ali proces formiranja identiteta se od sredine osamnaestog vijeka dešavao na način na koji su se oblikovali moderni evropski nacionalizmi i u drugim zemljama. Istoričar Branislav Kovačević kaže da se proces stvaranja crnogorske nacije može pratiti od druge polovine XVIII vijeka i da to „omogućavaju pisma vladike Vasilija Petrovića i vladike Petra I koji prave bitnu razliku između crnogorskog i drugih naroda u okruženju“.⁴⁴⁹

Crnogorski filozof Milenko Perović kaže da početak nastajanja crnogorske nacije treba smjestiti u sredinu 19. vijeka zato što se Crna Gora, kao i drugi južnoslovenski narodi tada, susrijeće s modernim građanskim civilizacijskim principom koji se sastoji u građanskoj slobodi samosvijesti. Prije toga je crnogorski narod vjekovima gradio jedan specifični pred-građanski oblik samosvijesti oko kojega je zasnivao svoju povijesnu egzistenciju gdje u centru nije bila sloboda pojedinca nego „samosvjesni bratsveničko – plemensko – narodni kolektivitet“.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Popović, Milorad, *Crnogorsko pitanje*, Ulcinj, Plima, 1999., str. 19

⁴⁴⁸ Rezultati istraživanja za potrebe ove disertacije su objavljeni u akademskim člancima Nebojša Čagorović, „Anti-fascism and Montenegrin Identity since 1990“, *History*, Oxford, vol.97. no.328, 11. oct. 2012, str. 578-590 i Nebojša Čagorović sa Carmichael Cathie, „Constructing and Rethinking Montenegrin National Identity“, *Narodna Umjetnost*, 43/1, Zagreb, 2006., str. 59-74

⁴⁴⁹ Kovačević, Branislav, *Dilas: Heroj – Antiheroj: iskazi za istoriju*, Podgorica, Pobjeda, 2006., str 18

⁴⁵⁰ Perović, Milenko, *Moj ugao: Sintetička koncepcija nacije*, 06. jun. 2014,

<http://www.pobjeda.me/2014/06/06/moj-ugao-sinteticka-koncepcija-nacije> - pristupljeno 02.08.2014.

Prije devetnaestog vijeka rijetka su djela u kojima se mogu naći etnografska zapažanja o Crnoj Gori.⁴⁵¹ Prvi etnografski zapisi su napisani tokom Napoleonovih ratova 1806-1808 i 1813.⁴⁵² Tekstovi iz tog doba ili ne pominju Crnu Goru ili se svo stanovništvo u krševitom zaleđu Dalmacije opisuju kao 'morlačko'⁴⁵³ gdje u poređenju sa primorskim stanovništvom dominira oštar kontrast.⁴⁵⁴ Rani opisi Crne Gore opterećeni su predrasudama stanovnika Kotora koji su opisivali gorštace sa surovih planina koje su ih nadvisivale kao "varvare".⁴⁵⁵ Saznanja o Crnoj Gori su pronijeli Evropom romantičarski pisci, posebno Vuk Stefanović Karadžić i nešto docnije Petar II Petrović Njegoš. Karadžićev mentor i slovenački filolog Jernej Kopitar zaposlen u bečkoj dvorskoj biblioteci je izjavio za Karadžića da "je on sam kriv što cijeli svijet putuje u Crnu Goru."⁴⁵⁶

Polazeći od socijalnog tkiva podlovcenske Crne Gore zasnovane na plemenima, Njegoš je u svom kratkom životu radio na utemeljenju države koju će silom oružja centralizirati njegov nasljednik knjaz Danilo. Njegoš utemeljuje prve državne institucije, otvara škole, nabavlja biblioteku i time započinje izgradnju „moderne crnogorske državnosti i kulture“.⁴⁵⁷ Kako kaže književnik Radoje Radojević "Njegoš je htio svijem sredstvima da glorifikuje Crnogorce i objektivno mnogo učinio da se oni konstituišu kao nacija (nijedna nacija nije nastala kao plod nečijih subjektivnih želja i nastojanja). Kao vladalac jedine stvarno nezavisne južnoslovenske države, Njegoš je nastojao svijem sredstvima da ojača međunarodni pložaj Crne Gore, da afirmiše Crnogorce kao narod koji je u gotovo

⁴⁵¹ Carlo Gozzi u svojoj biografiji opisuje život Crnogoraca vrlo šturo u svojim memoarima *Memorie inutili della Vita di Carlo Gozzi*, vol 1 (Venezia Stamperia Palese, 1797, poglavlje 9). On kao ni drugi autori iz osamnaestoga vijeka ne uočavaju razliku između Morlaka (Morlazzi) i Crnogoraca. Crnogorce takode pominju i Mariano Bolizza, *Relazione et descrizione del Sangiacato di Scutari*, Venetia, 1614 and Marino Barleci, *De vita, moribus ac rebus praecipue adversus Turcos gestis Georgii Castroiti*, Argentorati, 1573.

⁴⁵² Bronevskij, Vladimir B, 1836-1837. *Zapiski morskogo oficera... ot 1805 do 1810 god*, Sanktpeterburg, Imperatorskaja Rossijskaja Akademija, vol. 1, "Tableau des Bouches du Cattaro suivi d'une notice sur Montenegro". 1808. *Annales des Voyages*, Tome Quatrième:X-XII.; Vialla de Sommières, Colonel L. C. 1820. *Voyage historique et politique au Montenegro orné d'une carte détaillée, dessinée sur les lieux, et de douze gravures coloriées, représentant les costumes de ce pays, deux de leurs fêtes, quelques plantes, etc. par le chef d'Etat-Major de la 2e division de l'armée d'Illyrie*, Paris, Alexis Eymery.

⁴⁵³ Morlacima su u Dalmaciji vremenom nazivali svo stanovništvo koje živi u zaleđu Jadranskog mora.

⁴⁵⁴ Gulin, Valentina, 1997, "Morlachism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-identification of the European Other)", *Narodna umjetnost* 34:77-100; Wolff, Larry *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press, 2001

⁴⁵⁵ Hoste, Captain William, *Memoirs and Letters of Captain Sir William Hoste*, London, Bentley, 1998., str. 187-188

⁴⁵⁶ Konstantinović, Zoran, 1860, *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, München, R Oldenburg, str. 80

⁴⁵⁷ Špadijer, Marko, "Na margini Njegoševih jubileja", *Matica*, jesen 2013, str. 557

petovjekovnoj neprekidnoj borbi protivu ogromnoga turskoga carstva, uspio da sačuva svoju slobodu.”⁴⁵⁸ Zato u jasnoj distinkciji Crnogoraca, tih „sinova Šparte“, kako ih opisuje Ljubomir Nenadović, od ostalih južnoslovenskih naroda, Njegoš kaže: “Ala se mi Sloveni narobovasmo... Ali mi, Crnogorci Boga mi nijesmo! Svakom slobodnom čovjeku možemo slobodno u oči ogledati. Ni pred kim se ne moramo zastidjeti“. Njegoš se takođe žali da neosetljiva Evropa „mrtvu tursku ruku drži pod našom gušom“.⁴⁵⁹

Njegoš sa svojim ograničenim istorijskim znanjem o sopstvenom narodu (jer nije bio svjestan prvih slojeva crnogorske državnosti iz doblja Duklje), sa visokim umnim sposobnostima i karakterističnim romantičarskim zanosom epohe, svojim književnim djelom je uspostavio mogućnosti za višeznačno tumačenje njegovog identiteta i identiteta naroda kojem pripada. S druge strane, sami društveni odnosi na koje se svojim djelom oslonio, a to je plemenska Crna Gora, jasno ukazuju na etničku posebnost društva koje je gradio. Kako kaže Milorad Popović „i da Crnogorci nemaju ni jednu drugu istorijsku i kulturnu specifičnost, osim neprekidnog hiljadugodišnjeg trajanja crnogorskih plemena, dovoljna je legitimacija za nacionalnu posebnost i samobitnost“.⁴⁶⁰ Kasnija posezanja za Njegoševim djelom i njegovo svrstavanje u literature drugih naroda je bio način da se prisvaja i u Jugoslaviji negira crnogorska nacija.⁴⁶¹

Pozitivni, kao i negativni stereotipi koji su ti pisci stvarali o Crnoj Gori, uticali su i na sliku o vlastitom identitetu koju su Crnogorci stvarali o sebi samima. Ovi stereotipi su postali tako repetitivni koncem dvadesetog stoljeća da se valja podsjetiti opaske teoretičara kolonijalizma *Homi Bhabhe* o potrebi ponavljanja stereotipa radi njihovog učvršćivanja.⁴⁶² *National Geographic Magazin* izvještava 1908. da su “fizički Crnogorci među najvećim i najljepšim ljudima u Evropi... Oni su rasa ratnika, uvijek spremni da uzmu oružje protiv stranih posezanja i jednako spremni da brane kod kuće ono što smatraju da su njihova

⁴⁵⁸ Radojević, Radoje, *Osporavana Kultura*, izdavač Danilo Radojević, 2006, str. 41

⁴⁵⁹ Nenadović, Ljubomir P., *Pisma iz Italije*, SKC, 1907, str.19-21.

⁴⁶⁰ Popović, Milorad, *Njegoš i Crnogorska nacija*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011, str. 48

⁴⁶¹ Radojević, Radoje, *Zatvoreno pismo Dobrici Ćosiću*, Titograd, juna 1971, Vjesnik u Srijedu br. 999, Zagreb, 23.juna 1971 u: Radojević Radoje, *Osporavana kultura: kritike i polemike*, Podgorica 2006., str. 137–141

O različitom srpskom, crnogorskom ili jugoslovenskom identitetskom diskursu tumačenja Njegoševog djela vidjeti u Željinski, Boguslav, “Njegoš u srpskom i crnogorskom književnom i kulturnom kanonu” u: Tanja Bečanović (ur.) *Njegoševi dani: zbornik radova*, Cetinje, 27-29. VI 2008., , Filozofski fakultet Nikšić, 2009., str. 10-25

⁴⁶² Bhabha, Homi, “*The Location of Culture*” London, Routledge, 1994., str.66

vječita prava... svaki čovjek, čak i najsiromašniji, posjeduje držanje i dostojanstvo džentlemana”.⁴⁶³ Jedan od razloga za drugačije slikanje Crnogoraca može se naći u objašnjenju da se crnogorska nacionalna svijest oblikovala tokom formiranja država na Jugoistoku Evrope njihovim urođenom, da parafraziramo hrvatskog sociologa Dinka Tomašića, “ličnošću i kulturom”, kolektivnim osjećajem sebe koje je gotovo “kodifikovano” takvim opisima.⁴⁶⁴

Bugarska historičarka Marija Todorova je u knjizi “Imaginarni Balkan” (*Imagining the Balkans*) primijetila da je u opisima devetnaestog vijeka “klasičan balkanski muškarac neciviliziran, primitivan, sirov, grub i bez izuzetka razbarušene kose”.⁴⁶⁵ Za razliku od ovakih deskripcija, opis Crnogoraca se prilično razlikuje. U periodu od početka XIX vijeka do formiranja prve jugoslovenske države u etnografskim spisima opisi Crnogoraca od strane putopisaca i posjetilaca su gotovo uvijek krajnje “pozitivni” i razvijaju ideju o Crnoj Gori kao herojskoj zemlji u kojoj dominiraju herojski, nezavisni i ponosni muškarci. Tekstovi stranaca o Crnoj Gori su često bili tako nekritični i epigonski da je za mnoge izgledalo da su pisani, a da autori nijesu ni stupili na tlo Crne Gore.⁴⁶⁶ To se, svakako, odnosi i na čuvenog britanskog državnika *Williamu Gladstonea*, čije su izjave o slobodi Crnogoraca motivirane geopolitičkim okolnostima uoči Berlinskog kongresa. *Gladstone* zapaža da je Crna Gora više herojska nego njeni klasični prethodnici: “najromantičniji i najpotresniji pasazi drugih historija blijede pored običnog života Crne Gore, barem kada se poredi život u krajnjoj nuždi koja se stalno ponavlja”; te da “Historija svjedoči da je opšte pravilo da se Crna Gora ne napada sem sa armijama koja je jednaka ili nadmašuje ponekad i dva puta ili više brojčano, sve muškarce, žene i djecu koji se u njoj nalaze.”⁴⁶⁷ Ovome možemo pridodati i velikog pjesnika *Alfreda Tenisona* koji je napisao pjesmu o Crnoj Gori kao “kamenom tronu slobode”.⁴⁶⁸ Stoga se može tvrditi da je u nekim aspektima, a pogotovo u diskursivnom smislu, Crna Gora kao ideja formirana u devetnaestom vijeku.

Posjetioci Crne Gore su uvijek bili zapanjeni i zastrašeni njenom geografijom i planinama koje okomito izniču iz mora. Čuveni britanski arhitekta, koji je proputavao Dalmacijom i

⁴⁶³ "Serbia and Montenegro", *National Geographic*: 774-783, 1908., str. 783

⁴⁶⁴ Tomašić, Dinko, *Personality and Culture in East European Politics*, New York, Stewart 1948.

⁴⁶⁵ Todorova, Maria. “*Imagining the Balkans*” Oxford: Oxford University Press, 1997., str. 14

⁴⁶⁶ Erdeljanović, Jovan, *Stara Crna Gora*, Beograd: Rodoljub, 1926.

⁴⁶⁷ Gladstone William E., Montenegro: A Scetch, *The Nineteenth Century*, May 1877, str. 365 i 367

⁴⁶⁸ Tennyson, Alfred Lord, *Poetical Works*, London, Macmillan 1926., str. 533-534

Crnom Gorom, *Thomas Graham Jackson*, je primijetio “da nije nikada negostoljubivija otažbina inspirirala svoje sinove da liju svoju krv za njenu odbranu”.⁴⁶⁹ Dijelom ovo divljenje prema gorštacima proizilazi iz literarnih obrta kojim se hoće naglasiti esencijalne razlike između gorštaka i ravničara.⁴⁷⁰ Moderni diskurs o razlici između njih ima takođe i poseban jadranski i balkanski korijen. Naime, *Fernand Braudel*, uticajni francuski historičar, zasnivač čitave jedne škole u historiografiji, u svom životnom djelu izašlom 1949. „Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II“ (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*) je posvetio dosta pažnje teorijskom razmatranju razlika u karakteru između ravničara i gorštaka na Mediteranu.⁴⁷¹ Slovenački antropolog Bojan Baskar tvrdi da je na *Braudela* uticao srpski geograf i antropolog Jovan Cvijić čiji su radovi od ranije bili poznati francuskoj publici jer su objavljeni uoči Versajske mirovne konferencije.⁴⁷² Cvijić je na njih dijelom bio motiviran nacionalizmom uoči stvaranja prve Jugoslavije i želio je da naglasi jedinstveni karakter dinarskih gorštaka da bi kreirao “simboličnu kičmu” koja bi ujedinila Južne Slovene.⁴⁷³ Ukrštajući geografiju, antropologiju i narodno predanje, Cvijić deducira o balkanskom “dinarskom tipu” stanovništva koje je junačko i nasilno sa snažnom istorijskom sviješću koja spaja njihovu svakodnevnu borbu sa “sjećanjem” na Kosovsku bitku. Po Cvijiću, Dinarcima je usađena želja za ubijanjem Turaka i želja za osvetom, slobodom i krvavo stečenom nezavisnošću.⁴⁷⁴

Na neki način, diskurs o Crnogorcima podsjeća na prosvjetiteljske ideje o “egzotičnom” i “plemenitom divljaku”. Mnogi od ovih opisa prije odražavaju vrijednosti autora koji ih pišu, nego stvarni život u ovom dijelu jugoistočne Evrope. Tako, jedan pisac nalazi da su

⁴⁶⁹ Jackson, Thomas Graham, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, Oxford: Clarendon Press 1887., str. 57

⁴⁷⁰ Braudel, Fernand, 1949. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe I*, Paris: Librairie Armand Colin; Blok, Anton. 2001. "Mediterranean Mountains: 'Fabrique de bandits?'". Lecture delivered at the Eighth Mediterranean Ethnological Summer Symposium, Piran Slovenia 17th-22nd September 2001

Živković, Marko, "Violent Highlanders and Peaceful Lowlanders. Uses and Abuses of Ethno-Geography in the Balkans from Versailles to Dayton". *Replika*, special edition: 1997., str. 107-120.

⁴⁷¹ Braudel Fernand, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Librairie Armand Colin, 1949

⁴⁷² Baskar, Bojan. 2002. *Dvourni Mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Knjižnica Annales str. 47

⁴⁷³ Carmichael Cathie. 2002. *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*. London: Routledge

⁴⁷⁴ Cvijić, Jovan. *La péninsule balkanique. Géographie humaine*. Paris: A. Colin, 1918., str. 281-379

“svi crnogorski seljaci džentlemani isto onoliko koliko su i vojnici”.⁴⁷⁵

Hrabrost, ponos i nezavisnost se često zapažaju kao karakteristike koje određuju Crnogorce, te čak da oni imaju takav izgled po čemu se razlikuju od susjeda.⁴⁷⁶ Ovo upada u oči pogotovo kada se uporedi sa opisom hrišćana na Balkanu i Bliskom Istoku jednoga putnika za Istanbul koji bilježi da “četiri vijeka torture, potlačenosti i neizvjesnosti je ostavilo pečat na čitavu zajednicu. Tačno je da posljednjih dvadeset godina svjedočimo o velikom poboljšanju uslova starosjedilačkih hrišćana, ali neprestani strah, neprestana agonija, neprestano poniženje su satrli i najmanji trag srčanosti te su oni i dalje ponizna, kukavna rasa savijene kičme”.⁴⁷⁷ U Bosni šezdesetih godina devetnaestoga vijeka dva britanska putnika pišu da je “nasljedna oholost muslimanskih Bošnjaka praćena sa nasljednom poniznošću raje”.⁴⁷⁸ Čak su i Grci koji su bili podvrgnuti helenističkim projekcijama o njihovim narodnim vezama sa grčkim klasičnim društvom negativno opisivani. Britanski arheolog *James Theodore Bent* primjećuje da su “vijekovi sramotne poniznosti formirali karakter savremenog Grka”.⁴⁷⁹ Kako se od ovoga samo razlikuje *Jacksonov* opis Crnogorca: “Kostim Bokelja nije manje živopisan od crnogorskog jer je zaista to isti narod po rasi i jeziku i teško ih je razlikovati sem po knjaževim inicijalima koje Crnogorac nosi na svojoj kapi. I pored toga mislimo da gorštak oko sebe ima nadmoćnu ariju slobode i nezavisnosti koja odgovara razlici u njegovoj istoriji i političkim okolnostima”.⁴⁸⁰

Njemački pisac *Heinrich Noë* primjećuje “muškarci ne rade... Njihova profesija je pušenje duvana i heroizam”.⁴⁸¹ Herojstvo je pravilo Crnogorca muškarcem i on bi bio naoružan i

⁴⁷⁵ "Odd Montenegrin Ways". 1882. *The New York Times* November 6th: str.2

⁴⁷⁶ Wingfield, William Frederick. 1859. *A Tour in Dalmatia, Albania and Montenegro, with a historical sketch of the Republic of Ragusa*. London: Richard Bentley str.198;

Denton, William. 1876. *The Christians of Turkey. Their Condition under Mussulman Rule*. London: Daldy, Isbister and Co str. 79,

Chopin, Jean-Marie. 1856. *Provinces Danubiennes et Roumaines: Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illyrie, Croatie, Montenegro, Albanie, Valachie, Moldavie et Bucovine*. Paris: Firmin Didot Frères Editeurs, 2 vols, str.137

⁴⁷⁷ Goodell, William. 1871. "The Bedlams of Stamboul". *The Atlantic Monthly* 28/169, November 1871, str. 544

⁴⁷⁸ Muir Mackenzie, Georgina Mary Sebright; Irby, Adelina Paulina, *The Turks, Greeks and Slavons. Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in Europe*. London: Bell and Daldy, 1867. ,str.20

⁴⁷⁹ Bent, J. Theodore. 1889. "The Lords of Chios". *The English Historical Review* 4/15:467-480, str. 475

⁴⁸⁰ Jackson, Thomas Graham. 1887. *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*. Oxford: Clarendon Press str. 37-38

⁴⁸¹ Noë, Heinrich. 1870. *Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderrungen durch die Schwarzen Berge*. Wien - Pest – Leipzig str. 335

kada bi se bavio kakvim mirnodopskim poslom.⁴⁸² *Athol Mayhew* bilježi “Crnogorac je ratnik inače je ništa, jer nikada nije podučavan bilo kakvom mirnodopskom zanimanju... Mada, uprkos svoj agresivnosti u izgledu Crnogorac nikada ne upotrebljava svoje oružja sem ratujući protiv neprijatelja”.⁴⁸³ Čitajući putopise o Crnoj Gori susrijećemo se sa slikom društva koje se vidi u neprestanoj mentalnoj borbi protiv Turaka (koje su djelimično zamijenili Austrijanci u drugoj polovini devetnaestog vijeka).⁴⁸⁴ U takvom društvu politička sloboda ima centralno mjesto, a pravoslavlje i vladike su neprikosnoveni. Putopisce je jako dojmila ideja neprestane borbe vođene da bi se sačuvala nezavisnost mada su mnogi od njih bili zapanjeni desecima odsječenih turskih glava u okolini vladičanske rezidencije. Sudbina generala *Delgorgesa* čijom su se otkinutom glavom Crnogorci loptali zapanjila je i ostavila mučan utisak na mnoge (‘vidi, vidi kako se ove okrugle francuske glave kotrljaju’).⁴⁸⁵ Kada je francuski maršal *Marmont* protestirao kod vladike Petra I prilikom njihovog susreta u avgustu 1807. crnogorski vladika je uzvratio da su sami Francuzi giljotinirali svoga kralja i kraljicu. Spor nije spriječio francuskog maršala da stekne pozitivan utisak o vladici Petru.⁴⁸⁶

Zgrožen varvarskim običajem odsijecanja glava Crnogoraca, britanski putopisac *Sir Gardner Wilkinson* je pokušao da posreduje između mostarskog vezira Ali paše Rizvanbegovića i Petra Petrovića II Njegoša. Plastičan je opis Tablje, tvrđave izvišće Cetinjskog manastira, koja je kasnije kao simbol uništena: „Na stijeni, neposredno iznad manastira je okrugla kula, proburažena toparnicama ali bez ijednog topa; na njoj sam prebrojao glave dvadeset Turaka pričvršćene na kolčeve, oko parapeta, te trofeje crnogorskog pobjednika; a ispod razbačani na stijeni su bili fragmenti drugih lobanja koje su se razdrobile od vremena; čudan spektakl u jednoj hrišćanskoj zemlji, u Evropi i to u blizini manastira i vladicine palate. Bilo bi uzaludno očekivati da, u takvim uslovima, crte lica budu očuvane, ili da se može prepoznati turska fizionomija na ovim glavama od kojih su mnoge bile izložene (vremenu) godinama u tom položaju, međutim lice jednog mladića

⁴⁸² Marmier, Xavier, 1853. *Lettres sur l'Adriatique et le Montenegro*, tome deuxième. Paris: Imprimerie Ch. Lahure, Société de Géographie, str. 315

⁴⁸³ Mayhew, Athol, 1880. "Montenegro as we saw it", *Scribner's Monthly* 21, December 1880., str. 276-293

⁴⁸⁴ Jackson, Thomas Graham, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*. Oxford: Clarendon Press 1887., str. 67

⁴⁸⁵ Viaila de Sommier LC, *Travels in Montenegro : containing a topographical, picturesque, and statistical account of that hitherto undescribed country ; illustrated by a map and plate*, Richard Philips, London, 1820., str. 24

⁴⁸⁶ Roberts, Elizabeth, *Realm of the Black Mountain: a History of Montenegro*, Hurst, London, 2007., str. 173

je bilo osobito, sa skupljenom gornjom usnom koja je otkrivala red bijelih zuba prenosilo je izraz užasa koji je pokazivao koliko je prepatio, ali od straha, ali od bola u smrtnome času“.⁴⁸⁷

Za *Wilkinsona* odrubljivanje glava podstiče osvetu jer, se ne poštuju mrtvi, a uspostava trajnog mira je nemoguća sve dok se ne ukine “taj barbarski običaj jer civilizirani mir može nastati samo poslije civiliziranog rata.”⁴⁸⁸ Britanski historičar *Mark Mazower* sarkastično primjećuje da je *Wilkinson* zgrožen, te da su svega dvadesetak godina prije (1820.) odrubljene glave protivvladinih zavjernika iz *Cato* ulice (tzv *Cato street conspiracy*) javno izložene londonskoj svjetini.⁴⁸⁹

Primijetimo, takođe, *Wilkinsonovo* razmišljanje o malim državama povodom ovoga običaja. Pošto se turska strana branila da su Crnogorci prvi započeli britanski putopisac primjećuje “malo je važno ko je prvi započeo nego je od velikog značaja ko će prvi prestati, a kako su Turci ti koji su moćniji od dvije strane, njihova dužnost je da pokažu primjerom; jer od manje države se to ne može očekivati jer bi se to moglo protumačiti kao izraz straha ili potčinjavanja što je za njih razumna politika koja bi htjela to izbjeći”.⁴⁹⁰ Stoga je *Wilkinson* poslije susreta sa hercegovačkim Ali pašom Rizvanbegovićem uputio pismo crnogorskom vladaru pledirajući da se sa običajem prestane. Njegoš je na *Wilkinsonovo* pismo odgovorio negativno. Za obrazovanog Ali pašu Rizvanbegovića Crnogorci su „oni drugi“, „Grci“, oni koje on poistovjećuje sa pravoslavljem, sa grčkom vjerom: „vladika i svi ti Grci uvijek se pretvaraju...sem toga ko može vjerovati Grku? Oni su svi jednaki: ovim ne mislim na Grčki narod, nego na sve one koji su od te religiozne sekte“.⁴⁹¹ S druge strane, za Crnogorce „drugi“ su Evropljani („po tome sve što je evropsko zvali su lacmansko“).⁴⁹²

Način na koji se neka država bori, modernost njenoga oružja određuje i njenu modernost. Onoliko smo savremeni koliko nam je savremeno naše oružje. Države obično

⁴⁸⁷ Wilkinson, Gardner sir John, *Dalmatia and Montenegro: With a Journey to Mostar in Herzegovina, and Remarks on the Slavonic Nations, the History of Dalmatia and Ragusa, the Uscoacs*, vol 1, London, John Murray, 1848., str. 511-512

⁴⁸⁸ Ibid. str. 76

⁴⁸⁹ Mazower Mark, *The Balkans: Short History*, London, Random house, 2002., str. 150

⁴⁹⁰ Wilkinson Gardner sir John, *Dalmatia and Montenegro*, str. 76

⁴⁹¹ Ibid. str. 73 i 75

⁴⁹² Ljubomir P. Nenadović, *O Crnogorcima*, Knjižara Tase Stojanovića u Valjevu, 1889., str. 80

međunarodne ugovore sklapaju tako da ne izgube prednost u modernom naoružanju koje imaju i zadrže prednost koju imaju. Najveći primjer je ugovor o neširenju nuklearnog naoružanja (*Nuclear Non Proliferation Treaty – NPT 1970.*) gdje su se male države obavezale da ga neće steći, a velike da će dijeliti tehnologiju koja se ne odnosi na vođenje atomskog rata sa njima, čime je nejakim državam u slučaju rata i u odsustvu adekvatne reakcije Savjeta bezbjednosti ostala samo mogućnost asimetričnog odgovora. Međutim i taj i takav asimetričan odgovor ima granice prihvatanja od strane velikih država, jer ako je za njih neprihvatljiv u vidu terorizma, drugih oružja za masovno uništenje koja su tehnološki zastarjela (iako su ih one same u istoriji primjenjivale), onda slijedi dehumanizacija protivnika ili njihova animalizacija, čime se hoće reći da se u obračunu sa njima neće birati sredstva. Sjutradan, kada se ostvari dovoljna prednost u vođenju ratova putem robota, što se sada zorno vidi na slučaju vojne upotrebe bespilotnih letilica, onda će ratovanje ljudima biti varvarski odgovor slabih.

Crnogorske vladike, iz dinastičke kuće Petrovića su početkom devetnaestog vijeka često posjećivali putopisci i pisci koji su im odavali priznanje kao nosiocima modernizacije i očevima nacije. Petar I je donio u Crnu Goru nove usjeve i započeo proces pravne modernizacije koji je trajao tokom čitavog devetnaestog vijeka. Engleski mornarički oficir *William Hoste* ga je opisao kao “obrazovanog čovjeka koji je proveo neko vrijeme u Rusiji koji je jako poštovan od strane svih. Njegov uticaj je gotovo neograničen među Crnogorcima sem kada je u pitanju pljačka...”; „Preosvećeni vojnik je došao oko dva sata i on je veoma zgodan čovjek; zapovjedne figure; i blagog ali veličanstvenog izgleda. Nosi dugu bijelu bradu i ima oko pedeset godina: njegovi maniri su dražesni i neusiljeni. Nosi svilenu robu i mantiju sa crvenom pantljikom kao što je *Orden Batha* i zvijezdom na grudima; a kad ide u bitku prekriven je ordenjem i zvijezdama. Njegov zaštitnik je imperator Rusije. Sa njim je svega nekoliko Crnogoraca koji su, ne sumnjam, najbolji od te fele“.⁴⁹³ U zemlji gdje je nepismenost bila visoka, preko vladika, koji su govorili strane jezike, stranci su upoznavali narod i njegove običaje. Neki od posjetilaca su posebno bili impresionirani idejom da narodni vođa ima prisne, neposredne odnose sa svakim pojedincem i sa čitavom nacijom.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Hoste, Captain William. 1833. *Memoirs and Letters of Captain Sir William Hoste.*: Richard Bentley, London, str. 187, 191

⁴⁹⁴ “Svakako, nijedan ljubljani svetac nije nikada imao dublje poštovanje od narodne duše nego što ga ima Sveti Petar, sa kojim je svaki Crnogorac koji je sada sredovječan bio zapravo na porodičnim odnosima

Pisci na koje je uticala era romantizma dolazili su u Crnu Goru dijelom i da nađu svijet naoko neiskvaren od civilizacije⁴⁹⁵. Tako je jedan novinar u *New York Timesu* pisao da “bi se trebali vratiti u vrijeme prije Normanskog osvajanja da bi našli Engleza istog kova kao što je današnji Crnogorac. U prošlom ratu, knjaz je našao čovjeka od 80 godina u stroju. Rekao mu je da je prestar za borbu... i kako je knjaz na tome ustrajao osamdesetogodišnjak je izvukao pištolj ispod pasa i ustrijelio se”.⁴⁹⁶

Brojni pisci povlače paralele o herojskim vrijednostima između Crne Gore i stare Grčke.⁴⁹⁷ Ruski pomorski oficir *Vladimir Bronevskij* je uporedio Crnu Goru sa Spartom 1807 tvrdeći da je “vidio republiku u bukvalnom značenju te riječi, otažbinu gdje običaj zamjenjuje pravo, muževnost čuva slobodu, a mač osвете sprečava nepravdu”.⁴⁹⁸ Ovakav herojski diskurs o Crnoj Gori produžen je i u dvadesetom vijeku. Tako, na primjer, *Rebecca West*, koja je Crnu Goru proputovala pred Drugi svjetski rat, bilježi zapaženje svog pratioca da su Crnogorci „žrtvovali sve sem njihovog heroizma. Oni nijesu ništa drugo do heroji. Ako spavaju ili jedu to je zbog toga da bi se probudili kao heroji. Ako se žene to je zbog toga da bi začeli malene heroje koji ni ne bi htjeli napustiti majčinu utrobu ako nijesu sigurni da će odrasti u heroizmu. Ako sada postoji rasa koja im liči oni su kao Homerov narod: hrabri lijepi i slave tašti.”⁴⁹⁹

U svojoj romantičnoj vizuri hrišćanske Crne Gore koja se odupire otomanskoj Turskoj *Gladstone* naglašava da su Crnogorci dio zapadne kulture jer su svega nekoliko godina poslije prvih knjiga i oni štampali svoje knjige: „Na poslijetku, svega nekoliko godina pošto je *Caxton*⁵⁰⁰ štampao prve knjige u bogatoj i naseljenoj metropoli Engleske; i prije nego što je bilo štamparije na Oxfordu, Kembridžu ili Edinburgu. To je čak šesnaest godina prije

prisnosti.” - Neale, John Mason. 1861. *Notes Ecclesiological and Pictorial on Dalmatia, Croatia, Istria, Styria with a visit to Montenegro*. London: J. T Hayes str. 186

⁴⁹⁵ Jezernik, Božidar. 1998. *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 115

⁴⁹⁶ "Odd Montenegrin Ways", 1882. *The New York Times* November 6th, str. 2

⁴⁹⁷ Noč, Heinrich. *Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderrungen durch die Schwarzen Berge*. Wien/ Pest /Leipzig, 1870., str. 33

Petermann, Reinhard. *Führer durch Dalmatien*, Wien, Alfred Hölder., 1899., str. 578.

⁴⁹⁸ Jezernik, Božidar. *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*, Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče 1998., str. 117

⁴⁹⁹ Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, Volume II, Macmillan and co., London, 1941., str. 399

⁵⁰⁰ *William Caxton* (c. 1415 – c. 1492) engleski trgovac, diplomata i pisac, koji je osnovao prvu englesku štampariju 1476. god.

nego što je proradila prva štamparija u Rimu (1468), prijestonici hrišćanstva; čak dvadeset osam godina prije nego što se pojavila prva štampana knjiga (1456.), najveće od velikih otkrića”.⁵⁰¹

Herojski jezik su upotrebljavali i nacionalisti iz romantičarskog perioda i komunisti, pa onda “ponovorođeni” nacionalisti devedesetih.⁵⁰² Ideju o slobodi kao identitetskom pokretaču Crnogoraca i Crne Gore sažima književnik Radoje Radojević: „Slobodni crnogorski čovjek utemeljio je slobodu u svoj etos, u svoju kulturu... Prihvatajući , u borbi za opstanak, smrt kao realnu alternativu slobodnom ostvarivanju čovjeka, plemensko društvo je izgradilo surove moralne norme, ali je i pored toga u njemu moralo dolaziti i do pojava moralnog klonuća, razdora, izdaje, međusobnog krvoprolića i dugih opačila. Crnogorski narod je prebrodio strašne polome i mnogo puta se potvrdio u sudbonosnim trenucima istorije, posebno u narodno-oslobodilačkoj borbi i revoluciji. Crnogorska nacionalna kulura vjerno je odrazila „strašne ure“ Crnogoraca“.⁵⁰³

Poslije ratova, tokom raspada Jugoslavije i neslavne dubrovačke ratne kampanje, herojsko doba Crne Gore je okončano i njena istorija je otvorena za drugačija propitivanja. Doba crnogorskog herojstva je okončano pod bedemima Dubrovnika i sa vikend ratnicima po Bosni.⁵⁰⁴ Devalvacija ideje herojstva navodi se i u komentaru novinarkе Gordane Borović koja kaže da u vremenu društvenih mreža gdje mediji promovišu banalnost i ličnosti bez zasluga, 'kritičare režima' koji od toga prave unosan posao što omalovažava prave borce za neka bolja vremena. Ona misli da su u pitanju neka čudna nimalo herojska vremena koja su prilično tužna.⁵⁰⁵

Smatrajući ideju herojstva bitnom za izgradnju državnog identiteta, književnik Milorad Popović ima donekle drugačije mišljenje jer kaže da „dugovjekovnu tradiciju crnogorske države treba respektovati, ne da bi se stvarao „sodalitas, bratstvo heroja“, nego da bi ovu

⁵⁰¹ Gladstone William E., Montenegro: A Sketch, *The Nineteenth Century*, (May 1877.), str. 362

⁵⁰² Žanić Ivo. *Prevarena povijest. Guslarska estrada, kult Hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*. Zagreb, Durieux, 1998., str. 28

⁵⁰³ Radoje Radojević, *Osporavna kultura: kritike i polemike*, Podgorica 2006., str. 29

⁵⁰⁴ Čagorović, Nebojša. 1993. "Montenegrin Identity: Past, Present and Future". *Journal of Area Studies* 3:129-136, str. 129

⁵⁰⁵ Gordana Borović, *Stav: Vremena, koja nisu i herojska, prilično su tužna*, 04. septembar 2014.

<http://www.portalanalitika.me/drustvo/vijesti/160650-stav-vremena-koja-nisu-i-herojska-prilino-su-tuna>; pristupljeno 04.septembra 2014.

tradiciju čija je paradigma „čuvati drugog od sebe“ u maniru najboljeg evropskog humanizma ugradili u državu „koja je *deus artificialis*, kreator mira, a ne više samo defensor“ (*Masimo Cacciari*).⁵⁰⁶ Književnik Novica Samardžić smatra da tradicionalne humanističke vrijednosti vezane za ideju slobode ukorijenjene u crnogorskom identitetu koje čini crnogorsko društvo kosmopolitskim i otvorenim treba reafirmisati u modernom kontekstu poštovanja univerzalnih prava čovjeka i naroda i citira misao Petra I „neka su vrata naše slobode svakom slobode ištućem otvorena“.⁵⁰⁷

Opisujući tradicionalnu Crnu Goru o kojoj svjedoče strani putopisci i koju je na građanskom principu počeo uspostavljati knjaz Danilo, filozof Milenko Perović nalazi da je “tradicionalna kultura staroga crnogorskog društva bila ukorijenjena u tradiciji i orijentisana na nju, homogena i teško promjenljiva. U njoj je dominiralo poštovanje autoriteta, mitologizacija prošlosti, konzervativnost, pridržavanje običaja kao način reglementacije ponašanja ljudi. Trajala je na udaljenosti od obrazaca otvorenosti moderne građanske kulture, orijentiranosti na budućnost, disperziju i koegzistenciju kulturnih paradigmi. Nikakvih kulturnih institucija u njemu nije bilo. U crnogorskom društvu nije postojala odvojenost društvene i religijske sfere. Nije ono znalo za “posvjetovljenje svijeta”, ni za slobodu vjere. U faktičkom i simboličkom smislu razdvajanje državnog i religijskog desiće se tek činom transformacije vladikata u knjaževski oblik vlasti. Obrazovni sistem u tradicionalnom crnogorskom društvu nije postojao. Nije postojala bilo kakva organizacija naučne spoznaje. Princip prosvjetiteljstva bio je još daleko od tradicionalne Crne Gore. U tehničkom i tehnološkom pogledu ona je bila na niskom civilizacijskom stupnju. Nije se uspostavila ni podjela rada ni suprotnost manuelnog i intelektualnog rada. Stara Crna Gora bila je zemlja bez intelektualaca i intelektualnih zanimanja. Nije bila u stanju da stvori, izdržava i podnosi birokratsko-činovnički stalež. Crna Gora bila je ruralna zemlja bez gradova. Nije iskusila gradski način života, mišljenja i stvaranja. Ideja opšteg ruraliteta u njoj naspram sebe nije imala nikakvu konkurentsku ideju urbaniteta.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Milorad Popović, *Crnogorsko Pitanje*, Plima Ulcinj, 1999., str. 27

⁵⁰⁷ Samardžić: *CPC je neodvojiv identiteski temelj Crne Gore*, 07. januar 2012.

<http://new.portalanalitika.me/component/content/article/47414-samardi-cpc-je-neodvojiv-identitetski-temelj-crne-gore.htm>

⁵⁰⁸ Milenko Perović, *Moj ugao: sintetička koncepcija nacije*, 06. jun. 2014,

<http://www.pobjeda.me/2014/06/06/moj-ugao-sinteticka-koncepcija-nacije> - pristupljeno 02.08.2014.

4.2.2 Crnogorski identitet nakon Berlinskog kongresa

Crnogorsko državno pitanje je razriješeno Berlinskim kongresom 1878. i opštim međunarodnim priznanjem Crne Gore. Tom priznanju su put utrle vojničke pobjede Crne Gore, ali i predani i odlučni rad knjaza Danila Petrovića Njegoša koji je preveo Crnu Goru iz amorfne teokratije nad savezom plemena u centraliziranu sekularnu državu. Za istoričara Živka Andrijaševića 1878. je godina kojom je označena „granica epoha“ kojom se završava njeno herojsko doba i počinje njen međunarodni život sa svim odgovornostima subjekta međunarodnog prava. Time je Crna Gora stekla aktivno i pasivno pravo poslanstva u međunarodnim odnosima i međunarodne granice značajno proširila i dobila gradove Podgoricu, Nikšić, Bar, Ulcinj. Proširenjem, do tada „apsolutna homogenost stanovništva je prestala da postoji“ i odlukama Berlinskog kongresa (član 27. ugovora) Crna Gora je kao i Srbija dobila odgovornosti da obezbijedi vjerska, građanska, imovinska i manjinska prava inovjerujućem stanovništvu čime počinje stvaranje političke zajednice u „kojoj plemenska svijest postepeno prestaje da bude faktor integracije“.⁵⁰⁹ Knjaz Nikola se nije suprotstavljao zahtjevima za vjerskom ravnopravnošću, nego im je prilazio sa osjećajem nužde i tolerancije, čime je utro put za izgradnju Crne Gore kao multikulturene identiteski višeznačne zajednice. Bez obzira na sadašnji ponos Crne Gore na tradiciju suživota možemo, reći da je Berlinski kongres uspostavio Crnu Goru a i balkanske države na građanskim sekularnim osnovama.

Crna Gora je trebalo da od ratnog logora postane normalna država. Međutim, san o oslobođenju ostalih južnoslovenskih naroda u kojemu bi imala pijemontsku ulogu, o teritorijalnom proširenju kao „uslovu ekonomskog opstanka“ bio je glavni motiv crnogorske i unutrašnje i spoljne politike. Kralj Nikola nije Crnogorcima davao „da odahnu od minulijeh ratnih pokliča: stalno ih je održavao u stanju ratne pripravnosti“.⁵¹⁰ Tada propuštena prilika, kako navodi Milorad Popović, da se između Berlinskog kongresa i Prvog svjetskog rata Crna Gora u „kulturnom i političkom smislu konstituiše moderna crnogorska nacija, koštala je Crnu Goru olakog gubljenja državnosti i beznadnog lutanja

⁵⁰⁹ Andrijašević Živko, „1878. Godina kao granica epoha“, *Matica* jesen 2009., Matica Crnogorska, str. 283-298

⁵¹⁰ Radojević Radoje, *Osporavana kultura: kritike i polemike*, Podgorica 2006., str. 44

između srpstva, jugoslovenstva, panslavizma i komunističkog internacionalizma.⁵¹¹ Kralj Nikola je propustio šansu da radi na razvijanju „normalnog građanskog patriotizma“, nego, dajući Crnoj Gori epitet „junački stan“, održava stari duh, „pjeva o junačkom siromaštvu“, ne uspijevajući da otvori nijednu srednju školu, a time ni da stvara „nacionalnu inteligenciju“ koja je bila „toliko potrebna Crnoj Gori“.⁵¹²

Poslije Berlinskog kongresa Crna Gora pristupa reorganizaciji državne uprave 1879. godine. Tada se stvara i ministarstvo sa šest odjeljenja (za prosvjetu, za pravosuđe, za finansije, za vojsku, za spoljne poslove i unutrašnje poslove). Uz ovo ministarstvo stvaraju se i druga dva tijela - Državni savjet i Veliki sud.⁵¹³ Na polju međunarodnih odnosa Crna Gora je institucionalizaciji svojih međunarodnih odnosa pristupala tromo, često nezgrapno i neaktivno. Više se oslanjala na *ad hoc* diplomatiju, kraljeve posjete inostranstvu, i lične veze uz agresivnu spoljnu politiku baziranu na hajdučkom instinktu i nagonima. Tako, uprkos važnosti Kotora za međunarodne veze Crne Gore, njene interese u Kotoru je zastupala porodica Ramadanović, bez konzularnog ili diplomatskog statusa. Kralj Nikola i njegov ministar inostranih poslova Stanko Radonjić nijesu tri dana primili Bizmarkovog delegata barona Testu koji je trebalo da im uruči kopiju Berlinskog ugovora. Zbog ovog diplomatskog gafa godinama je Pruska ignorirala Crnu Goru, pa je ona uspostavila odnose sa Pruskom, evropskom velikom silom tek 1906. uz posredovanje talijanskog kralja, zeta Kralja Nikole.⁵¹⁴ Godinama je Crna Gora imala samo jedno diplomatsko predstavništvo i to u Carigradu (1879-1912.), a drugo je otvorila tek poslije balkanskih ratova u Srbiji (1913-1915.). Ostala dva su otvorena u godinama Prvog svjetskog rata i to kada je crnogorska vlada već bila u izbjeglištvu (Pariz 1916-1921. i Njujork 1918-1921.). Sa Srbijom je Crna Gora uspostavila diplomatske odnose tek 1897. godine, a 1912. godine, uoči balkanskih ratova je bilo svega 11 država sa kojima je imala uspostavljene diplomatske odnose koliko je na Cetinju bilo i akreditovanih stranih poslanika.⁵¹⁵ U odsustvu karijernih diplomatskih predstavništava Crna Gora se oslanjala na *ad hoc* diplomatiju kroz diplomatske kontakte i posjete kralja Nikole stranim vladarima, njegove

⁵¹¹ Popović Milorad, *Crnogorsko pitanje*, Ulcinj. Plima, 1999., str. 20

⁵¹² Radojević Radoje, *Osporavana kultura*, str. 45

⁵¹³ Andrijašević Živko M., *1878. Godina kao granica epoha...* str. 294

⁵¹⁴ Knežević Saša, “Crnogorska diplomatija u izazovima međunarodnih odnosa”, *Matica*, proljeće 2013, str. 216

⁵¹⁵ Adžić Novak, *Poslanstva u Crnoj Gori (1878-1921)* str. 8, www.gov.me/files/1057742725.doc - pristupljeno 12.09.2011

porodične veze ostvarene udajom kćerki na stranim dvorovima i na počasne konzulate. Zbog toga je spoljna politika zemlje bila krajnje personalizirana, potpuno u kraljevim rukama, sklona osvajačkim avanturama, zbog čega se ugled zemlje poistovjećivao sa ličnim crtama monarha. Kralj je doživljavan kao posljednji srednjovjekovni vladar Evrope. Zbog toga je Crna Gora smatrana remetilačkim faktorom, malom anahronom državicom. Kralj je uveo velikosrpsku ideju kao glavni cilj svoje politike, sa težnjom da sebe i svoju dinastiju uspostavi na čelu ujedinjenog srpstva. Svoje sinove nije pripremio za odgovornosti vladanja modernom kraljevinom i ostavio ih je neadekvatno obrazovane od strane švajcarskog tutora za izazove pred kojima se našla Crna Gora. Umro je u izgnanstvu 1921. kao neko ko nije „uspjao da se nosi sa plimom vremena.“⁵¹⁶

Istina, kralj Nikola je bio svjestan važnosti simboličke ravni za uspostavu nacionalnog identiteta. Tome svjedoči njegov literarni rad. Na primjer, u pjesmi 'Moru' koja služi veličanju crnogorske veze sa morem na koje Crna Gora polaže istorijsko pravo, on kaže “pozdravljam te sinje more, o livado tečna ravna, ti velika prostorijo željo naša preodavna“. Alegorijska slika vjenčanja zemlje koja izlazi na more koja je pravljena po uzoru na venecijanski običaj hrvatskog slikara Ivana Žmirića je bila izložena na Cetinju.⁵¹⁷ U želji da se potvrdi pripadnost Crne Gore “mediteranskom civilizacijskom krugu“ slika je ponovno 2014. predstavljena crnogorskoj javnosti u Pomorskom muzeju Crne Gore. Kao i drugi vladari toga doba kralj Nikola se trudio da projecira sliku zapadnjačke države i društva. Na čuvenoj fotografiji *Luce Commerija* kraljeve porodice na kojoj je sa zetovima, sinovima kćerima i srpskim princom Aleksandrom iz 1910. snimljenoj prilikom proglašenja Crne Gore za kraljevinu, svi sem kralja i kraljice imaju odjeću ili uniforme koji su u skladu sa zapadnoevropskim stilom odijevanja.⁵¹⁸ Ova fotografija kralja Nikole kao tasta Evrope sa svojim rođacima iz dinastije Romanova, Savoja i Karadorđevida je široko publicirana 1989. godine, tokom prenosa posmrtnih ostataka kralja Nikole iz San Rema, gdje je sahranjen u izbjeglištvu poslije smrti u Francuskoj 1921. Fotografija se često reproducira i ima funkciju da pokaže ugled i evropsku povezanost Crne Gore.

Jedan od problema koji je ostavio traga na crnogorsko nacionalno biće je da je Crna Gora od svog međunarodnog priznanja pa do početka devedesetih godina bila zavisna od

⁵¹⁶ Durham, Mary Edith, “King Nikola of Montenegro”, *Contemporary Review*, 119, Jan/June 1921., str. 477

⁵¹⁷ Vičević Vesna, “Duždev brod u romanu Despa i neke istorijske paralele”, *Matica* zima 2011, str. 307-324

⁵¹⁸ <http://montenegrina.net/fokus/fotografije-porodice-kralja-nikole/> - pristupljeno 13.8.2014.

međunarodne pomoći, prvo od Rusije pa onda od solidarnosti u okviru jugoslovenske federacije. Ona nikada nije mogla svojim “fiskalnim prihodima samostalno finansirati potrebe cjelokupnog državnog aparata”.⁵¹⁹ Ovakva okolnost je stvarala situaciju da je Crna Gora u 19. vijeku bila u neprestanim poduhvatima teritorijalne ekspanzije da bi stvorila životni prostor i stvarala kompleks ekonomske inferiornosti („*mi smo šaka jada, što će brod u kamenicu*”) koji je, s druge strane, pothranjivao i odnos superiornosti i nipodaštavanja crnogorskog naroda. Tako je, na primjer, samoizdržavanje Crne Gore dovelo do sukoba sa Miloševićem i do, kako je rekao tadašnji predsjednik Đukanović, “buđenja crnogorskog ekonomskog i političkog samopouzdanja”.⁵²⁰

U kraljevini Jugoslaviji crnogorska nacionalna pripadnost nije priznavana. Takvu politiku i vezu između države, njene istorije i nacije jasno je uspostavio potpredsjednik nelegalne Podgoričke skupštine (koja je svrgnula dinastiju Petrovića i objavila ujedinjenje sa Srbijom) Savo Fatić riječima: "Ja ve molim gospodo, da stavimo na stranu istoriju Crne Gore. Što se pak tiče njezine političke istorije, ja je dijelim na dva dijela: na onu do juče i od juče. Mi više nijesmo Crnogorci nego Srbi"⁵²¹

Svijest o posebnostima crnogorskog naroda je uvijek bila prisutna i bazirala se na njihovoj svijesti o trajanju u vremenu, gdje je želja za slobodom i njeno očuvavanje bilo smatrano uslovom njihovog postojanja. Tako, na primjer, prilikom odbrane đenerala Vešovića, advokat Sekula Drljević kaže „razdvojili smo se davno, i od onoga našega nevoljnoga rastanka do današnjega toliko željkovanoga sastanka болоvali smo na svoj način svi. Jedni smo болоvali ropstvo sopstveno drugi smo slobodovali krvavu slobodu i болоvali ropstvo brata svog. Jednom je ropstvo prošaralo lik, drugom je vječna borba za slobodu dala novi lik. Vjekovi nejednakog života svakoga od nas dali su nam nejednake mentalne sklopove“.⁵²²

U povratku državnosti Crnoj Gori nijesu pomogle pojedinačne patriotske akcije poput one

⁵¹⁹ Andrijašević Živko, “Sedam Petrovića”, *Matica* 2012 jesen zima, str. 264

⁵²⁰ Štavljanin Dragan, *Milo Đukanović: Potcijenio sam opasnost od manipulacije narodom*, 27.02.2008, Radio Slobodna Evropa. <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045341.html> pristupljeno 09.09.2010.

⁵²¹ Popović Milorad, *Njegoš i crnogorska nacija*, Otvoreni Kulturni Forum, Cetinje 2011 str.145

⁵²² *Đeneral Vešović pred sudom: tužba drvanog tužioca. Tok rasprave u izvodu. Govori branitelja: dr. Topalovića i dr. S. Drljevića. Izvod završne riječi optuženog. Sudsko rješenje*, Štamparija M. Mladana, Zemun, 1921., str. 30

prvog akademski obrazovanog vajara Janka Brajovića koji je svoje životno djelo posvećeno sudbini malih država, četvorometarsku figuru Hrista mira velikih ispruženih ruku htio da pokloni novouspostavljenoj Ligi naroda u Ženevi. Skulptura čami negdje izgubljena u Francuskoj. Brajović nije zaboravio odakle je došao, svugdje dajući intervjuje o teškom položaju svoje zemlje. Naravno, domovina je zaboravila njega, tako da se u alfabetau Leksikografskog zavoda Crne Gore iz 1982. godine o Brajoviću nalaze pogrešni podaci. Obnovom crnogorske države vratio se njen interes i za mnoge zaboravljene, nepoznate ili proskribovane ličnosti iz crnogorske istorije, poput Novice Radovića, Nikole Petanovića, Janka Brajovića, Iva Jovićevića, Sekule Drljevića, Savića Markovića Štedimlije.

Trebalo je čekati Drugi svjetski rat i novo jugoslovensko komešanje u Crnoj Gori da bi se crnogorska nacija i oblici njene državnosti ponovo uspostavili, ovoga puta u okviru komunističke federacije. Naravno, rasprave o ponovno uspostavljanju naciji su se odvijale u okviru oktroisanih i jasno vidljivih i omeđenih ideoloških šema, tipa da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji trajno razriješeno, da država u socijalizmu odumire. U granicama dijaloga u komunističkoj državi oko spornih pitanja, ako su se smjela istaći, bilo je važno da se ne talasa i ne potežu stare zadevice. Objavljivanje višetomne zbirke dokumenata o propasti crnogorske države Šerba Rastodera „Skrivana strana istorije“ značilo je prekretnicu u doživljaju sopstvene istorije⁵²³.

Poslije Drugog svjetskog rata Milovan Đilas, vodeći crnogorski revolucionar u antifašističkom pokretu, je u svom članku 'O crnogorskom nacionalnom pitanju' dao teorijsku podlogu crnogorskog identiteta. Ta definicija crnogorske nacije je bila preovladajuća tokom jednopartijske vladavine komunističke partije. Đilas smatra da su Crnogorci posebna nacija ali „Crnogorci nesumnjivo pripadaju srpskoj grani južnoslovenskih plemena i naroda. I dok je „srpski narod na početku devetnaestog vijeka, počeo da se pretvara u modernu naciju“ „stvaranje nacije u Crnoj Gori počelo je čitavo stoljeće kasnije nego u Srbiji“. „Proces formiranja crnogorske nacije i dan-danji traje“, a „ovaj rat u izvjesnom smislu, označava kulminacionu tačku procesa formiranja Crnogoraca u posebnu naciju, posebnu nacionalnu individualnost“. Po Đilasu, Crnogorci neće

⁵²³ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije: crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-29* vol.1-4, Bar, Conteco, 1997.

federaciju iz političkih razloga, nego zato „što hoće crnogorski narod, a on to hoće jer se osjeća, jer jeste nešto posebno, posebno drugačiji „Srbi“ od svih Srba – Crnogorci“. On smatra da „gledajući stvar tako, kroz istorijski razvitak, sasvim je razumljivo zašto se Crnogorci nacionalno danas osjećaju nečim posebnim (ne osporavajući da su Srbi po tradiciji, po porijeklu) zašto osjećaju kao pravilno i prirodno kad ih se naziva crnogorskim narodom (nacijom) i smatraju federalni položaj kao sasvim nužan, prirodan i razumljiv“. U članku Đilas kaže da „nacionalna ravnopravnost crnogorskog naroda, koja se izražava i u federalnom položaju Crne Gore u Jugoslaviji, nije, dakle produkt nečije milosti, dobre volje ili uvidavnosti, nego uporne borbe crnogorskog naroda, svih naroda Jugoslavije.⁵²⁴ Ovakav stav o raspolućenosti Crnogoraca između sopstvene posebnosti i pripadanja drugom narodu je bio vladajući pogled u okviru jednopartijske Crne Gore do uvođenja višepartizma i pune slobode misli i izražavanja. Ovo Đilasovo klatno u kome se crnogorska etnička pozicija pričvršćena za srpsko etničko stablo klata između ekstrema da Crnogorci imaju potpunu posebnost, do toga da se ta posebnost izražava u formi najčistijeg srpstva, prekinuto je devedesetih i identitetski konstruirana dualna svijest Crnogoraca je tražila novu identitetsku paradigmu u formi „100 posto Crnogoraca“ ili „100 posto Srba“. Po popisu iz 1991. Crna Gora je imala 61,86 odsto Crnogoraca, a Srba 9,34. Prema popisu iz 2011. broj Crnogoraca je 44,98 odsto, dok je 28,73 odsto Srba.⁵²⁵ Ovakve fluktuacije se mogu objasniti činjenicom, kako kaže metodolog Miloš Bešić, da je „etnička identifikacija postala politička identifikacija, ili izjašnjavati se Srbini *versus* Crnogorac ili Crnogorac *versus* Srbini zapravo predstavlja jedan politički stav prema nezavisnosti crnogorske države".⁵²⁶

4.3 Antifašizam i identitet Crne Gore

Antifašizam igra složenu ulogu u nastajanju modernog crnogorskog identiteta. Brojni su crnogorski političari koji su započeli svoju karijeru kao ključni saradnici srpskog političkog vođe Slobodana Miloševića. Poslije pada Miloševićeve popularnosti i uticaja,

⁵²⁴ Đilas Milovan, "O Crnogorskom nacionalnom pitanju", *Borba* br. 106, 1. maj. 1945, str. 3 preštampano u Kovačević Branislav, *Đilas Heroj-Antiheroj*, Pobjeda, Podgorica 2006., str. 297-307

⁵²⁵ Samir Kajošević, *Zvanični rezultati popisa: Crnogoraca 44,98 odsto, Srba 28,73 odsto*, Vijesti, 27.10.2011, <http://www.vijesti.me/tv/zvanicni-rezultati-popisa-crnogoraca-4498-odsto-srba-2873-odsto-28461>

⁵²⁶ Janković Srđan, *Popis u Crnoj Gori između statistike i politike*, Radio Slobodna Evropa 17.01.2011, http://www.slobodnaevropa.org/content/popis_stanovnistva_u_crnoj_gori_izmedju_statistike_i_politike/2278668.html

oni su se preobrazili u prozapadne političare koji su obnovili Crnu Goru kao nezavisnu državu. Pod njihovom rukom antifašizam je modeliran tako da pokriva širok spektar politika, počev od etnički motiviranih zločina, do integracije sa Evropskom Unijom i Sjevernoatlantskim savezom. Političari koji pripadaju i ljevici i desnici upotrebljavaju posebnu vrstu antifašističke retorike da bi u društvu pogurali svoje posebne partijske agende i ideologije.

U nedemokratskim režimima antifašizam je generalno uzevši bio tumačen kroz prizmu pobjedničke ideologije i vapaje ugnjetenih. Umnogome, intelektualna suština takve interpretacije potiče od ideje slobode koja je ključna za društva sa pobunjeničkom tradicijom kojima fale političke institucije. Sloboda je ključni motiv narodnih pjesama, balada o hajducima, oralne tradicije i koncepata vladara filozofa, kao što je to bio teokratski vladar Crne Gore Petar II Petrović Njegoš. Važno je primijetiti da dok antifašizam nije nužno demokratski, te da može da uključuje širok spektar mišljenja, dotle je demokratija po svom biću uvijek antifašistička. Antifašisti su bili i *Kralj George VI*, *Josif Staljin*, *Chiang Kai-Shek*, *Josip Broz Tito*, *Enver Hoxha* i *Franklin D. Roosevelt*.⁵²⁷ Čim su se okončale vojne koračnice komunisti su zaboravili na različitosti među svojim redovima i prišli su uprošćavanju i slikanju istorije u monohromnoj paleti. Sljedstveno tome, u Crnoj Gori čim jedno tumačenje antifašizma nije zadovoljavalo tekuće političke potrebe, antifašistička retorika je bila redefinirana od strane vlasti da bi se bolje osigurao novi mandat vladavine.

U komunističkoj Jugoslaviji ponovno rođenoj u oružanoj borbi protiv okupatora, antifašizam i bratstvo i jedinstvo je uz monopol vlasti komunističke partije (tzv. vodeća uloga Saveza komunista u društvu) bio jedan od njenih ključnih stubova ideologije zemlje. Kasnije su naknadno pridodata i druga dva nedodirljiva stuba titoističke ideologije samoupravljanje i nesvrstanost. To su bili kameni temeljci jugoslovenskog komunističkog legitimiteta. Političkim procesom je dominirala Komunistička partija (od VI kongresa 1952. godine Savez komunista Jugoslavije). Vlasti su ponavljale do iznemoglosti da je zemlja ponovo rođena u antifašističkoj Narodno-oslobodilačkoj borbi (NOB) i revoluciji, a “zamrznuto komunističko jugoslovensko sjećanje o ratu je bilo izgrađeno na službenoj

⁵²⁷ Banac Ivo, ‘Antifašizam nije samostojeća ideja’, *Jutarnji list* (Zagreb), 16 feb. 2008, www.jutarnji.hr/ivo-banac-antifasizam-nije-samostojeca-ideja/242703/

ideologiji “bratstva i jedinstva” u namjeri da se izbjegne eksplozija nacionalističkih sjećanja oko prošlosti”.⁵²⁸ Preoblikovanje događaja iz rata je počelo samim oslobođenjem zemlje 1945. kroz titoistički komunistički monopol na istoriju. *Umberto Eco* tvrdi da “komunisti eksploatiraju Otpor (*antifašizmu*) kao da je to njihovo lično vlasništvo”.⁵²⁹ U periodu poslije 1945. Jugoslavija je imala samo jednu službenu verziju istorije Jugoslavije. Sa smrću Jugoslavije njena istorija je odbačena, ostavljajući vakum koji je onda mogao biti ispunjen novim istorijskim interpretacijama.

Korijeni duboko ukorijenjenog antifašizma Crne Gore kao identitetskog markera potiču iz teških gubitaka koje je pretrpjela za vrijeme Drugog svjetskog rata. Od 37.000 žrtava, 14.500 su poginuli u borbi na strani partizana, što čini crnogorske žrtve duplo većim od jugoslovenskog prosjeka. Ostali su poginuli na partizanima protivničkoj strani. Ubijenih ili umrlih u logorima je bilo 40.446, dok je 95.346 je utamničeno. Oko četvrtina stanovništva je ostala bez kuća, a veliki dio infrastrukture je razoren. Ukupni gubici stanovništva u tom periodu su 103.800 ljudi.⁵³⁰ Popis iz 1948. godine bilježi da je Crna Gora imala 377.189 stanovnika.

Poslije rata Crnogorci su bili prezastupljeni u hijerarhiji vlasti. Generali u Jugoslovenskoj armiji su bili disproportionalno crnogorskog porijekla. Tako su, na primjer, po popisu stanovništva iz 1981. Crnogorci učestvovali sa 6,2 odsto u sastavu oficirskog kadra, iako ih je bilo svega 2,5 odsto u ukupnom broju stanovnika u SFRJ.⁵³¹ U novoj federalnoj arhitekturi Crna Gora je povratila svoj nacionalni status koji je izgubila uspostavljanjem Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića. U Titovoj Jugoslaviji su Crnogorci zajedno sa Makedoncima zadobili status “konstituirajuće nacije”. Kao mala republika Crna Gora se priželjno poistovjetila sa federalnim strukturama, dok su se tradicionalni prosrpski sentiment, rusofilija i panslavizam održavali u obliku žučljivog jugoslovenstva.

⁵²⁸ Kuljić, Todor, ‘Revised History and New Identity in East Europe’, *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, iv (2005), 63–85, str. 75.

⁵²⁹ Eco Umberto, ‘UR-Fascism’, *The New York Review of Books*, 22 June 1995, www.nybooks.com/articles/archives/1995/jun/22/ur-fascism

⁵³⁰ Rastoder Šerbo, ‘A Short Review of the History of Montenegro’, u: Bieber Florian (ur.) *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, ed (Baden Baden, 2003), str. 107–39, str. 136.

⁵³¹ Janjić Dušan, *Ideologija, politika nasilje: kriza nacionalnog identiteta i etnički sukobi*, drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Hisperiaedu, str. 2010., str. 164

Kako se Jugoslavija dala tumačiti i kao neka vrsta produžene Srbije, jugoslovenstvo je funkcioniralo kao pogodna ideologija za malu etničku grupu koja je bila prezastupljena u državnim bezbjedonosnim strukturama i stoga sklona da se svrstava sa najačim ili onim koji dobija u bilo kojem političkom konfliktu. Nakon rata Crna Gora je jedva imala bilo kakvu demokratsku ili nacionalnu opoziciju u inostranstvu, kao što su bile hrvatske ili srpske grupe koje su se okupljale oko emigrantskih listova, kao što su *Nova Hrvatska* ili *Naša reč* u Londonu. Crnogorske političke izbjeglice dominantno su pripadale dvijema kategorijama – četnicima ili staljinistima. Vodeći disident u zemlji, Milovan Đilas, mada Crnogorac po porijeklu, revidirao je svoju etničku pripadnost poslije konflikta sa centralnom vlašću pedesetih godina i tada je prestao da se zanima za crnogorska pitanja. Odsustvom emigrantske ili disidentske politike se može objasniti zašto nije bilo izvornog crnogorskog doprinosa postjugoslovenskom revizionizmu.

U međuratnom periodu crnogorsko društvo je čuvalo sjećanje na svoju državnost, tako da je politika Komunističke partije Jugoslavije prema crnogorskom nacionalnom pitanju, o „bratstvu i jedinstvu“ kao suštinskim vrijednostima Jugoslavije kao ravnopravne zajednice svih njenih naroda i narodnosti i federaciji koja tu ravnopravnost čuva, naišla u Crnoj Gori na odobravanje, jer je tom politikom Crna Gora obnovila svoju državnost. Osnovni princip nacionalne politike KPJ je bio “priznanje individualnosti, ravnopravnosti i prava na samoopredeljenje svih jugoslovenskih naroda - Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, kao i njihovo jedinstvo - na bazi federativnog uređenja države.”⁵³² S jedne strane, službeni stav je bio da je ovim nacionalno pitanje u Jugoslaviji riješeno, ali u suštini čestim promjenama ustava gdje su se stalno mijenjale nadležnosti federalnih jedinica se faktički priznavalo da postoje problemi u nacionalnim odnosima.⁵³³ Od centralizovane federacije po prvom ustavu (1946.) se kroz niz izmjena (Ustavni zakon 1953., Ustav 1963., ustavni amandmani 1967., 1968. i 1971.) postepeno prešlo na konfederalno - federalni model odnosa u Jugoslaviji po Ustavu iz 1974. Ove česte ustavne promjene su bile obrazlagane ekonomskim ili ideološkim razlozima (deetatizacija, uvođenje samoupravljanja, uvođenje udruženog rada). U odsustvu demokratije i slobodnih izbora, višedecenijskom dominantnom ulogom SKJ i njegovih sastavnih dijelova po republikama,

⁵³² *Program Saveza komunista Jugoslavije: usvojen na sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 22-26 aprila 1958.*, Beograd, Izdavački centar Komunist, 1980., str. 187

⁵³³ Janjić Dušan, *Ideologija, politika, nasilje: kriza nacionalnog identiteta i etnički sukobi*, drugo izdanje, Beograd, Hesperiaedu, 2010., str. 85-98

Jugoslavija je bila samo fasadna federacija. S razlogom je primjećeno da „u jugoslovenskoj historiji federalizam i politički pluralizam nisu nikada bili udruženi. A Jugoslavija je zato što nije postala liberalno-demokratska, pluralistička i federalistička država morala da se raspadne“.⁵³⁴ S druge strane, pluralizam, liberalno-demokratski procesi i spremnost na kompromise i u srpskom i u crnogorskom društvu potaknuti odlaskom Miloševića sa političke scene su omogućili Srbiji i Crnoj Gori da uspostave Beogradskim sporazumom privremenu državnu zajednicu 2003. pa da se onda tri godine kasnije poslije nadgledanog referenduma mirno razidu.

Kriza Jugoslavije počinje sa krizom srpskog identiteta osamdesetih godina prošlog vijeka i imajući u vidu ulogu i veličinu Srbije kao centralne jugoslovenske republike ta kriza se zakonomjerno prelila na ostatak Jugoslavije. Poslije 1987. godine Miloševićev nacionalizam i široko rasprostranjeno opravdavanje etničkog konflikta (1991.) je dominiralo službenim diskursom. Crna Gora je vjerno pratila svog većeg partnera i susjeda Srbiju. Poslije godina ekonomskog urušavanja osamdesetih, Milošević i njegove pristalice u Crnoj Gori su zbacile crnogorsko komunističko rukovodstvo na osnovu antialbanskog sentimenta koji je bio potstican u Jugoslaviji poslije albanskih političkih protesta 1981. na Kosovu. Ovo rušenje vlasti je imalo za cilj da se dobije četvrti ključni glas u federalnom predsjedništvu koje se sastojalo od osam članova. “Antibirokratska revolucija”, kako se puč u Crnoj Gori obično zove, je pomogla Miloševiću da preoblikuje Jugoslaviju shodno svojim planovima. Ovu “revoluciju” su vodili vlasti gladni mladi omladinski političari koji su uklonili staru gardu i preuzeli kontrolu nad infrastrukturom komunističke partije, tj. Savezom komunista Crne Gore. Građanima Crne Gore oni su obećali više poštenja, manje birokratije i ‘novu razvojnu’ filozofiju. To je u suštini bila lažna perestrojka provincijske omladinske elite pod kišobranom Miloševićevog nacionalizma.

Jevrem Brković vodeći opozicioni pisac nazvao je novouspostavljenu elitu “mladoturcima”, pa primijetio da će “posljednji Staljinov brk” biti obrijan u Crnoj Gori, zaključujući da “mladoturci” nijesu posvećeni demokratskoj tradiciji. Crnogorski komunisti su bili posljednja partija u regionu koja je odbacila pridjev komunistički iz svog imena i - tek 1991. se pretvorili u Demokratsku Partiju Socijalista (DPS).

⁵³⁴ Ibid. str. 116

Američki politikog *Janusz Bugajski* je primijetio “da je jezgro DPS uključivalo širok sloj birokrata, osoblja iz bezbjedonosnog aparata, direktora fabrika i vojnih veterana koji su imali direktan interes u očuvavanju jugoslovenske federacije i u ograničavanju crnogorske autonomije.”⁵³⁵ Novi generalni sekretar stranke dvadesetsedmogodišnji Milo Đukanović je zagovarao referendum za uvođenje višepartijskog sistema znajući da bi takav zahtjev bio poražen. Đukanović se pozvao na tradicionalnu antifašističku ikonografiju. Tvrdio je da je “Crna Gora opstala kao ostrvo slobode kada su drugi bili porobljeni, pa zašto sada ne bi mogla opstati kao ostrvo komunizma”.⁵³⁶

Predsjednik tadašnje Republike, Momir Bulatović, je ponosno vodio jugoslovensku delegaciju komunista na četrdesetu godišnjicu Njemačke Demokratske Republike (DDR) oktobra 1989. Poslije pada DDR-a, sljedećeg mjeseca, Bulatović je brže-bolje promijenio partijsku poziciju sa štice posljednjeg bastiona komunizma na poziciju novih demokrata, tako što se oslanjao na antikomunistički sentiment poslije rušenja Berlinskog zida. Proglasio je da su on i drugovi sami srušili “prvi zid” komunizma zbacujući staru komunističku gardu u Podgorici za vrijeme antibirokratske revolucije.

U prvim godinama uspostave novog režima, novo rukovodstvo je nastavilo da upotrebljava antifašistička osjećanja da bi zadobilo podršku među građanima i okrenulo se za pomoć golootočanima, političkim zatvornicima poslatim na nenaseljeni jadranski otočić na “prevaspitavanje” zbog sumnje da su staljinisti. Crna Gora je četiri puta nadmašavila jugoslovenski prosjek po broju ‘kominformovaca’.⁵³⁷ Štampani mediji su bili preplavljeni sa jezivim svjedočenjima zatvorenika koji su još bili u životu.⁵³⁸ Gotovo u svakom gradu ulice i trgovi su preimenovani u trgove ili ulice ‘golootočkih mučenika’. Na važne funkcije u društvu birani su golootočani ili njihova deca. Profesor Risto Vukčević i sam golootočki zatvorenik je izabaran na mjesto predsjednika Skupštine, a ugledni direktor velike državne kompanije ‘Jugooceanije’ Nikola Samardžić, sin golootočanina, je izabran da bude ministar inostranih poslova 1991.

⁵³⁵ Bugajski Janusz, *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era* New York, Center for Strategic and International Studies, 2002., str. 485.

⁵³⁶ Grujić Dragoslav, ‘Fleksibilna Britva’, *Vreme*, 14 nov. 2002., <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=327446> - pristupljeno 07.08.2009

⁵³⁷ Banac Ivo, *With Stalin against Tito – Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1988., str. 164

⁵³⁸ Stojanović Milenko B., *Goli Otok – anatomija zločina*, Beograd, Stručna knjiga, 1991; Branislav Kovačević and Rifat Rastoder, *Crvena Mrlja*, Titograd, Pobjeda, 1989

Tada preovlađujući crnogorski antifašizam usvaja staljinističku kritiku Titove politike koja se dobro uklapala sa drugim tvrdnjama o navodnoj antisrpskoj orijentaciji Tita. Uprkos tome, Tito je ostao visoko na cijeni, posebno među antiratnom opozicijom i etničkim manjinama koje su imale vlast na lokalnom nivou u Rožajima, Ulcinju, Plavu i Baru. Ovi gradovi su imali značajnu muslimansku i albansku populaciju koja je ostala krajnje sumnjičava prema Miloševićevim namjerama. Svrgnuti komunistički lideri koji su i dalje bili privrženi starim jugoslovenskim komunističkim vrijednostima o Jugoslaviji kao državi jednakih naroda i jednakih republika i uvažavanja i etničke tolerancije su nastavili iza scene da budu uticajni. Antiratni pokret je uvijek u Crnoj Gori bio značajan i podržavan od različitih slojeva stanovništva. Iako je zvanično Tito nastavio da bude cijenjen, Titograd je vratio svoje staro ime Podgorica poslije referenduma koji je organiziran na brzinu 1. marta 1992. radi stvaranja krnje Jugoslavije sa Srbijom. Međutim, Titova bista iz glavne pošte u glavnom gradu je uklonjena kao i do tada njegovi obavezni portreti iz direktorskih kancelarija i vladinih ustanova. Petokraka zvijezda je prvi put maknuta sa zastave na osnivačkoj skupštini antikomunističke prosrpske Narodne stranke. Miodrag Bulatović, istaknuti pisac je veselo primjetio da je “crvena žaba” konačno pobjegla sa crnogorske zastave kada je istaknuta zastava bez petokrake. Ovu metaforu su kasnije često upotrebljavali u srpskoj nacionalističkoj štampi.⁵³⁹

U namjeri da stvori poseban dozirani osjećaj identiteta, jer se sada trebalo nositi sa Srbijom u dvočlanoj federaciji, vlada je usvojila prepravljenu grb stare nezavisne Crne Gore, ali da bi se razblažili proindependentistički sentiment koji su počeli da se fermentiraju, istorijska zastava kraljevine Crne Gore je ostavljena da i dalje stoji u muzeju. Pojedini gradovi su produžili da slave iste dane opština kada su ih partizanske jedinice oslobodile od Njemaca ili od lokalnih kvilinga. U pojedinim opštinama na sjeveru Crne Gore partizanske biste su oštećene, ili čak vraćene porodici na čuvanje. U Podgorici biste narodnim herojima Mitru Bakiću i Moši Pijadi, koje su se nalazile ispred zgrade opštine, su prebačene na diskretna, ali i dalje javna mjesta. Njihovo mjesto je zauzeo spomenik u prirodnoj veličini čuvenog pisca devetnaestog vijeka Marka Miljanova i to tek kada je Crna Gora zauzela independentistički kurs.

⁵³⁹ www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_1990/ispovijest_novaka_kilibarde.html - pristupljeno 28. feb. 2010.

Uprkos oficijelnoj antifašističkoj retorici, crnogorske vlasti su entuzijastično pratile Srbiju u ratovima protiv drugih republika. U Crnoj Gori Milošević se predstavljao kao spasilac Jugoslavije, a potencijalni secesionisti su bili slikani u javnosti kao da su srpski neprijatelji iz Drugog svjetskog rata. Shodno tome, svi Hrvati su predstavljani kao da su fašistički saradnici. Za vrijeme dubrovačke ratne kampanje agresija JNA i Crne Gore je u suštini predstavljena kao odbrambena akcija i zaštita od ustaškog napada. Crna Gora je sebe proglasila 20. septembra 1991. za "prvu ekološku državu na svijetu",⁵⁴⁰ da bi već sljedeći dan predsjednik Bulatović rekao „naši momci u uniformama JNA izašli su izvan granica Republike Crne Gore u legitimnoj odbrani SFRJ”,⁵⁴¹ legitimirajući kampanju na Dubrovnik. Crnogorski ministar odbrane Božidar Babić je pokušao da opravda kampanju riječima da su “oni napali nas”. Takođe je izjavio da "nije Crna Gora i JNA na njihovoj teritoriji izazvala, počela i vodila rat protiv ustaške vlasti i zavedenog hrvatskog naroda na tom prostoru (Dubrovnika), nego su upravo ta 'demokratska' vlast i njihove oružane formacije napale Crnu Goru i dijelove oružanih snaga na njenim granicama."⁵⁴²

Jedan dobrovoljac na ratištu tvrdio je da je kao vojnik ubio ‘ustašku mačku’.⁵⁴³ Antiratna opozicija je bila označena kao izdajnička ili čak da je čine same ustaše.⁵⁴⁴ Pjesnik Jevrem Brković je morao da emigrira iz zemlje, jer je poslao javno pismo izvinjenja hercegovačkim Hrvatima i Muslimanima za zlodjela koja su počinili crnogorski rezervisti 1991. Javni tužilac ga je optužio za “širenje nacionalne i vjerske mržnje,” a njegov kolega pisac Iso Kalač je tvrdio da je Brković napustio zemlju da bi ‘zabavljao ustaše i ostatak katoličke Evrope’.⁵⁴⁵

Šizofrena politika Crne Gore je najočitija oktobra 1992. kada je raspeta između službene politike antifašizma i realnosti koja je zapravo bila bliže fašizmu, kada je parlament donio novi ustav. Njegov visokoparni ton je bio u oštrm kontrastu sa nedemokratskom stvarnošću. Teško je razumjeti kako je bilo moguće donijeti ustav koji je bio posvećen

⁵⁴⁰ Vojičić Branko, ‘*Bulatović konačno priznao*’, 16. okt. 1996., www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199610/61016-003-pubs-pod.htm - pristupljeno 28. feb. 2010.

⁵⁴¹ Ibid.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_1990/trinaest_godina_od_rata_za_mir.html

⁵⁴⁴ Petrović Rastislav, *Crnogorske ustaše*, Beograd, Stručna knjiga, 1998.

⁵⁴⁵ Marojević Igor, ‘*Crnogorski pisci i Yu-rat*’, 12. okt. 1995., www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199510/51012-002-pubs-pod.html – pristupljeno 28. feb. 2010.

“slobodi, demokratiji, jednakosti među ljudima i prijateljstvu među narodima”, koji je težio da “trajno obezbijedi i učvrsti blagodeti mira, čovječnosti, pravde i slobode”,⁵⁴⁶ a da se istovremeno organiziraju kampovi za hrvatske ratne zarobljenike, prisilno vraćaju izbjeglice, etničko čiste Muslimani u Pljevljima u regionu Bukovice i zatvaraju prvaci muslimanske Stranke Demokratske Akcije - SDA. Tokom rata crnogorski zvaničnici su redovno izmjenjivali čestitke sa svojim srpskim kolegama na antifašističke praznike i polagali vijence na spomenik Partizanu borcu na brdu Gorica u Podgorici. Najproblematičnija je odluka vlasti da se izbjeglice iz Bosne prisilno vrata u Bosnu, poslije čega su ih snage Radovana Karadžića pogubile. Ovu zastrašujuću akciju predsjednik Bulatović je opisao kao tragičnu grešku.

Ispred vladine zgrade mramorni spomenik Jovana Tomaševića, osnivača komunističke partije Crne Gore, i dalje stoji. Crna Gora je nastavila da slavi svoju antifašističku prošlost, a istovremeno ne poštujući u njoj utkane vrijednosti tolerancije, bratstva i jedinstva. Trinaesti jul, Dan ustanka protiv fašizma, je nastavio da se slavi i ostao je da se praznuje kao nacionalni praznik. Ulice crnogorskih gradova i dalje nose imena po partizanskim herojima. Njihove biste i spomenici su i dalje na javnim mjestima, dok crnogorsko vino ‘Vranac’ nastavlja da se proizvodi i flašira u kompaniji koja se zove “13. jul”. Antiratna opozicija je organizirala velik skup pozivajući na nezavisnost Crne Gore 1. februara 1992. Najpopularnija pjesma na mitingu je bila promijenjena varijanta tradicionalne crnogorske pjesme koja je izrazila snažan protest protiv napada na Dubrovnik: „*Sa Lovćena vila kliče oprost nam Dubrovniče!*“. Par mjeseci prije toga Jevrem Brković je napisao protestnu pjesmu “*Dubrovniče oprost!*”, kao i pjesnik Vito Nikolić koji je napisao pjesmu “*Noć sa Dubrovnikom*”. Ovi primjeri umjetničke hrabrosti pisaca koji su bili protiv rata su kasnije utrli put boljim odnosima sa Hrvatskom, kada su odnosi počeli da se normaliziraju.

Nažalost, bilo je i drugih primjera. Hiljadu devetsto devedeset treće, Radovan Karadžić, nekada amaterski pjesnik, postao je dobitnik jedne od najvećih književnih nagrada u Crnoj Gori, a nagradama su obasipani vodeći srpski nacionalisti Dobrica Ćosić i Matija Bećković, koji su dobili prestižnu Njegoševu nagradu.

Amfilohije Radović, mitropolit Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori je redovno

⁵⁴⁶ Ustav Republike Crne Gore od 12. okt. 1992, www.gov.me/biblioteka/1055251939.pdf

organizirao ceremonije za četnike koji su poginuli u Drugom svjetskom ratu i posjećivao masovne grobnice partizanskih žrtava. To je bio dio propagandne kampanje u okviru podrške srpskoj stvari tokom konflikata 1991-1995. Protivnici partizana u Drugom svjetskom ratu su slikani u povoljnijim bojama. Krsto Popović (1881-1947.), vođa ustanaka protiv karađorđevićke okupacije Crne Gore i vojni vođa proindependentističkih zelenaša koji je kolaborirao sa Italijanima, bio je predstavljen kao tragična figura koja je poginula za nezavisnost svoje zemlje.

Zastrašujući podaci o gubicima za vrijeme Drugog svjetskog rata su poslužili za otvaranje debate devedesetih godina 19. stoljeća između dva ugledna člana opozicionih partija, Liberalnog saveza Crne Gore - LSCG i Socijaldemokratske partije - SDP Crne Gore: Dejana Vučinića i Milike Pavlovića. U debati koja je objavljena u partijskom glasilu 'Liberal' 1998. Vučinić je tvrdio da je 13. julski komunistički ustanak protiv talijanske okupacije bio protiv crnogorskih interesa, jer je prouzrokovao građanski rat i krvoproliće. Bilo bi pametnije da se ustanak nije dizao. Srpske nacionalističke stranke percipirale su 13-julski ustanak kao reakciju na proglašenje nezavisnosti Crne Gore pod talijanskim okriljem koje se odigralo prethodnog dana na Petrovdan. Nasuprot Vučiniću, Pavlović je smatrao da je 13. jul jedan od najvećih datuma u crnogorskoj istoriji, da komunisti nijesu bili svjesni akcija pro-independističkih grupa kada su donijeli odluku da podignu ustanak. Ovoj debati je prethodilo neslaganje Socijaldemokratske partije i Liberalnog saveza oko opozicione koalicije 'Narodna Sloga' koja je stvorena 1996. Naime, Narodna stranka i Liberalni savez su tada formirali taktičku koaliciju da bi se suprostavili prekrajanju izbornih jedinica koje je naprečac sproveo DPS. Socijaldemokratska partija je razumjela ovaj potez liberala kao izdaju antifašističkih vrijednosti, jer su tom koalicijom oni u stvari napravili pakt sa savremenim četnicima. Vođstva i liberala i Narodne stranke objašnjavala su ovu kratkoročnu koaliciju kao potez da se zatvore tekuće podjele u društvu i zaliječe rane iz Drugog svjetskog rata.

Etno-nacionalistički karakter tadašnjih crnogorskih vlasti se može najbolje vidjeti u propagandi državne dnevne novine „Pobjeda“ protiv nepravoslavnog stanovništva. Hrvati su tretirani kao nacija sklona genocidu, Slovenci ulizice, dok Muslimane krasi amoral i

konstantno zavjereništvo da bi napravili islamsku državu.⁵⁴⁷ Prizori iz Drugog svjetskog rata i antifašističke borbe su služili da bi potvrdili idealizirani karakter crnogorskog i srpskog naroda, dok su, istovremeno, promovirane negativne predrasude i mitovi protiv drugih naroda. Analizirajući takvu medijsku propagandu, historičar Živko Andrijašević je tvrdio da je Crna Gora instrumentalizirala svoju istoriju koja je u suštini sva mitska i koja je dominantni element crnogorskog nacionalnog identiteta stvarajući novu obmanu. Crna Gora je predstavljena kao idealna država zaštitnica “svoje porobljene braće”, a vlast “čojška, junačka, njegoševska”.⁵⁴⁸ Dragoljub Vuković, jedan od vodećih crnogorskih novinara, je opisao Crnu Goru toga vremena kao “ideološku i političku pometnju” u kojoj “nova politička crnogorska elita, njeni ideolozi i propagandisti, nastoje da novonastajući poredak stvari ojačaju starom mitskom armaturom”.⁵⁴⁹ Jednom prevladavajuće revolucionarne partizanske mitologije su zamijenjene i prepravljene onima “koje su posjedovale mobilizatorski potencijal za očuvanje i unaprjeđivanje srpsko-crnogorskog zajedništva, odnosno pansrpstva. Metafora o ‘dva oka u glavi’ i mitingaška koračnica ‘Crna Gora i Srbija, to je jedna familija’ bile su zgusnut izraz viđenja srpsko-crnogorske istorije kao neupitnog i neraskidivog jedinstva.”⁵⁵⁰

Umberto Eco je s pravom zapazio da je fašizam zamagljeni totalitarizam, kolaž ranoranih filozofskih i političkih ideja, jedna košnica kontradikcija.⁵⁵¹ Crna Gora devedesetih je postala jedna kaša lažnog modernizma, atavističkih tendencija i sirovog etno-nacionalizma. Tadašnji ministar kulture Gojko Čelebić je jednom ponosno izjavio da je on “vizantijski nacionalista”.⁵⁵² Takav ideološki košmar nije prošao bez kritičara. Mnogi su se intelektualci i javni radnici u Crnoj Gori suprotstavljali oportunističkoj politici devedesetih godina.

Slavko Perović, vođa Liberalnog saveza je gorko rekao da DPS nikada suštinski neće stati na stranu antifašističke koalicije i da će se sa četništvom obračunavati kad mu se ono

⁵⁴⁷ Andrijašević Živko, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, Bar, Conteco, 1997.

⁵⁴⁸ Ibid. str. 1–25.

⁵⁴⁹ Vuković Dragoljub, ‘Potraga za izgubljenim prezimenom’, *Republika* (Belgrade), no. 268, 1–15. sept. 2001, www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2001/268/268_17.html - pristupljeno 28. feb. 2010.

⁵⁵⁰ Ibid.

⁵⁵¹ Eco Umberto, ‘UR-Fascism’, *The New York Review of Books*, 22 June 1995, www.nybooks.com/articles/archives/1995/jun/22/ur-fascism

⁵⁵² Predrag Nikolić, ‘Režimski lovorovi vijenci’, *Monitor*, 28.06.2013., http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=4440:reimski-lovorovi-vijenci&catid=3012:broj-1184&Itemid=4256 pristupljeno 15.07.2013.

izmakne kontroli i otvoreno posegne za vlast: “Na Dubrovnik će jurišati ruku pod ruku sa njim. On će Šešelja gostiti u Podgorici, a zatim će ga na mig išćerati i sa tim se javno hvaliti. DPS će primiti Radovanov orden, a zatim ga, na mig, proglasiti izdajnikom. DPS će na vlast doći pod krinkom petokrake, a zatim je ispljuvati. Biće četnikoidan, a zatim slaviti pobjedu nad fašizmom. Proglašavaće Cetinje za prijestonicu crnogorsku, a potpomagaće proces asimilacije i kulturnog genocida u Crnoj Gori i tako u nedogled. Za ovakva dešavanja u Crnoj Gori nije kriv toliko Slobodan Milošević, koliko crnogorska vlastoljubiva DPS poltronerija.”⁵⁵³

Milika Pavlović je rekao da je “beogradski režim Slobodana Miloševića staljinistički po političkoj suštini i moralnom profilu... sa populističkim nacizmom kao izvršnom radnom snagom”.⁵⁵⁴ Ivan Čolović je tvrdio da ovakvo etiketiranje Tuđumanovog i Miloševićevog režima kao fašističkog ili nacističkog može biti “pravično” ili “zgodno da posluži”, ali uglavnom nije “tačno” i da “etnički nacionalizam” daje bolji opis imajući u vidu heterogene elemente takvih režima “kako bi rekli Francuzi ‘*a géométrie variable*’”.⁵⁵⁵ Međutim, ako usvojimo *Ecovu* klasifikaciju karakteristika oko kojih se vječni fašizam može koagulirati, tada je Crna Gora ispunjavala takve kriterije.

Odbacivanje modernizma, strah od Zapada (na primjer *Alpe-Adrija* regionalna zajednica evropskog povezivanja je bila 1989. godine predstavljena kao oživljavanje Austro-Ugarske) i razne teorije zavjere (na primer da je raspad Jugoslavije proizvod konspiracije Vatikana i Teherana) su bile karakteristične i za Crnu Goru i za Srbiju. Profesor Vojin Dimitrijević je zabilježio da “kult sopstvene nacije, primat sopstvene nacije – a to je ono što ovde kod nas ne razumeju nacionalisti - ne čini svakog nacionalistu fašistom, ali to je jedan od elemenata fašizma”.⁵⁵⁶ U Crnoj Gori, gdje je tradicionalno slavljenje smrti sveprisutno kroz masovno posjećivanje pogrebima, mogli su se čuti novi glasovi. Na jednom protestnom skupu, gdje su pristalice uzvikivale spremnost za žrtvovanje radi svoje stvari, vođa antiranog Liberalnog saveza Slavko Perović je osudio i odbacio takve povike. Rekao je da nova vremena zahtijevaju da Crnogorci usvoje nove vrijednosti za razliku od

⁵⁵³ Perović Slavko, ‘Sa DPS-om se demokratija ne pravi’, *Monitor*, 4 Nov. 1994, www.lscg.org/content/slavko_monitor_041194.html - pristupljeno 28.02 2010.

⁵⁵⁴ Čolović Ivan, Čemu danas govor o fašizmu i nacizmu, *Zeničke sveske*, vii (2008) str. 153

⁵⁵⁵ Ibid. str. 153.

⁵⁵⁶ Dimitrijević Vojin, ‘Opasni pejorativi’, *Vreme*, dodatak Antifašizam u Srbiji, 15 May 2008, str. 41, www.fes.rs/pubs/2008/pdf/1.Vreme%20-%20Antifašizam%20u%20Srbiji.pdf

drevne ratničke tradicije. Oslanjajući se na partizansku retoriku koja izvire iz Titovog vremena, podsjetio je publiku da “Nećemo grobove, hoćemo život. U vlastitoj istoriji Crna Gora je toliko izginula da nijedan Crnogorac nema pravo na smrt, već samo pravo na život. A mi smo tu da ga napravimo dostojnim svih nas.”⁵⁵⁷

U periodu dok su švercovali gorivo Karadžićevim Srbima, crnogorski zvaničnici su kao i obično držali poznate govore o vrijednosti antifašizma u prošlosti (crnogorski nedjeljnik ‘Monitor’ je ironično primijetio da je u njima savremeni antifašizam preskočen).⁵⁵⁸ Uobičajne su bile hvale o mudrosti vlasti koja je sačuvala zemlju od užasa rata i nastavila da bude oaza multietničkog života, te da poslije perioda “nezaslužanih sankcija” “međunarodna zajednica počinje da shvata našu miroljubivu politiku”.⁵⁵⁹

Tužna je činjenica iz nedavne istorije Crne Gore da je predsjednik Bulatović istovremeno slavio antifašizam i primao medalje od Radovana Karadžića. Crnogorski politikolog Milan Popović je rekao da te “antifašističke parade služe za potiskivanje svijesti o današnjem fašizmu, a sve skupa što nam se dešava, pokazuje da je fašizam prije pedeset godina “izgubio samo bitku a ne i rat.”⁵⁶⁰ Kolumnista Esad Kočan je napisao da je u Crnoj Gori važno službeno pravilo da nema kukastih krstova, nema Njemaca, pa shodno tome ni fašizma, a da “ako se po potrebi službe ne pronade negdje u blizini, fašisti su obavezno drugi”.⁵⁶¹ Potpredsjednik SDP-a Mihailo Vujošević je ovakvu situaciju prokomentarisao da “nijedan ovdašnji fašista neće prihvatiti da se zove fašistom. Njemu je dovoljno što krst koji nosi nije kukasti a za to uvjerenje dobije potrebnu podršku vlasti”.⁵⁶²

Poslije pobjede na predsjedničkim izborima Mila Đukanovića antifašizam je reinterpetiran u svrhu podizanja svijesti o državi i nacionalnom identitetu radi integracionih procesa u Evropsku Uniju i NATO.

Jedna od direktnih posljedica rata je da je jugonostalgija postala popularna, tako da je

⁵⁵⁷ www.youtube.com/watch?v=ZRnZz5YkbbQ&feature=related, pristupljeno 28. feb. 2010.

⁵⁵⁸ Kočan Esad, ‘Crnogorski jul’, AIM (Alternative Information Network), 29. jul 1995., <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199507/50729-001-pubs-pod.html>

⁵⁵⁹ Ibid.

⁵⁶⁰ Ibid.

⁵⁶¹ Ibid.

⁵⁶² Ibid.

formirana nevladina organizacija “*Generalni konzulat SFRJ*” u Tivtu, koja je počela izdavati prigodne pasoše. Počeo se ponovo slaviti Tito, a na njegov rođendan organizirati male parade. Kako se Crna Gora približavala nezavisnosti, ona je počela da vezuje 13-julski ustanak protiv fašizma sa 13. julom 1878. kada je Crna Gora opšte-priznata kao nezavisna država na Berlinskom kongresu. Ilustracija ovoga je govor premijera Đukanovića na akademskom skupu u Podgorici: “Da nije bilo 13. jula 1878., ne bi bilo ni velikog 13. jula 1941., ni demokratskog 21. maja 2006. godine, datuma koji su graničnici moderne crnogorske državne arhitekture.”⁵⁶³

Kao simboličnu gestu predsjednik Vujanović “prvo odlikovanje obnovljene nezavisne Crne Gore dodjeljuje Savezu boraca i antifašista čija je uloga za Crnu Goru nesumljivo istorijska”.⁵⁶⁴ Savez boraca je dodao svom imenu i riječ ‘antifašista’ u namjeri da podmladi organizaciju, primajući u svoje redove i one koji nijesu ratni veterani i u želji da ojača značaj antifašističkih vrijednosti u savremenoj Crnoj Gori. Na IV kongresu ove organizacije 12. aprila 2008. predsjednik Vujanović je rekao “antifašizam i danas ima svoju vrijednost kao globalni pokret borbe za opšte dobro”, kao i da je “antifašistički pokret u Crnoj Gori nosio sa sobom kapitalno važnu misiju vraćanja nepravedno izgubljene državnosti.”⁵⁶⁵

Jedan od načina reafirmiranja crnogorskog identiteta je bila ponovna uspostava Crnogorske autokefalne crkve. Ona je obnovljena 1993. godine u namjeri da se suprotstavi akcijama Srpske pravoslavne crkve. Zanimljivo je da su pojedini autori upotrebljavali religiozni antifašizam kao argument. Na primjer, Crnogorski književni list je napisao da je antifašizam bio jedna od karakteristika crnogorskog pravoslavlja za vrijeme Drugog svjetskog rata. U presudnim godinama rata u Ostroškom manastiru je održana skupština crnogorskih patriota kojoj je prisustvovalo nekoliko sveštenika. Tom prilikom, patrioti, kako vjernici tako i ateisti, položili su čuvenu ostrošku zakletvu na moštima Svetoga Vasilija. Zakleli su se da neće položiti oružje sve dok sloboda ne ogrije i kosti njihovih predaka. Kako piše Jevrem Brković "to značajno istorijsko štivo, taj duhovni i borbeni

⁵⁶³ *Obraćanje predsjednika Vlade Mila Đukanović'a na otvaranju nauč'nog skupa pod nazivom "Sto trideset godina od uspostavljanja diplomatskih odnosa Crne Gore sa velikim silama nakon sticanja nezavisnosti 1878"*; <http://www.predsjednik.gov.me/press-centar/izjave/18188/178310.html>

⁵⁶⁴ *Predsjednik Vujanović uručio orden Crnogorske zastave prvog stepena Savezu udruženja boraca NOR-a*, 12.04.2008; <http://www.predsjednik.me/?akcija=vijest&id=1892>

⁵⁶⁵ <https://web.archive.org/web/20110907004314/http://www.konzulatsfrj.com/>

iskorak u evropski antifašizam je počinjao riječima: ‘zaklinjemo se se grobovima naših svetitelja, pjesnika i mučenika...!’⁵⁶⁶

Poslije pada Miloševića, antifašizam je poslužio crnogorskim vlastima kao sredstvo za svoje razlikovanje od Srbije. To je podsticano činjenicom da su neki istaknuti antiratni i opozicioni lideri postali važne figure u crnogorskoj vlasti, kao na primjer Žarko Rakčević, predsjednik Socijal demokratske partije koji je postao potpredsjednik Vlade, dok je Miodrag Vlahović, antiratni aktivista i bivši liberal postao ministar spoljnih poslova. Kada je Vuk Drašković, kao ministar inostranih poslova Srbije i Crne Gore organizirao skup podržavalaca Draže Mihailovića na Ravnoj Gori, to je bio povod predsjedniku Hrvatske Stjepanu Mesiću da skрати svoju posjetu Beogradu. Crnogorski ministar inostranih poslova Vlahović se distancirao od Draškovića tako što je nazvao svoga hrvatskog kolegu i izjavio da “Crna Gora neće i ne može stati iza hvalospjeva onim političkim i vojnim snagama koje su za vrijeme Drugog svjetskog rata u značajnom dijelu aktivnosti, ako ne i dominantno, bili kvislinzi”.⁵⁶⁷ Crnogorske vlasti su 2002. i 2003. čak spriječile podizanje spomenika četničkom vođi Pavlu Đurišiću na privatnom imanju u Beranama. Takođe su spriječile podizanje “crkve pomiritiljice” na partizanskom groblju u Pljevljima.

Međutim, s rastom nacionalne svijesti u Crnoj Gori i kursem prema nezavisnosti lokalne vlasti su počele da podižu spomenike istorijskim ličnostima Crne Gore, kao što su kralj Nikola ili Petar I Petrović Njegoš (spomenici u Podgorici i Nikšiću) koji su po sebi značili otklon od podizanja antifašističkih spomenika. Postmiloševićevska Srbija je donijela zakon po kome su se izjednačavali partizani i četnici kao pripadnici jednakovažnih antifašističkih pokreta. Takve tendencije ne postoje u Crnoj Gori. Istoričar Zvezdan Folić je rekao da je ovo u velikoj mjeri diktirano “službenom politikom”, da su “korijeni antifašizma u Crnoj Gori duboki” i da je Crna Gora konstantno baštinila te vrijednosti koje su danas utkane u evropske vrijednosti“. I da je u Crnoj Gori antifašizam utkan u njenu ”državnu zgradu”.⁵⁶⁸ Crna Gora je povratila svoju državnost kroz odluke na sjednici Crnogorske Antifašističke

⁵⁶⁶ Brković Jevrem, ‘Osamostaljenje crnogorske crkve je prethodilo procesu osamostaljenja crnogorske države od Srbije’, *Crnogorski književni list* (Podgorica), 27 June 2003, www.forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=21105 - pristupljeno 28. feb. 2010

⁵⁶⁷ Četnici “personae non gratae” , 17. maj 2005.: www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=05&dd=17&nav_id=168603 - pristupljeno 28. feb. 2010.

⁵⁶⁸ Mirjana Rakela, ‘Razlozi falsificiranja vlastite prošlosti’, 9. maj 2009.: www.danas.org/content/tema_sedmice_antifasizam/1624626.html - pristupljeno 28. feb. 2010.

Skupštine Narodnog Oslobođenja (CASNO) u Kolašinu 14. jula 1944. godine „doduše u okviru jugoslovenske federacije“. Folić je rekao da je besmisleno govoriti o nacionalnom pomirenju u Crnoj Gori zato što je taj proces već započeo 1945. Ako bi se izjednačavali partizani i četnici to bi, kaže Folić, vodilo obesmišljanju istorije, jer nema pomirenja između antifašista i onih koji su saradivali s okupatorom.⁵⁶⁹ Najrječitiji partizan u otporu Miloševiću, nedavno umrli narodni heroj Jovo Kapičić je rekao „ako Crnoj Gori oduzmete antifašizam što ste dobili. Ništa, nema je“.⁵⁷⁰

Nedavno objavljeni školski istorijski udžbenik donosi povijest Drugog svjetskoga rata i nedavne prošlosti na uravnoteženiji način. U njemu se pominju etnički zločini u reonu Bukovice iz 1992. i nedemokratsko ponašanje crnogorskih vlasti. Međutim državni dnevni list Pobjeda ovaj udžbenik je žestoko napala zbog istorijskog revizionizma.⁵⁷¹ Ugledni istoričar Šerbo Rastoder, jedan od autora ovoga udžbenika, je tada upozorio da će možda proći devedeset godina prije nego što se podigne spomenik ubijenim u Bukovici.⁵⁷² Zaista, Crna Gora je čekala devedeset godina da podigne spomenik onima koji su se pobunili protiv srpske okupacije 1918-1919.⁵⁷³

Crnoj Gori je potrebna analiza istorije njenog komunističkog perioda. U proljeće 2009. parlament nije uspio da donese Rezoluciju 1481 Parlamentarne Skupštine Savjeta Evrope iz 2006. Rezolucija se bavi potrebom međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima. Šef parlamentarne većine DPS Miodrag Vuković je rekao da bi donošenje te rezolucije bila revizija istorije i da se rat završio 1. septembra 1945. Zločini počinjeni na kraju Drugog svjetskog rata, nijesu zločini komunističkih režima već ljudske tragedije koje su se desile u periodu kada niko nije imao vlast na čitavoj teritoriji Jugoslavije.⁵⁷⁴ Radoje Pajović, vodeći istoričar o periodu iz Drugog svjetskog rata branio je partizanske zločine citirajući Njegoša: „Zlo činiti ko se od zla brani, tu zločinstva nema nikakvoga“.⁵⁷⁵ Ova

⁵⁶⁹ Ibid.

⁵⁷⁰ Nikčević Tamara, *Goli otoci Jova Kapičića*, Vijesti, Podgorica, 2009. str. 262

⁵⁷¹ Kusovac Srđan, 'Istorijske činjenice ili političke istine', Pobjeda (Podgorica), 3. dec. 2009.: www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-03&id=175700; Radoje Pajović, 'O spornom predstavljanju istorije Crne Gore u Drugom svjetskom ratu u udžbeniku za IV razred gimnazije', Pobjeda (Podgorica), 10-16 dec. 2009: www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-10&id=176129.

⁵⁷² Rastoder Šerbo, 'Srećne nove devedesete', *Monitor*, Podgorica 11. dec. 2009., str. 24.

⁵⁷³ Milo Đukanović premijer Crne Gore: Govor na otkrivanju Spomen obilježja povodom 90 godina Božićnog stanka, www.gov.me/files/1242821411.doc

⁵⁷⁴ www.vijesti.me/index.php?id=318508

⁵⁷⁵ Pajović Radoje, 'O spornom predstavljanju istorije Crne Gore u Drugom svjetskom ratu u udžbeniku za

vrsta argumenta nije mnogo različita od onih za akcije koje su preduzimate 1990-1991. kada su Crnogorci voljno participirali u činjenju zla.

Slučaj Crne Gore jasno pokazuje da je antifašizam pogodna etiketa koja služi crnogorskim vlastima da primjenjuje različit spektar raznih politika, od nedemokratskih do demokratskih, zavisno od vremena, uslova i potrebe njenih elita. Antifašizam pokriva čitavi spektar grijehova od teškog kršenja ljudskih prava do opstrukcija demokratskih procesa. U ovakvom kontekstu antifašizam u Crnoj Gori nije autonomni koncept i samostojeća ideja samo zato što je pokret protiv nečega.⁵⁷⁶ Kako podsjeća Banac, - „nosiva ideja europskog poretka jest liberalna demokracija“ i to za mnoge ostaje težak koncept da se shvati.

4.4 Crna Gora poslije povratka nezavisnosti

U utemeljenju državnog identiteta poslije povratka državnosti vlasti su primjenjivale već poznate tehnike identitetskih konstrukcija. Ustavom iz 2007. usvojen je crnogorski jezik kao službeni jezik. Himna i grb su već bili usvojeni prije referenduma. Pristupilo se izgradnji spomenika zaboravljenim ili manje poznatim junacima nacionalne historije. Usvojeni su novi državni praznici i novi školski programi. Sportskim priredbama i takmičenjima se poklanjala puna pažnja i uspjesi sportista su slavljani kao nacionalni praznici, dok su sportski timovi ili navijači postajali lavovi, ajkule i orlovi. Sudije i vojska su dobile nove odore, a nacionalna kuhinja je postala popularna u funkciji turističke promocije. Novom identitetu pridonosi popularna kultura, kulinarski specijaliteti, knjige, mediji. Dvije hiljade trinaesta je prošla u znaku obilježavanja Njegoša i dvjestogodišnjice njegovog rođenja.

Srpski politikolog Milan Podunavac ukazuje na nedovršeni karakter država na Balkanu i skreće pažnju na „važnost mita o utemeljenju države i zajednice“ i na izreku njemačkog pravnog filozofa *Carla Joachima Friedricha* „da nema stabilne države bez osnivačkog mita“. Navodeći da Hrvatska ima svoj osnivački mit domovinskog rata, a da Srbija ima

IV razred gimnazije³, Pobjeda (Podgorica), 10–16 Dec. 2009 www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-10&id=176129

⁵⁷⁶Banac Ivo, ‘Antifašizam nije samostojeća ideja’, *Jutarnji list* (Zagreb), 16 feb. 2008, www.jutarnji.hr/ivo-banac-antifasizam-nije-samostojeca-ideja/242703/

problem jer „kolevka osnivačkog mita (Kosovo) nije pod efektivnom kontrolom Srbije“, on izražava svoj optimizam u pogledu konstituisanja Crne Gore kao moderne političke zajednice, jer „očekuje da će formiranje samostalne države izvršiti odlučujući pritisak na stanovništvo da se konstituiše u naciju“ i da Crna Gora ima političke institucije sposobne da artikulišu i kontrolišu konfliktni potencijal društva. Tok donošenja ustava je „proces oblikovanja svog ustavnog ugovora i bazičnog ustavnog konsensusa, što je samo drugo ime za zajednički kolektivni identitet“ je tražio visok stepen saglasnosti u parlamentu i donešen je 22. oktobra 2007.⁵⁷⁷

Crna Gora je od samog svog početka u Titovoj Jugoslaviji kao i većina ostalih republika (Slovenija, Srbija, Makedonija) bila stvorena kao nacionalno-politička zajednica jednog preovlađujućeg naroda. U slučaju Hrvatske to su bila dva naroda Hrvati i Srbi, a u slučaju Bosne i Hercegovine tri naroda (Srbi, Hrvati i Muslimani). U prvom crnogorskom ustavu na koji je veliki uticaj imao Milovan Đilas kao član Prezidijuma Ustavotvorne skupštine u članu 2 Ustava stoji da „Ostvarujući u svojoj oslobodilačkoj borbi i u zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije svoju narodnu državu, Narodnu Republiku Crnu Goru i izražavajući na osnovu prava svakoga naroda na samoopredjeljenje, uključujući pravo na otcjepljenje i ujedinjenje sa drugim narodima, svoju slobodnu volju, *crnogorski narod* ujedinio se na osnovu načela ravnopravnosti sa ostalim narodima Jugoslavije i njihovim narodnim republikama: Narodnom Republikom Srbijom, Narodnom Republikom Makedonijom, Narodnom Republikom Bosnom i Hercegovinom, Narodnom Republikom Hrvatskom i Narodnom Republikom Slovenačkom u zajedničku saveznu državu – Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju.“ Ovakva pozicija crnogorskog naroda se potcrtava i članom 11 koji stipulira: “protivan je ustavu NR Crne Gore svaki akt koji je na njenoj teritoriji uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode *crnogorskog naroda* i Narodne Republike Crne Gore, kao i ostalih naroda Jugoslavije i ostalih narodnih republika FNRJ“.⁵⁷⁸ Posljednji socijalistički ustav Crne Gore iz 1974. takođe stipulira članom 1 da je „Socijalistička republika Crna Gora država crnogorskog naroda i pripadnika drugih naroda i narodnosti Jugoslavije koji u njoj živi. U SR Crnoj Gori u svemu su ravnopravni: Crnogorci, Muslimani, Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci,

⁵⁷⁷ Podunavac Milan, Izgradnja moderne države i nacije, *Godišnjak 2007.*, str. 96

⁵⁷⁸ Službeni list Narodne Republike Crne Gore, broj 2/1947, Cetinje od 15.1.1947. god., str.18

Albanci i pripadnici drugih narodnosti koji u njoj žive.⁵⁷⁹ Sličnu odredbu donosi i Ustav Republike Hrvatske (član 2): „Socijalistička republika Hrvatska je nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koji u njoj žive...“⁵⁸⁰ iz čega je jasno da su republike bile nacionalne države većinskog naroda u njima.

I prvi ustav Crne Gore poslije stvaranja krnje Jugoslavije sastavljene samo od Srbije i Crne Gore od 12. oktobra 1992. nastavlja tradiciju normiranja države kao nacionalne države crnogorskog naroda, ali ovoga puta izraz crnogorski narod smješta u preambulu ustava. U njoj se kaže da skupština proglašava ustav i ”...Na osnovu istorijskog prava crnogorskog naroda na sopstvenu državu stečenog u vjekovnim borbama za slobodu...”⁵⁸¹ Ovaj ustav je bio u nesaglasnosti sa ustavom krnje Jugoslavije iz 1992. (Srbija nije ni mijenjala svoj socijalistički ustav iz septembra 1990.)⁵⁸² Ustav krnje Jugoslavije je donešen odlukom manjine od strane mrtvog tijela jedne mrtve države tj. 73 poslanika iz Srbije i Crne Gore Saveznog vijeća SFRJ koje je imalo 230 poslanika kojima je dva puta nelegalno produžavan mandat mimo ustavnih procedura koji su se okupili 27. aprila 1990. proglasili Ustav Savezne Republike Jugoslavije. Ovo pravno nasilje je odredilo budući karakter ove zajednice, jer se u njoj Crna Gora od prvog dana borila za svoju ravnopravnost a Srbija je htjela da dalje centralizira takvu dvočlanu federaciju jer joj je ravnopravna Crna Gora trebala samo dok je bilo federativne Jugoslavije kao jednakopravni glas u sukobljavanju sa ostalim republikama u avnojevske Jugoslaviji.

Deklaracija o nezavisnosti Republike Crne Gore od 3. juna 2006. poslije uspješno sprovedenog referenduma je presudno ocrtila i budući ustavni, državni i međunarodni identitet Crne Gore. U njoj se kaže: “Republika Crna Gora, nezavisna država sa punim međunarodno-pravnim subjektivitetom, nastaviće da se izgrađuje kao građanska država, multinacionalno, multietničko, multikulturalno i viševjersko društvo, zasnovana na poštovanju i zaštiti ljudskih sloboda i prava, prava manjina, principa parlamentarne

⁵⁷⁹ Službeni list SRCG, Titograd, 26. februar 1974 broj 5, str. 91

⁵⁸⁰ Ustav SR Hrvatske., Narodne Novine, 22. veljače 1974., br 8, str. 116

⁵⁸¹ Ustav Republike Crne Gore od 12.oktobra objavljen u Službenom listu 48/92: www.gov.me/biblioteka/1055251939.pdf - pristupljeno 28.02.2011

⁵⁸² Vulikić Predrag; Čagorović Nebojša, “*Država koje nema: geneza i uporedna analiza ustava crnogorsko-srpske federacije*”u: Špadijer Marko (ur.) *Crna Gora pred izazovima budućnosti: zbornik radova sa ncrtom programa Matice Crnogorske*, Cetinje, Matica Crnogorska, 1996., str.106-166

demokratije, vladavine prava i tržišne ekonomije, što će se unaprijediti donošenjem novog ustava Republike Crne Gore“. Deklaracija, takođe, potvrđuje da je strateški prioritet zemlje ubrzano integrisanje u Evropsku Uniju, kao i da je Crna Gora 'čvrsto opredijeljena da pristupi evropskim i evroatlanskim - NATO bezbjednosnim strukturama i da nastavi da doprinosi učvršćivanju regionalne stabilnosti i bezbjednosti'. Navodi se da Crna Gora „prihvata i preuzeće prava i obaveze koji proističu iz dosadašnjeg aranžmana sa Evropskom Unijom, Ujedinjenim nacijama, Savjetom Evrope i Organizacijom za evropsku bezbjednost i saradnju i drugim međunarodnim organizacijama“. Poštovaće principe međunarodnog prava, odluke Međunarodnog suda pravde i odlučna je da nastavi punu saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju”. Deklaracija, takođe navodi da će “Republika Crna Gora na principima međunarodnog prava uspostaviti i razvijati aktivnu politiku dobrosusjedstva i regionalne saradnje“. ⁵⁸³ Na ovaj način su dati spoljnopolički prioriteti zemlje i označen njen budući međunarodni identitet.

Tek je novim ustavom od 2007. Crna Gora, u kojoj prema popisima stanovništva nijedna etnička grupa nema većinu, normirana na potpun ustavan način kao građanska država. Na to je obavezala pomenuta Deklaracija o nezavisnosti, a tome je pridonijela i preporuka Savjeta Evrope da Crna Gora mora ostati građanska država, jer je bilo ideja iz bloka stranaka koje su se protivile crnogorskoj nezavisnosti da se Crna Gora uspostavi kao država „ravnopravnih naroda kao ustavnih konstituenata nove države“. ⁵⁸⁴

U preambuli ustava se utvrđuje da u državi Crnoj Gori žive „kao slobodni i ravnopravni građani, pripadnici naroda i nacionalnih manjina – Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Albanci, Muslimani, Hrvati i drugi privrženi demokratskoj i građanskoj Crnoj Gori; uvjerenja da je država odgovorna za očuvanje prirode, zdrave životne sredine, održivog razvoja, uravnoteženog razvoja svih njenih područja i uspostavljanja socijalne pravde“; i da su „osnovne vrijednosti: sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava“, kao i njihova „privrženost ravnopravnoj saradnji sa drugim narodima i državama i evropskim i evroatlantskim integracijama.“ ⁵⁸⁵ Kako zaključuje poslanik i ustavni pravnik Miodrag Vuković u novom ustavu „građanski suverenitet je ključan“, jer se shodno članu 2. Ustava „ne može uspostaviti niti priznati

⁵⁸³ Deklaracija nezavisne Crne Gore 03. jun 2006, Službeni list Crne Gore broj 36 od 05.06.2006., str. 424

⁵⁸⁴ Vuković Miodrag, Ustav Crne Gore juče, danas, šutra, *Matica*, proljeće 2013, str. 36

⁵⁸⁵ Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore broj 1 za 2007., od 25.10.2007

vlast koja ne proističe iz slobodno izražene volje građana“.⁵⁸⁶

Iako je Crna Gora država republikanskog oblika, u Ustavu od 2007. se izbjegava pominjanje izraza republika Crna Gora, jer kako kaže profesor ustavnog prava Mijat Šuković „Zadržavanje te riječi u njenom imenu, po sili inercije, zadržavalo bi i shvatanje da država Crna Gora ima i dalje isti status kakav je imala u toku proteklih pola vijeka. Uticalo bi da se u pravnoj i društvenoj svijesti u Crnoj Gori usporeno učvršćuje svijest o istorijskoj promjeni statusa i karaktera države Crne Gore ostvarenih rezultatima istorijskog referenduma o nezavisnosti, održanog 21. maja 2006. godine.“⁵⁸⁷

To da se osjećaj pripadništva državi i dalje prevashodno vodi za porijeklo kod značajnog dijela populacije pokazuje i sljedeći slučaj. Naime, crnogorska policija u niz navrata nije odobrila stalno nastanjenje parohu SPC u Podgorici Veliboru Džomiću. Ministar se pozvao na razloge nacionalne sigurnosti. Iznerviran, Džomić je upitao ministra policije Raška Konjevića, gdje i kada je rođen i kada je došao u Crnu Goru, imputirajući da je rođen van Crne Gore i da je došao kao izbjeglica. Odgovorilo mu je bratstvo Konjevića, navodeći da je ministar praunuk čuvenog komitiskog vođe i „da je on prvi bratstvenik izabran na tako odgovornu funkciju“.⁵⁸⁸

Crnogorski historičar Živko Andrijašević smatra da je Crna Gora poprište dvije državne ideje koje se međusobno smjenjuju (1918., 1945., 1989., i 2006.) „procrnogorske“, koja naglašava crnogorsku prepoznatljivost i „prosrpske“, koja je zagovarala državnu budućnost Crne Gore u zajednici sa Srbijom i srpskim zemljama. Andrijašević smatra da „pobjeda jedne ideje nikada ne znači trajnu marginalizaciju one druge“ i da ni jedna ni druga ideja nemaju snagu da potru ili asimiliraju onu drugu.⁵⁸⁹ Stoga Andrijašević smatra da bi trebalo prići „novoj ideji države“ „koja se odnosi na interes cjelokupne Crne Gore“, čiji bi glavni pobornik trebalo da bude većinska nacija i da ta ideja treba da bude nadnacionalna i da se u identitetskom samodefinisanju svih, uključujući i većinsku naciju,

⁵⁸⁶ Vuković Miodrag, Ustav Crne Gore juče, danas, šutra, *Matica*, proljeće 2013., str. 43

⁵⁸⁷ Šuković Mijat, Tri različita ustavna uređenja Crne Gore: od razbijanja šestočlane jugoslovenske federacije (1992.) do sada (2009.), *Revus* 11, 2009., str. 19

⁵⁸⁸ <http://www.vijesti.me/vijesti/bratstvo-konjevica-raskov-praded-je-bio-poznati-komitski-voda-clanak-215510>

⁵⁸⁹ Andrijašević Živko, *Ideja države*, 11. februar. 2014 : <http://portalanalitika.me/drustvo/tema/133946-ideja-drave>

„na prvo mjesto stavlja državno a ne etničko“. Andrijašević u cilju „zaustavljanja kretanja crnogorskog društva ka modelu federacije nacija“ smatra da nacionalni Crnogorci treba da „zastupaju ideju države koja iskazuje interese, ne samo crnogorskog, već i ostalih dijelova ostalih nacionalnih ideniteta“, „gdje bi se državni interesi izdigli iznad nacionalnoih i da takav „identitetski model mora biti definisan kao neasimilatorski“. ⁵⁹⁰ Kao istorijski primjer Andrijašević navodi Dubrovačku republiku „gdje su sve nacije i vjere ondašnjeg Balkana, jednako bile dobrodošle... ako je ispred nacionalnog i vjerskog bilo neko zanimanje posao“, iako „Dubrovčani jesu bili ljudi narodnosne i vjerske samosvijesti, ali svoju državu nijesu učinili prepoznatljivom u tom smislu“. ⁵⁹¹

Andrijaševiću je u istom mediju odgovorio kolumnista Slobodan Jovanović da etnizira ideju građanske Crne Gore i da „zalazi u ustavnu materiju pokušajima da se društveno konfliktna pitanja izmjesti iz građanske optike, ustavno definisane, na polje nacionalnih političkih predstavnika kao suverenih subjekata koji odlučuju o sudbini običnih građana“ i da takva ideja može imati destruktivne posljedice. Jovanović ukazuje da Srpska pravoslavna crkva mitologizira i izopačava svijest dobrog dijela građana Crne Gore i da je najzaslužnija za raspolučenost građana Crne Gore, te da treba rješavati pitanja uzroka, a ne posljedica. ⁵⁹² Filozof Milenko A. Perović je kritikovao Andrijaševićevu ideju kao recikliranje starih teza o crnogorskim podjelama. Te da je uspostavljajući vremenski okvir za svoju analizu o sukobu srpske i crnogorske državne ideje „amputirao devet stotina godina crnogorske povjesti“, jer bi onda morao reći da tada prosrpske ideje nije ni bilo. Perović, takođe, kaže „da 'prosrpska' ideja države u Crnoj Gori je *contradictio in adjecto* jer je ona negacija nje kao države.“ ⁵⁹³ Vlasnik televizije Montena, Đuro Vučinić, je primijetio da „Crnogorci nemaju rezervnu državu i da su pokazali neosnivanjem poličke nacionalne stranke u Crnoj Gori da žele građanski a ne nacionalni karakter države“. ⁵⁹⁴ Slobodan Jovanović je rekao da „ako ne bude Crnogoraca koji nose ideju crnogorske državnosti, veliko je pitanje hoće li Crna Gora sebe sačuvati kao prepoznatljivu zajednicu koja ima svoje osobenosti i koja se

⁵⁹⁰ Andrijašević Živko, *Nova Ideja*, 03. mart. 2014, <http://www.portalanalitika.me/analize/politika/136639-nova-ideja> - pristupljeno 03.09.2014

⁵⁹¹ Andrijašević Živko, *Nahija i eparhija*, 03.april. 2014. <http://www.portalanalitika.me/drustvo/tema/140951-nahija-i-eparhija> - pristupljeno 03.09.2014.

⁵⁹² Jovanović Slobodan, *Loša nova ideja*, 14.april. 2014 <http://portalanalitika.me/analize/politika/142376-loa-nova-ideja> - pristupljeno 03.09.2014.

⁵⁹³ Perović Milenko A., *Pramen tame stvarnosti*, 04.april. 2014: <http://www.pobjeda.me/2014/04/04/milenko-perovic-pramen-tame-stvarnosti/#.VAaXN4Lwt94> - pristupljeno 03.09.2014

⁵⁹⁴ Vučinić Đuro, „*Karakter države I*“ u: Živko Andrijašević, *Nova Ideja*, 03. mart. 2014: <http://www.portalanalitika.me/analize/politika/136639-nova-ideja> - pristupljeno 03.09.2014

prepoznaje u odnosu na svoju okolinu. A onaj koji se ničim ne odvaja od svoje okoline samo je pitanje vremena kada će biti dio te okoline. Formalno ili neformalno“.⁵⁹⁵

Na to da postoji svijest o identitetskim razlikama u Crnoj Gori kod vlasti i potrebi da se one prevazilaze, jasno ukazuje govor predsjednika Vlade Đukanovića na svečanoj akademiji u Beranama, povodom dvjesta godina od rođenja Petra II Petrovića Njegoša, u kome se kaže da je građanski duh i multietničnost zastava njenog prepoznavanja i da Crna Gora „gradi svoj moderni profil na različitostima – od kulturoloških i identitetskih do političkih“. Tom prilikom Đukanović je rekao da „ni danas nije prestala potreba da se radi na društvenom, ekonomskom, kulturološkom i komunikacijskom objedinjavanju državnog prostora Crne Gore. I naš današnji zadatak mora biti jačanje svijesti o njegovoj kompaktnosti“. Đukanović smatra da je država Crna Gora iznad identitetskih opredjeljenja i razlika.⁵⁹⁶ Na savjetovanju posvećenom identitetskim pitanjima Crne Gore Demokratske partije socijalista, stranke koja godinama na ključni način opredjeljuje crnogorsku državnu politiku, predsjednik stranke i istovremeno predsjednik Vlade Đukanović je rekao da je „državni identitet najvažniji dio identitetske politike Crne Gore“. Potpredsjednik ove stranke Svetozar Marović je na istom skupu rekao da „Crna Gora mora biti identitetski definisana kao zemlja vladavine prava, pune bezbjednosti svakog građanina, regionalne saradnje, pune evropske pripadnosti i savezništva sa Istokom i Zapadom, sa velikim i malim zemljama“, te da je „Crna Gora građanska država“.⁵⁹⁷

Crnogorski sociolog Slobodan Vukićević smatra da bi Crnoj Gori kao multikulturalnom demokratskom društvu najviše odgovarao *Kimlyckin* konsocijativni tip demokratije izložen u njegovoj tezi o multikulturalnom građanstvu⁵⁹⁸ koji bi čuvao identitet svakog njenog elementa i zajednički identitet nje kao cjeline. Poštovanje identiteta nacionalnih manjina je u funkciji „integracije i solidarnosti“.⁵⁹⁹ Slično Vukićeviću, i hrvatski sociolog Žarko Paić ima sličnu viziju Crne Gore jer je konstitucija nje kao nacije spojena sa

⁵⁹⁵ Jovanović Slobodan, *Loša nova ideja*, 14.april. 2014: <http://portalanalitika.me/analize/politika/142376-loa-nova-ideja> - pristupljeno 03.09.2014.

⁵⁹⁶ Soprenic M., *Đukanović na Svečanoj akademiji u Beranama: Istorija i Njegoš učinili su Crnu Goru slavnom*, Pobjeda 06. nov. 2013.: <http://www.pobjeda.me/2013/11/06/dukanovic-na-svecanoj-akademiji-u-beranama-istorija-i-njegos-ucinili-su-ernu-goru-slavnom> - pristupljeno 12.12.2013.

⁵⁹⁷ Koprivica Ivana, *Đukanović nakon sjednice savjeta DPS-a: Crnogorski identitet važan koliko i država*, Pobjeda, 21.dec.2013: <http://www.pobjeda.me/2013/12/21/dukanovic-nakon-sjednice-savjeta-dps-a-crnogorski-identitet-vazan-koliko-i-drzava/> - pristupljeno 09.08.2014

⁵⁹⁸ Kimlika Vil, *Multikulturalizam – multikulturalno građanstvo*, Podgorica, CID, 2004., str. 5

⁵⁹⁹ Vukićević Slobodan, Fenomen kompetitivnosti i Crna Gora, *Sociološka Luča* IV-II 2010 str. 5 i 6.

multikulturalnošću što joj je prednost u odnosu na ostale balkanske zemlje. Međutim, postavlja se problem “kako će sada kolektivni identiteti – Crnogorci, Srbi, Muslimani, Albanci i svi drugi – stvoriti nešto što je izvorno njihovo, a da vlastitu državu ne osjećaju kao pritisak, već kao konsensualni identitet, da ne traže svoje porijeklo u nekoj drugoj državi, s obzirom da to nije pitanje dijaspore.” Po njemu, odgovor na teorijska pitanja suživota na Balkanu je lak, ali je njegovo otjelotvorenje u praksi problem. Za njega “multikulturalizam treba da od kulturne postane politička ideja, koja će stabilizovati i stvoriti suživot svih” i za njeno ostvaranje je potrebna politička stabilnost svake zemlje i cijele regije.⁶⁰⁰

Višedimenzionalnost modernog crnogorskog identiteta utemeljenog na istoriji, tradiciji, geografiji i otvorenosti svijetu, tadašnji predsjednik Vlade Igor Lukšić je opisao na sljedeći način: „Crnogorski identitet je građen i opstao u vremenima koja su često dovodila u pitanje i fizički opstanak Crnogoraca. Dobijali su Crnogorci bitke koje su mnogi unaprijed smatrali izgubljenim, nad višestruko jačim i brojnijim, svjesni vrijednosti svoga društva i uloga koje nose u budućnost novih generacija. Neko bi očekivao da društvo koje prođe kroz takve procese bude izrazito nacionalno homogenizovano i zatvoreno. Nasuprot tome, crnogorsko društvo je utemeljeno na poštovanju različitosti i naglašavanju zajedničkog, na temeljima modernog, građanskog društva. Crnogorski identitet nastao je u evropsko-mediteranskom okruženju, na razmeđi puteva i civilizacija ugrađujući kroz kulturu, jezik, religije, univerzalne vrijednosti koje smo dijelili i dijelimo sa svim onima sa kojima smo se susretali na ovom prostoru, koji su ostajali da žive sa nama šireći naš zajednički identitetski okvir.“⁶⁰¹

Ovom modernom crnogorskom identitetu pridonosi njegovo ministarstvo spoljnih poslova. Jedan od problema u socijalističkom periodu Crne Gore u artikulaciji sopstvenog identiteta je bio nedostatak institucija, medija i slobode riječi. Crna Gora je dobila svoj prvi dnevni list 1973., univerzitet 1973., politički nedjeljnik tek 1991. godine. Poslije sticanja nezavisnosti Crna Gora je poklonila posebnu pažnju izgradnji dva ministarstva, ministarstva odbrane i ministarstva inostranih poslova, jer su ona pokrivala oblasti u

⁶⁰⁰ Jerkov Kristina, Crnogorski problem identiteta, 19. avgust 2010. na:

<http://portalanalitika.me/politika/licnosti/9772-crnogorski-problem-identiteta> - pristupljeno 19.08.2010

⁶⁰¹ Igor Lukšić: *Dovršavanje započetog uslov je za evroatlantske integracije*, 03.jan.2012:

<http://www.pobjeda.me/2012/01/03/igor-luksic-dovrsavanje-zapocetog-uslov-je-za-evroatlantske-integracije/> - pristupljeno 20.08.2014

kojima prethodno nije imala pune nadležnosti i jer je bila svjesna njihovog uticaja na izgradnju međunarodnog identiteta Crne Gore. Crna Gora je tek 1979. formirala svoj Republički komitet za vođenje spoljnih poslova, pet godina pošto joj je savezni ustav iz 1974. omogućio vršenje takve nadležnosti, a čemu je povod bio saniranje posljedica katastrofalnog zemljotresa od 1979., kada je trebalo bolje koordinirati upućenu međunarodnu pomoć Crnoj Gori.⁶⁰²

Predsjednik tadašnje vlade Igor Lukšić je 2012. u autorskom članku u državnom listu Pobjeda napisao da „država koja nema formiran identitet teško definiše svoje nacionalne interese. I da takva država ne može biti ozbiljan pregovorač ili partner na bilo kojem nivou saradnje“⁶⁰³ Od sticanja nezavisnosti do 2012. Crna Gora je otvorila 24 bilateralne ambasade i šest misija pri međunarodnim organizacijama. U tom periodu fokus je, takođe, stavljen na proces uspostavljanja diplomatskih odnosa sa drugim članicama Međunarodne zajednice, tako da Crna Gora ima uspostavljene diplomatske odnose sa 158 zemalja. Za ostvarivanje ovoga procesa značajna je bila i svijest međunarodnih subjekata o crnogorskom državnom identitetu. Crnogorski diplomata Milorad Šćepanović kaže da prilikom uspostavljanja diplomatskih odnosa sa 50 zemalja u čemu je bio uključen „ne pamtiti da je bilo ko od njih izrazio neko nepoznavanje činjenice o postojanju i nečega što je relevantno u tom ambijentu, a to je gdje je Crna Gora i kakva je njena istorija“.⁶⁰⁴

U cilju širenja diplomatske mreže u okviru ministarstva spoljnih poslova pojavljuju se ideje da Crna Gora kao mala zemlja u „važnim južnoameričkim, afričkim i azijskim zemljama“ otvara virtuelne ambasade, čemu je preduslov tehnološki napredna internet stranica ministarstva, ili da „u krajnjem slučaju šalje jednog diplomatu u zemlju prijema koji bi održavao sajt ambasade i eventualno se bavio konzularnim pitanjima“.⁶⁰⁵

Takođe, u cilju ubrzanog ekonomskog razvoja i privlačenja stranih investicija crnogorska

⁶⁰² Kratki istorijat crnogorske diplomatije: <http://www.mvpei.gov.me/ministarstvo/Kratki-istorijat-crnogorske-diplomatije> - pristupljeno 12.05.2014

⁶⁰³ Igor Lukšić: *Dovršavanje započetog uslov je za evroatlantske integracije*, 03.jan.2012: <http://www.pobjeda.me/2012/01/03/igor-luksic-dovrsavanje-zapocetog-uslov-je-za-evroatlantske-integracije/> - pristupljeno 20.08.2014.

⁶⁰⁴ Milorad Šćepanović, *ambasador Crne Gore pri UN: Diplomacija je rad u živom mesu*, Pobjeda 06.okt. 2012: <http://www.pobjeda.me/2012/10/06/milorad-scepanovic-ambasador-crne-gore-pri-un-diplomatija-rad-u-zivom-mesu> - pristupljeno 18.08.2014.

⁶⁰⁵ Radulović Đorđe, „Diplomatija malih zemalja u savremenim diplomatskim odnosima“, *Diplomarius*: magazin ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj 1. avgust 2013., str. 49

vlada je izmjenama u organizaciji državne uprave međunarodne ekonomske nadležnosti prenijela u Ministarstvo vanjskih poslova i u okviru njega uspostavila sektor za ekonomsku diplomatiju. Motiv ove ideje je „promovisanje Crne Gore kao brenda i investicione destinacije na bilateralnom, regionalnom i globalnom planu“.⁶⁰⁶

Radi unapređenja brige o iseljeništvu, ali i promocije identiteta Crne Gore, u Strategiji saradnje sa dijasporom 2011-2014. Ministarstva vanjskih poslova se, takođe, polazi od građanskog identiteta Crne Gore kao države i iskazuje kao jedan od ciljeva „afirmacija državnog identiteta i pripadnosti državi Crnoj Gori“, kroz „već prisutni građanski pristup u procesu formiranja prepoznatljivog državnog identiteta, odnosno pripadnosti državi Crnoj Gori, na način kako iseljenici u razvijenim demokratijama doživljavaju pripadnost državi, nezavisno od porijekla, etniciteta ili vjerske pripadnosti“.

U svojim vanjskopolitičkim prioritetima Crna Gora je postavila ciljeve integracije „dva jednakovažna strateška cilja“ - dobijanje punopravnog članstva u Evropskoj Uniji i NATO.⁶⁰⁷ U svojim odnosima sa Evropskom Unijom Crna Gora je prešla ogroman put i dobila status zemlje kandidata decembra 2010., da bi pregovori bili otvoreni juna 2012. Ona je evropeizirala svoju vanjsku politiku tako što je usklađivala svoje spoljnopolitičke djelovanje sa deklaracijama EU i odlukama Savjeta EU, uz snažan naglasak na regionalnu saradnju i stabilnost, na što je obavezivala Evropska Unija. Spoljna politika se koordinirala sa Evropskom komisijom i uskladjivala sa stavovima EU prema trećim zemljama i prema međunarodnim organizacijama. O tome govore Izvještaji Evropske komisije o godišnjem napretku zemlje.⁶⁰⁸ U cilju izgradnje vizuelnog identiteta pregovara o pristupanju Evropskoj Uniji Ministarstvo vanjskih poslova je pokrenulo kampanju informisanja javnosti o pristupanju Evropskoj Uniji „ja za Evropu – Evropa za mene (*me4Eu-Eu4me*)“, usvojilo grafički logo kampanje sa odgovarajućim stranicama na društvenim mrežama (*facebook i tweeter*).⁶⁰⁹

U svojim spoljnopolitičkim aktivnostima Crna Gora je bila svjesna veličine i trudila se da

⁶⁰⁶ Ščekić Biljana, „Uspostavljanje efikasnog mehanizma integrisne ekonomske diplomatije“, *Diplomarius*: magazin ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj 1. avgust 2013, str. 34-36

⁶⁰⁷ <http://www.mvpei.gov.me/ministarstvo/spoljno-politicki-prioriteti>

⁶⁰⁸ <http://www.mvpei.gov.me/biblioteka/izvjestaji>

⁶⁰⁹ <http://www.gov.me/naslovn/vijesti-iz-ministarstava/140519/Animirani-spot-Ja-za-Evropu-Evropa-za-mene-EU4ME-ME4EU.html>

izgradi dobre odnose sa drugim malim državama u Evropi. Ministar inostranih poslova Crne Gore je posjetio i Andoru (2010.), i Lihtenštajn (2010.), dok je u junu 2013. vladar Monaka *Albert II* bio u posjeti Crnoj Gori. Prilikom ovih susreta pažnja je bila posvećena „razmjeni iskustava i znanja sa malim uspješnim zemljama posebno u kontekstu organizovanja male i efikasne državne administracije u uslovima ograničenih kapaciteta bez obzira da li su ili ne u sastavu EU“.⁶¹⁰

4.5 Iskušenja identiteta Crne Gore u euroatlantskim integracijama

Još je otac moderne ekonomske misli *Adam Smith*, kako navodi *Martin Van Crevald* u svom „Bogatstvu naroda“ napisao da je od bogatstva važnija odbrana.⁶¹¹ Iračka okupacija Kuvajta je ponovo ukazala na ranjivost malih država, pogotovu ako su u blizini predatorski nastrojenog većeg i snažnijeg susjeda. Poništavanje iračke agresije i ponovna uspostava nezavisnosti Kuvajta od strane široke međunarodne koalicije predvođene Sjedinjenim državama je poučila da države koje imaju „opipljive međuzavisnosti sa moćnim međunarodnim partnerima mogu računati na njihovu pomoć tokom krize“.⁶¹² Opcije sigurnosti za male države su ili da pronadu saveznike ili da se samoizoluju, izaberu poziciju narogušenosti i „bodljikavog praseta“ (poput Kube ili Sjeverne Koreje) i nadaju se da se nalaze na takvom mjestu da se međunarodni interesi tako ukrštaju da ih niko ne dira i da mogu da stagniraju u samoizolaciji.⁶¹³ Da bi izbjegle ogromne troškove, male države ulaze u vojne aranžmane sa drugim većim nacijama.⁶¹⁴ S druge strane, čisto klijentelistički odnos potpune zavisnosti od države mentora ugrožava samu državu, jer ako država nema sopstvene kapacitete da doprinese zajedničkoj odbrani, onda država mentor od nje ne vidi velike koristi i sklona je da je žrtvuje prvom prilikom kada to njeni uskoshvaćeni državni interesi to nalažu. Stoga je izolacionizam za male države neodrživ luksuz, dok sa druge strane širina njenih međunarodnih aktivnosti mora biti u skladu sa kapacitetom da ih vodi.⁶¹⁵ Iskustvo Prvog i Drugog svjetskog rata je takvo da Evropa opterećena svojim

⁶¹⁰ Ministar inostranih poslova Crne Gore Milan Roćen boravio u zvaničnoj posjeti 13.04.2010 Kneževini Andori: <http://www.gov.me/vijesti/95071/Ministar-inostranih-poslova-Crne-Gore-Milan-Rocen-boravio.html?alphabet=lat>

⁶¹¹ Van Creveld Martin, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press 1990 str. 55

⁶¹² Ulrichsen Dr Kristian Caotes, *Small States with a Big Role*, str. 81

⁶¹³ <http://www.e-ir.info/2008/08/12/small-state-diplomacy/> - pristupljeno 08.06.2014 u 11.53

⁶¹⁴ Bodley John H. *Cultural Anthropology*, str. 512

⁶¹⁵ Thurer Daniel, *The Perception of Small States: Myth and Reality*, u *Small States Inside and Outside The*

nacionalističkim nasljeđem, suprotstavljenim ekonomskim i političkim interesima, nije u stanju da sama razrješava svoje sigurnosne prijetnje i rizike zbog čega je u oba slučaja ključnu ulogu imala američka intervencija koja je presudno uticala na okončanje oba rata. Stoga je atlantizam uslov evropske stabilnosti i napretka. Međunarodna sigurnost je nedjeljiva, jer ne može se neko osjećati sigurno, a da se druga strana osjeća nesigurno. Drugim riječima, vojnopolitički savezi koji ne počivaju na demokratskim vrijednostima obezbjeđenja veće sigurnosti svih, a ne samo svojih članica nemaju dugo trajanje. Stoga se može tvrditi da je Sjevernoatlantski savez do sada najuspješniji vojni savez u historiji.

Poslije Kosovske krize NATO je pristupio izgradnji Evropskog bezbjedonosnog i odbranbenog identiteta (*European Security and Defence Identity - ESDI*), jer je sa Evropskom Unijom trebalo pronaći način suočavanja sa situacijama koje predstavljaju bezbjednosne rizike u neposrednom okruženju Evropske Unije. Prethodno je Evropska Unija poslije Mastroškog ugovora počela razvijati Evropsku bezjednosnu i odbranbenu politiku – ESOP (*European Security and Defense Policy*) kao dio Zajedničke Bezbjedonosne i Odbranbene Politike (*Common Foreign and Security Policy - CFSP*). Cilj zajedničke bezbjednosne i odbranbene politike je ostvarivanje zajedničke političke pozicije naspram pitanja od zajedničkog bezbjednosnog interesa za zemlje članice Evropske Unije.

U bezbjednosnom smislu identitet čitave regije u kojoj se nalazi Crna Gora je prošao kroz svoju redefiniciju. Politika nesvrstanosti i tampona između dva bloka u hladnom ratu, koja je karakterizirala Jugoslaviju tokom najvećeg dijela njenog postojanja je zamijenjena politikom evroatlantskih integracija čitavog regiona. Kraj bipolarnog svijeta, dezintegracija bivše Jugoslavije, gdje su u stabilizaciji regiona snažnu ulogu igrali i Evropska Unija i Sjevernoatlantski savez (kroz međunarodno posredovanje, međunarodne snage ili direktnu vojnu intervenciju) doveli su do poraza nacionalističkih i izolacionističkih snaga, tako da sve zemlje regiona imaju vlade koje teže punom članstvo u Evropskoj Uniji, a gotovo sve i članstvu u NATO paktu (osim Srbije). Posvećenost inkorporiranju čitavog regiona, Evropska Unija je izrazila kroz samite u Zagrebu (2000.) i Solunu (2003.). Kako kaže hrvatski politolog Mladen Nakić “prostor bivše Jugoslavije je poslužio kao tranzicijski

European Union; Interests and Policies uredio Laurent Goetschel, Springer Science+Business Media Dordrecht 1988, str. 42

instrument u kreiranju 'novog' NATO-a u kojem su sve zemlje bivše Jugoslavije u strategiji proširenja našle svoje mjesto, a projekat Partnerstvo za mir (*Partnership for Peace - PfP*) je značio stvaranje nove organizacije koja se sa hladnoratovske strategije mogla ustremiti na doprinose i rješavanje bezbjedonosnih kriza i izvan prostora Evrope i transformirati u 'globalnu sigurnosnu organizaciju'.⁶¹⁶

Radi podsticanja evropskih integracija za čitavi region umjesto riječi Balkan, koja može podrazumijevati negativne konotacije i stereotipe, uvode se neutralniji termini "Jugoistočna Evropa", "Zapadni Balkan", čime se povećava "osjećaj zajedničkog identiteta, ciljeva i budućnosti unutar evropske bezbjednosne zajednice". Od samita Evropske Unije u Zagrebu (2000.) u upotrebi je izraz Zapadni Balkan koji obuhvata sve zemlje bivše Jugoslavije bez Slovenije. On uključuje i Albaniju, po formuli: Jugoslavija minus Slovenija plus Albanija. Profesori međunarodnih odnosa *Charyl Cross* i Radovan Vukadinović tvrde da, iako su u regionu etnički i nacionalni identiteti i dalje jaki, jaka je i povezanost ovih društava sa Evropom, te su ove "nacije generalno spremne da ostave maštu prošlosti iza sebe i prilično su prijemčive pozitivnim ujedinjujućim aspektima identifikacije sa Evropom" kroz integraciju sa "širim evropskim bezbjedonosnim strukturama."⁶¹⁷ Stoga se predviđa se da će se Sjevernoatlantski savez širiti do kraja ove decenije i da će fokus proširenja biti na Jugoistoku Evrope, a ne na zemlje koje se graniče sa Rusijom.⁶¹⁸ Generalni sekretara Alijanse *Anders Fog Rasmussen* je rekao da „naša zajednička vizija Evrope, slobodne mirne i cjelovite, ne može biti kompletirana bez integracije zemalja Zapadnog Balkana“.⁶¹⁹

NATO je već 1999. uspostavio Južnoevropsku Inicijativu (*South East European Initiative – SEED*) radi jačanja regionalne bezbjednosti i saradnje na Balkanu. Tada je generalni sekretar Alijanse *George Robertson* izjavio da „regionu mora biti data perspektiva

⁶¹⁶ Nakić Mladen, "Moderniziranje saveza: Jugoistočna Europa između Lisabona i Washingtona", *Anali Hrvatskog politološkog društva* br 8, 2011., str. 124-125

⁶¹⁷ Cross Charyl; Vukadinovic Radovan, "Shaping the Twenty-First Century International Security Community in Sout East Europe and Beyond: An Introduction" u: Charyl Cross, Savo Kentera, R. Craig Nation and Radovan Vukadinovic (ur.) *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust Partership, Integration*, Basingstoke/ New York, Palgrave Macmillan, 2013. str. 4

⁶¹⁸ Nakić Mladen, Moderniziranje saveza: Jugoistočna Europa između Lisabona i Washingtona, *Anali Hrvatskog politološkog društva* br 8, 2011., str. 130

⁶¹⁹ Rasmusen: Članstvo Crne Gore u NATO važan korak ka cjelovitoj Evropi, *Pobjeda* 15.09.2014.: <http://www.pobjeda.me/2014/09/15/rasmusen-clanstvo-crne-gore-u-nato-vazan-korak-ka-cjelovitoj-evropi/> - pristupljeno 15.09 2014.

priključenju evropskoj matici zato što je najasnija poruka prošlosti iz zadnjih pedeset godina da integracije stvaraju povjerenje, stabilnost i prosperitet“.⁶²⁰ Na ovu inicijativu se naslonila 2003. Američko-Jadranska povelja (*US-Adriatic Charter*) koja je okupila Hrvatsku, Albaniju i Makedoniju, tri članice Viljnuske grupe koje nijesu primljene u NATO na Praškom samitu (2002). Cilj povelje je bio da ubrza i dodatno pripremi ove tri zemlje za članstvo i ojača njihovu međusobnu saradnju. Povelji su se priključile i Crna Gora i Bosna i Hercegovina (tada je Povelja promijenila naziv u A5), dok je Srbija dobila mjesto posmatrača. Crna Gora, BiH i Srbija su pristupile Partnerstvu za mir 14. decembra 2006.

Sve ove regionalne sigurnosne inicijative su vodile smanjenju napetosti u regionu, povećanoj regionalnoj saradnji, smanjenju oružanih snaga, demokratskoj kontroli oružanih snaga i policije, profesionalizaciji i optimizaciji sistema i snaga bezbjednosti, transparentnosti u planiranju budžeta i potrošnji budžetskih sredstava namijenih za sektor sigurnosti, značajnoj ekspertskoj pomoći u sprovođenju reformi i obuci oružanih snaga i ministarstava odbrane, povećanoj sigurnosti svih zemalja, pa stoga i boljoj investicionoj klimi za strane ulagače.⁶²¹

U međuvremenu, Hrvatska je postala punopravna članica i EU (2013.) i NATO (2009.) a Albanija NATO (2009.). Makedonija je, takođe, na istom samitu Alijanse (Bukurešt 2008.) dobila uslovni poziv da postane punopravna članica NATO-a, kada je poziv upućen Albaniji i Hrvatskoj, ali pristup Makedonije alijansi blokira Grčka, dok se ne razriješi pitanje imena Makedonija.

Švedski premijer *Olaf Palme* je svojedobno rekao „Smatra se veoma važnim da male države mogu potvrđivati svoje pravo na postojanje. Da bi u tome uspjele mora postojati solidarnost između malih nacija. Nije lako zatražiti tu solidarnosti onoga dana kada se zapadne u nevolju, ako nijeste izrazili vaše mišljenje na dan kada je nezavisnost drugih malih nacija došla u pitanje“.⁶²² Svih pet NATO članica regiona kojem geostrateški

⁶²⁰ NATO's South East Europe Initiative: <http://www.nato.int/seei/home.htm> - pristupljeno 01.09.2014.

⁶²¹ Charyl Cross, Radovan Vukadinovic, "Shaping the Twenty-First Century International Security Community in Sout East Europe and Beyond: An Introduction", u Charyl Cross; Savo Kentera; R. Craig Nation, Radovan Vukadinovic (ur.) *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust Partership, Integration*, Basingstoke/ New York, Palgrave Macmillan, 2013., str. 11

⁶²² Daniel Thurer, *The Perception of Small States: Myth and Reality*, str. 42

pripada Crna Gora (Slovenija, Hrvatska, Albanija, Bugarska i Rumunija) učestvuju u misiji Međunarodne snage za bezbjedonosnu pomoć (*International Security Assistance Force – ISAF*) u Avganistanu. Njima su se pridružile i Makedonija, Bosna i Hercegovina i od 2010 Crna Gora. Trenutno je u Avganistanu deseti kontigent snaga Vojske Crne Gore. Skupština Crne Gore je shodno ustavu donijela odluku o učešću 40 pripadnika Vojske u misiji ISAF u Avganistanu 29. juna 2009. Ovaj broj je povećan na 45 odlukom skupštine 5. jula 2011. Odlukom skupštine, takođe, dva pripadnika vojske učestvuju u misiji UN UNMIL u Liberiji, a tri pripadnika u operaciji Evropske Unije EU NAVFOR Atlanta koja ima za cilj sprečavanje piraterije duž obala Somalije. Takođe odlukom skupštine jedan pripadnik vojske učestvuje u Misiji Evropske Unije za obuku Oružanih snaga Malija (*European Union Training Mission Mali-EUTM*).

Sve „nove demokratije“ su prije pristupa Evropskoj Uniji postale članice NATO. Ovo u uslovima za prijem u EU nigdje nije zapisano, ali članstvo u NATO je „signal EU da je zemlja kandidat politički ozbiljna i spremna da pojača sprovođenje određenih dodatnih reformi u posebnim segmentima društva“. ⁶²³ To što ranije nije imala svoje oružane snage za Crnu Goru je na određeni način bila prednost, jer je „počinjala od početka“. U svojim odnosima sa NATO savezom Crna Gora je ustrojavala svoje oružane snage u skladu sa NATO standardima i principima. ⁶²⁴

Komunikacionom strategijom o evroatlanskim integracijama Crne Gore od 11. oktobra 2007. godine se ocjenjuje da je “NATO realno rješenje za dostizanje trajne stabilnosti i prosperiteta u regionu.“ ⁶²⁵ Cilj Komunikacionog tima Savjeta za NATO formiranog u okviru ove strategije je da „kroz javni dijalog učini vidljivim osjećaj pripadnosti građana Crne Gore svijetu zapadnih vrijednosti i odgovornosti za očuvanje vrijednosti i interesa dijela svijeta kojem pripadamo“. ⁶²⁶

I u svojim odnosima sa alijansom Crna Gora se poziva na identitet svoje prošlosti i

⁶²³ Čehulić Vukadinović Lidija, Western Balkans' Countries and their accession to NATO and EU, str. 12: https://bib.irb.hr/datoteka/666636.Western_Balkans_and_NATO_EU_final1.docx - pristupljeno 08.08.2014.

⁶²⁴ Ibid.

⁶²⁵ Komunikaciona strategija o evroatlanskim integracijama, 11.oktobar 2007.: <http://www.mod.gov.me/files/1193306238.doc>

⁶²⁶ Javni dijalog o članstvu u NATO, *Diplomarius*, magazin Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj III, avgust 2014., str. 37 - pristupljeno 15.09.2014.

herojske slobodarske tradicije. Tako, na primjer, u prezentaciom dokumentu koji je upućen za pristup *Partnerstvu za mir* se kaže: „Crna Gora će ponuditi model svog učešća i doprinosa u Partnerstvu za mir u skladu sa svojom veličinom, svojom ukupnom tradicijom, svojom geostrateškom pozicijom. Crna Gora je zemlja sa dugom tradicijom borbe za očuvanje slobode i identiteta, ima stabilne odnose sa svim susjedima i demokratiju gradi na dobrim temeljima multietničkog građanskog društva.“⁶²⁷ Predsjednik tadašnje vlade Igor Lukšić je izrazio sličnu ideju „Sa istom onom odlučnošću sa kojom su se naši preci borili za opstanak Crne Gore uhvatili smo se u koštac sa evropskim i evroatlantskim integracionim procesima dostižući u kratkom roku viši standard kvaliteta života naših građana. Integracioni proces je istovremeno i najbolji da se očuva državni okvir Crne Gore.“⁶²⁸ Ministarka odbrane Milica Pejanović Đurišić je predstavljajući novi Strategijski pregled odbrane Crne Gore 2013. takođe istakla da „u duhu slobodarske crnogorske tradicije moramo naći najpametniji način da učinimo život svakog našeg građanina i dobronamjernog gosta sigurnim, jer samo bezbjedan građanin može doprinosti ukupnoj bezbjednosti države i šire međunarodne zajednice“; kao i: “ponosni na svoju prošlost i ispravne odluke koje su mnoge generacije prije nas donosile, ubijedena sam da ćemo znati na adekvatan način da odgovorimo savremenim bezbjednosnim izazovima i prijetnjama i nastavimo da doprinosimo napretku Crne Gore”.⁶²⁹

Crna Gora je, takođe, na tradicionalan način prišla izgradnji identiteta svoje armije. Odmah po obnovi nezavisnosti 2007. usvojene su nove uniforme za vojsku. Uprkos malom brojčanom sastavu oružanih snaga, Crna Gora je zadržala počasnu gardu i vojni orkestar koji učestvuju na državnim svečanostima u funkciji promovisanja državnog identiteta. Napomenimo, takođe, da straža Predsjednika Crne Gore koji predsjedava Vrhovnim savjetom odbrane, tijela koje komanduje vojskom, nosi stilizirane vojničke perjaničke uniforme iz doba Kraljevine Crne Gore. Učešće vojnika Crne Gore u mirovnim misijama je uvijek dobar povod da se podsjeti na mirovnu misiju Crne Gore na Kritu 1897. da bi se na taj način uspostavila veza sa tradicijom nezavisne Crne Gore i potcrtalo da se na taj

⁶²⁷ Prezentacioni dokument Republike Crne Gore: www.gov.me/biblioteka/1175780009.doc

⁶²⁸ Igor Lukšić: Dovošavanje započetog uslov je za evroatlantske integracije, *Pobjeda*, 03.jan.2012: <http://www.pobjeda.me/2012/01/03/igor-luksic-dovrsavanje-zapocetog-uslov-je-za-evroatlantske-integracije/> - pristupljeno 20.08.2014.

⁶²⁹ Strategijski pregled odbrane, Podgorica, jun 2013.:

<http://www.mod.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=137983&rType=2>

način podiže međunarodni ugled zemlje.⁶³⁰ Komunikacioni tim Savjeta za NATO koji je formirala vlada je usvojio svoj vizuelni identitet u vidu znaka koji inkorporira međunarodnu skraćenicu Crne Gore Mne u znak NATO alijanse sa sloganom „Sigurna budućnost“.

U studiji Crna Gora u XXI stoljeću u eri kompetitivnosti Crnogorska akademija nauka i umjetnosti navodi da “Iskustvo ukazuje da je najefikasniji model za ostvarivanje nacionalne bezbjednosti malih država, kao što je Crna Gora, u okvirima bezbjednosti poput NATO-a ili njemu sličnim”.⁶³¹ Dobijanjem članstva Crna Gora se nada da će obezbijediti sigurnosni, politički i ekonomski okvir za prosperitetan demokratski i ekonomski razvoj i obezbijediti sigurnosne garancije koje se tiču njenog suvereniteta i integriteta. Tako, na primjer, Strategijski pregled odbrane Crne Gore od 2013. navodi da imajući u vidu “njen demografski, privredni i ukupni ekonomski potencijal, optimalan bezbjednosno odbrambeni model za Crnu Goru je da postane dio sistema kolektivne bezbjednosti i kolektivne odbrane. Pored navedenog, Crna Gora smatra da se politička i bezbjednosna situacija u regionu može najbolje stabilizovati i vremenom održati kao takva, kroz regionalnu saradnju i zajedničke projekte i integracijom u EU i NATO.”⁶³²

Imajući u vidu ograničenja svojih oružanih snaga Crna Gora se već sada oslanja na pretpostavljenu pomoć saveznika u slučaju ugrožavanja njene bezbjednosti. Tako se u pomenutom strateškom dokumentu kaže: “Svjesna svojih realnih odbrambenih kapaciteta, iako nije članica NATO Saveza, Crna Gora očekuje pomoć od partnera i saveznika u slučaju oružanog ugrožavanja. Imajući u vidu da je ovo dvostrani proces, i da Crna Gora dijeli zajedničke bezbjednosne vrijednosti sa saveznicima i partnerima, potrebno je dostići sposobnosti i spremnost snaga, za djelovanje sa partnerima i angažovanje u skladu sa članom 5 Vašingtonskog ugovora.”⁶³³

Crna Gora je u kratkom periodu od 2006. do 2008. prešla veliki put od upućivanja prezentacionog dokumenta za članstvo u Partnerstvo za mir do otvaranja intenziviranih i

⁶³⁰ Despotović Ilija, Politikanski pacifizizam, *Partner - mjesečnik o evroatlantim integracijama, odbrani i vojsci*, Ministarstvo odbrane Crne Gore, broj 18, 2009., str.7-9

⁶³¹ Đurović Momir (ur.), *Crna Gora u XXI stoljeću u eri kompetitivnosti*, vol. 73 tom.1, Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 2010., str. 108

⁶³² Strategijski pregled odbrane Crne Gore, 2013., str.4

⁶³³ Ibid. str. 19

usredsređenih razgovora na osnovu odluke Samita NATO u Velsu 2014. Na bazi ovih razgovora će se najkasnije do kraja 2015. odlučiti da li će Crna Gora biti pozvana u savez što vodi zaključku da je Crna Gora uspješno oblikovala svoj međunarodni bezbjedonosni identitet. Za generalnog sekretara NATO saveza *Andersa Fog Rasmussena* članstvo Crne Gore je važan korak u integraciji zemalja zapadnog Balkana u Evropu.⁶³⁴

Izazov koji čeka Crnu Goru u pogledu NATO integracija je kako da obezbijedi većinsku podršku stanovništva za članstvo. Istraživanja javnog mnjenja pokazuju rast podrške pristupanju Crne Gore NATO-u. Sada ona iznosi 46 odsto ispitanika javnog mnjenja, prema istraživanju agencije IPSOS.⁶³⁵ Taj trend je postupan i konstantan. Na primjer, u januaru 2014. Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) je zabilježio da ulazak u NATO podržava 38 odsto građana, što je bio porast od 6 odsto u odnosu na mart prethodne godine. Članstvo u NATO 2007. godine je podržavalo 36.6 odsto ispitanika, protiv je bilo 34,6 odsto, a neopredijeljenih je bilo 28.8 odsto ispitanika.⁶³⁶ U stavovima javnog mnjenja je pređen velik put prema podršci učlanjenju u NATO, jer jedno od početnih istraživanja o stavovima javnog mnjenja prema NATO iz 2005. godine CEDEM-a pokazuje da je većina ispitanika (36,3 odsto) protiv učlanjenja, dok je učlanjenje podržavalo 35,2 odsto ispitanika.⁶³⁷

Političke stranke koje sačinjavaju vladajuću koaliciju podržavaju članstvo u alijansi, dok je većina stranaka opozicije protiv. Opozicija traži da se građani izjasne na referendumu o članstvu, očekujući da građani neće podržati članstvo.⁶³⁸

⁶³⁴ Rasmusen: Članstvo Crne Gore u NATO važan korak ka cjelovitoj Evropi, Pobjeda, 15.09.2014.: <http://www.pobjeda.me/2014/09/15/rasmusen-clanstvo-crne-gore-u-nato-vazan-korak-ka-cjelovitoj-evropi/> - pristupljeno 15.09.2014

⁶³⁵ Kaluđerović tvrdi raste podrška ulasku u NATO, 17.06 2014: <http://mondo.me/a376060/Info/Crna-Gora/Kaluđerovic-tvrđi-Raste-podrška-ulasku-u-NATO.html>

⁶³⁶ CEDEM, Političko javno mnjenje u Crnoj Gori februar 2007.: <http://cedem.me/sr/programi/istraivanja-javnog-mnjenja/politiko-javno-mnjenje/finish/36-politiko-javno-mnjenje/182-politiko-javno-mnjenje-crne-gore-februar-2007.html>

⁶³⁷ Cedem: odjeljenje za empirijska istraživanja, *Javno mnjenje Crne Gore*, Godišnjak br. 1 *Podgorica*, 2005., str. 67

⁶³⁸ U Crnoj Gori raste podrška za NATO, 16.01. 2014. :

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/bs/features/setimes/features/2014/01/16/feature-01>

5. Zaključne napomene

Pitanje nacionalnog identiteta je kontekstualno i konkretan odgovor na njega može biti takođe, samo kontekstualan, omeđen datim istorijskim okolnostima. On je uvijek onamo gdje je „perzistirao stoljećima: u nama samima i onome što o sebi znamo i želimo znati“.⁶³⁹ U aktuelnim uslovima globalizacije koncept nacionalne države je napadnut odozgo od strane nadnacionalnih institucija i međunarodnih organizacija i odozdo od strane nacionalnih manjina koje traže svoju državu. On je takođe napadnut i iz iznutra od strane manjina migrantskog porijekla.⁶⁴⁰ Odgovor ovim izazovima kroz decentralizaciju kao u pitanju Kanade, Španije i Velike Britanije je ojačao regionalni identitet, ali nije pridonio i nacionalnom identitetu.⁶⁴¹

U odbrani koncepta države talijanski filozof politike *Furio Cerruti* podsjeća da „političke asocijacije ne opstaju i ne legitimiraju se bez zajedničkog i željenog identiteta; da država koja se svodi na minimalno zlo, nužno za suživot različitih plemena – *lobbyja* koja je priznaju samo kao predvorje *welfare-a*,⁶⁴² teško da će opstati, jer puke funkcionalne obaveze (npr. ekonomsko-monetarne) nisu dovoljne da je spasu. Nikakvo zlo, moglo bi se reći, samo što još nitko nije izumio vjerodostojnu zamjenu za modernu državu, s njenim atributima legitimnosti i identiteta, koja bi dovoljno stabilno jamčila uzajamno poštovanje među zajednicama i pojedincima - građanima, *ne cives ad arma veniant*,⁶⁴³ cilj za koji je potreban prije osjećaj uzajamne solidarnosti i pripadnosti nego policija. Ako on oslabi, prve koje će se oporaviti su manjine čiju se „različitost“ htjelo veličati.“⁶⁴⁴

Što se tiče evropskog identiteta, aktuelni sporovi oko spoljne i sigurnosne politike

⁶³⁹ Feldman Andrea, *Elementi identiteta – Hrvatska pred izazovima 21. stoljeća...*, str. 337

⁶⁴⁰ Guibernau Montserrat, *National Identity*, str. 189

⁶⁴¹ Ibid.

⁶⁴² welfare (en) - socijalna pomoć, država blagostanja

⁶⁴³ maksimalom „neka se građani ne hvataju oružja“ država uvodi monopol svoje sile da bi obezbijedila mir

⁶⁴⁴ Cerutti Furio, *Identitet i politika* u: *Identitet i Politika* uredio Furio Cerutti (prevela Vesna Pavković), Politička kultura, Zagreb, 2006., str. 49

(Ukrajina, Rusija, Sirija, Avganistan), oko načina odgovora na finansijsku krizu i spašavanje prezaduženih zemalja, svojevremeno odustajanje od evropskog ustava uslovljenih propašću referendumu u Francuskoj i Irskoj, uspon desnih nacionalnih eurofobičnih stranaka na nedavnim evropskim parlamentarnim izborima stavljaju pred nacionalne vlade i evropsku birokratiju teška pitanja kojim putem nastaviti oblikovanje evropskog identiteta i kako voditi Evropsku Uniju čija putanja podsjeća na vožnju biciklom „ako se presporo vozi pašće, dok prebrza vožnja takode prijeti još težim padom“.

Za Crnu Goru sva ova pitanja su još pitanja u ravni teorijsko-praktičkog domena, jer mora prihvatiti pravnu tekovinu Evropske Unije, dok će praktične odgovore morati pronalaziti onoga trenutka kada bude postala zemljom članicom. To istovremeno znači da se za nju mora pripremati. U tom smislu, ovaj rad je i mali doprinos toj pripremi. Raspad Jugoslavije i povremeni trijumfi etnonacionalizma koji su inherentni Evropi predstavljaju posebnu opomenu malim državama poput Crne Gore da izgradnji svog identiteta prilaze promišljeno, inkluzivno i sa oprezom, jer globalizacijom etnonacionalizam ne nestaje. Analizirani primjer Kipra to pokazuje. Podsjećajući na nedavnu burnu prošlost čitavog regiona, srpski politikolog Milan Podunavac ponovo skreće pažnju na „opšte mjesto“ da je „javni mir uslov utemeljenja političkih i pravnih ustanova“, a bez mira i izgradnje inkluzivnih institucija nema međunarodnih integracija koje pridonose napretku svih.⁶⁴⁵

Acquis Evropske Unije pruža malim državama „snažno oruđe“ pravnih garancija koje obezbjeđuje jednakost u odlučivanju, nezavisno od njihove veličine, jer je uvijek lakše održavati *status quo* nego ga mijenjati. Luksemburški diplomata i teoretičar međunarodnih odnosa *Sasha Baillie* piše da „empirijska posmatranja otkrivaju uvijek nanovo da male države članice konzistentno pribjegavaju strategiji održavanja *acquis-a* ili očuvavanja okvira koji im pruža garantiranu poziciju“.⁶⁴⁶ Kako kaže politikolog *Angelos Sepos* „male države generalno preferiraju adaptaciju evropske spoljne politike koja je bazirana na striktnom pridruživanju pravila“. *Sepos* tvrdi „one sagledavaju zajedničku spoljnu i bezbjedonosnu politiku kao način da se prevaziđe njihova zavisnost od velikih država tako što bi izgradile sistem baziran na pravu, a ne na sili“ i kao priliku da kroz članstvo dobiju potrebne informacije, obavještajne podatke, ekspertizu i resurse za cjelovitije i

⁶⁴⁵ Milan Podunavac, *Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva*, Godišnjak 2007, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007., str. 94

⁶⁴⁶ Baillie Sacha, *The Position of Small States in the EU*, str. 199

promišljenije formuliranje vođenja spoljne politike.⁶⁴⁷

Američki historičar *Jared Diamond* u svojoj studiji „Kolaps: kako društva biraju da uspiju ili propadnu“ kaže da je „možda srž uspjeha ili propasti nekoga društva da zna kojih suštinskih vrijednosti da se drži, a koje kada dođe vrijeme da odbaci i zamijeni sa novim vrijednostima. U posljednjih 60 godina svjetske najmoćnije zemlje su se odrekle dugo njegovanih vrijednosti koje su bile centralne njihovom nacionalnom imidžu, dok su zadržale neke druge vrijednosti. Britanija i Francuska su napustile njihovu vjekovima staru ulogu da djeluju nezavisno kao svjetske sile; Japan je napustio svoju vojnu tradiciju i oružane snage; a Rusija je napustila svoj dugi eksperiment sa komunizmom. Sjedinjene države su se značajno povukle (ne u cjelosti) od svojih prijašnjih vrijednosti legalizirane rasne diskriminacije, legalizirane homofobije, potčinjene uloge za žene i seksualne represije. Australija sada ponovo vrednuje svoj status ruralno farmerskog društva sa britanskim identitetom. Društva i pojedinci koji uspijevaju mogu biti od onih koji imaju kuraži da donesu takve teške odluke, i imaju sreću da dobiju na lutriji koju su zaigrali.“⁶⁴⁸

Bez osjećanja ponosa se ne može ići uspješno u međunarodne integracije. Sve analizirane studije slučaja jasno pokazuje da je jasan nacionalni identitet svake od njih mjerilo njihovog uspjeha u međunarodnom životu. Filozof *Richard Rorty* piše „Nacionalni ponos je zemljama isto što i poštivanje samoga sebe pojedincima: nužan uslov vlastitog napretka. Kao što previše nacionalnog ponosa proizvodi imperijalizam, tako i previše samopoštovanja proizvodi aroganciju. S druge strane, kao što premalo samopoštovanja onemogućuje pojedinca da pokaže moralnu hrabrost, tako i premalo nacionalnog ponosa teško da vodi energičnoj i efektivnoj raspravi o nacionalnoj politici.“ *Rorty* podsjeća da je „nadmetanje za političko vođstvo dijelom i nadmetanje između oprečnih naracija o identitetu nacije i o različitim simbolima njene veličine“. U tome je uvijek bila suština politike i suština izbora koji u demokratijama stoji pred građanima.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Sepos Angelos, *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, New York, 2008., str. 121

⁶⁴⁸ Diamond Jared, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, New York, Viking, 2005, str. 435-436

⁶⁴⁹ Rorty Richard, *Achieving our country: Leftist Thought in Twentieth-Century America*, Harvard University Press, Cambridge, London, 1998., str. 3 i 4

6. Bibliografija

1. Adžić, Novak. 2011. *Poslanstva u Crnoj Gori (1878-1921)*. Dostupno na: ww.gov.me/files/1057742725.doc
2. Ali Naseer, Mohamed. 2002. *The Diplomacy of Micro-states*. The Hague: Clingendael Institute.
3. Altermatt, Urs. 1997. *Etnonacionalizam u Evropi*. Sarajevo: Svjetionik.
4. Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica - Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London / New York: Verso.
6. Andrijašević, Živko M. 2009. 1878. kao granica epoha. *Matica*, jesen 2009.
7. Andrijašević, Živko M. 2011. *Nacija s greškom: istorijski eseji*. Podgorica: Narodna knjiga.
8. Andrijašević, Živko. 1997. *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*. Bar: Conteco.
9. Andrijašević, Živko. 2012. Sedam Petrovića. *Matica*, jesen.
10. Andrijašević, Živko. 2014a. *Ideja države*. Dostupno na: <http://portalanalitika.me/drustvo/tema/133946-ideja-drave>
11. Andrijašević, Živko. 2014b. *Nahija i eparhija*. Dostupno na: <http://www.portalanalitika.me/drustvo/tema/140951-nahija-i-eparhija>
12. Andrijašević, Živko. 2014c. *Nova Ideja*. Dostupno na: <http://www.portalanalitika.me/analize/politika/136639-nova-ideja>.
13. Anholt, Simon. 2007. *Competitive Identity*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
14. Baillie, Sascha. 1998. "The Position of Small States in the EU". U *Small States Inside and Outside The European Union: Interests and Policies*, ed. Laurent Goetschel. Dordrecht: Springer Science+Business Media
15. Baldacchino, Godfrey. 2002. "A Nationless State?: Malta, National Identity and the EU", u *West European Politics*. London, Vol.25, No.4 (October 2002)

16. Baldacchino, Godfrey. 2009. "Thucydides or Kissinger? A Critical Review of Smaller State Diplomacy". U *The Diplomacy of Small States: Between Vulnerability*, ed. Andrew F. Cooper and Timothy M. Shaw. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
17. Banac, Ivo. 1988. *With Stalin against Tito – Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
18. Banac, Ivo. 1995. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux.
19. Banac, Ivo. 2008. Antifašizam nije samostojeća ideja. *Jutarnji list* (Zagreb), 16 feb. Dostupno na: www.jutarnji.hr/ivo-banac-antifasizam-nije-samostojeca-ideja/242703/
20. Banyan. 2014. Force majeure. *The Economist*, 24. maj
21. Banjavčić, Mirela i Vlasta Erdeljac. 2009. Višejezičnost i identitet. *Monitor ISH, revija za humanistične i društvene vede* (Ljubljana) XI/1.
22. Barry, Brain. 2006. *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
23. Baskar, Bojan. 2002. *Dvourni Mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Knjižnica Annales.
24. Bayly, Christopher A. 2004. *The Birth of Modern World 1780 – 1914*. Oxford: Blackwell.
25. Beck, Ulrich. 2001. Što je globalizacija. U *Globalizacija*, ur. Anđelko Milardović. Osijek / Zagreb / Split: Pan Liber.
26. Beck, Ulrich. 2012. *Evropski identitet*. Dostupno na: <http://pescanik.net/2012/10/evropski-identitet/>. (Izbor i prevod Miroslav Marković)
27. Bellamy Alex. J., *The formation of Croatian National Identity: A centuries-old dream?* Manchester and New York, Manchester University Press, 2003 str. 7-20
28. Bent, J. Theodore. 1889. The Lords of Chios. *The English Historical Review*, 4/15.
29. Bhabha, Homi. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
30. Bibo, Istvan. 1996. *Beda malih istočnoevropskih država*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
31. Black, Jeremy. 1997. *Maps and History: Constructing Images of the past*. New Haven: Yale University Press.

32. Blok, Anton. 2001. "Mediterranean Mountains: 'Fabrique de bandits'?". Lecture delivered at the Eighth Mediterranean Ethnological Summer Symposium, Piran, Slovenia, 17th-22nd September.
33. Bodley, John H. 2011. *Cultural Antropology: Tribes, States and the Global System*. (peto izdanje). Lanham / New York / Toronto / Plymouth: Altamira press.
34. Bodley, John H. 2013. *Small Nation Solution: How the World's Smallest Nations Can Solve the World's Biggest Problems*. Lanham / New York / Toronto / Plymouth: Altamira press.
35. Bora, Erhan. 2013. Cyprus in International Law. *Ankara Bar Review* no 1.
36. Borović, Gordana. 2014. *Stav: Vremena, koja nisu i herojska, prilično su tužna*. Dostupno na: <http://www.portalanalitika.me/drustvo/vijesti/160650-stav-vremena-koja-nisu-i-herojska-prilino-su-tuna>
37. Bose, Sumantra. 2007. *Contested Lands: Israel - Palestine, Kashmir, Bosnia, Cyprus, and Sri Lanka*. London: Harvard University Press.
38. Braudel, Fernand. 1949. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Librairie Armand Colin.
39. Braudel, Fernand. 1986. *The Identity of France: Volume I History and Environment*. New York: Harper and Row publishers.
40. Brint, Michael. 2001. "The Politics of Identity and Culture of Global Technology". U *Politics and Nationalism in the Age of Globalization*, ed. Reneo Lukic and Michael Brint. *Culture*. Farnham: Ashgate.
41. Brković, Jevrem. 2003. Osamostaljenje crnogorske crkve je prethodilo procesu osamostaljenja crnogorske države od Srbije. *Crnogorski književni list* (Podgorica) 27. jun . Dostupno na: www.forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=21105.
42. Bronevskij, Vladimir B. 1836-1837. *Zapiski morskogo oficera v prodolzenii kampanii na Zredizenom more pod nacalstvom vice-admirala Dmitrija Nikolaevica Senjavina ot 1805 po 1810 god*. Sanktpeterburg: Imperatorskaja Rossijskaja Akademija.
43. Bruce, James Cabell. 1975. *Memoirs*. Baltimore: Gateway Press.
44. Bugajski, Janusz. 2002. *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. New York: Center for Strategic and International Studies.

45. Bulletin of the European Communities. 1993. Commission opinion on the application by the Republic of Cyprus for Membership. *Bulletin of the European Communities Supplement 5/83*. Dostupno na <http://aei.pitt.edu/5760/1/5760.pdf>
46. Carmichael, Cathie. 2002. *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*. London: Routledge.
47. Castells, Manuel. 2002. *Moć identiteta: Informacijsko doba, ekonomija, društvo i kultura, (svezak II)*. Zagreb: Golden Marketing.
48. Castillo, Dennis. 2006. *The Maltese Cross: A Strategic History of Malta*. Westport: Praeger Security International.
49. Cedem: odjeljenje za empirijska istraživanja. 2005. *Javno mnjenje Crne Gore*. Godišnjak, br.1
50. Cerutti, Furio. 2006. *Identitet i politika*. U *Identitet i Politika ur. Furio Cerutti* (prevela Vesna Pavković). Zagreb: Politička kultura.
51. Checkel, Jeffrey T. and Peter J. Katzenstein. 2009. *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
52. Chopin, Jean-Marie. 1856. *Provinces Danubiennes et Roumaines: Bosnie, Servie, Herzegovine, Bulgarie, Slavonie, Illyrie, Croatie, Montenegro, Albanie, Valachie, Moldavie et Bucovine*. Paris: Firmin Didot Frères Editeurs (2 vols).
53. Cobban, Alfred. 1965. *A History of Modern France*. Harmondsworth: Penguin books (Vol. III).
54. Commonwealth Advisory Group. 1997. *A Future for Small States: Overcoming Vulnerability*. London: Commonwealth Secretariat.
55. Corgan, Michael T. 2004. „Language as Identity: Icelandic Confronts Globalization“. U *Paper prepared for Centre for Small State Studies Convergence*. Reykjavik, 16-18 September. Dostupno na: www.arnastofnun.is/solofile/1008299
56. Corgan, Michael. 2014. *Small States Diplomacy*. Dostupno na: <http://www.e-ir.info/2008/08/12/small-state-diplomacy/>
57. Cremona, Vicki Ann. 2008. “Politics and Identity in Maltese Theatre: Adaptation or Innovation?” *TDR: The Drama Review*, Volume 52, No 4, Winter.

58. Cross, Charyl and Radovan Vukadinovic. 2013. "Shaping the Twenty-First Century International Security Community in Sout East Europe and Beyond: An Introduction". U *Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century: Trust Partnership, Integration*, ed. Charyl Cross, Savo Kentera, R. Craig Nation and Radovan Vukadinovic. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
59. Cummings, Milton C. Jr. 2013. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington, D.C.: Center for Arts and Culture.
60. Cvijić, Jovan. 1918. *La péninsule balkanique. Géographie humaine*. Paris: A. Colin.
61. Cyprus Tourism Organization. 2001. *Cyprus: 10000 Years of History and Civilization*, Nicosia, D. Couvas and sons ltd.
62. Čagorović, Nebojša and Cathie Carmichael. 2006. "Constructing and Rethinking Montenegrin National Identity". *Narodna Umjetnost*, 43/1.
63. Čagorović, Nebojša. 1993. "Montenegrin Identity: Past, Present and Future". *Journal of Area Studies* 3.
64. Čagorović, Nebojša. 2012. "Anti-fascism and Montenegrin Identity since 1990", *History*, vol. 97, no.328.
65. Čehulić Vukadinović, Lidija. 'Western Balkan' Countries and their accession to NATO and EU. Dostupno na bib.irb.hr/datoteka/666636.western_balkans_and_NATO_EU_final1.docx
66. Čolović, Ivan. 2008. Čemu danas govor o fašizmu i nacizmu. *Zeničke sveske* (Zenica), VII.
67. Darmanović, Srđan. 1992. "Montenegro: Destiny of a Satellite State", *Eastern European Reporter*, 27 (March - April 1992).
68. de Sommier, Vialla LC. 1820. *Travels in Montenegro: containing a topographical, picturesque, and statistical account of that hitherto undescribed country; illustrated by a map and plate*. London: Richard Philips.
69. de Sommières, Vialla, Colonel L. C. 1820. *Voyage historique et politique au Montenegro orné d'une carte détaillée, dessinée sur les lieux, et de douze gravures coloriées, représentant les costumes de ce pays, deux de leurs fêtes, quelques plantes, etc. par le chef d'Etat-Major de la 2e division de l'armée d'Illyrie*. Paris: Alexis Eymery.

70. *Deklaracija nezavisne Crne Gore* 03. jun 2006, Službeni list Crne Gore broj 36 od 05.06.2006.
71. Denton, William. 1876. *The Christians of Turkey. Their Condition under Mussulman Rule*. London: Daldy, Isbister and Co.
72. Despotović, Ilija, 2009. Politikantski pacifizam. *Partner - mjesečnik o evroatlantskim integracijama, odbrani i vojsci* 18.
73. Deutch, Karl W. 1966. *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundation of Nationality*. Cambridge / London: MIT Press.
74. Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. New York: Viking.
75. Dimitrijević, Vojin. 2008. 'Opasni pejorativi', *Vreme weekly* 15 May, (supplement Antifašizam u Srbiji). Dostupno na: www.fes.rs/pubs/2008/pdf/1.Vreme%20-%20Antifasizam%20u%20Srbiji.pdf
76. Diplomarius. 2014. Javni dijalog o članstvu u NATO. *Diplomarius*, magazin Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj III, avgust.
77. Dizdar Jelin, Tina. 2011. *Luksemburg - zemlja stranaca, šengena i visokog standarda*. Dostupno na: http://www.slobodnaevropa.org/content/luksemburg_zemlja_stranaca_i_visokog_standarda/24389756.html
78. *Đeneral Vešović pred sudom: tužba državnog tužioca. 1921. Tok rasprave u izvodu. Govori branitelja: dr . Topalovića i dr. S. Drljevića. Izvod završne riječi optuženog. Sudsko rješenje*. Zemun: Štamparija M. Mladana.
79. Dorman, Sara, Daniel Hammett and Paul Nugent (ed.) 2007. *Making Nations, Creating Strangers: States and Citizenship in Africa*. Boston: Brill Leiden.
80. Drakulić, Slavenka. 1996. *Café Europa*. London: Abacus.
81. Drevet, Jean Francois. 2012. „The European Union and the Cyprus Issue“. U *Cyprus and the EU: Appraisal and Challenges*, ed. Jean Francois Drevet and Andras Theophaous / Policy Paper 58/. Paris / Nicosia: Cyprus Center for European and International Affairs, Notre Europe, sept. 2012.
82. Drinkwater, Derek. 2005. *Sir Harold Nicolson and International Relations: The Practitioner as Theorist*. Oxford: Oxford University Press.
83. Durham, Mary Edith. 1921. King Nikola of Montenegro, *Contemporary Review*.
84. Đilas, Milovan. 1945. O Crnogorskom nacionalnom pitanju. *Borba* br. 106, 1. maj.

85. Dilas, Milovan. 2005. *Besudna zemlja*. Beograd: Politika - Narodna Knjiga.
86. Đurović, Momir (ur.) 2010. *Crna Gora u XXI stoljeću u eri kompetitivnosti*, vol. 73 tom.1. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
87. East, Maurice A. 1973a. "Foreign Policy-Making in Small States: Some Theoretic Observations Based on a Study of the Uganda Ministry of Foreign Affairs", *Policy Sciences* 4.
88. East, Maurice. 1973b. "Size and foreign policy behaviour: A test for two models", *Journal of World Politics* Vol 25 no 4, Jul.
89. Eco, Umberto. 1995. UR-Fascism. *The New York Review of Books*, 22 June. Dostupno na www.nybooks.com/articles/archives/1995/jun/22/ur-fascism
90. Ehrlich, Thomas. 1974. *Cyprus 1958-1967*. Oxford: University Press.
91. Erdeljanović, Jovan. 1926. *Stara Crna Gora*. Beograd: Rodoljub.
92. Erikson, Erik. 1977. *Child and Society*, (revised edition). London: Paladin Grafton Book.
93. Erlanger, Steven. 1999. The World; In the New Yugoslavia, a Familiar Dead Hand. *New York Times* 10.okt.
94. Fairclough, Rushton H. 1941. *Warming both hands: the autobiography of Henry Rushton Fairclough, including his experiences under the American Red Cross in Switzerland and Montenegro*. Stanford University / Oxford: Stanford University Press - Oxford University Press.
95. Feldman, Andrea. 2002. „Elementi Identiteta: Hrvatska pred izazovima 21. stoljeća“. U *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću: položaj i uloga Hrvatske*, ur. Silva Mežnarić. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti - Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo.
96. Fiott, Daniel. 2010. How Europeanized Has Maltese Foreign Policy Become. *Mediterranean Quarterly* Volume 21, number 3, Summer 2010.
97. Fisher, H.A.L. 1914. *The Value of Small States*. London: Oxford University Press.
98. Fitzgerald, Francis Scott. 1992. *Great Gatsby*. New York: Collier books / Macmillan publishing company.
99. Frenzt, Jean-Marie. 2010. "The Foreign Policy of Luxembourg". U *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*, ur. Robert Steinmetz and Anders Wivel. Farnham / Burlington: Ashgate.

100. Friedman, Thomas L. 2003. *The Lexus and the Olive Tree, Understanding Globalization*. New York: Anchor books.
101. Friedman, Thomas L. 2006. *The world is flat: A brief History of the Twenty – First Century*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
102. Gellner, Ernest. 1987. *Culture, Identity and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
103. Gellner, Ernest. 1998. *Nacije i Nacionalizam* (preveo Tomislav Gamulin). Zagreb: Politička kultura.
104. Giddens, Anthony. 1985. *Nation-State and Violence (Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism)*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
105. Giddens, Anthony. 1990. *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity press.
106. Giddens, Anthony. 1992. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford: Polity Press.
107. Gilles, Peter, Sebastian Seela, Heinz Sieburg and Melanie Wagner. 2011. “Languages and Identities”. U *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Sultural Milieus*, ed. IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces. Bielfeld: Transcript Verlag.
108. Gladstone, William E. 1877. Montenegro: A Sketch. *The Nineteenth Century*.
109. Goldmann, Kjell. 2001. *Transforming European Nation State: Dynamics of Internationalization*. London / Thousand Oak / New Delhi: Sage publications.
110. Golubović, Zagorka. 1999. *Ja i Drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika, 1999.
111. Goodell, William. 1871. The Bedlams of Stamboul. *The Atlantic Monthly* 28/169, November.
112. Goodeve, Emily D. 2005. Iceland and European Union: An In-Depth Analysis of One of Iceland’s Most Controversial Debates. *Scandinavian Studies* (Spring 2005).
113. Goodwin, Stefan. 2002. *Malta: Mediterranean Bridge*. Westport: Bergin and Garvey.
114. Grlić, Danko. 1971. „Marginalije o problemu nacije“, *Praxis*, Zagreb, godina VIII, br. 3-4
115. Grujić Dragoslav, ‘Fleksibilna Britva’, *Vreme*, 14 nov. 2002, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=327446>

116. Guibernau Montserrat. 1996. *Nationalism: The nation-state and Nationalism in the Twentieth Century*, Cambridge, Polity Press.
117. Guibernau Montserrat. 2007. *The Identity of Nations*, Cambridge, Polity Press.
118. Gulin, Valentina. 1997. Morlacchism between Enlightenment and Romanticism (Identification and Self-identification of the European Other). *Narodna umjetnost* 34.
119. Halfdanarson, Gudmundur. 2000. Iceland: A Peaceful Secession. *Scandinavian Journal of History*, Volume 25.
120. Hannay, David. *Cyprus: The Search for a Solution*. London / New York: I. B. Taurus.
121. Hastings, Adrian. 2003. *Gradnja nacionaliteta*. Sarajevo / Rijeka: Buybook – Adamić. (preveo Miroslav Jančić),
122. Hedges, Chris. 2002. *War is the force that gives us meaning*. New York: Public Affairs.
123. Hedges, Chris. 2013. Vigilante Nation: Why the United States loves guns. *The Walrus*, September.
124. Hey, Jeanne A. K. 2003. "Luxembourg: Where Small Works (and Wealthy Does't Hurt)". U *States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behaviour*, ed. Jeanne A. K. Hey. Boulder / London: Lynne Reinner Publishers.
125. Hill, C. and W. Wallace. 1996. „Introduction: actors and actions“. U *The Actors in Europe's Foreign Policy*, ed. C. Hill. London: Routledge.
126. Hironaka, Ann. 2009. *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*. Cambridge / London: Harvard University Press.
127. Hobsbawm, E. J. and David J. Kertzer. 1992. Ethnicity and Nationalism in Europe Today. U *Anthropology Today*, Vol. 8, No. 1 (Feb.).
128. Hobsbawm, Eric. 1977. Some Reflections on The Break-up of Britain. *New Left Review* 1/105, September-October.
129. Hobsbawm, Eric. 1993. *Nacije i Nacionalizam*. Zagreb: Novi liber.
130. Hoste, Captain William. 1833. *Memoirs and Letters of Captain Sir William Hoste*. London: Richard Bentley.
131. Howard, Michael. 1976. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press.
132. Huntington, Samuel P. 2005. *Who are we?: The challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster.

133. Ignatieff, Michael. 1998. Identity parades. *Prospect*, 20. april. Dostupno na <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/identityparades/#.U5Csp4LqfiM>
134. Ignatieff, Michael. 1999. Nationalism and the Narcissism of Minor Differences. U *Theorizing Nationalism*, ed. Ronald Beiner. New York: State Univerisity of New York Press.
135. Ignatieff, Michael. 2003. *Empire Lite: nation-building in Bosnia, Kosovo and Afganistan*. Toronto: Penguin Canada.
136. Ingimundarson, Valur. 2010. A Crisis of Affluence: The Politics of of an Economic Breakdown in Iceland. U *Irish Studies in International Affairs*, Vol 21, 2010.
137. Jackson, Thomas Graham. 1887. *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*. Oxford: Clarendon Press.
138. Janković Srđan, 2011. *Popis u Crnoj Gori između statistike i politike*, Radio Slobodna Evropa 17.01. Dostupno na: http://www.slobodnaevropa.org/content/popis_stanovnistva_u_crnoj_gori_između_statistike_i_politike/2278668.html
139. Janjić, Dušan. 1986. *Rečnik nacionaliste*. Beograd: Istraživačko-izdavački cenar SSO Srbije.
140. Janjić, Dušan. 1987. *Moderno društvo, država, nacija: prilog za bibliografiju, 1869 – 1986. godine*. Beograd: Marksistički centar Gradskog komiteta organizacije SK u Beogradu.
141. Janjić, Dušan. 1987. *Nacija i država*. Zagreb: Informator.
142. Janjić, Dušan. 2010. *Ideologija, politika, nasilje: kriza nacionalnog identiteta i etnički sukobi* (drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: Hisperiaedu.
143. Jezernik, Božidar. 1998. *Dežela, kjer je vse narobe. Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
144. Jonsson, Christer and Hall, Martin. 2005. *Essence of Diplomacy*. London: Palgrave Macmillan.
145. Jovanović, Slobodan. *Loša nova ideja*. Dostupno na: <http://portalanalitika.me/analize/politika/142376-loa-nova-ideja>
146. Judt, Tony. 2010. *Ill Fares the Land*. New York: Penguin Press.
147. Kajošević, Samir. 2011. *Zvanični rezultati popisa: Crnogoraca 44,98 odsto, Srba 28,73 odsto*. *Vijesti* 27.10. Dostupno na <http://www.vijesti.me/tv/zvanicni-rezultati-popisa-crnogoraca-4498-odsto-srba-2873-odsto-28461>

148. Kamenica, Edina. 2014. U Istočnom Sarajevu novi park i spomenik: Dobro došao Gavrilo. *Oslobođenje* 27.06. Dostupno na:
<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/radmanovic-i-dodik-otkrili-spomenik-gavrilu-principu>
149. Kennedy, Paul. 1987. *The Rise and Fall of The Great Powers*. New York: Random House.
150. Keohane, Robert O. 1969. Liliputans dilema: Small States in International Politics. U *International Organizations*, vol 23, No 2 (spring 1969)
151. Keohane, Robert O. 1989. *International Institutions and State Power*. Boulder: Westview Press.
152. Kertzer, David I. 1988. *Ritual, Politics and Power*. New Haven and London: Yale University Press.
153. Kimlika, Vil. 2004. *Multikulturalizam: multikulturno građanstvo*. Podgorica i Zagreb: Cid - Jesenski i Turk.
154. Knežević, Radule. 2007. *Istorija političke kulture u Crnoj Gori: politička kultura slobode*. Podgorica: CID.
155. Knežević, Saša. 2013. Crnogorska diplomatija u izazovima međunarodnih odnosa. U *Matica*, proljeće 2013.
156. Kočan, Esad. 1995. Crnogorski jul. AIM (*Alternative Information Network*), 29 July. Dostupno na <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199507/50729-001-pubs-pod.html>
157. Konstantinović, Zoran. 1860. *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*. München: Oldenburg.
158. Koprivica, Ivana. 2013. Đukanović nakon sjednice savjeta DPS-a: Crnogorski identitet važan koliko i država. *Pobjeda*, 21.dec. Dostupno na <http://www.pobjeda.me/2013/12/21/dukanovic-nakon-sjednice-savjeta-dps-a-crnogorski-identitet-vazan-koliko-i-drzava/>
159. Kovačević, Branislav i Rifat Rastoder. 1989. *Crvena Mrlja*. Titograd: Pobjeda.
160. Kovačević, Branislav. 2006. *Đilas: Heroj – Antiheroj: iskazi za istoriju*. Podgorica: Pobjeda.
161. Krivokapić, Boro. 1973. Naši putevi se razilaze: doba sumnje – to je naše vreme. *Ideje*, IV:4.

162. Kuljić, Todor. 2005. Revised History and New Identity in East Europe. *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, IV.
163. Kusovac, Srđan. 2009. Istorijske činjenice ili političke istine. *Pobjeda*, 3 Dec. Dostupno na www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-03&id=175700
164. Kymlicka, Will. 1999. "Misunderstanding Nationalism". U *Theorizing Nationalism*, ed. Ronald Beiner. New York: State University of New York Press.
165. Leovac, Ivica. 2010. O sociolingvističkom položaju luksemburškog. *Jezikoslovlje*, 11. januar.
166. Lipset, Seymour Martin. 1990. *Continental Divide: The values and Institutions of the United States and Canada*. New York / London: Routledge.
167. Loizides, Neophytos G. 2007. Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus. *International Studies Perspectives*, no 8.
168. Lukšić, Igor. 2012. Dopršavanje započetog uslov je za evroatlantske integracije. *Pobjeda*, 03.jan. Dostupno na <http://www.pobjeda.me/2012/01/03/igor-luksic-dopršavanje-zapocetog-uslov-je-za-evroatlantske-integracije>
169. Malia Hom, Stephanie. 2013. On the Origins of Making Italy: Massimo D'Azeglio and 'Fatta l'Italia, bisogna fare gli Italiani'. *Italian Culture*, Vol. XXXI, No. 1, March.
170. Mallinson, William. 2005. *Cyprus: A Modern History*. London / New York: I.B. Taurus.
171. Mark, Simon. 2009. *A Greater Role for Cultural Diplomacy*, Discussion Papers in Diplomacy. Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
172. Marmier, Xavier, 1853. *Lettres sur l'Adriatique et le Montenegro*, tome deuxième. Paris: Imprimerie Ch. Lahure, Société de Géographie.
173. Marriot, J.A.R. 1915. Big states and small nations. *Fortnightly review*.
174. Mayhew, Athol. 1880. Montenegro as we saw it. *Scribner's Monthly* 21, December.
175. Mazower, Mark. 2002. *The Balkans: Short History*. London: Random house.
176. Mazrui, Ali A. 2008. „Pretender to Universalism: Western Culture in a Globalizing Age“. U *Globalization and Civilization: Are They Forces in Conflict*, eds. Mazrui, Ali. A, Patrick M. Dikirr and Shalahudin Kafrawi. New York: Global Scholarly Publications.
177. McKay, Derek and Scott H.M. 1991. *The Rise of the Great Powers 1648-1815*. London / New York: Longman.

178. McLuhan, Marshall. 2005. „Quest for the Identity“. U *McLuhan Marshall Understanding Me: Lectures and Interviews*, eds. Stephanie McLuhan and David Staines. Cambridge MA: MIT Press.
179. McNeeely, Connie L. 1995. *Constructing the Nation State: International Organization and Prescriptive Action*. Westport: Greenwood Publishing Group.
180. Mellissen, Jan (ed.) 2005. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
181. Mitchell, Jon P. 1998. An Island in between: Malta, Identity and Anthropology. U *South European Society and Politics*, 3:1.
182. Mitchell, Jon P. 2002. *Ambivalent Europeans: Ritual, Memory and the Public Sphere in Malta*. Abington: Routledge.
183. Moren, Edgar. 1989. *Kako misliti Evropu* (preveo Branko Jelić). Sarajevo: Svjetlost.
184. Morgenthau, Hans. 1961. *Politics among Nations* (3rd edition). New York: Alfred A. Knopf.
185. Morris, Jan. 1985. *Among The Cities*. Oxford / New York: Oxford University Press.
186. Muir, Mackenzie, Georgina Mary Sebright; Irby, Adelina Paulina, 1867. *The Turks, Greeks and Slavons. Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in Europe*. London: Bell and Daldy.
187. Murray, Henry A. and Clyde Kluckhohn. 1953. *Personality in Nature, Society, and Culture*. New York: Alfred A. Knopf.
188. Nakić, Mladen. 2011. Moderniziranje saveza: Jugoistočna Europa između Lisabona i Washingtona. U *Anali Hrvatskog politološkog društva* br 8.
189. National Geographic. 1908. Serbia and Montenegro. *National Geographic*, 1908.
190. Neale, John Mason. 1861. *Notes Ecclesiological and Pictoresque on Dalmatia, Croatia, Istria, Styria with a visit to Montenegro*. London: J. T Hayes.
191. Neff, Stephen C. 2001. „Short History of International Law“. U *International Law*, ed. Malcolm D. Evans. Oxford: Oxford University Press.
192. Nenadović, Ljubomir P. 1889. *O Crnogorcima*. Pisma sa Cetinja 1878. godine. Novi Sad: Knjižara Tase Stojanovića u Valjevu.
193. Nenadović, Ljubomir P. 1907. *Pisma iz Italije*. Beograd: SKC
194. Nicolson, Harold, 1954. *The Evolution of Diplomatic Method: Being the Chichele Lectures delivered at the University of Oxford in November 1953*. London: Constable.

195. Nicolson, Harold. 1965. *Peacemaking 1919*. New York: Grosset and Dunlap.
196. Nikčević, Tamara. 2009. *Goli otoci Jova Kapičića*. Podgorica: Vijesti.
197. Noë, Heinrich. 1870. *Dalmatien und seine Inselwelt nebst Wanderrungen durch die Schwarzen Berge*. Wien - Pest – Leipzig.
198. Nye, Joseph S. 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
199. Pace, Roderick. 2004. Malta's EU Membership: Chapter 1 Concluded, Chapter 2 just started. *Mediterranean Politics*, Vol. 9.No1 (Spring 2004)
200. Paić, Žarko. 2005. *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus.
201. Pajović, Radoje. 2009. O spornom predstavljanju istorije Crne Gore u Drugom svjetskom ratu u udžbeniku za IV razred gimnazije. *Pobjeda* 10–16 Dec. Dostupno na www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-10&id=176129
202. Pajović, Radoje. 2009. O spornom predstavljanju istorije Crne Gore u Drugom svjetskom ratu u udžbeniku za IV razred gimnazije. *Pobjeda*, 10–16 Dec. Dostupno na www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2009-12-10&id=176129
203. Parekh, Bhikhu. 2008. *Nova politika identiteta: politička načela za međuovisni svijet* (preveo Marinko Roos). Zagreb: Politička kultura.
204. Parekh, Bhiku. 1999. „The Incoherence of Nationalism“. U *Theorizing Nationalism*, ed. Ronald Beiner. New York: State University of New York Press.
205. Pavić, Radovan. 1965. Osobine i problemi Cipra: Prilog geopolitičkom poznavanju istočnog Mediterana. *Politička misao*, vol 2. br. 2.
206. Pavlović, Srđa. 2010. Disciplinovanje Šećanja, *Matica* proljeće - ljeto 2010.
207. Peporte, Pit, Sonja Kmec, Marjus Benoit and Margue Michael. 2010. *Inventing Luxembourg: representations of the past, space and language from the nineteenth to the twenty-first century*. Leiden / Boston: Brill.
208. Perović, Milenko A. 2014. Pramen tame stvarnosti. *Pobjeda* 04.april. Dostupno na <http://www.pobjeda.me/2014/04/04/milenko-perovic-pramen-tame-stvarnosti/#.VAaXN4Lwt94>
209. Perović, Milenko. 2014. Moj ugao: sintetička koncepcija nacije. *Pobjeda*, 06. jun. Dostupno na <http://www.pobjeda.me/2014/06/06/moj-ugao-sinteticka-koncepcija-nacije>
210. Perović, Slavko. 1994. Sa DPS-om se demokratija ne pravi. *Monitor* weekly 4 Nov.

211. Petermann, Reinhard. 1899. *Führer durch Dalmatien*. Wien: Alfred Hölder.
212. Petrović, Rastislav. 1998. *Crnogorske ustaše*. Beograd: Stručna knjiga.
213. Pierson, Christopher. 2004. *The modern state* (Second edition). London / New York: Routledge.
214. Pijpers, Alfred and Sophie Vanhoonacker. 1996. „The Position of the Benelux Countries“. U *Politics of European Treaty Reform: the 1996 Intergovernmental Conference and Beyond*, eds. Edwards Geoffrey and Alfred Pijpers. London: Pinter.
215. Plischke, Elmer. 1977. *Microstates in World Affairs: Policy problems and Options*. Washington DC: American Enterprise Institute for Policy Research.
216. Podunavac, Milan. 2007. Izgradnja moderne države i nacije: Balkanska perspektiva. *Godišnjak*, Fakultet političkih nauka.
217. Popović, Milorad. 1999. *Crnogorsko pitanje*. Ulcinj: Plima.
218. Popović, Milorad. 2011. *Njegoš i crnogorska nacija*. Cetinje: Otvoreni Kulturni Forum.
219. Potemkin, V.P.(ur.) 1949. *Istorija Diplomacije: Diplomacija novog doba (1872-1919)*, sveska druga. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke.
220. Prasad, Naren. 2009. “Small but Smart: Small States in the Global system“. U *Diplomacy of Small States Between Vulnerability and Resilience*, ed. Andrew F. Copper and Timothy M. Shaw. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
221. Quiroga, Alejandro. 2008. *Making Spaniards: Primo de Rivera and the nationalization of the masses*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
222. Rackinger, Rachel and Christian Ville. 2011. “Reasearching Identity Constructions u IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces“. U *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Sultural Milieus*, ed. IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces. Bielfeld: Transcript Verlag.
223. Radojević, Radoje. 2006. *Osporavna kultura: kritike i polemike*. Podgorica: izd. Danilo Radojević.
224. Radulović, Đorđe. 2013. Diplomacija malih zemalja u savremenim diplomatskim odnosima. *Diplomarius*: magazin ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj 1.
225. Rakela, Mirjana. 2009. Razlozi falsificiranja vlastite prošlosti. *Danas*, 9 May. Dostupno na www.danas.org/content/tema_sedmice_antifasizam/1624626.html

226. Rana, Kishan S. *The Diplomacy of Small States*. Dostupno na <http://textus.diplomacy.edu/thina/TxGetXdoc.asp?IDconv=3226>
227. Rastoder Šerbo. 2009. Srećne nove devedesete. *Monitor* 11. dec.
228. Rastoder, Šerbo. 1997. *Skrivana strana istorije: crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-29* vol.1-4. Bar: Conteco.
229. Rastoder, Šerbo. 2003. „A Short Review of the History of Montenegro“. U *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, ed. Florian Bieber. Baden Baden: Nomos.
230. Raynolds, David. 2000. *One World Divisible: A Global History since 1945*. New York / London: W.W. Norton and company.
231. Reckinger, Rachel; Shulty, Christian; Wille, Christian; “Identity Constructions in Luxembourg U *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Sultural Milieus*, ed. IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces. Bielfeld: Transcript Verlag.
232. Renan, Ernest. 1882. *Qu'est-ce qu'une nation*. Paris: Calman Levy.
233. Renwick, George. 1913. *Luxembourg: The Grand –Duchy and its People*. London: Unwin.
234. Roberts, Elizabeth. 2007. *Realm of the Black Mountain: a History of Montenegro*. London: Hurst.
235. Rorty, Richard. 1998. *Achieving our country: Leftist Thought in Twentieth-Century America*. Cambridge / London: Harvard University Press.
236. Rotberg, Robert I. 2004. “The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair”. U *Why States Fail: Causes and Consequences*, ed. Robert I. Rotberg. Princeton: Princeton University Press.
237. Said, Edward W. 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage books.
238. Said, Edward W. 2000. *Reflections on Exile and other Essays*. Harvard: Harvard University Press.
239. Said, Edward W. 2001. *Power, politics and culture: interviews with Edward W. Said*. New York: Vintage Books.
240. *Samardžić: CPC je neodvojiv identiteski temelj Crne Gore*, 07. januar 2012. <http://new.portalanalitika.me/component/content/article/47414-samardi-cpc-je-neodvojiv-identitetski-temelj-crne-gore.html>

241. Schaaf, Gabriele. 2011. *Zemlja u kojoj je svaki drugi stanovnik pisac*. *Deutsche Welle*, 12.10. Dostupno na <http://www.dw.de/zemlja-u-kojoj-je-svaki-drugi-stanovnik-pisac/a-15453519>
242. Seaton - Watson, Hugh. 1980. *Nacije i Države: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*. Zagreb: Globus.
243. Sepos, Angelos. 2008. *The Europeanization of Cyprus: Polity, Policies and Politics*. Basingstoke / New York: Palgrave Macmillan.
244. Singer, Marshall R. 1972. *Weak States in a World of Power: The Dynamics of International Relationships*, The Free Press, New York, Collier –Macmillan limited New York.
245. Skoko, Božo. 2009. *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matica Hrvatska.
246. Smith, Anthony. 1994. "State making and Nation Building". U John A. Hall, State: *Critical concepts vol II*, London: Routledge.
247. Standard Eurobarometer. 2014. European Citizenship: Report, Standard Eurobarometer 81, Spring. Dostupno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf
248. Stojanović, Milenko B. 1991. *Goli Otok – anatomija zlocina*. Beograd: Stručna knjiga.
249. Stringer, Kevin D. 2011. *Honorary Consuls in Small State Diplomacy: Through Liechtenstein's Lens*. Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
250. Stringer, Kevin D. 2013. *Sovereign Lichtenstein: The soft Power Power Projection of a Very Small State*. Reykjavik: Centre for Small State Studies Institute of International Affairs. University of Iceland.
251. Sucháček, von Jan. 2002. *European Identity: Something New on the Horizon?* Dostupno na <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/JSuchacek1.pdf>
252. Šćekić, Biljana. 2013. "Uspostavljanje efikasnog mehanizma integrisne ekonomske diplomatije". *Diplomarius*: magazin ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, broj 1.
253. Šišić, Ferdo, (ur.) 1920. *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: Naklada Matice Hrvatske.
254. Špadijer, Marko. 2013. Na margini Njegoševih jubileja. *Matica*, jesen.

255. Štavljanin, Dragan. 2008. *Milo Đukanović: Potcijenio sam opasnost od manipulacije narodom*. Radio Slobodna Evropa 27.02. Dostupno na:
<http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045341.html>
256. Šuković, Mijat. 2009. Tri različita ustavna uređenja Crne Gore: od razbijanja šestočlane jugoslovenske federacije (1992.) do sada (2009.) *Revus*, 11.
257. Tennyson, Alfred Lord. 1926. *Poetical Works*. London: Macmillan.
258. The Economist. 2011. Italy: Avanti, Italy pepeares to celebrate 150th anniversary. *The Economist* 24.02.
259. The New York Times. 1882. Odd Montenegrin Ways. *The New York Times*, November 6th.
260. The Scotsman. 1930. „'Merry Widdow' film: Prince Danilo of Montenegro Wins Action“. *The Scotsman*, 20.03.
261. Theophanous, Andras. 2012. “The Republic of Cyprus in perspective: the record and future challenges“. U Jean Francois Drevet and Andras Theophaous *Cyprus and the EU: Appriaisal and Challenges. Policy Paper 58*, Paris / Nicosia: Cyprus Center for European and International Affairs, Notre Europe, sept. 2012.
262. Theophanous, Andreas. 2011. “Ethnic Idenity and the Nation-State in the Era of Globalization: The Case of Cyprus“. *International Journal of Politics Culture and Society*, June 2011, vol. 24, 1-2.
263. Thorhallson, Baldur. 2004. “Shackled by smallness: A weak administraion as a determinant of policy choice“. U *Iceland and European Integration: On the edge*, ed. Baldur Thorhallson. London: Routledge.
264. Thorhallson, Baldur. 2011a. Small States in the UN Security Council: Means of Influence? *The Hague Journal of Diplomacy* 7.
265. Thorhallsson, Baldur. 2011b. Domestic Buffer Versus External Shelter: Viability of Small States in the New Globalised Economy. *European Political Science* 10.
266. Thorhallsson, Baldur. 2013. Iceland’s contested European Policy: The Footprint of the Past – A Small and Insular Society. *Jean Monnet Occasionall Paper 01/2013*. Msida: Institute for European Studies University of Malta.
267. Thurer, Daniel. 1998. “The Perception of Small States: Myth and Reality“. U *Small States Inside and Outside The European Union*, ed. Laurent Goetschel. *Interests and Policies*. Dordrecht: Springer Science+Business Media.

268. Tilly, Charles. 1986. "Reflections on the History of European State-Making". U *The Formation of National States in Western Europe*, ed. Charles Tilly. Princeton: Princeton University Press.
269. Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
270. Tomašić, Dinko. 1948. *Personality and Culture in East European Politics*. New York: Stewart.
271. Tukidid. 1957. *Povijest Peloponeskog rata* (peveo Stjepan Telar). Zagreb: Matica hrvatska.
272. Turkle, Sherry. 1995. *Life on the screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon&Shuster.
273. *Ugovor iz Amsterdama o izmjeni ugovora o Evropskoj Uniji, ugovora o osnivanju evropskih zajednica i određenih s njima povezanih akata*. Dostupno na http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/11997D_Ugovor_iz_Amsterdama_hrv.pdf
274. Ulrichsen, Dr Kristian Coates. 2012. *Small States with a Big Role: Qatar and the United Arab Emirates in the Wake of the Arab Spring*. HH Sheikh Nasser al-Mohammad al-Sabah Publication Series no3, October.
275. Ulrichsen, Kristian Coates. 2014. *Gulf States and the Rebalancing of Regional and Global Power*. Houston: The James Baker III Institute for Public Policy Rice University.
276. University of Iceland. 2014. Institute of International Affairs. *Iceland's Accession Negotiations: Summary of main conclusions- A report commissioned by the Icelandic Confederation of Labor, the Confederation of Icelandic Employers, the Icelandic Federation of Trade, and Iceland Chamber of Commerce*. University of Iceland. Dostupno na: http://ams.hi.is/wp-content/uploads/2014/03/IIA_EU_Iceland_Report_Executive-Summary.pdf
277. *Ustav Crne Gore*. „Službeni list Crne Gore“ broj 1 za 2007 od 25.10.2007
278. *Ustav NR Crne Gore*. Službeni list Narodne Republike Crne Gore, broj 2/1947.
279. *Ustav Republike Crne Gore*. „Službeni listu Crne Gore“ br. 48/92. Dostupno na www.gov.me/biblioteka/1055251939.pdf
280. *Ustav SR Crne Gore*. Službeni list SRCG, Titograd, 26 februar 1974.
281. *Ustav SR Hrvatske*. „Narodne Novine“ 22. veljače 1974., br 8.

282. Van Creveld, Martin L. 1999. *The rise and Decline of the State*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.
283. Van Creveld, Martin. 1990. *The Rise and Decline of the State*. New York / Cambridge: Cambridge University Press.
284. Vičević, Vesna. 2011. Duždev brod u romanu Despa i neke istorijske paralele. *Matica*, zima 2011.
285. Vrcan, Srđan. 2006. *Nacija, nacionalizam, moderna država: Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
286. Vučinić, Đuro. 2014. "Karakter države 1". U Živko Andrijašević, *Nova Ideja*. Portal Analitika 03. mart. Dostupno na <http://www.portalanalitika.me/analize/politika/136639-nova-ideja>
287. Vukićević, Slobodan. 2010. Fenomen kompetitivnosti i Crna Gora. *Sociološka Luča* IV-II.
288. Vuković, Dragoljub. 2001. 'Potraga za izgubljenim prezimenom', *Republika* (Belgrade), no. 268, 1–15 Sept. Dostupno na www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2001/268/268_17.html
289. Vuković, Miodrag. 2013. Ustav Crne Gore juče, danas, šutra. *Matica* proljeće 2013.
290. Vulikić, Predrag i Nebojša Čagorović. 1996. „Država koje nema: geneza i uporedna analiza ustava crnogorsko-srpske federacije“. U Crna Gora pred izazovima budućnosti: zbornik radova sa nacrtom programa Matice crnogorske, ur. Marko Špadijer. Cetinje: Matica crnogorska.
291. Wallerstien, Immanuel 2000. "The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity". U *The Essential Wallerstein*, ed. Wallerstein Immanuel. New York: The New Press.
292. Walzer, Michael. 1967. On the Role of Symbolism in Political Thought. *Political Science Quarterly*, vol 82. No. 2.
293. Warbin, Colin. 2001. „States and Recogniton in International Law“. U *International Law*, ed. Malcolm D. Evans. Oxford: Oxford University Press.
294. Wells, Paul. 2014. Europe's next steps: How Eastern Europe and NATO are suddenly scrambling to confront the new reality of Putin's aggressive, expansionist Russia. *Maclean's*, May 12.

295. West, Rebecca. 1941. *Black Lamb and Grey Falcon*, Volume II. London: Macmillan and co.
296. Whitbourn, Frank. 1937. *Lex: being biography of Alexander Devine, founder of Claysmore school*. London / New York: Longmans.
297. Wilhelm, Amann, Viviane Bourg, Paul Dell and Fabienne Lenz. 2011. "Images and Identities". U *Doing Identity in Luxembourg: Subjective Appropriations – Institutional Attributions- Socio-Cultural Milieus*, ed. IPSE - Identités Politiques Sociétés Espaces. Bielfeld: Transcript Verlag.
298. Wilkinson, Gardner sir John. 1848. *Dalmatia and Montenegro: With a Journey to Mostar in Herzegovina, and Remarks on the Slavonic Nations, the History of Dalmatia and Ragusa, the Uscocs*. London: John Murray.
299. Wilson, Woodrow. 1916. *Speech to the League to Enforce Peace*. Washington, May 27, 1916. Dostupno na <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=65391>
300. Wingfield, William Frederick. 1859. *A Tour in Dalmatia, Albania and Montenegro, with a historical sketch of the Republic of Ragusa*. London: Richard Bentley.
301. Wolff, Larry. 2001. *Venice and the Slavs: the Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
302. Woolf, Stuart J. 2006. "Europa: Jedna povijest, jedan identitet". U *Identitet i Politika*, ur. Furio Cerutti (prevela Vesna Pavković). Zagreb: Politička kultura.
303. Wright, Quincy. 1964 *A Study of War*. Chicago and London: The University of Chicago Press. (Second Abridged Edition)
304. Wyatt, Caroline. 2014. *Armed Forces Day celebrations take place across UK*. Dostupno na <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-tayside-central-28062712>
305. Zarnetka, John. 1992. *The Yugoslav conflict: an analysis of the causes of the Yugoslav war, the policies of the republics and the regional and international implications of the conflict*. Adelphi papers 270, London International Institute for Strategic Studies.
306. Zarrilli, Luca. 2011. Iceland and the Crisis: Territory, Europe, Identity. *Revista Romana de Geografie Politica*, Year XII, no. 1, May 2011.
307. Zundhausen, Holm. 1997. Nacija-Izazov za intelektualce. *Naša Borba*, utorak 28. oktobar. Dostupno na http://www.yuope.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/2810/2810_17.HTML

308. Zundhausenm, Holm. 1997. „Manipulacije nacionalnih elita: Nacionalizam u postsocijalističkim zemljama (2)“, *Naša Borba*, utorak 29. oktobar. Dostupno na http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Okt97/3110/3110_12.HTML
309. Žanić, Ivo. 1998. *Prevarena povijest. Guslarska estrada, kult Hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995. godine*. Zagreb: Durieux.
310. Željinski, Boguslav. 2008. "Njegoš u srpskom i crnogorskom književnom i kulturnom kanonu". U *Njegoševi dani: zbornik radova*, ur. Tanja Bečanović. Cetinje: Filozofski fakultet Nikšić.
311. Živković, Marko. 1997. "Violent Highlanders and Peaceful Lowlanders. Uses and Abuses of Ethno-Geography in the Balkans from Versailles to Dayton". *Replika*, special edition.

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisani/a **Nebojša Čagorović**

Broj upisa

IZJAVLJUJEM

da je doktorska disertacija pod naslovom:

Globalizacija i identitet - izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija ni u cjelini, ni u djelovima nije bila predložena za sticanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova i
- da nijesam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis doktoranda

u Podgorici

04/01/2016

**IZJAVA O ISTOVJETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE
VERZIJE DOKTORSKE DISERTACIJE**

Ime i prezime autora **Nebojša Čagorović**

Broj upisa

Studijski program **Politikologija; Oblast istraživanja: studije globalizacije**

Naslov disertacije

Globalizacija i identitet - izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore

Mentor **prof. dr Dušan Janjić**

Potpisani/a **Nebojša Čagorović**

Izjavljujem da je štampana verzija doktorske disertacije istovjetna elektronskoj verziji, koju sam predao/la radi pohranjivanja u **Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore**.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje ličnih podataka u vezi sa sticanjem akademskog zvanja doktora nauka (ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naslov disertacije i datum odbrane) na mrežnim stranicama i u publikacijama Univerziteta Crne Gore.

Potpis doktoranda

u **Podgorici**

04/01/2016

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u **Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore** unese doktorsku disertaciju pod naslovom

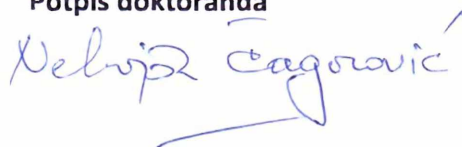
Globalizacija i identitet - izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore

koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio/la¹.

- Autorstvo
- Autorstvo – bez prerada
- Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima
- Autorstvo – nekomercijalno
- Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada
- Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Potpis doktoranda

u Podgorici

04/01/2016

¹ Odabrati (čekirati) jednu od šest ponuđenih licenci (kratak opis licenci dat je na poleđini ovog priloga)

Autorstvo

Licenca sa najširim obimom prava korišćenja. Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Djelo se može koristiti i u komercijalne svrhe.

Autorstvo – bez prerada

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerade se moraju distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Autorstvo – nekomercijalno

Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Licenca kojom se u najvećoj mjeri ograničavaju prava korišćenja djela. Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija, javno saopštavanje i prerada djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerada se mora distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Djelo i prerade se ne mogu koristiti u komercijalne svrhe.